

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การศึกษาเชิงวิเคราะห์คุณค่าวรรณกรรมและหลักพุทธธรรม
ที่ปรากฏในกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์

An Analytical Study of the value of art created language and Buddhist
Doctrine found in Thai Poetry in Title
“Sa Mak Kee Pait Kham Chan”

โดย

พระมหาเฉลิมชัย ชยมณี

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ.๒๕๕๗

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610657091

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การศึกษาเชิงวิเคราะห์คุณค่าวรรณกรรมและหลักพุทธธรรม
ที่ปรากฏในกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์

An Analytical Study of the value of art created language and Buddhist
Doctrine found in Thai Poetry in Title
“Sa Mak Kee Pait Kham Chan”

โดย

พระมหาเฉลิมชัย ชยเมธี

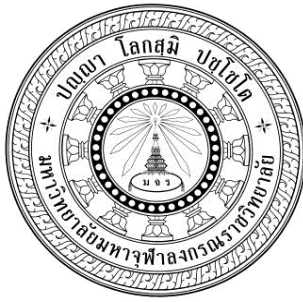
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ.๒๕๕๗

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610657091

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

An Analytical Study of the value of art created language and Buddhist
Doctrine found in Thai Poetry in Title
“Sa Mak Kee Pait Kham Chan”

By

Phramaha Chalermchai Chayamaythee
The Faculty of Humanities Mahachulalongkornrajavidyalaya University
B.E. 2557

Research Project funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University
MCU RS 610657091
(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย: การศึกษาเชิงวิเคราะห์คุณค่าวรรณกรรมและหลักพุทธธรรมที่ปรากฏ
ในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์

ผู้วิจัย: พระมหาเฉลิมชัย ชยเมธี

ส่วนงาน: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ปีงบประมาณ: ๒๕๕๗

ทุนอุดหนุนการวิจัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ ๑) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคี
เภทคำฉันท์ ๒) เพื่อศึกษาค้นคว้าทฤษฎีการวิจารณ์ร้อยกรองร่วมสมัย ๓) เพื่อวิเคราะห์คุณค่า
วรรณกรรมและหลักพุทธธรรมจากบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ตามแนวทฤษฎีการวิจารณ์ร้อย
กรองร่วมสมัย และ ๔) เพื่อสังเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคี
เภทคำฉันท์มาประยุกต์ใช้กับสังคมไทยในปัจจุบัน วิธีการดำเนินการศึกษาและวิเคราะห์คือ ศึกษา
วิเคราะห์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ของชิต บุรทัต และตำรา
เกี่ยวกับทฤษฎีการวิจารณ์วรรณคดีร้อยกรองร่วมสมัย เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๗ (วรรณคดี
วิจารณ์สำหรับครู) และเอกสารเกี่ยวกับการประพันธ์ฉันท์ลักษณะของไทย แล้วนำสิ่งที่ได้มาสังเคราะห์
และวิจารณ์ตามทฤษฎีการวิจารณ์วรรณคดีร้อยกรองร่วมสมัย

ผลการศึกษาพบว่า

๑) บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ มีเค้าโครงเรื่องมาจากชาตกในมหาปรินิพพานสูตร
พระไตรปิฎก และอรรถกถาสุมังคลวิลาสินี ที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณฯ ได้แต่งเรื่องสามัคคีเภทคำ
ฉันท์ขึ้น เพื่อมุ่งชี้ความสำคัญของความสามัคคี

๒) ทฤษฎีการวิจารณ์วรรณคดีมีมากมายหลายแนว เช่น การวิจารณ์วรรณคดีร้อยกรองร่วม
สมัย การวิจารณ์วรรณคดีแนวภาษาศาสตร์ การวิจารณ์วรรณคดีแนวจิตวิทยา การวิจารณ์วรรณคดี
แนวสังคมวิทยา การวิจารณ์วรรณคดีแนวสุนทรียศาสตร์ การวิจารณ์วรรณคดีแนวปรัชญา เป็นต้น

๓) คุณค่าของบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์มี ๓ ด้าน คือ คุณค่าด้านวรรณศิลป์
คุณค่าด้านความรู้ คุณค่าด้านสุนทรียภาพในบทร้อยกรอง

๔) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ มี ๖ ประการ ได้แก่
สังคห วัตถุ ๔ สาราณียธรรม ๖ อปริหานิยธรรม ๗ สัมปยุตธรรม ๗ เหตุทำความแตกร้างกัน ๑๘
กาลามสูตร ๑๐

๕) การประยุกต์ใช้คุณค่าและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในบทกวีนิพนธ์เรื่อง
สามัคคีเภทคำฉันท์กับสังคมไทย แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ การประยุกต์ใช้คุณค่าและหลักธรรมสำหรับ
บุคคล และการประยุกต์ใช้คุณค่าและหลักธรรมสำหรับสังคม

ข้อเสนอแนะ

๑) ควรให้มีการจัดกิจกรรมส่งเสริมความสามัคคีทั้งในสถานศึกษาและชุมชนด้วยการจัดให้มีการประกวดแต่งคำประพันธ์ทั้งในระดับมหาวิทยาลัยและระดับชาติ เพื่อสร้างแรงบันดาลใจให้แก่กลุ่มเป้าหมาย รวมไปถึงการสร้างเครือข่ายชมรมอนุรักษ์ภาษาไทยด้วย

๒) ควรมีการส่งเสริมการสร้างเครือข่ายอนุรักษ์ภาษาและศิลปวัฒนธรรมไทยที่ยั่งยืน และจัดหาแหล่งทุนเพื่อใช้ดำเนินการด้านกิจกรรมอนุรักษ์ภาษาและศิลปวัฒนธรรมไทย

๓) ควรส่งเสริมให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ภาษาและศิลปวัฒนธรรมไทยโดยมีวัดและสถานศึกษาทั้งระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษาเป็นศูนย์กลางส่งเสริมให้ผู้ที่มีทักษะเกี่ยวกับการร้อยกรองคำฉันท์ได้เขียนคำฉันท์สวดผู้ที่ประกอบคุณงามความดีที่ได้บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่อสังคม

๔) ควรส่งเสริมให้มีการนำผลการวิจัยด้านการวิเคราะห์หลักธรรมในวรรณกรรมต่าง ๆ มาสร้างกิจกรรมเพื่อประยุกต์ใช้กับสังคมได้อย่างเป็นรูปธรรมมากกว่าที่เป็นอยู่

Research Title: An Analytical Study of the value of art created language and Buddhist Doctrine found in Thai Poetry in Title “Sa Mak Kee Pait Kham Chan”

Researcher: Phramaha Chalermchai Chayamaythee

Department: The Faculty of Humanities Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Fiscal year: 2557 /2014

Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

The purposes of this research were 1) study the history of Thai Poetry on title “Sa Mak Kee Pait Kham Chan 2) to study the theory of criticism of contemporary literature 3) to analyze the value of literature and doctrine on Buddhism based on Thai Poetry on title “Sa Mak Kee Pait Kham Chan followed the theory of criticism of contemporary literature and 4) to synthetic doctrine on Buddhism based on Thai Poetry on title “Sa Mak Kee Pait Kham Chan for applying it into current Thai society. Methodology used for this research is based on Buddhist texts such as Pali canon or Tipitaka, commentary or Atthakatha, Petition or Dhika, Thai Poetry on title “Sa Mak Kee Pait Kham Chan, books based on the theory of criticism of contemporary literature, documentary about teaching Thai 7, and books of how to compose Thai prosody to apply what it is synthesized to criticize Thai based on the theory of criticism of contemporary literature.

The results of the study revealed that

1) The story line of Thai Poetry on title “Sa Mak Kee Pait Kham Chan” is taken from a Jataka in Mahaparinibbanasuttra on Tipitaka and Sumangalavilasini commentary that Chit Buratat composed for showing the importance of the harmony.

2) There are many theories of literature such as criticism of contemporary poetry literature, criticism of linguistic literature, criticism of psychological literature,

criticism of societal literature, criticism of aesthetics literature, criticism of philosophic literature, and so on.

3) The value of Thai Poetry on title “Sa Mak Kee Pait Kham Chan” consists of three factors : Literary value, Knowledge value, and aesthetics value.

4) The Buddhist Doctrine found in Thai Poetry in Title “Sa Mak Kee Pait Kham Chan” includes six factors: bases of sympathy or acts of doing favors, states of conciliation, conditions of welfare, qualities of a good man, causes become divided, and how to deal with doubtful matters,

5) The application of the value and the Buddhist Doctrine found in Thai Poetry in Title “Sa Mak Kee Pait Kham Chan” is divided into two factors: application for person, and application for society.

Recommendations:

1) The activities for making a harmony happen in society and community should be supported with composing Thai Poetry contest for making inspiration to target group and cooperating with network.

2) Network for conserving Thai language and culture should be sustainable and should be set up for getting fund source to promote the activities for it.

3) The sectors in society such as monasteries, schools, and universities should be participated in conserving Thai language and culture with promoting the ones compose Thai poetry to praise people who did virtues for public interest

4) The result of research should be taken for creating some activities to utilize to society

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยดีเพราะได้รับความเมตตาอนุเคราะห์และสนับสนุนจากผู้มีพระคุณหลายฝ่ายด้วยกัน เป็นผู้ส่งเสริม สนับสนุน เกื้อกูลตามสมควรแก่ฐานะ จนกระทั่งได้ผลสัมฤทธิ์ของงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่งต่อพระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริญาโณ, รศ.ดร., ป.ธ.๙) คณบดีคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ผู้ให้คำแนะนำทั้งในด้านการวิชาการความรู้ด้านภาษาบาลี ทั้งด้านการรับเป็นประธานที่ปรึกษาโครงการวิจัยฉบับนี้ จนทำให้รายงานวิจัยฉบับนี้สำเร็จลุล่วงเรียบร้อยด้วยดี กราบขอบพระคุณ พระสุธีรัตนบัณฑิต (สุทิพย์ อาภากรโร,รศ.ดร.) ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ที่ได้เมตตาให้คำปรึกษาแนะนำเกี่ยวกับแนวทางการเขียนงานวิจัยเพื่อให้สอดคล้องกับหลักเกณฑ์และระเบียบวิธีวิจัย และยังแนะนำวิธีการทำวิจัยที่ถูกต้อง ซึ่งเป็นประโยชน์ในการสร้างสรรค์งานวิจัยให้ดียิ่งขึ้นต่อไป ขอกราบขอบพระคุณ พระมหาชุตีภัก อภินนโท , ป.ธ.๙ ผู้อำนวยการส่วนงานวางแผนและส่งเสริมการวิจัย กัลยาณมิตรผู้มีแต่ให้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งให้โอกาสและความเมตตาต่อผู้วิจัยอย่างมาก ให้กำลังใจและติดตามผลการดำเนินการวิจัย ทำให้ผู้วิจัยมีโอกาสได้สร้างสรรค์งานวิจัยฉบับนี้จนกระทั่งเสร็จสมบูรณ์

ขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ประพันธ์ กุลวิจิตรชัย อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ ผู้ให้คำแนะนำด้านการวิจัยในขอบเขตของการวิจัยด้านภาษาไทย ความรู้ด้านการประพันธ์ รวมไปถึงการช่วยค้นข้อมูลเพิ่มเติมในการทำงานวิจัยฉบับนี้ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ขอคุณอาจารย์ณลักษณ์ ไชยเสน ผู้ทรงคุณวุฒิแห่งคณะมนุษยศาสตร์ ผู้ให้กำลังใจและคำแนะนำมาโดยตลอด

ขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุดและเจ้าหน้าที่สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยทุกท่าน ตลอดจนบรรดาเจ้าของงานวิจัย วิทยานิพนธ์ ตำราทางวิชาการและเอกสารบทความต่าง ๆ ที่ข้าพเจ้าได้นำมาใช้อ้างอิงในงานวิจัยนี้และขอขอบคุณน้ำใจของกัลยาณมิตรทุกท่านที่มีส่วนช่วยเหลือเกื้อกูล

ขอบคุณเป็นกรณีพิเศษต่อท่านชิต บุรทัต เจ้าของผลงานประพันธ์บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ซึ่งได้ประพันธ์บทกวีนิพนธ์ที่มีความงดงาม สละสลวย ใช้ถ้อยคำอย่างละเมียดละไม อลังการ และมีอรรถรสยอดเยี่ยม ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้เนื้อหาจากบทกวีนิพนธ์นี้เป็นข้อมูลสำคัญในการทำงานวิจัยฉบับนี้จนกระทั่งสำเร็จลงได้ด้วยดี

ประโยชน์เกื้อกูลอันใดที่เกิดจากงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยถวายเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา พร้อมทั้งขอมอบอาจารย์บูชาเป็นปฏิการคุณแด่อุปัชฌาย์อาจารย์ บุรพาจารย์ ผู้มีพระคุณและผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้แก่ผู้วิจัย และมอบเป็นมาตาปิตุคุณบูชาและบุพพการีจนตลอดจนถึงผู้มีพระคุณของผู้วิจัยทุกท่าน

พระมหาเฉลิมชัย ชยมณี (ชยเมธีกุล)

๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๒

สารบัญ

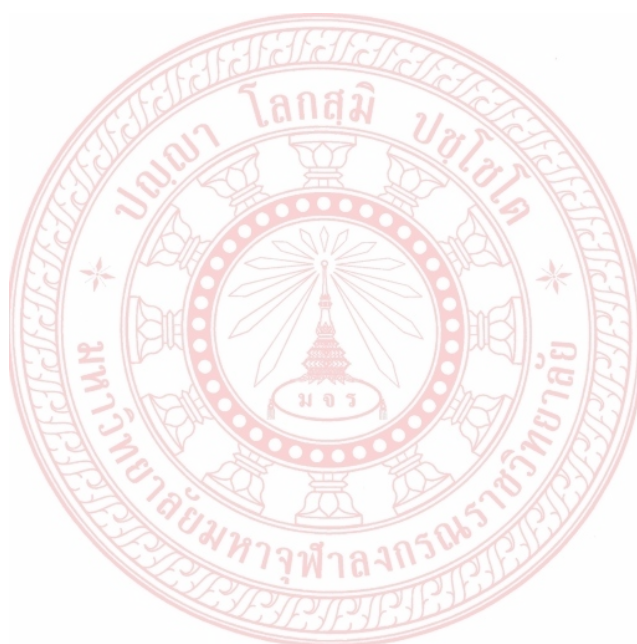
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ข
กิตติกรรมประกาศ.....	ค
สารบัญ.....	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ.....	จ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๖
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย.....	๖
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ.....	๖
๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย.....	๗
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๗
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๑๒
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๑๒
บทที่ ๒ การศึกษาบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์.....	๑๓
๒.๑ ประวัติของชิต บุรทัต.....	๑๓
๒.๒ ผลงานทั่วไปของชิต บุรทัต.....	๒๐
๒.๓ ความเป็นมาของบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์.....	๒๗
๒.๔ เรื่องย่อสามัคคีเภทคำฉันท์.....	๓๙
๒.๕ เอกสารเกี่ยวกับการวิเคราะห์วรรณกรรม.....	๔๐
- กลวิธีการประพันธ์.....	๔๐
- การสร้างโครงเรื่อง.....	๔๑
- การสร้างตัวละคร.....	๔๗
- การสร้างฉาก.....	๕๒
- แนวคิด หรือแก่นเรื่อง.....	๕๕
- การใช้โวหาร ภาพพจน์ และสรวรรณคดี.....	๕๗

บทที่ ๓ ทฤษฎีการวิจารณ์ร้อยกรองร่วมสมัย.....	๘๕
๓.๑ ความหมายของการวิจารณ์วรรณคดี.....	๘๕
๓.๒ ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับร้อยกรองร่วมสมัย.....	๙๐
๓.๓ วิธีวิจารณ์ร้อยกรองร่วมสมัย.....	๙๓
๓.๔ การวิจารณ์องค์ประกอบด้านเนื้อหาและแนวคิดในร้อยกรองร่วมสมัย.....	๙๔
๓.๕ การวิจารณ์เนื้อหาและแนวคิดในร้อยกรองร่วมสมัย.....	๙๗
๓.๖ การวิจารณ์รูปแบบของร้อยกรองร่วมสมัย.....	๙๙
๓.๘ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์วรรณคดี.....	๑๑๘

บทที่ ๔ การวิเคราะห์คุณค่าและหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์

ตามแนวทฤษฎีการวิจารณ์วรรณคดีร้อยกรองร่วมสมัย.....	๑๓๘
๔.๑ คุณค่าของบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์.....	๑๔๐
๔.๑.๑ คุณค่าด้านวรรณศิลป์.....	๑๔๐
- โครงเรื่อง (Plot)	๑๔๐
- สาระหรือแก่นเรื่อง (Theme)	๑๔๐
- ตัวละคร (Characters)	๑๕๑
- ฉาก (Setting).....	๑๕๘
๔.๑.๒ คุณค่าด้านความรู้	๑๗๐
- ความรู้ด้านการใช้คำยืมภาษาบาลีสันสกฤตในร้อยกรอง.....	๑๗๐
- ความรู้ด้านการเมืองการปกครองในสมัยพุทธกาล.....	๑๗๑
- ความรู้ด้านกลวิธีการประพันธ์บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์.....	๑๗๒
- ความรู้ด้านการใช้ราชาศัพท์.....	๑๗๓
๔.๑.๓ คุณค่าด้านสุนทรียภาพในร้อยกรอง.....	๑๗๔
- สุนทรียภาพในคำ.....	๑๗๔
- สุนทรียภาพในความ.....	๑๗๕
- ภาพพจน์ รสวรรณคดี และโวหาร.....	
๔.๒ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์.....	๑๙๐
- สังคหัตถ์ ๔.....	๑๙๐
- สารานียธรรม ๖	๑๙๒
- อปริหานิยธรรม ๗.....	๑๙๓
- สปัปฺริสธรรม ๗	๑๙๔
- เหตุทำความแตกร้างกัน ๑๘	๑๙๕
- กาลามสูตร ๑๐.....	๑๙๖
๔.๓ ประภาพของร้อยกรองในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์.....	๑๙๘

๔.๔ การสังเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในบทกวีนิพนธ์	
เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ มาประยุกต์ใช้กับสังคมไทย.....	๒๒๗
๔.๔.๑ การประยุกต์ใช้กับบุคคล.....	๒๒๗
๔.๔.๒ การประยุกต์ใช้กับสังคม	๒๒๙
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๒๓๔
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๒๓๔
๕.๒ ข้อเสนอแนะ.....	๒๔๘
บรรณานุกรม.....	๒๕๐
ประวัติผู้วิจัย.....	๒๕๕

บทที่ ๑ บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

วรรณกรรม เป็นเครื่องมือสื่อสารความรู้สึกรู้สึกนึกคิด ถ่ายทอดจินตนาการ และแสดงออกซึ่งศิลปะอันประณีตงดงาม การศึกษา วรรณกรรมแต่ละเรื่องทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพสังคม วัฒนธรรม การเมืองและเศรษฐกิจ ของยุคสมัยที่ผู้ประพันธ์ได้สะท้อนผ่านมุมมองของตนออกมา รวมทั้งทำให้ผู้อ่านเข้าใจความรู้สึกนึกคิดของผู้คนที่มีความสัมพันธ์เหล่านั้นด้วย วรรณกรรมไทยจึงถือได้ว่าเป็นมรดกล้ำค่าของชาติ วรรณกรรมไทยมีมากมายหลายเรื่อง เช่น ไตรภูมิพระร่วง ลิลิตพระลอ กฤษณาอาสน์ทองคำฉันท์ อิเหนา ขุนช้างขุนแผน พระอภัยมณี เป็นต้น โดยกวีไทยได้พยายามสอดแทรกคำสอน คุณธรรม จริยธรรม และแง่คิดทางปรัชญาไว้ในวรรณกรรมของตนเอง ซึ่งทำให้วรรณกรรมที่เป็นสิ่งที่มีคุณค่า ควรที่อนุชนรุ่นหลังจะได้ศึกษาและอนุรักษ์วรรณกรรมอันทรงคุณค่าเหล่านี้ไว้

วรรณคดี หมายถึง วรรณกรรมหรืองานเขียนที่ยกย่องกันว่าดี มีสาระ และมีคุณค่าทางวรรณศิลป์ การใช้คำว่าวรรณคดีเพื่อประเมินค่าของวรรณกรรมเกิดขึ้นในพระราชกฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสรในสมัย ๖ วรรณคดี จึงเป็นวรรณกรรมที่ถูกยกย่องว่าเขียนดี มีคุณค่า สามารถทำให้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจ มีความคิดเป็นแบบแผน ใช้ภาษาที่ไพเราะ เหมาะแก่การให้ประชาชนได้รับรู้ เพราะ สามารถ ยกย่องจิตใจให้สูงขึ้น รู้ว่าอะไรควรหรือไม่ควร^๑ ดังนั้น วรรณคดี จึงจัดเป็นวรรณกรรมประเภทหนึ่งซึ่งเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของแต่ละชาติ ดังนั้น ชาติที่เจริญแล้วทุกชาติจะต้องมีวรรณคดีเป็นของตัวเอง และวรรณคดีจะมีมากหรือน้อย ดีหรือเลว ก็แล้วแต่ความเจริญของงานแห่งจิตใจของชนในชาตินั้น ๆ ด้วยเหตุนี้ วรรณคดีจึงเป็นเครื่องมือสื่อสารความรู้สึกรู้สึกนึกคิด ถ่ายทอดจินตนาการและแสดงออกซึ่งศิลปะอันประณีตงดงาม การศึกษาหรืออ่านวรรณคดีแต่ละเรื่อง ทำให้มองเห็นภาพสังคม วัฒนธรรม การเมือง และเศรษฐกิจของยุคสมัย ซึ่งผู้ประพันธ์ได้สะท้อนผ่านมุมมองของตนออกมา รวมทั้งทำให้ผู้อ่านเข้าใจความรู้สึกนึกคิดของผู้คนที่มีความสัมพันธ์เหล่านั้นด้วย ดังที่ดวงมน จิตรจำนง (๒๕๒๓, ๕๖) ได้กล่าวถึงภาพสะท้อนวิถีชีวิตจากวรรณคดีว่า “วรรณคดีนั้นย่อมสะท้อนให้เห็นภาพของสังคม เนื่องจากสังคมมีส่วนสร้างจินตนาการและความรู้สึกของนักประพันธ์ วรรณคดีและสังคมย่อมมีอิทธิพลต่อกัน กวีอาจเป็นตัวแทนความคิดของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือของสังคมทั้งหมด อาจเป็นความคิดที่คล้อยตามหรือรักษาความคิดของสังคม หรือเป็นความคิดที่คัดค้านสังคมก็ได้ และอาจสร้างความคิดใหม่ขึ้นจากการคิดและ

^๑<http://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B8%A7%E0%B8%A3%E0%B8%A3%E0%B8%93%E0%B8%84%E0%B8%94%E0%B8%B5>

ประสบการณ์ของเขาเอง หรือได้รับกระแสความคิดจากสังคมหรือวัฒนธรรมอื่น^๒ ขณะเดียวกัน วรรณคดียังมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของคนในสังคมในแง่การนำเอาข้อคิดหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ในชีวิตได้อีกด้วย ดังที่ขนิษฐา ตันติพิมล ได้กล่าวว่า “วรรณคดีเป็นหนังสือที่กวีมุ่งถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึก และจินตนาการ ตลอดทั้งปรัชญาในพุทธศาสนาให้ผู้อ่านได้ตระหนักและนำไปใช้ในการดำเนินชีวิต”^๓

นอกจากนั้น วรรณคดียังให้คุณค่าในด้านต่าง ๆ อีกมากมาย เช่น ด้านภาษา จะทำให้ทราบถึงความหมายของคำ การใช้ภาษาของแต่ละยุคแต่ละสมัย แต่ละท้องถิ่น รูปแบบการใช้ฉันทลักษณ์แต่ละประเภท และด้านประวัติศาสตร์ พงศาวดาร ตำนาน นิทานพื้นบ้าน เป็นต้น ประการต่อมา วรรณคดียังให้คุณค่าด้านอารมณ์ ซึ่งถ่ายทอดความรู้สึกและอารมณ์ด้วยวิธีร้อยเรียงถ้อยคำที่มีชีวิตจิตใจ ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์คล้อยตาม ได้รับรสสุนทรีภาพของวรรณคดี นอกจากนี้วรรณคดียังให้คุณค่าในด้านที่สะท้อนสภาพสังคม ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ ค่านิยม วัฒนธรรม ซึ่งจะถูกสอดแทรกอยู่ในวรรณคดีเรื่องนั้น ๆ คุณค่าของวรรณคดี ด้านต่อมาได้แก่ คุณค่าด้านจิตใจ กล่าวคือ วรรณคดีจะช่วยขัดเกลาจิตใจและยกระดับจิตใจของผู้อ่านให้สูงขึ้น ทำให้เห็นตัวอย่างของความสุข ความทุกข์ และปัญหาชีวิต ทำให้ผู้อ่านเข้าใจชีวิตมากขึ้น นอกจากนี้ วรรณคดียังได้สอดแทรกหลักธรรมข้อคิด คติสอนใจตัวอักษรอีกด้วย ดังที่ขนิษฐา ตันติพิมลได้กล่าวถึงคุณค่าของวรรณคดีไว้ว่า วรรณคดีมีคุณค่าหลายประการด้วยกัน ทั้งนี้พอจะสรุปคุณค่าของวรรณคดีได้ดังนี้ ๑) คุณค่าด้านอารมณ์ วรรณคดีไทยส่วนใหญ่จะให้คุณค่าด้านอารมณ์มากกว่าปรัชญา เพราะกวีมักจะถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ เช่น อารมณ์โศก อารมณ์โกรธแค้น ฯลฯ ซึ่งจัดว่าเป็นรสทางวรรณคดี เพื่อให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ความรู้สึกคล้อยตามกวี โดยรสทางวรรณคดีมี ๔ คือ ๑.เสาวรจนีย หรือบทรหมโณม เป็นรสแห่งความไพเราะและความงาม ๒.นารีปราโมทย์ เป็นรสแห่งความรักและเกี้ยวพาราสี ๓.พิโรธวาทัง เป็นรสแห่งความโกรธแค้น ตัดพ้อ หรือแสดงความหึงหวง ๔.สัลลาปังคพิสัย เป็นรสแห่งความเศร้าโศก คร่ำครวญ ๒) คุณค่าทางปัญญา วรรณคดีไทยให้คุณค่าด้านปัญญาทั้งทางโลกและทางธรรม ทำให้ผู้อ่านได้นำแนวคิด ความรู้ ความเข้าใจในชีวิตหรือพฤติกรรมตัวละครมาพิจารณาและเป็นแนวทางในการใช้ชีวิตอย่างถูกต้องได้ เช่น โคลงโลกนิติ สุภาษิตพระร่วง ราชอิราษ เป็นต้น ๓) คุณค่าทางศีลธรรม วรรณคดีมุ่งยกระดับจิตใจผู้อ่านให้รู้ถึงสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ ส่วนใหญ่วรรณคดีที่มีคุณค่าทางศีลธรรมจะเป็นวรรณคดีทางศาสนาที่ใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนาเป็นหลักในการแต่งหรืออาจสอดแทรกเนื้อหาในวรรณคดี เช่น ไตรภูมิพระร่วง กลุขนาสอนน้องคำฉันท์ สุภาษิตพระร่วง เป็นต้น ๔) คุณค่าทางประวัติศาสตร์ วรรณคดีหลายเรื่อง กวีได้นำเอาเรื่องราววิริยชนของชาติ ประวัติความเป็นมาของบ้านเมือง ตลอดจนเหตุการณ์ต่าง ๆ ในแต่ละยุคสมัยมาเป็น

^๒ ดวงมน จิตจำนง. (๒๕๒๓). สุนทรีภาพในภาษาไทย. กรุงเทพฯ : เกล็ดไทย. หน้า

^๓ ขนิษฐา ตันติพิมล, ศึกษาวรรณคดีไทยสมัยกรุงสุโขทัย-กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามลักษณะคำ

เนื้อหาในการแต่งวรรณคดี ทั้งนี้เพื่อให้คนรุ่นหลังได้มองเห็นภาพชีวิตของยุคนั้น ๆ ในแง่ที่ประวัติศาสตร์อาจไม่ได้บันทึกไว้ เช่น การแต่งกาย การพรรณนาถึงสภาพบ้านเมือง ตลอดจนถึงยังใช้เป็นแหล่งค้นคว้าหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เช่น ศิลาจารึก ลิลิตยวนพ่าย ลิลิตตะเลงพ่าย เป็นต้น ๕) คุณค่าทางวัฒนธรรม วรรณคดีทำให้ผู้อ่านเข้าใจวัฒนธรรมทางสังคมได้เป็นอย่างดี เพราะเรื่องราวในวรรณคดีมักจะมีวัฒนธรรมในสมัยนั้น ๆ ปรากฏอยู่ในเนื้อเรื่อง เช่น ขุนช้างขุนแผน ซึ่งมีขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ปรากฏในเรื่องมากมายทำให้ผู้อ่านได้เรียนรู้วิถีการดำเนินชีวิตของคนในยุคนั้นได้อย่างดี รวมทั้งยังเป็นแหล่งเผยแพร่วัฒนธรรมชาติอื่น ๆ ด้วย เช่น อิเหนา ราชอิรราช สามก๊ก เป็นต้น ๖) คุณค่าทางจินตนาการ ทำให้ผู้อ่านได้ อรรถรสและมโนภาพตามกวี ๗) คุณค่าทางภาษา วรรณคดีไทยแต่ละสมัย ย่อมมีการใช้ภาษาที่แตกต่างกัน เพราะมีการเปลี่ยนแปลงทางภาษา และภาษาที่ใช้ขึ้นนั้น เป็นการเลือกใช้ภาษาอย่างมีศิลปะ ซึ่งทำให้ผู้อ่านมีความสามารถและพัฒนาทางภาษาได้เป็นอย่างดี ๘) คุณค่าทางประสบการณ์ เรื่องราวในวรรณคดีบางเรื่อง ผู้อ่านไม่เคยประสบพบเห็นมาก่อน แต่สามารถเรียนรู้ได้จากวรรณคดี เมื่อผู้อ่านได้อ่านเรื่องราวในวรรณคดีแล้ว จะมีแนวทางในการพิจารณาและแนวทางในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง^๔ ดังนั้น วรรณคดี จึงเปรียบเสมือนมรดกทางวัฒนธรรม เป็นกระจกที่ส่องสะท้อนให้เห็นสภาพความเป็นไปของสังคม ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดของคนในแต่ละยุคแต่ละสมัยได้เป็นอย่างดี

ดังที่กล่าวไว้ข้างต้นแล้วว่า วรรณคดีจะสอดแทรกคติธรรมสอนใจและให้ข้อคิดโดยผ่านตัวละครในเรื่องนั้น ๆ โดยที่ผู้อ่านมิได้รู้สึกว่ตนเองกำลังถูกสอนอยู่ ซึ่งสอดคล้องกับวิทยานิพนธ์ของนางสาวเครือวัลย์ ศรีรัตนลิม (๒๕๕๔, ๑) สรุปความว่า กวีจะกล่าวถึงแนวทางประพฤติปฏิบัติและศีลธรรมจรรยาออกมาอย่างงดงามและแนบเนียน มิได้มุ่งที่จะสอนหรือแนะผู้อ่านโดยตรง บางครั้งก็แทรกอยู่ในคำพูดของตัวละคร หรือการกระทำของตัวละครในวรรณคดีต่าง ๆ ซึ่งทำให้ผู้อ่านไม่รู้สึกเบื่อหน่ายว่าตัวเองถูกสอนหรือถูกแนะโดยตรง^๕ อาจกล่าวได้ว่า กวีเป็นผู้ที่มีกุสโลบายในการนำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาเรียงร้อยถ้อยคำและสำนวนทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองที่ไพเราะ ชวนให้รื่นเริงบันเทิงใจ ทำให้ผู้อ่านเข้าถึงอรรถรสแห่งบทประพันธ์ด้วยภาษาที่เรียกกันว่าภาษากวี ดังที่เบญจมาศ พลอินทร์^๖(๒๕๒๕,๘๓) ได้กล่าวไว้ว่า ประโยชน์ที่ผู้อ่านได้รับจากการอ่านวรรณคดี มี ๒ ทาง คือ ได้รับความเพลิดเพลินในรสกวีนิพนธ์ และได้รับสัจธรรมด้วย การศึกษาวรรณคดีไทย จึงเป็น

^๔ ขนิษฐา ตันติพิมล, **ศึกษาวรรณคดีไทยสมัยกรุงสุโขทัย-กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามลักษณะคำประพันธ์**, สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, กรุงเทพฯ, ๒๕๓๘, หน้า ๑๗-๑๘

^๕ เครือวัลย์ ศรีรัตนลิม, “คุณค่าและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณคดีของสุนทรภู่ : กรณีศึกษา นิราศภูเขาทอง และ นิราศเมืองเพชร”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑

^๖ เบญจมาศ พลอินทร์, **แง่คิดจากวรรณคดีและวรรณคดี**, สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, กรุงเทพฯ, ๒๕๒๕. หน้า ๑๐

การศึกษาวิถีชีวิต สภาพสังคม ขนบธรรมเนียม ความรู้สำนึกคิด รวมไปถึงคุณธรรมจริยธรรม แง่คิด และมุมมองที่สอดแทรกอยู่ในวรรณคดีเรื่องนั้น ๆ ดังที่เอมอร์ ชิตตะโสภณ (๒๕๓๗, ๙) กล่าวถึง การศึกษาวรรณคดีไทยไว้ว่า การศึกษาวรรณคดีไทยเป็นการศึกษาภาษา ความคิดอ่าน วัฒนธรรมและ สภาพสังคม แนวคิดดังกล่าวนี้สอดคล้องกับแนวคิดของ รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (๒๕๔๔, คำนำ) ซึ่งได้กล่าวไว้ว่า วรรณคดีศึกษาเป็นการศึกษาถึงภาพสะท้อนของความเป็นมนุษย์ทั้งในแง่ชีวิต จิตใจ สังคม และ วัฒนธรรม

วรรณคดีเรื่องหนึ่งซึ่งมีเนื้อหาน่าสนใจ สะท้อนภาพสังคมไทยในปัจจุบันได้ดีเรื่องหนึ่ง ก็คือ สามัคคีเภทคำฉันท์ ของ ชิต บุรทัต^๗ ซึ่งเป็นนิยายคำฉันท์ขนาดสั้นไม่ก็สิบหน้ากระดาษเท่านั้น แต่ได้รับการยกย่องว่าแต่งดี มีความงดงามทางวรรณศิลป์ เป็นกวีนิพนธ์ที่มีความงดงาม ใช้ถ้อยคำอย่าง ละเมียดละไม โอ้อ้อลงในการใช้แบบแผนฉันทลักษณ์ของกาพย์และฉันท์ เช่น การใช้สัทพุลล วิภक्तिฉันทะแต่งบทไหว้ครู หรือการใช้มาลินีฉันท์ และสัทธราฉันท์ แต่งบทขริมขลัง การใช้กาพย์และ ฉันท์ลักษณะอื่นๆ ที่ให้อารมณ์ความรู้สึกสอดคล้องกับเนื้อหา อารมณ์ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องน่าหวาดกลัว เกรี้ยวกราด ตกใจ ผาดโผน ลีลาอ่อนไหวโน้มน้ำใจ หรือเศร้าสลับเวท จนกล่าวได้ว่า เอกภาพของ เนื้อหาและรูปแบบฉันทลักษณ์ในสามัคคีเภทคำฉันท์นั้นแต่งได้ดียิ่ง ทั้งยังได้รับการคัดเลือกเป็น หนังสือประกอบการเรียนการสอนในวิชาภาษาไทยด้วย ถึงแม้ว่าวรรณคดีเรื่องนี้จะแต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ก็ตาม แต่ยังคงแฝงไว้ด้วยแง่คิด คติเตือนใจให้คนในสังคมรู้จักสามัคคี ไม่ หุนหันพลันแล่น โดยชี้ให้เห็นถึงโทษของการแตกความสามัคคี โทษของความขัดแย้งกันในสังคมผ่าน วรรณคดีเรื่องนี้ นอกจากนี้ยังแฝงหลักธรรมที่จะทำให้เกิดความสามัคคีกันในสังคมไว้อีกด้วย สามัคคีเภทคำฉันท์นี้ดำเนินเรื่องโดยอิงประวัติศาสตร์ครั้งพุทธกาล ว่าด้วยการใช้เล่ห์อุบายทำลาย ความสามัคคีของเหล่ากษัตริย์ลิจฉวี กรุงเวสาลี แห่งแคว้นวัชชี ทั้งนี้ ชิต บุรทัต ได้นำเค้าโครงเรื่องมาจากมหาปรินิพพานสูตร แห่งพระไตรปิฎก และอรรถกถาสุมังคลวิสาลินี โดยเล่าถึงกษัตริย์ในสมัย พุทธกาลทรงพระนามว่า พระเจ้าอชาตศัตรู แห่งแคว้นมคธ ทรงมีวิสสการพราหมณ์ ผู้ฉลาดและรอบรู้ ศิลปศาสตร์ เป็นที่ปรึกษาาราชการทั่วไป ขณะนั้นทรงปรารถนาจะแผ่พระราชอาณาเขตเข้าไปถึงแคว้นวัชชี แต่เกรงเกรงว่ามิอาจเอาชนะได้ด้วยการส่งกองทัพเข้ารุกราน เนื่องจากบรรดากษัตริย์ลิจฉวีมีความ สามัคคีสูง และการปกครองอาณาประชาราษฎร์ด้วยธรรม อันนำความเจริญเข้มแข็งมาสู่แคว้น พระเจ้าอชาตศัตรูทรงหารือเรื่องนี้เป็นการเฉพาะกับวิสสการพราหมณ์ จึงเห็นแจ้งในอุบายจะเอาชนะ ด้วยปัญญา

^๗ ชิต บุรทัต กวีในรัชกาลที่ ๖ ในขณะที่บรรพชาเป็นสามเณร อายุเพียง ๑๘ ปี ได้เข้าร่วมแต่งฉันท์ สมโภชพระมหาเศวตฉัตรในงานราชพิธีฉัตรมงคล รัชกาลที่ ๖ เมื่ออายุ ๒๒ ปี ได้ส่งกาพย์ปลุกใจลงในหนังสือพิมพ์ สมุทสร นายชิต มีนามสกุลเดิมว่า ขวางกูร ได้รับพระราชทานนามสกุล “บุรทัต” จากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ในปี ๒๔๕๐ เมื่ออายุ ๒๓ ปี ใช้นามปากกาว่า เจ้าเงาะ เอกชน และแมวคราว

ปัจจุบัน สังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถาบันทางการเมืองเริ่มมีความขัดแย้งกันมากขึ้น และส่งผลกระทบต่อสังคมไทยในวงกว้าง เป็นผลทำให้แทบทุกภาคส่วนในภาพรวม เกิดความขัดแย้ง อย่างยากที่จะประสานสมานฉันท์กันได้ ดังที่เกษียร เตชะพีระ เขียนบทความลงมติชนรายวันฉบับวันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๕๑ เรื่อง “แนวโน้มสถานการณ์ในอนาคต: ระบอบ” จินตภาพสังคมการเมืองไทยในปัจจุบันน่าสนใจ ว่า สภาพสังคมไทยมีความขัดแย้งและมีความรุนแรงทางสังคม นอกจากในรูปของการเอาเปรียบแรงงาน เรามัก พบเห็นได้ทั่วไปในรูปของกลุ่มนายทุนผนวกรัฐ กระทำการ รังแก ละเมิด เบียดเบียน แย่งชิงผลประโยชน์ของ ชุมชน สังคม ในรูปแบบของสงครามการแย่งชิงทรัพยากร ผ่านโครงการและนโยบายสำคัญ ๆ ของรัฐบาลนายทุน เสมอมา^๘ ข้อความเหล่านี้เป็นการแสดงถึงความขัดแย้ง ความแตกแยกความสามัคคีกันอย่างรุนแรงใน สังคม โดยมีการต่อสู้กันในเชิงสัญลักษณ์มากขึ้นเนื่องจากแต่ละกลุ่มมีมุมมองและทัศนคติต่างกันอย่าง สุดขั้ว

การที่จะศึกษาวรรณคดีให้ได้อรรถรส และเข้าใจเข้าถึงเนื้อหา รวมไปถึงความคิดของ ผู้ประพันธ์ที่แฝงอยู่ในวรรณคดีอย่างถ่องแท้ชัดเจนนั้น หลักสำคัญอย่างหนึ่งที่ต้องนำมาประกอบใน การศึกษาก็คือ การใช้หลักทฤษฎีการวิจารณ์วรรณคดี ซึ่งต้องใช้วิทยาความรู้ด้านทฤษฎีนำมาปรับใช้ ประยุกต์ปฏิบัติเพื่อให้เกิดความชำนาญ กล่าวคือ การวิจารณ์วรรณคดีเป็นการใช้ศาสตร์แห่งวิทยาการ ความรู้เชิงทฤษฎี และเป็นทั้งศิลป์แห่งวิจิตรศิลป์ ที่มีความงดงามในการนำเอาทั้งสองสิ่งมาผสมผสาน อย่างลงตัว โดยผู้อ่านต้องใช้ทั้งไหวพริบ ปฏิภาณ และความชำนาญมาประกอบการศึกษาวิจารณ์วรรณคดี นอกจากนั้น การศึกษาวรรณคดี จำต้องอ่านอย่างไตร่ตรอง พินิจพิจารณาเรื่องที่อ่าน เพื่อบอกให้ได้ว่า เรื่องที่อ่านมีคุณค่าหรือมีอิทธิพลต่อส่วนรวมอย่างไรบ้าง ดังที่ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ กล่าวว่า การ วิจารณ์ที่แท้คือ การพิจารณาลักษณะของบทประพันธ์ แยกแยะส่วนประกอบที่สำคัญ และหยิบยก ออกมาแสดงว่าไพเราะงดงามเพียงใด วิเคราะห์ความหมายของบทประพันธ์นั้น แสดงหลักศิลปะ และ แนวคิดของผู้ประพันธ์ เผยให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบต่าง ๆ ของงานนั้นและชี้ว่าแต่ละ ส่วนมีความสำคัญต่อส่วนรวมอย่างไร^๙

ดังนั้น สำหรับแนวทางการศึกษาเชิงวิเคราะห์บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์นี้ ผู้วิจัย ได้ทำการศึกษาทฤษฎีการวิจารณ์วรรณคดีร้อยกรองร่วมสมัย เพื่อนำมาใช้วิเคราะห์และทำความเข้าใจ วรรณคดี อันเป็นแนวทางหรือช่องทางที่จะนำไปสู่ความสำนึกในคุณค่าแห่งวรรณคดีทั้งในด้าน วรรณศิลป์ หลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิต และคติข้อคิดที่ผู้ประพันธ์ได้สอดแทรกเอาไว้ในวรรณคดี เนื่องจากบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ เป็นวรรณคดีที่ใช้รูปแบบการประพันธ์โดยใช้ฉันท

^๘ เกษียร เตชะพีระ. ๒๕๕๑. กรุงเทพมหานคร. (ออนไลน์)

แหล่งที่มา: <http://www.tissiam.com/archives/947> ๒๘ มีนาคม ๒๕๕๑

^๙ วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ กรุงเทพฯ อักษรเจริญทัศน์ ๒๕๒๙ หน้า ๒๑๗

ลักษณะเป็นหลักในการดำเนินเรื่อง อีกทั้งเพื่อที่จะศึกษาวิเคราะห์ถึงคุณค่าด้านวรรณศิลป์และความสำคัญและลีลาของการใช้ภาษาไทยในการนำเสนอวรรณคดีไทยผ่านรูปแบบของฉันทลักษณ์ ซึ่งมีคุณค่าทั้งทางด้านจิตใจและวรรณศิลป์ นอกจากนี้วรรณคดีเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ยังแฝงข้อคิดคติสอนใจ โดยชี้ให้เห็นถึงโทษของการขาดความสามัคคีและประโยชน์ของการมีสามัคคีธรรมที่จะได้เรียนรู้ผ่านวรรณคดีเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์อีกทางหนึ่งด้วย ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษา **“การศึกษาเชิงวิเคราะห์คุณค่าด้านวรรณศิลป์และหลักพุทธธรรมจากบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์”** ว่า มีประวัติความเป็นมาอย่างไร ผู้ประพันธ์ใช้ศิลปะด้านวรรณศิลป์ในการนำเสนออย่างไร และมีวิธีการเล่าเรื่องโดยใช้รูปแบบฉันทลักษณ์พร้อมทั้งสอดแทรกข้อคิดคติธรรมอย่างลงตัวได้อย่างไร นอกจากนี้ ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาทฤษฎีการวิจารณ์วรรณคดีร้อยกรองร่วมสมัย เพื่อนำมาวิเคราะห์บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ซึ่งจะเป็นแนวทางในการสร้างสรรค์ผลงานวิชาการด้านการวิจารณ์วรรณคดีในลักษณะของฉันทลักษณ์เรื่องอื่น ๆ อีกด้วย

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาค้นคว้าทฤษฎีการวิจารณ์ร้อยกรองร่วมสมัย
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์คุณค่าวรรณกรรมและหลักพุทธธรรมจากบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ตามแนวทฤษฎีการวิจารณ์ร้อยกรองร่วมสมัย
- ๑.๒.๔ เพื่อสังเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์มาประยุกต์ใช้กับสังคมไทยในปัจจุบัน

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยด้านเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาประวัติความเป็นมา คุณค่าด้านวรรณกรรม และหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ โดยได้ศึกษาค้นคว้าบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ของชิต บุรทัต ซึ่งเป็นแบบเรียนวรรณคดีไทยสำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ ของกระทรวงศึกษาธิการ (๒๕๒๑) และพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ตลอดจนเอกสารด้านทฤษฎีการวิจารณ์วรรณคดีร้อยกรองร่วมสมัย และเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ โดยกำหนดขอบเขตการศึกษาวิจัยครั้งนี้ไว้ดังนี้

๑.๓.๑ เอกสารชั้นปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

๑.๓.๒ เอกสารชั้นทุติยภูมิ เช่น อรรถกถา ฎีกา และตำราวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง

๑.๓.๓ เอกสารที่เกี่ยวข้อง เช่น บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ตำราวิชาการด้าน ทฤษฎีการวิจารณ์วรรณคดีไทย ได้แก่ เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๗ (วรรณคดีวิจารณ์สำหรับ ครู) ของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช และเอกสารเกี่ยวกับการประพันธ์ฉันท์ลักษณะของไทย

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๔.๑ ประวัติความเป็นมาของบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์เป็นอย่างไ

๑.๔.๒ ทฤษฎีการวิจารณ์ร้อยกรองร่วมสมัยเป็นอย่างไ

๑.๔.๓ คุณค่าวรรณกรรมและหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภท คำฉันท์ตามแนวทฤษฎีการวิจารณ์ร้อยกรองร่วมสมัยเป็นอย่างไ

๑.๔.๔ การสังเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคี เภทคำฉันท์มาเข้ากับสังคมไทยเป็นอย่างไ

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ หลักพุทธธรรม หมายถึง หลักการหรือหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏ อยู่ในวรรณคดีเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ เช่น อปริหานิยธรรม ราชวัตร ทศพิธราชธรรม เป็นต้น

๑.๕.๒ วรรณศิลป์ หมายถึง ลักษณะดีเด่นทางด้านวิธีแต่ง การเลือกใช้ถ้อยคำ สำนวน ลีลาประโยค ความเรียงต่าง ๆ ที่ประณีตงดงาม หรือมีรสชาติเหมาะสมกับเนื้อเรื่องเป็นอย่างดี ก่อผล ในทางอารมณ์ความรู้สึก เช่น เกิดความสดชื่น เบิกบาน ขบขัน เพลิตเพลิน ขบคิด เศร้าโศก ปลุกใจ วรรณศิลป์จึงเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ช่วยส่งเสริมให้วรรณกรรมมีคุณค่าน่าสนใจ

๑.๕.๓ คุณค่าด้านวรรณศิลป์ หมายถึง ความไพเราะของบทประพันธ์ ซึ่งทำให้ผู้อ่านเกิด อารมณ์ ความรู้สึกและจินตนาการตามรส ความหมายของถ้อยคำและภาษาที่ผู้แต่งเลือกใช้

๑.๕.๔ การศึกษาวรรณคดีเชิงวิเคราะห์ หมายถึง การศึกษาคุณค่าของวรรณคดีที่ ครอบคลุมด้านเนื้อหา ด้านศิลปะการประพันธ์ เช่น การเล่นคำ การเล่นความ การเล่นเสียงสัมผัส อักษร การเล่นเสียงสัมผัสสระ การเล่นเสียงวรรณยุกต์ คำอุปมา และโวหารภาพพจน์ เช่น อุปมา โวหาร อุปลักษณ์ เป็นต้น ด้านคุณค่าทางสังคม และด้านการนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

๑.๕.๕ สามัคคีเภทคำฉันท์ หมายถึง นิทานคำฉันท์ขนาดสั้นที่ใช้ถ้อยคำอย่างละเมียด ละไม มีแบบแผนในการใช้ฉันท์และกาพย์ในการแต่ง เช่น ใช้สัททูลวิกิพิตฉันท์ แต่งบทไหว้ครูใช้ มาลินีฉันท์แต่งบทขริ่มขลัง เป็นต้น เป็นบทกวีนิพนธ์ที่ได้รับการยกย่องว่าแต่งดี มีความงดงามทาง วรรณศิลป์ แต่งโดยนายชิต บุรทัต เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๗ ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ใช้ศิลปะการแต่งฉันท์ประเภท ต่าง ๆ เป็นวิธีดำเนินเรื่อง ซึ่งประกอบไปด้วยกมลฉันท์, กาพย์ฉบ้ง, จิตรปทาฉันท์, , ไตรภูกฉันท์,

ภุชงคประยาตฉันท, มาณวกฉันท, มालินีฉันท, วสันตติลกฉันท, วังสภูณฉันท, วิชขุมมालาฉันท, สัททูลวิกกีฬิตฉันท, สัทธราฉันท, สาลินีฉันท, สุรางคนางค์ฉันท, อินทรวีเชียรฉันท, อินทรวงศ์ฉันท, อธิสังฉันท, อุปชาติฉันท, อุปภูติฉันท และอุเปนทรวีเชียรฉันท โดยดำเนินเรื่องด้วยการอิงเนื้อความในมหาปรีนิพพานสูตร และอรรถกถาสุมังคลวิสาลินี ซึ่งมีเนื้อหาว่าด้วยโทษของการแตกความสามัคคี

๑.๕.๖ วรรณคดีร้อยกรองร่วมสมัย หมายถึง วรรณคดีในสมัยเดียวกัน ที่ร่วมสมัยใน ๒ ลักษณะคือ ลักษณะทั่วไป ได้แก่ ความร่วมสมัยในเวลา เหตุการณ์ รูปแบบ เนื้อหา และแนวคิด และลักษณะพิเศษซึ่งพิจารณาจากความเป็นอมตะหรือความเป็นมรดกทางวัฒนธรรม

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ แนวคิดที่เกี่ยวกับการศึกษาวรรณคดีทางพระพุทธศาสนา

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต, ดร.) ได้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับนิทานอิงธรรมะไว้ในหนังสือนิทานสนุกปลูกใจ โดยสรุปว่า การใช้นิทานประกอบการบรรยายธรรม ช่วยให้ผู้ฟังเกิดสัมปหังสนาคือได้ความบันเทิงในธรรมและในขณะเดียวกันก็ได้สันติสสนาคือความแจ่มแจ้งในธรรมไปด้วย... ดังนั้นนิทานชาดกจึงประกอบไปด้วยภาสิต คำคม และคาถาร้อยกรองสรุปคติสอนใจไว้เสมอ^{๑๐}

ธรรมโฆษ ได้ให้ทรรศนะไว้ในนวนิยายอิงธรรมเรื่องธรรมธारा โดยเปรียบเทียบนิยายเรื่องธรรมธารากับมะพร้าว ไว้ว่า มะพร้าว มีทั้งเปลือก กะลา เนื้อ และน้ำ ผู้หิวกระหายพึงทั้งเปลือกและกะลาเสีย กินแต่เนื้อในและดื่มน้ำมะพร้าว จึงจะอิ่มหนำสำราญอันใด ธรรมธारा ก็ฉนั้น ธรรมะคือเนื้อ ปัญญาคือน้ำ เนื้อเรื่องเป็นกะลา ตัวละครเป็นเปลือก จงเข้าไปดื่มกินธรรมและปัญญา อย่าไปสนใจในเรื่องราวและตัวละครเลย เพราะชีวิตก็คือนิยาย แต่ละคนเป็นพระเอกนางเอก คนรอบข้างเป็นตัวประกอบ เหตุการณ์ต่าง ๆ ของชีวิตคือเนื้อเรื่องที่กำลังดำเนินไปจนกว่าจะถึงจุดจบ แต่เบื้องหลังของนิยายชีวิตทุกเรื่อง คือ ธรรมะและปัญญา^{๑๑}

วศิน อินทสระ ให้ทรรศนะเกี่ยวกับนิยายอิงหลักธรรมว่า นวนิยายอิงหลักธรรมและทรรศนะชีวิตนั้นก็มิมีลักษณะคล้ายยาซึ่งมีคุณภาพในการบำบัดโรค แต่แฝงไว้ด้วยความหวานเพียงเพื่อให้บุคคลผู้นั้นรับได้โดยสะดวกเท่านั้น นวนิยายจึงไม่ใช่ชีวิตจริง นวนิยายเป็นภาพสะท้อนของชีวิตจริง นักเขียนนวนิยายแม้จะมีความสามารถปานใด ก็ไม่สามารถสะท้อนเท่าชีวิตจริงออกมาได้ทั้งหมดชีวิตจริงมีความตื่นเต้น ชื่นเศร้า ระทมขมขื่นและสลับซับซ้อนกว่าชีวิตในนวนิยายยิ่งนัก ดังนั้น

^{๑๐} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต, ดร.), นิทานสนุกปลูกใจ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๗), คำปรารภ)

^{๑๑} ธรรมโฆษ, ธรรมธारा, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), อารัมภวาท.

การศึกษาชีวิตจาก นวนิยายชั้นดี จึงเป็นสิ่งที่มิควมแก่ชีวิตอย่างสิ้นเหลือ ทั้งนี้เพราะผู้อ่านจะได้ตัวอย่างชีวิตทั้งด้านดีและด้านร้ายจากตัวละครในนวนิยายนั่นเอง และมีโอกาสที่จะเลือกเก็บส่วนดีมาไว้ประดับตน พร้อม ๆ กันนั้นก็จะได้ถ่ายทอดส่วนร้ายจากตนเสียด้วยเป็นกำไรอย่างมาก^{๑๒}

เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาวรรณคดีทางพระพุทธศาสนาในเรื่องกามนิต สรุปใจความว่า...แม้กามนิตเป็นวรรณคดีเกี่ยวกับศาสนาที่ให้ข้อคิดคติสอนใจ แต่ผู้คนส่วนใหญ่ก็ไม่ค่อยอ่านกัน อาจเป็นเพราะว่ามองไม่เห็นคุณค่าความสำคัญของวรรณคดีประเภทนี้ก็เป็นได้ ตอนที่ตนเองยังไม่มีทุกข์ แต่อยู่สุขสบายใจ ก็มองไม่เห็นคุณค่า แต่เมื่อได้รับความทุกข์ ความคับแค้นใจ ความไม่สบายใจ ก็แสวงหายามารักษาโรคทางใจในทุกวิถีทาง ซึ่งบางทีแม้ได้ยามาแต่ก็สายเกินไป เนื่องจากว่า ความป่วยทางใจได้ลุกลามจะแทบจะหมดหนทางที่จะเยียวยา ทำให้ต้องทุกข์ระทมใจมากขึ้นกว่าเดิม เข้าตำรา ไกล่ตายจึงหาหมอยา ไกล้มรณาจึงเรียกหาพระนั่นเอง หากเป็นป่วยเป็นโรคทางใจ ยาขนานเอกก็คือธรรมโอสธ ซึ่งหากเลือกใช้ธรรมโอสธได้ถูกกับโรคที่จะรักษา ก็สามารถจะรักษาให้หายได้ ดังนั้น ผู้แต่งกามนิตจึงได้ผูกเรื่องเป็นทำนองนิยายโดยแฝงไว้ด้วยคติธรรมข้อคิดต่างๆ เอาไว้ในเรื่อง ดุจนาน้ำตาลเคลือบยาไว้ให้ผู้กินไม่รู้ว่าเป็นยา^{๑๓}

รัฐจวน อินทรกำแหง ให้ทรรศนะเกี่ยวกับการศึกษานวนิยายว่า ชีวิตควรมีแผนผัง เพื่อเป็นการเตรียมกรุยทางสำหรับอนาคตที่สดใสขึ้นบาทที่สุดเท่าที่สมองสติปัญญาความสามารถจะเสกสรรได้ ฉะนั้น ทุกคนจึงพยายามศึกษาเท่าที่โอกาสและความสามารถจะอำนวยให้ บางคนศึกษาด้วยการทดลองด้วยตนเอง บางคนศึกษาด้วยการสังเกตจากชีวิตของเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน จากในบ้าน ที่ทำงาน ตามถนนหนทาง บนรถเมล์ในตลาด ฯลฯ เหล่านี้ คือสถานที่แสดงภาพชีวิตทั้งสิ้น แต่ผู้ที่สามารถมองทะลุภาพชีวิตเฉพาะภาพไปให้เห็นตัวจริงของชีวิตนั้น ก็ต้องเป็นผู้ที่มีสายตาสีพิเศษ โดยเฉพาะ เพราะมนุษย์เรายังฉลาดยิ่งรอบรู้เพียงใดก็ยังสามารถในการสร้างฉากลวงตาผู้อื่นได้สนิทยิ่งขึ้นเพียงนั้น แต่เพราะบางทีโอกาสไม่อำนวยให้ได้ศึกษาจากของจริง ฉะนั้นจึงมีบุคคลไม่น้อยที่หันมาลองศึกษาชีวิตจากหนังสือ ซึ่งผู้เขียนได้พูดเรื่องขึ้นจากชีวิตจริงของมนุษย์ เพียงแต่ระบายสีสันทให้ดูเจิดจ้า และมีชีวิตชีวามากขึ้น เพื่อเข้าใจและประทับใจแก่ผู้อ่านให้เห็นจริงจิ่งยิ่งขึ้น หนังสือประเภทนี้ชื่ออย่างนี้เรียกว่า “นวนิยาย” นั่นเอง

เหตุไรชีวิตกับนวนิยายจึงมีความใกล้ชิดกัน ๆ จริงอยู่ ผู้เขียนนวนิยายทุกคนจะบอกว่า ตัวละครในเรื่องก็เป็นตัวสมมติ ฉากในเรื่องก็เป็นฉากสมมติ ความเป็นไปแห่งเรื่องก็เป็นเรื่องสมมติทุกอย่าง เป็นเรื่องของความสมมติทั้งสิ้น แต่เป็นความสมมติที่มีเค้าโครงใกล้เคียงความเป็นจริงในชีวิตจริงของมนุษย์ เพราะความสมมุติหรือจินตนาการของผู้เขียนนวนิยายนั้นย่อมเกิดจากประสบการณ์สิ่งแวดล้อม ความรอบรู้และความเล็งเห็นในแก่นความจริงของชีวิต ในแต่ละแง่มุมของผู้เขียนแต่ละคน

^{๑๒} วศิน อินทสระ, ภาพจำลองชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สื่อการค้า, ๒๕๑๐), หน้าคำนำ.

^{๑๓} เสฐียรโกเศศ และ นาคะประทีป, กามนิต (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา), พ.ศ.๒๕๑๔

โดยเฉพาะ ซึ่งนวนิยายเรื่องใดจะใกล้เคียงความเป็นจริงของชีวิตมากน้อยเพียงใดจึงขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วโดยเฉพาะด้านของผู้เขียนนั้นในชีวิตจริง มนุษย์ได้พบการต่อสู้ขัดแย้งกันเองระหว่างมนุษย์ ความรักที่เอาแต่จะได้ในบางครั้งและความรักนี้พร้อมแต่จะให้ในบางครั้ง...ในชีวิตจริงมนุษย์หัวเราะร่ำด้วยความลืมหืม เมื่อสมหวังสมปรารถนา แล้วไม่ช้านานก็กลับร้องไห้คร่ำครวญด้วยความทุกข์ทรมานนี้เกิดจากความสูญเสีย ความพลัดหวังและความหมดหวังในชีวิตในนวนิยาย ตัวละครสมมติเหล่านั้นคงมีจิตใจ อารมณ์และความรู้สึกไม่ผิดไปจากมนุษย์จริง ฉะนั้น “ชีวิตกับนวนิยาย” ซึ่งมีข้อสัมพันธ์อย่างที่จะตัดให้ขาดออกจากกันเสียไม่ได้ มันเป็นกระจกที่ส่องให้เห็นภาพสะท้อนซึ่งกันและกัน และเพราะท้องฟ้าแห่งชีวิตมนุษย์ มักจะมีดคลุ้มด้วยเมฆและพายุมากกว่าความใสกระจ่างด้วยแสงเดือน^{๑๔}

๑.๖.๒ แนวคิดที่เกี่ยวกับทฤษฎีการวิจารณ์วรรณคดีไทย

การวิจารณ์วรรณคดีนั้น มีความหมาย ๒ ประการคือ ความหมายตามตัวอักษร และความหมายในทางปฏิบัติ^{๑๕}

ก. ความหมายตามตัวอักษร

หมายถึง การศึกษาวรรณคดีด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์อันประกอบไปด้วยการพิสูจน์ความจริง การตั้งทฤษฎี หลักการ และกฎเกณฑ์ เป็นการศึกษาที่มีระบบและวิธีการ เป็นกระบวนการต่อเนื่อง มีขั้นตอนและแนวทางปฏิบัติ

ข. ความหมายในทางปฏิบัติ

วิทย์ ศิวะศรียานนท์ นักวรรณคดี ได้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับวรรณคดีวิจารณ์ไว้ว่า “การวิจารณ์ ที่แท้คือการพิจารณาลักษณะของบทประพันธ์ แยกแยะส่วนประกอบที่สำคัญ และหยิบยกออกมาแสดงว่าไพเราะงดงามเพียงใด วิเคราะห์ความหมายของบทประพันธ์นั้น แสดงหลักศิลปะ และแนวคิดของผู้ประพันธ์ เผยให้เห็นความสัมพันธ์ของส่วนประกอบต่าง ๆ ของงานนั้น และชี้ว่า แต่ละส่วนมีความสำคัญต่อส่วนรวมอย่างไร”^{๑๖}

โรเจอร์ เฟลเลอร์ (Roger Fowler) แสดงความเห็นว่าการวิจารณ์วรรณคดี มุ่งวิเคราะห์มโนภาพ กับปรัชญา ของวรรณคดี โดยวิเคราะห์ภาษา ความคิดเห็นของผู้แต่ง สังคมของผู้แต่ง รวมทั้ง

^{๑๔} รัญจวน อินทรกำแหง, ภาพชีวิตจากนวนิยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แพรวพินิตา, ๒๕๐๘), หน้า ๓-๔, ๘-๙.

^{๑๕} คณาจารย์แห่งมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๗ (วรรณคดีวิจารณ์สำหรับครู), กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๙, หน้า ๙

^{๑๖} วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์, กรุงเทพฯ, อักษรเจริญทัศน์: ๒๕๒๙ หน้า ๒๑๗

จริยธรรม ศาสนา จิตวิทยา และอื่น ๆ นอกจากนี้ก็มุ่งวิเคราะห์เรื่องราว เนื้อหา แก่นเรื่อง และรูปแบบของวรรณคดี^{๑๗}

ฟรานซิส เบคอน (Francis Bacon) ได้ให้ความหมายของการวิจารณ์วรรณคดีไว้ว่า การอ่านวรรณคดี คือ การอ่านโยมิได้มุ่งขัดแย้ง หรือลบล้างมิได้หลงเชื่ออย่างงมงาย และได้มุ่งแสวงหาถ้อยคำ แต่เป็นการอ่านเพื่อไตร่ตรองพิจารณา^{๑๘}

ลา บรูแยร์ (La Bruyere) ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับการวิจารณ์วรรณคดีไว้ว่า บางครั้งการวิจารณ์วรรณคดีก็ไม่ใช่วิชาการ และเป็นวิชาชีพซึ่งต้องการไหวพริบ ความสามารถ และความชำนาญ^{๑๙}

เจตนา นาควัชร ได้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับวรรณคดีวิจารณ์ไว้ว่า วรรณคดีวิจารณ์เริ่มต้นด้วยการแสดงความเห็นส่วนตัว หรือมีปฏิกิริยาต่อวรรณคดีเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือหลายเรื่อง จุดเริ่มต้นนั้นถือได้ว่ามีลักษณะเป็นอัตนัย (Subjective) แต่ผู้อ่านที่ดีจะไม่หยุดอยู่แค่นั้น จะต้องถามตนเองต่อไปว่าที่ชอบหรือไม่ชอบนั้นเป็นเพราะเหตุใด การคิดค้นหาเหตุผลมาอธิบายความรู้สึกของตนเองเป็นลักษณะของการวิจารณ์วรรณคดี^{๒๐}

คณาจารย์แห่งมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับการวิจารณ์วรรณคดีไว้ดังนี้ว่า การวิจารณ์วรรณคดี คือ การศึกษา การวิเคราะห์ และการทำความเข้าใจวรรณคดี ทั้งนี้ จะมีการตัดสินประเมินค่าหรือไม่ก็ได้ การวิจารณ์วรรณคดีประกอบด้วยเหตุผลต่าง ๆ ทั้งที่เป็นไปตามหลักทฤษฎีวรรณคดีและตามจิตวิสัย การทำความเข้าใจวรรณคดีในทุกแง่มุม เป็นช่องทางนำไปสู่ความสำนึกในคุณค่าและความซาบซึ้ง การวิจารณ์วรรณคดีเป็นทั้งศาสตร์แห่งวิทยาการ และเป็นทั้งศิลป์แห่งวิจิตรศิลป์ วิชาวรรณคดีวิจารณ์ประกอบด้วยทฤษฎีและการปฏิบัติ การวิจารณ์วรรณคดีเป็นการนำความรู้ด้านทฤษฎีไปปฏิบัติจนเกิดความชำนาญ อันมีผลให้งานวิจารณ์วรรณคดี มีลักษณะเป็นวรรณคดีประเภทหนึ่ง^{๒๑}

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

^{๑๗} Roger Fowler, A Dictionary of Modern Critical Terms, London, Rontledge and Kegan Paul, 1973, pp. 42-43.

^{๑๘} A. F. Scott, Literary Terms, London, Macmillan, 1967, p. 68

^{๑๙} P. Moreau, La critique littéraire en France, Paris, Collin, p.13

^{๒๐} เจตนา นาควัชร, วรรณคดีวิจารณ์และวรรณคดีศึกษา, กรุงเทพมหานคร: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๐, หน้า ๕.

^{๒๑} คณาจารย์แห่งมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๗ (วรรณคดีวิจารณ์สำหรับครู), กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๒๙, หน้า ๙

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยแบบศึกษาเชิงวิเคราะห์ (Analytical Study Research) โดยศึกษาค้นคว้าข้อมูลทางเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งมีลำดับขั้นตอนดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษาค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ พระไตรปิฎก

๑.๗.๒ ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) เช่น อรรถกถาฎีกา และตำราวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๓ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากตำราทางวิชาการด้านทฤษฎีการวิจารณ์วรรณคดีร้อยกรองร่วมสมัย หนังสือตำรา และเอกสารที่เปνήงานเขียนและวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๔ ศึกษาค้นคว้าบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ทั้งในส่วนองรูปแบบของฉันทลักษณ์ คุณค่าด้านวรรณกรรมและหลักธรรม

๑.๗.๕ ศึกษาข้อมูลทั้งหมดที่ได้มาด้วยการวิเคราะห์ ติความ รวบรวม เรียบเรียงนำเสนอผลของการวิจัยตามเอกสาร ครอบคลุมทั้งด้านเนื้อหาและรูปแบบของฉันทลักษณ์ และทั้งด้านคุณค่าวรรณกรรมและหลักธรรมที่ปรากฏในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ โดยใช้ทฤษฎีการวิจารณ์วรรณคดีร้อยกรองร่วมสมัยเป็นเกณฑ์ในการวิเคราะห์

๑.๗.๖ นำข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์มาประมวลและสรุปผลตีพิมพ์นำเสนอในรูปองงานวิจัย

๑.๗.๗ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ได้ตระหนักรู้ถึงคุณค่าด้านวรรณศิลป์ในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์

๑.๗.๒ ได้ทราบถึงรูปแบบการใช้ฉันทลักษณ์ในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์

๑.๗.๓ ได้ทราบถึงการใชหลักพุทธธรรมในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์

๑.๗.๔ ได้รูปแบบการวิจารณ์วรรณคดีร้อยกรองร่วมสมัย

๑.๗.๕ ได้นำสิ่งที่ได้จากการสังเคราะห์บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ไปประยุกต์

ในชีวิตประจำวัน

บทที่ ๒

การศึกษาบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์

ในการศึกษาค้นคว้าชีวประวัติและผลงานทั่วไปของชิต บุรทัต และความเป็นมาของบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ผู้วิจัยได้แบ่งการศึกษาวิจัยออกเป็น ๔ หัวข้อ คือ

๒.๑ ประวัติของชิต บุรทัต

๒.๒ ผลงานทั่วไปของชิต บุรทัต

๒.๓ ความเป็นมาของบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์

๒.๔ เรื่องย่อสามัคคีเภทคำฉันท์

๒.๕ เอกสารเกี่ยวกับการวิเคราะห์วรรณกรรม

๒.๑ ประวัติและผลงานของชิต บุรทัต

นายชิต บุรทัต (๖ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๕ - ๒๗ เมษายน ๒๔๘๕) บิดาชื่อนายชู มารดาชื่อนางปรัก เดิมนามสกุล "ขวางกูร" เป็นผู้มีความสามารถในการแต่งคำประพันธ์ร้อยกรอง โดยเฉพาะฉันท์ เป็นกวีที่มีชื่อเสียงในสมัยรัชกาลที่ ๖ สมรสกับนางจัน แต่ไม่มีบุตรธิดา^{๒๒}

นายชิต บุรทัต เกิดเมื่อวันที่ ๖ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๕ สมัยนั้นครูสอนภาษาบาลีโดยมากสอนตามอยู่ตามวัด พระภิกษุที่เป็นเปรียญละเพศสมณะแล้วก็มาเป็นครูสอนหนังสือบาลีเกือบทั้งนั้น นายชูผู้บิดาของนายชิตก็เช่นกัน เป็นครูสอนภาษาบาลีอยู่โรงเรียนวัดราชบพิตร ชิต บุรทัต เป็นผู้สนใจในการอ่านกาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ เป็นทำนองเสนาะ ดังนั้น จึงได้ศึกษาเรียนรู้อักษรสมัยทั้งไทยและมคธ รวมถึงเรียนรู้เรื่องกาพย์ กลอน โคลง ฉันท์จากบิดาตั้งแต่วัยเด็ก จึงเป็นผู้มีเขวามันปฏิภาณเฉลียวฉลาดในด้านการศึกษา

ชิต บุรทัต เริ่มเรียนหนังสือที่วัดราชบพิตร ต่อมาย้ายไปเรียนที่โรงเรียนวัดสุทัศน์ ชิต บุรทัต เป็นคนเรียนหนังสือเก่ง สติปัญญาเฉียบแหลม เนื่องจากมีความสามารถในการอ่านบทประพันธ์ร้อยกรองได้เป็นเยี่ยม จึงได้รับเลือกให้เป็นต้นบทร้องเพลงสรรเสริญพระบารมี บทร้องเพลงในหนังสือดอกสร้อยสุกาชิต และสวดฉันท์ที่ศาลารายวัดพระศรีรัตนศาสดารามอยู่เป็นประจำ ในพ.ศ. ๒๔๔๙ (อายุ ๑๕ ปี) เรียนจบชั้นมัธยมและได้บรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดราชบพิตร โดยพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราวุธวัฒน สมเด็จพระสังฆราชเจ้า เป็นพระอุปัชฌาย์ ส่วนการศึกษาภาษาบาลี เมื่อชิต บุรทัต บรรพชาเป็นสามเณร ก็ได้รับการสอนจากบิดาผู้บังเกิดเกล้าเองโดยมาก บรรพชาอยู่ได้ประมาณ ๒ พรรษา ก็ลาเพศจากสามเณร รับราชการในกรมตำรวจ แล้วไปเป็นครูที่วัดจันทร์ จังหวัดสุพรรณบุรี ต่อมา พ.ศ. ๒๔๕๒ ชิต บุรทัต สละเพศฆราวาสมาบรรพชาเป็นสามเณรอีกครั้ง ณ วัดเทพศิรินทราวาส โดยมีสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโร เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่ พระเทพกวี) เป็นพระอุปัชฌาย์ ต่อมาได้ย้ายไปพำนัก ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นศิษย์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และได้ศึกษาภาษาบาลี ณ สำนักวัดนั่นเอง โดยพระอมราภิรักขิต (อยู่

^{๒๒} http://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B8%8A%E0%B8%B4%E0%B8%95_%E0%B8%9A%E0%B8%B8%E0%B8%A3%E0%B8%97%E0%B8%B1%E0%B8%95

เขมจาโร ปริยญ ๙ ประโยค) เป็นครูสอน จนสามเณรจิตมีความรู้ความสามารถเรียนได้ถึงหลักสูตร ประโยค ๕-๖ คล่องแคล่วเป็นอย่างดี และอยู่จนบวชเป็นพระเมื่อปลายปี พ.ศ.๒๔๕๔^{๒๓}

เวลานั้นสนามหลวงได้เปิดการแปลพระปริยัติธรรมประจำปีสอบพระภิกษุสามเณรทั่วไป สามเณรจิต บุรทัต ได้แปลพระธรรมบทจากภาษามคธมาเป็นภาษาไทย ได้แปลถอดใจความมาเป็นภาษาไทยได้อย่างยอดเยี่ยมกว่าบรรดาภิกษุสามเณรทั้งหลายที่เข้าสอบด้วยกัน แต่กณนในวิชาสัมพันธ-ไวยากรณ์ สนธิ สมัญญาภิธาน ทุกอย่างทางด้านภาษาบาลี ทั้ง ๆ ที่ใจจดจ่ออยู่กับการประพันธ์ด้วย เหมือนคำโบราณที่ว่า “จับปลาสองมือ” แต่จิต บุรทัต ไม่ใช่อย่างนั้น เยี่ยมยอดทั้งสองทาง ทั้งทางบาลีและภาษาไทยควบคู่กันไปทีเดียว ไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน ผลได้สมค่าน่าสรรเสริญ จึงได้สมญาว่า “จิต บุรทัต กวีเอก” แต่นั้นมาตราบเท่าทุกวันนี้

ตามที่ว่าการแปลภาษาบาลีมาเป็นภาษาไทย จิต บุรทัตเยี่ยมยอดนั้น เช่น ปกติครูบาอาจารย์ที่สอนภิกษุสามเณรที่เล่าเรียนกันในสมัยนั้น ก็ย่อมสอนแปลบาลีกันโดยตรงไปตรงมา คือ แปลตามศัพท์ ธาตุ ปัจจัย ไวยากรณ์ แม้ในสนามหลวงก็เช่นนั้น การแปลบาลีในสนามหลวงออกมาเป็นภาษาไทยของจิต บุรทัตนั้น ถ้าจะยกคำมคธมาตั้งประกอบแล้วแปลเป็นไทยความก็จะยาวมากไป จะยกมาประกอบให้ผู้อ่านเห็นเพียงสังเขปเท่านั้น คำมคธว่า “อิมัง อัมมเทสนัง สัตถา เวพฺพเน วิหรัณโต จูฬปณฺกตเถรํ อารพฺพะ กเถสิ” โดยทั่วไปและปกตินิยมจะต้องแปลกันว่า “พระศาสดาอยู่ในเวฬุวัน ประราภแล้วซึ่งพระจูฬปณฺกเถระ กล่าวแล้วซึ่งธรรมเทศนา” ไวยากรณ์การแปลของจิต บุรทัต ไม่แปลอย่างนั้น จะต้องแปลให้คำสละสลวยทีเดียวว่า “สมเด็จพระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ เวฬุวัน (วิหาร) ทรงปรารภพระเถระจูฬกถิก จัตุรัสแสดงพระธรรมเทศนา” และอีกตัวอย่างหนึ่ง เช่น “พหุชนา สัตถารัง วันทิตวา” ซึ่งแปลกันว่า “ชนเป็นอันมากไหว้พระศาสดาแล้ว” จิต บุรทัต แปลว่า “บรรดามหาชนได้ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว” นี่ก็เป็นนิทศนะอุทาหรณ์ให้เห็นแล้วว่า จิต บุรทัตมีความสามารถดีในเรื่องการแปลภาษามคธมาเป็นภาษาไทย เป็นผู้แตกฉานรอบรู้คำราชาศัพท์และคำสามัญได้ดี รู้ว่าคำนั้นๆ ควรจะใช้ในที่อย่างใด ดังเช่นตัวอย่างว่า “ราชา คันทวา” แปลว่า “พระราชาก็ไปแล้ว” จิต บุรทัต จะแปลว่า “พระเจ้าแผ่นดินเสด็จพระราชดำเนินแล้ว” อย่างนี้เป็นต้น เมื่อแปลในขณะนั้น บรรดาหมู่พระเถรานุเถระต่างแม่กองและกรรมการสนามหลวงต่างชมเชยและรู้สึกแปลกใจว่า สามเณรจิตรูปนี้มีโวหารฉลาดเฉียบแหลมในฝ่ายภาษาไทยได้เป็นอย่างดีอีก และชมว่ารู้จักร้อยแก้วคำพูดของใครจะพูดอย่างไร ตัดเติมเสริมต่อได้เป็นอย่างดี คำของพระศาสดา คำของพระเจ้าแผ่นดิน คำของประชาชนจะใช้คำพูดสามัญอย่างไร ราชาศัพท์ให้เหมาะสมอย่างไรก็ใช้ถูกต้องทุกอย่าง แปลไปก็ไม่เสียรูปศัพท์เดิมคงรูป

^{๒๓} สำนึกศัณทาคำฉันท์และกวีนิพนธ์ของจิต บุรทัต, สำนักพิมพ์ ห.จ.ก.บรรณกิจเทรดดิ้ง, ๒๕๒๐. คำ

อยู่ ใจความก็ได้ชัดเจนที่สุด ชื่อเสียงโด่งดังไปทั่ววัดวาอารามที่ส่งภิกษุสามเณรเข้าสอบยังสนามหลวง

ชิต บุรทัต เริ่มการประพันธ์เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๒ (อายุ ๑๘ ปี) โดยในปีนั้นเอง ได้มีหนังสือพิมพ์รายปักษ์อุบัติขึ้นมา ๑ ฉบับ ชื่อ **“ประตูลิโป”** เจ้าของและบรรณาธิการมีบรรดาศักดิ์เป็น ขุนสารัตถ์ธรรมากร (วอน โกมลเมนะ) ต่อหลังเป็น “หลวงพรหมประกาศ” หนังสือพิมพ์ “ประตูลิโป” เน้นหนักไปในเรื่องกวีนิพนธ์ มีโคลง-ฉันท-กาพย์-กลอน-ร่าย-ดอกร้อย-สักวา ฯลฯ ใครจะแต่งเข้าประกวดได้ทั้งนั้น อัตรารางวัลหนังสือนี้ควรทราบไว้บ้าง โดยมีอยู่ ๓ รางวัล รางวัลที่ ๑ เงิน ๑ บาท ประตูลิโป ๑ เล่ม รางวัลที่ ๒ เงิน ๕๐ สต. ประตูลิโป ๑ เล่ม รางวัลที่ ๓ ประตูลิโป ๑ เล่ม และยังมีรางวัลชมเชยอีกหลายรางวัล อัตราค่ารับหนังสือประตูลิโปปีหนึ่ง ๒๔ ฉบับ อัตรารับในกรุงเทพฯ ๓.๕๐ บาท ถ้าหัวเมือง ๔.๐๐ บาทถ้วน รวมทั้งค่าไปรษณีย์ด้วย ชื่อปลีกฉบับละ ๒๕ สต. ถ้าคิดเทียบกับหนังสือพิมพ์สามทหารของเราในด้านกวีนิพนธ์เฉพาะการสมนาคุณ รางวัลที่ ๑ แล้ว ก็ให้เห็นได้ว่าห่างไกลกันมาก ผิดกันหนึ่งในร้อยอย่างที่เขียนไว้ให้เห็นนี้ หรือว่าอาจเป็นไป “ตามสถานการณ์” ก็ไม่ผิดนัก เมื่อเป็นเช่นนี้ พวกนักกวีของเราก็คงเห็นประจักษ์ชัดว่าศักดิ์ศรีของผู้ประพันธ์ด้านกวีนิพนธ์ว่ามีเกียรติอันล้ำค่าสูงส่งเพียงใด

หนังสือพิมพ์ “ประตูลิโป” อุบัติขึ้นโดยเน้นหนักไปทางกวีนิพนธ์แล้ว ซึ่งผู้ประพันธ์สมัยนั้นชอบใช้ทั้งนามจริงและนามแฝงลงในบทประพันธ์ กาพย์-กลอน-โคลง-ฉันท ของตัวกำกับเป็นอันมาก จบบทกาพย์บทหนึ่งของผู้ได้รับรางวัลในหนังสือพิมพ์ “ประตูลิโป” ในกาพย์บทนั้นว่า “นายชายและนายชิน – นายถวิล – เอกชน – พ.จ.ทิดไม้คั่น – ชำนาญกลอนอักษรสาร” ฯลฯ

เมื่อมี “ประตูลิโป” ออกมาในชนิดร้อยกรองในแบบฉันทลักษณ์กำลังดำเนินอยู่จนกระทั่งหยุดเลิกไปนั้น ชีวิตของชิต บุรทัต ปลดปล่อยให้คลุกคลีอยู่กับประตูลิโปนี้ไม่ว่างเว้นเลย แทบทุกปักษ์ได้ส่งบทประพันธ์เข้าประกวดแข่งขันได้รางวัลเกือบทุกปักษ์ แม้ไม่ได้รับรางวัลก็ได้รับความชมเชยเสมอมา เขาเจริญรุ่งโรจน์ในงานประพันธ์ชั่วระยะเวลารวดเร็วระหว่าง “ประตูลิโป” อุบัตินี้ ชิต บุรทัตใช้นามปากกาว่า “เอกชน” โด่งดังแต่นั้นมาเป็นที่รู้ทั่วไปว่า นามปากกา เอกชน คือใครในสมัยนั้น ซึ่งชิต บุรทัต ได้ฝากลีลาการประพันธ์โวหารกวีใน “ประตูลิโป” ไว้มากมาย โดยจะขอยกตัวอย่างบทประพันธ์ดังกล่าว เช่น โคลงกระทู้ – ดอกร้อย – สักวา – กาพย์ – ฉันท ที่ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ประตูลิโป” ณ เขียนไว้ ณ ที่นี้เพื่อเป็นการยกย่องชิต บุรทัต ดังนี้

โคลงกระทู้ รางวัลที่ ๑

น้ำ อะไรเพื่อนเฮี้ย	แจ็กขา
แข็ง แต่มั่นละลาย	ออกได้
แสง เป็นประกายพราย	บางกอก นະเอย

แก้ว ละอัฐใส่ให้

ต้มแล้วหวานเย็น ๆ

โคลงกระทู้ รางวัลที่ ๑

กล หนึ่งดักศีกกล้า

ทำดูจ

พวน เชือกพวงเรือฉุด

ย่อมใช้

เรือ แพ-ภரியบุตร

แต่สนิท สนมนา

โยง หมูปักปีกษได้

เหตุด้วยมิตรธรรม ฯ

โคลงกระทู้ รางวัลที่ ๒

หม้อ ศัพท์มคธนั้น

กุมภา

เข้า ศัพท์ตันทุละ

เร่งรู้

เตา ไฟอุทนะ

จงอย่า ลือเนอ

ไฟ ว่าอัคคีผู้

ทราบแล้วควรจำ ฯ

ดอกสร้อย “พิศเอย” ได้ที่ ๑ - ๒ ตามลำดับ

พิศเอยพิศพระเมรุ

อิศวเรนทรบรมวงษ์องค์ที่ห้า

เรื่องอร่ามงามระยับประดับประดา

ช่างโสภาบบริเวณเมรุสุวรรณ

หากพระองค์ยังดำรงพระชนม์ชีพ

มีดวงริบครรโล่งสรวงสวรรค์

คงทรงปลื้มพระหฤทัยใช้น้อยครัน

สุดรำพรรณความวิไลให้สิ้นเอย

พิศเอยพิศพระโกษฐ์

เรื่องวิโรจน์พรรณรายลายจำหลัก

พิศเมรุทองเหลืองอร่ามงามดงามนัก

พิศลายลักษณ์แลสล้างช่างสมทรง

พิศพระที่นั่งทรงธรรมล้ำวิจิตร

ช่างประดิษฐ์ชวนพิศพิศวง

ดั่งเทพวิศนุจิตรจำนง

นฤมิตรลงเพื่อถวายจอมไทยเอย

เฉพาะบทดอกสร้อยบทนี้ ได้รับรางวัลตลอดถึงรางวัลชมเชยรวมถึง ๕ รางวัลด้วยกัน ในงาน
พระเมรุทองสนามหลวงรัชกาลที่ ๕ มีผู้ส่งเข้าประกวดแข่งขันมากมาย แต่ลีลากรรมโวหาร
กวี ชิต บุรทัต ได้รับเกียรติมาก

ดอกสร้อย “สายเอย” รางวัลที่ ๒

สายเอยเชื้อสาย

ของชาติชายสืออย่างอ้างไฉน

สำหรับพระเจ้าจอมกระษัตริย์ขัตติยา

ทรงเลือกหานนตรีสี่ประการ

หนึ่ง ตระกูลเสนาเนื่องมามาก

สอง นั้นหากทรงเจริญเกินดังขาน

สาม รู้สรรพวิทยาศึกษาชาญ

สี่ อาจหาญด้วยปัญญาปรีชาเอย

บทสักวา “น้อมเกล้า” รางวัลที่ ๑

สักวาน้อมเกล้าถวายพระพร

ขออำนาจบรรรัตนพิพัฒน์สาม

อีกเทวาทรงฤทธิสถิตตาม

ภูมิคามชลชัญและฉัตรไชย

ให้พระองค์ทรงพระนฤไส นฤโรคนฤทุกข์เป็นสุขไส
 นิรูปัทวะนฤนัย พระชนม์ให้ยืนนานสำราญเอย

บทสักวา “คนไทย” รางวัลที่ ๒

สักวาคนไทยน้ำใจเพชร พริกเม็ดเล็กกว่าเผ็ดยังเผ็ดกว่า
 เข้มว่าแหลมแหลมกว่าเข็มเต็มราคา เกลือเล่าว่าเค็มอย่างไรไม่ทนทาน
 ไม่พรั่นใครมาอย่างไรไปอย่างนั้น ไม่หวาดหวั่นขามขยาตจิตอาจหาญ
 ไม่กลัวใครแต่ไม่เที่ยวเลี้ยววังควาน คิดแต่การเครื่องเจริญดำเนินเอย

บทสักวา “เดือนสิบเอ็ด” รางวัลที่ ๒

สักวาเดือนสิบเอ็ดคราวกุศล นักนิพนธ์จัดกระบวนแท่งกฐิน
 พลโคลงออกนำหน้าล่องวาริน ข้างซ้ายส้นพลลักษณส์กาว
 เรือทรงวงแฉดด้วยพลฉันท พลดอกสร้อยทั้งนั้นเป็นกองขาว
 กองตามหลังกายัพย์เห่พลเสภา แท้ไหนมาทอดวัดนพทวารเอย

คำถวายพระพร ในวันเถลิงศกขึ้นปีใหม่ ๑๕ เมษายน ๑๒๙

ข้าบาทนิพนธ์สุภาว- กยเพื่อประสงค์สรวม
 ชีพถวายพระพรพจนรวม นวบทยุบลไซ
 ในวันเถลิงศกพระจอม รัฐปิ่นนครไทย
 ศุภรวารปีณรสใน จิตรมาสศกจอ
 ข้าบาทสยามิกุบัติ ณะประเทศสยามขอ
 โอนอ่อนศิราพยพโย กิติไถ่ถวายพร
 ด้วยเดชพระตรัยรัตนเป็น สรณานิรันดร
 อิกทวยคณาคนอมร ณ พิภพพิमानสรรพ
 ทั้งเทพยสถิต ณ ชลสี- ขรพฤทธอารัญ
 อิกเทพเสวตฉัตรอนัน- ตมทิทธิเดชา
 เชิญช่วยขจัดอุปัทวสรร- พกยันตรายคลา
 คลาดจาตพระโรคนิรพยา- ธิพิบัตินิวตีสัญ
 จุ่ทรงเจริญพระชนมา- ยุศมยิ่งพลาภูล
 เพิ่มด้วยพระเดชวรพิบูลย์ ดุจเทวราชินทร์
 ปวงเหล่าริปู ณ จตุทิศ มนคติมิชอบยิน
 เดชท้าวผะผ่าวจิตรถวิล มละซึ่งพยศตน
 จุ่ทรงสถิตยอศิวราง- คิกครองประชาชน
 กอบด้วยสวัสด์วิบุลผล จิรหมั่นนนำ เทอญ

นี่เป็นเพียงบางตัวอย่างบทประพันธ์ของชิต บุรทัต ที่ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ประตู่ใหม่” เท่านั้น อีกที่มีได้นำมาลง ล้วนเป็นวรรณกรรมของชิต บุรทัต กวีเอกทั้งนั้น ผลงานของเขาเป็นที่น่าปลื้มใจแก่บุคคลทั่วๆ ไปจนถึงบัดนี้ เข้าใจว่าบทประพันธ์ของชิต บุรทัต ยุคประตู่ใหม่นี้เอง สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าทรงพอพระราชหฤทัยมาก^{๒๔}

ด้วยความสามารถในทางประพันธ์ ไม่นานนักผลงานของชิต บุรทัต ก็เป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย จนกระทั่ง พ.ศ.๒๔๕๔ ขณะนั้น สามเณรชิตได้รับอาราธนาจากองค์สมณายกหอพระสมุทวชิรญาณให้เข้าร่วม แต่งฉันท์สมโภชพระมหาเศวตฉัตรในงานพระราชพิธีฉัตรมงคลรัชกาลที่ ๖ ร่วมกับกวีเอกคนอื่น ๆ เช่น พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (น.ม.ส.) และหลวงธรรมาภิรมย์ (ถึก จิตรกรถึก) เพื่อใช้สวดสังเวทในงานพระราชพิธีฉัตรมงคล ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้รับพระราชทานรางวัลเป็นเงิน ๒ ชั่ง

พ.ศ. ๒๔๕๖ พระชิต บุรทัต ได้ลาสิกขาบทและเข้าทำงานที่หนังสือพิมพ์ศรีกรุงรายเดือน พ.ศ.๒๔๕๗ เป็นผู้ช่วยบรรณาธิการหนังสือพิมพ์พิมพ์ไทย ปีเดียวกันนี้เอง ชิต บุรทัต ได้แต่งสามัคคีเภทคำฉันท์ กวีนิพนธ์ชิ้นเอกที่มีแบบคำฉันท์ถึง ๓๐ ชนิด ต่อมาในปี พ.ศ.๒๔๕๘ นายชิต บุรทัต ได้แต่งกาพย์ประเภทปลูกใจลงในหนังสือพิมพ์สมุทรสาร พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทอดพระเนตรต้นฉบับเดิม พอพระราชหฤทัยเป็นอันมากทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าหน้าที่ถ่ายภาพผู้ประพันธ์ลงตีพิมพ์ประกอบด้วย

พ.ศ.๒๔๕๙ ได้รับพระราชทานนามสกุลบุรทัต และได้แต่งงานกับนางจัน

พ.ศ.๒๔๖๙ ชิตบุรทัตกลับเข้าทำงานที่หนังสือพิมพ์ศรีกรุง และได้ทำงานหนังสือพิมพ์ต่างๆ คือ ไทยหนุ่ม โพแท็กซ์ ประชาชาติ เทิดรัฐธรรมนูญ ช่างภาพ นารีนารถ และเอกชน ฯ^{๒๕}

นายชิต บุรทัต ได้สร้างผลงานร้อยกรองที่มีชื่อเสียงมากมาย โดยเฉพาะ สามัคคีเภทคำฉันท์ (พ.ศ. ๒๔๕๗) มีบทร้อยกรองตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์และนิตยสาร ข้อความโฆษณาเป็นร้อยกรองและท่านยังมีชื่อเสียงในการแต่งร้อยแก้วซึ่งสามารถอ่านอย่างร้อยกรองไว้ในบทเดียวกัน ขณะที่คำฉันท์นั้น ก็ยังสามารถใช้คำง่ายๆ มาลงครูลหุได้อย่างเหมาะสม ได้รับการยกย่องเป็นหนึ่งในนักแต่งฉันท์ฝีมือเยี่ยมคนหนึ่งของไทย ผลงานที่ได้รับยกย่องมากที่สุด คือ “สามัคคีเภทคำฉันท์” บทกวีของนายชิต บุรทัต เป็นที่พอพระทัยของเจ้านายหลายพระองค์ สมเด็จพระยาตมรราชานุภาพมหารัชมังคลาจารย์มีรับสั่งว่า “เณรต้องเป็นจินตกวี ของรัชกาลที่ ๖ เทียบนะ”^{๒๖}

^{๒๔} ชัชวาล อุทัยพร, สนวนหนังสือ ฉบับที่ ๑๗ พ.ศ. ๒๕๓๗, ฉบับนักเขียนชิต บุรทัต ตอนประวัติชิต บุรทัต กวีเอก

^{๒๕} สามัคคีเภทคำฉันท์และกวีนิพนธ์ของชิต บุรทัต, สำนักพิมพ์ ห.จ.ก.บรรณกิจเทรดดิ้ง, ๒๕๒๐. คำนำ

^{๒๖} <http://www.chanpradit.ac.th/~surang/Poem.html>

นายชิต บุรทัต ได้สร้างผลงานร้อยกรองที่มีชื่อเสียงมากมาย งานกวีนิพนธ์ส่วนใหญ่จะเป็นประเภทคำฉันท์ มีทั้งที่แต่งขึ้นด้วยจินตนาการของความเป็นกวี ชมธรรมชาติ คติสอนใจ บทสวดดีเฉลิมพระเกียรติและวรรณคดีเรื่องยาวที่เกี่ยวกับชาดก มีการใช้ถ้อยคำและอุปมาลีลาโวหารกวีไพเราะซาบซึ้งตรึงใจ เช่น

กำเนิดแห่งสตรีคำโคลงความรักของแม่
ฉันท์เฉลิมพระเกียรติงานพระเมรุทองท้องสนามหลวง
กรุงเทพคำฉันท์
ตาไปคำฉันท์
คติของพวกเราชาวไทย
อุปมาธรรมชาติ
ข้าพเจ้านั่งอยู่ชายทะเล
นิราศนครราชสีมา
ชีวิตเราเปรียบด้วยนกบิน
ลิลิตพระเจ้ากรุงธนบุรี
กกุฎวานิชคำโคลง
เวทัพพชาดกคำฉันท์
สามัคคีเภทคำฉันท์^{๒๗}
บทฉันท์กล่อมช้างสวรรค์
ฉันท์เฉลิมพระเกียรติชมงานพระเมรุท้องสนามหลวงรัชกาลที่ ๕

บทฉันท์กล่อมช้างสวรรค์ตอนบูชาไหว้ครูเชิญเทพเจ้ามาประชุมในโรงพิธี (ภาพย์ฉบับ ๑๖) และตอนสอนพระเสตรให้ลืมน้ำตองไฟพร (วลันตติลลฉันท์) กับตอนชมกรุงเทพฯ เหมือนสวรรค์พิมานลอยอยู่บนอัมพร (อินทวิเชียรฉันท์)

ฉันท์เฉลิมพระเกียรติงานพระเมรุท้องสนามหลวง
คำฉันท์ถวายชัยมงคลในวันราชาภิเษกของรัชกาลที่ ๖
ฉันท์ราชสวดดีและอนุสาวรีย์กษัตริย์บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖
ภาพย์เฉลิมพระเกียรติงานพระเมรุ^{๒๘}
ลิลิตจุลธนูคหะบัณฑิต

^{๒๗} <http://www.gotoknow.org/posts/280111>

^{๒๘} ชัชวาล อุทรัพย์, สนวนหนังสือ ฉบับที่ ๑๗ พ.ศ. ๒๕๓๗, ฉบับนักเขียนชิต บุรทัต ตอนประวัติ

อิทธิสชาติก
ลิลิตสุภาพพาโลทกชาติก
มหาปวเรศวรคำฉันท์
ละครฉันท์เรื่องสลักกันเพราะแต่งงาน
ทำलय่ายกว่าสร้าง
ดรุณจตุราภิรมย์
ปรีดีปารมภ์
สรรเสริญพระคเณศวร^{๒๙}

ชิต บุรทัต มีบทประพันธ์ร้อยกรองตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์และนิตยสาร ข้อความโฆษณาเป็นร้อยกรอง มากมาย และท่านยังมีชื่อเสียงในการแต่งร้อยแก้วซึ่งสามารถอ่านอย่างร้อยกรองไว้ในบทเดียวกัน ขณะที่คำฉันท์นั้น ก็ยังสามารถใช้คำง่าย ๆ มาลงครูลหุได้อย่างเหมาะสม ได้รับการยกย่องเป็นหนึ่งในนักแต่งฉันท์ฝีมือเยี่ยมคนหนึ่งของไทย แม้จนปัจจุบันนี้ นับได้ว่า นายชิต บุรทัต เป็นกวีเอกที่มีชื่อเสียงรุ่งโรจน์คนหนึ่งที่ใช้เวลาทั้งหมดของชีวิตด้วยการแต่งบทกวีต่าง ๆ นานาชนิด จนอาจกล่าวได้ว่า ไม่มีกวีคนใดในสมัยเดียวกันจะทำงานในเชิงกวีนิพนธ์ได้มากและมีชื่อเสียงแพร่หลายในหมู่ประชาชนชาวไทยได้เท่ากวีเอกผู้นี้ในสมัยนั้น โดยเฉพาะงานชิ้นเอกของท่านคือ **“สามัคคีเภทคำฉันท์”** (พ.ศ. ๒๔๕๓) ซึ่งมีลีลาในการแต่งที่ใช้ถ้อยคำและโวหารอย่างไพเราะ ขณะเดียวกันก็เคร่งครัดต่อกฎเกณฑ์ของคำประพันธ์ นับได้ว่าเป็นผลงานที่มีคุณค่าในวรรณคดีนิพนธ์ สามารถใช้เป็นแบบอย่างในการแต่งฉันท์ได้เป็นอย่างดี

นามปากกา

นายชิต บุรทัต มีนามปากกาหลายชื่อ ได้แก่ เจ้าเงาะ เอกชน แมวคราว ช.บุรทัต นายชิต^{๓๐}

วาระสุดท้าย

นายชิต บุรทัตได้สร้างผลงานอันโดดเด่นเอาไว้มากมาย เป็นที่พอพระราชหฤทัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามสกุล “บุรทัต” เป็นนามสกุลพระราชทาน อันเป็นเกียรติแก่นายชิตและตระกูล

^{๒๙} สามัคคีเภทคำฉันท์และกวีนิพนธ์ของชิต บุรทัต, สำนักพิมพ์ ห.จ.ก.บรรณกิจเทรดดิ้ง, ๒๕๒๐. คำ

นำ

^{๓๐} สามัคคีเภทคำฉันท์และกวีนิพนธ์ของชิต บุรทัต, สำนักพิมพ์ ห.จ.ก.บรรณกิจเทรดดิ้ง, ๒๕๒๐. คำ

นำ

นายชิต บุรทัต ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ.๒๕๔๕ ด้วยโรคลำไส้
พิการ ณ บ้านถนนวิสุทธิกษัตริย์ รวมอายุได้ ๕๐ ปี^{๓๑}

๒.๒ ผลงานทั่วไปของชิต บุรทัต^{๓๒}

หนังสือกวีนิพนธ์บางเรื่องของ ชิต บุรทัต กรมศิลปากรได้รวบรวมผลงานกวีนิพนธ์ส่วนหนึ่ง
ของ ชิต บุรทัต จากหนังสือต่างๆ ซึ่งได้ตีพิมพ์ตั้งแต่เมื่อครั้ง ชิต บุรทัต ยังมีชีวิตอยู่ งานเขียนของ ชิต
บุรทัต ที่นำมารวบรวมพิมพ์ครั้งนี้ บางบทแต่งขึ้นจากคำนิทานชาดก บางบทแต่งพรรณนาชม
ธรรมชาติ บางบทแต่งเป็นคำฉันท์สวดดี และบางบทก็แต่งแสดงความคิดเปรียบเทียบอุปมาอุปไมย
เกี่ยวกับเรื่องของชีวิตมนุษย์ กวีนิพนธ์ทุกเรื่องของ ชิต บุรทัต แสดงให้เห็นความสามารถในว
ทางการเป็นกวีของท่านได้เป็นอย่างดี

ชิต บุรทัต เป็นกวีที่มีชื่อเสียงเป็นเอกในการแต่งคำประพันธ์ประเภทฉันท์ มีผลงานปรากฏ
อยู่เป็นจำนวนมาก และตีพิมพ์อยู่ในหนังสือเอกชน ประดูใหม่ ศรีกรุง ไทยหนุ่ม ฯลฯ จนอาจกล่าวได้ว่า
ไม่มีกวีคนใดในสมัยเดียวกันจะทำงานได้มากและมีชื่อเสียงแพร่หลายเท่า ชิต บุรทัต ดังนั้น กอง
วรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร จึงได้รวบรวมตีพิมพ์ผลงานของท่านที่กระจัดกระจายอยู่
ตามที่ต่าง ๆ ออกเผยแพร่ เพื่อเป็นเครื่องประกาศเกียรติคุณของท่านในฐานะกวีเอกของชาติ ให้เป็นที่
ปรากฏยืนยงอยู่ในหมู่ชนสืบไป โดยได้รวบรวมผลงานกวีนิพนธ์ของชิต บุรทัต ไว้ดังนี้

ประเภทสวดดี สรรเสริญพระคุณศร, มหานครปเวศคำฉันท์, ฉันทราชสวดดี และอนุสาวรี
ยกลา, ภาพยนตร์เฉลิมพระเกียรติงานพระเมรุทองท้องสนามหลวง, ฉันทเฉลิมพระเกียรติงานพระเมรุทอง
ท้องสนามหลวง, เฉลิมฉลองวันชาติ, ปรีดีปารมภ์, ชาติปิยานุสรณ์, ลำแดงสวดดีศัพท์, ต้อนรับทหาร
หาญ, กล่อมช้างสวรรค์, กรุงเทพฯคำฉันท์, คนไทยใจเพชรฯ

ตัวอย่าง สรรเสริญพระคุณศร

วสันตดิถี ฉันท ๑๔

๑ อ้าองค์พระทรงพระศิริลักษณ์ คชพักตร์ประไพพรรณ

^{๓๑} <http://www.chanpradit.ac.th/~surang/Poem.html>

^{๓๒} <https://vajirayana.org/%E0%B8%81%E0%B8%A7%E0%B8%B5%E0%B8%99%E0%B8%B4%E0%B8%9E%E0%B8%99%E0%B8%98%E0%B9%8C%E0%B8%9A%E0%B8%B2%E0%B8%87%E0%B9%80%E0%B8%A3%E0%B8%B7%E0%B9%88%E0%B8%AD%E0%B8%87%E0%B8%82%E0%B8%AD%E0%B8%87%E0%B8%8A%E0%B8%B4%E0%B8%95-%E0%B8%9A%E0%B8%B8%E0%B8%A3%E0%B8%97%E0%B8%B1%E0%B8%95/%E0%B8%8A%E0%B8%B4%E0%B8%95-%E0%B8%9A%E0%B8%B8%E0%B8%A3%E0%B8%97%E0%B8%B1%E0%B8%95>

อาภรณ์บวรวิจิตรสรร	พะสกนธะก่องแสง ฯ
๑ ถูบไล่พิเลปนัจฉริยะจัน-	ทนะอันอร่ามแดง
กำยำพระกายะยะแข	พลชั้นระยรรยง ฯ
๑ หาญห้าวมหิทธิพทุทโ-	พระหัตถะธำรง
เชือกบาศและอังกุษะพระทรง	วรอาศน์มุสิกยาน ฯ
๑ เชี่ยวศรีกวีวิทยาวาท	วุฒิศาสตร์วิเศษสาร
ล้ำล้ำสกลศิลปการ	พระประกอบประกาศผอง ฯ
๑ ตำราพิชาภรณ์ะอัก-	ขรลักษณ์ตลอดมอ
มูลมวลละล้นนิติละบอง	บทะแบบประบิลบรรพ์ ฯ
๑ จอมจินต์กวีบระวา-	กยะสาระโคลงฉันท
กาพย์กลอนลิลิตวิจิตรวรร	ณคดีประตามาน ฯ
๑ ทรงโปรดประสาทนต์ประสิทธิ์	ธิดุทิศประดิษฐาน
เทอดไ้วธีระบุวิธาน	พิธะถองแถลงสอน ฯ
๑ ครูเดิมอดุลย์อุดมสา-	ธุมหาคุณาทร
สืบสนธิศิษะนิกร	ลูวิสัยประเสริฐสุนทร ฯ
๑ ข้าน้อมพระจอมกวีวิเศษ	พระคณศรวิรณันต์คุณ
สรรวมจงพระจงนี้จะกรุณ	เฉพาะเพื่อจะเอาภาร ฯ
๑ ศิษย์ผู้ประกอบนิสยะมี	ณกวีวิชาการ
รักเรียนเจริญพิริยะนาน	บมิหน่ายและคลายเพียร ฯ
๑ โปรดดลกลมลขณะจรด	นยะบพระเบียบเขียน
โดยแบบก็แนบพจนะเนียน	เพราะสนิทนสำนวน ฯ
๑ เจริญรณก็ขัดกระจะกระจำ	บมิพรางฉนวนชวน
เชิงความงามก็งามนยะชวน	ดจะภาพพินิจเห็น ฯ
๑ เริงคำก็สัมผัสระดับ	เสนาะจับหทัยเย็น
เชิงเรื่องก็เรียบผิจะจะเป็น	ผลเหตุบ่อนเพื่อน ฯ
๑ นึกใดสได้ประดุจะดำ	ริหะจำบลิ้มเลื่อน
เขลามักจะชักชวนะเขื่อน	และงานกระจายสุญ ฯ
๑ ยิ่งเรียนก็ยิ่งอุดมยิ่ง	คุณะยิ่งภโยภูณ
ถึงหากมีมากกับบริบูรณ์	ดจะที่กระทำมา ฯ
๑ ตามมีสมรรถะปฏิภาณ	พลญาณและปัญญา
อย่าด้อยแลถอยพิทยะหา	ยนะให้กษัยหาย ฯ

๑ จักยังประโยชน์กวีสา-	ระวิขาบเสื่อมคลาย
สืบจันต์กวีวิสาย	อนุสนธิ์มีเสียที่ ฯ
๑ ใว์นมนิยมเพราะบมิขาด	กวีปราชญ์ณเพรงมี
ไว้ปากและวากยะวจี	จिरเนื่องฉนวนาน ฯ
๑ เป็นเกียรติอาภรณ์เทียร	มะสเถียรสถิตธาร
เป็นศรีนครนระจะขาน	ระบุชื่อระปือชม ฯ

ประเภทคำสอน ตู๋ทองของปราชญ์, กันก่อนแก้, ทำลายง่ายกว่าสร้าง, สัญชาติอีกา, เบื้องหน้าชีวิตมนุษย์, เลิกความคิดชนิดเขลาหลงเสีย, หน้าที่สามประการของเรา, คนชั่วอกตัญญู, คติของพวกเราชาวไทย, ตาไปคำฉันท, เสียงสิงคาล, สัตว์หน้าขน, แกล้งสุภาชิต, ไม่อดทนต่อคำสั่งสอน, เหตุและผล

ตัวอย่าง สัญชาติอีกา

อินทรีเขียรฉันท ๑๑

เข้าตรู่ดนูตรง	อรุณองจะพึงทำ
ไต่บั้งระหว่างดำ-	ริก็ได้ดับเสียง
แจ็ก แจ็ก !-จ๊ะ แจ็ก !!-จ๋า	สรข้าสสำเนียง
นกร้องชมเพียง	ชนพุดนะภาษา
“ช่วยด้วยซิ!---ช่วยด้วย!	นะแนช่วยเถอะเร็วรา
มีอายอะไรมา	ก็มีรู้หละ รังแก !”
เสียงนั้นกระชั้นดัง	คณูฟังกระทั้งแปร
ถึรัวเพราะกลัวแล	เพราะจะหลบจะหลีกภัย
อ้า ! อาตมมีอาจเว้น	อรุเร่เดินและเห็นไป
เป็นภาพก็ทราบใน	ขณะนั้น ณ ทันที
รู้สึก บ่ เป็นสุข	และก็ลุ่มมิรอร
รับมอง ณ ช่องมี	เหมาะกะเนตรณัดเห็น
รัวหนามมะขามเทศ	ระยะเขตคามเป็น
เชิงขุ่มและพุ่มเพ็ญ	พิธพฤษ์ลดาพัน
กางเขนสกุณคู่	เฉพาะอยู่และยืนมัน
เคยร้องเพราะพร้องครัน	พิเคราะห์เห็นก็เอ็นดู
ทุกเข้าสเฝ้าตรับ	เสนาศัพท์สนั่นหู
ทุกเย็นมิเว้นดู	จะปะตาเพราะมารัง

ผิวเมื่อยคละเคลียร่วม	รสระรวมฤดีหวัง
สืบพันธุ์สุกณดั่ง	นระดุงเดียวกัน
เข้านี้แนะอิกา	เกะกะกล้านกาจครัน
คงหวังเพราะรังมัน	นะแหละแมนละมีฟอง
อิกาชะล่าไว	แวะเจอะไข่มอยของ-
มันได้จะไปปอง	ปริญูชะพอเพียง
สมเพชพิทศสอง	สรก้องกะเกริ่นเสียง
ทั้งคู์เกาะอยู่เคียง	และขยับเผยอกาย
ด้วยธรรมชาติแท้	วิเคราะห์แม้วิคหมาย
ตัวนิมิตคิดตาย	และจะตามบคร้ามกลัว
สองปีกขยับป้อง	मुखมองมิเหม่อตัว
เมื่อกันกระชั้นผิว	ก็สกัดกะศัตรู
เข้าซ้ายและย้ายขวา	ลีพะว่าพะวังดู
คุมเชิงจะสู้ชู	ศิระร้องระวังภัย
สัญชาติอุบาทว์กา	ละก็ว่าวิสัยใจ
เจือริชยาไป	ประลุกัลปกกลับกลาย
ลูกมันละมันรัก	และก็ฟักก็พุ่มพ่าย
ลูกเขาละเฝ้าหมาย	จะกระชากจะฉีกกิน
แม้ฟองก็ปองรีบ ป	ะเหมาะหีบมิไยยิน
มึงร้อง บ ต้องจิ้น-	ตนะแจ้งจะแกล้งครัน
ในปากนะหากไข่	ประจุไ่ว้มีว่างพลัน
หาไม่ละคงมัน	จะมีเว้นวิทศสอง
อิกาก็พาไข่	ทิชะไปประดุงปอง
ดูเห็นเขม้นมอง	มานะนี้กระลือกหวน
หยั่งเหตุพิศุขทราบ	ปิยภาพพิทศควร
เป็นที่ประเทืองชวน	พิศะชอบนะเชิงความ
แท้รักประจักษ์รู้	คติ ดูเถอะ เป็นตาม
ทุกรูปและทุกนาม	นระหรือดิรัจฉาน
ร้ายกาจก็อิกา	กลีภาวะชาติพาล
ตัวดำและสันดาน	ดุษะร่างสรูปเลว-(เหลือแล)

ประเภทชาดก สามัคคีเภทคำฉันท์, ลิลิตสุภาพจุลธนูคหะบัณฑิต, ลิลิตสุภาพ
พาโลทกชาดกในทุกนิบาต, อิลลิสชาดกในเอกนิบาต, เวทัพพชาดกคำฉันท์, กกุฏวานิชคำโคลง

ตัวอย่าง ลิลิตสุภาพ จุลธนูคหะบัณฑิต (จากชาดกในปัญจกนิบาต)

ร่าย

ศรีสิทธิชัยไอสวรรย์ สรรพสำโภคเสริมพูน สมบูรณ์เพียบสมบัติพัฒนากร สถาพรเพ็ญ
ทุกข์เปรียบ เทียบทิพโลกแหล่งสถาน สำนัญราษฎรสำเร็จ บันเทิงทุกข์บรรเทา ท้าวทวยเนาในเขต
สยามประเทศเทิดหล้า เกศเกษมสุดอ้า โอษฐ์อ้าอภัยบาย ฯ

โคลง ๔

ทั้งหลายเล่านี้เพราะ	พระอา นุภาพนา
สมเด็จพระปรเมนทรา	อิราชเจ้า
ดิลกฉัตรขัตติยมหา	ราชหาก ผดุงแ
ทรงพระคุณปกเกล้า	ปั้นเกล้าชาวสยาม
พระนามปรากฏหล้า	โลกสรร เสรีญา
พระยศยิ่งชนอนันต์	นิตยชรั้ง
พระเกียรติเกริกไกรวรรณ	ณ นาสุด สิ้นฤ
พระฤทธิ ผลิตร่ำพร้อง	พร้าล้วนควรนิยม
เสร็จชมबारเมศ	จอมฉัญ-ฐรัชแฮ
จะกล่าวชาดกอรธ-	ออกอ้าง
จุลธนูคหะจัด	พจน์แจก แจงนา
กลอนลิลิตสุภาษ์สร้าง	สืบเชื้อเชิงกวี ฯ

ประเภทชมธรรมชาติ อุปมาธรรมชาติ, วารวิสาขมาส, วัสสานฤดู, เหมันตฤดู, เหมือน
พระจันทร์ข้างแรม, ข้าพเจ้านั่งอยู่ชายทะเล, ตรุณร่าพึงคำฉันท์, ภาพที่หลับตาเห็น, เอกเขนกขอบสระ,
ตรุณจตุราภิมย์, นิราศนครราชสีมา, นิราศแม่วคราว, ชีวิตเราเปรียบด้วยนกบิน

ตัวอย่าง วัสสานฤดู

กมลฉันท ๑๒

นฤโฆษคะนองศัพ-	ทะสดับคะเครงครืน
ณนภางคะกลางคืน	ขณะบ้างก็กลางวัน
พละวายุพาเมฆ	อติเรกระเรียงรัน
ตะละก้อนและกลุ่มอัน	ชระอุ่มคะคลุ้มฝน
ละเลาะฟ่องละล่องฟ้า	จระฝ่าโพยมยล
แนะพยับชะอัจน	ระวิจันทร์ก็เจื่อนแสง

บ สว่าง และบางที	อสนีก็สำแดง
สุรฤทธิเรืองแรง	ระยะแลบปละแปลบหา
และจะเห็นมิเว้นห่าง	นกะครง, ณบางคราว
เหมาะก็ผ่าก็ชำพราว	พระพิรุณธโรยฝน
ผิวะไฟหทัยเฝ้า	พิเคราะห์, เราก็ร้อนรน
เพราะฤดูลีลุท	ทรมานประมวล้วน
ก็มีน้อยและคอยแต่	ตรึงจะแปรจะเปลี่ยนผัน
ภาพะ “อุณหภูมิ” อัน	ระอุเผือกก็เหลือฝัน
วิเคราะห์เห็นเพราะเป็นตาม	อุตุนิยมนิมฝัน
คติเยี่ยงจะเลื่องขึ้น	ละก็ขัดกะโลกเขา
ขณะนี้แหละที่นับ	ณ ระดับฤตุเรา
ปะทะร้อนจะผ่นเพล	และก็พลันจะสำราญ
ระบวรระอาณัติ	ดุษะวัตฤตุสัญญาณ
ยุติโดยบันดาล	มรสุมสมัยมา
ประลุมาสและยาตรอย่าง	ณ ระหว่างและเวลา
ปรีวรรัตนะวัสสา-	น ฤตุก็ดีใจ
รุจิจิต บ ผิดเรา	นระเขาและใครไหน
ก็นิยมจะรมย์ใน	ทินฤกษะเบิกเย็น
และก็ยอมจะพร้อมขึ้น	มนะรีนระเรียงเป็น
สุขะกายสบายเพ็ญ	พละภาพภักโยชนม์
ก็เพราะธรรมชาติช่วย	ทะนุด้วยผดุงปรน
ประติพัทธ์กะสัตว์คน	และกะของแน่มองดู
ดรุพฤกษ์สะพรั่งหญ้า	และลดาระดาษภูว
ก็ผลิข่อละออชู	ผลดอกและออกใบ
สระและบึง ณ บางแห่ง	ชละแหล่งสืลไป
ก็ปทุมกระพุ่มไฟ-	จิตรภาพพินิจเห็น
ณภาพทิวาพร้อม	สร้องจรัสเป็น
รมสุขมิทุกข์เข็ญ	ยุคะร้อนจะผ่นหาย
ฯลฯ ฯลฯ ลักษณะการ	กลผ่านประสพกาย
ณ วิถีและที่หมาย	เหมาะจะเพ่งจะพึงมอง
ก็ประมวลดลั่นผา-	สุกะสาวะภาพผอง

ผิพิจาณาตรอง	จะตระหนักประจักษ์ใจ
เฉพาะอ้างแหละอย่างยั้ง	นะก็หญิงและชายใน
วยะสาวและหนุ่มใส-	ยนะตื่นก็ขึ้นบาน
บทจร ณ ตอนเช้า	พิศเพราพะพราวปาน
บุษบาผกามาลย์	ณ สมัยอุทัยเที่ยว

ประเภทเบ็ดเตล็ด ความรู้, สหลักษณ์, กวีลี, กำเนิดแห่งสตรีคำโคลง, สละกันเพราะ
แต่งงาน, เรารจน, บุญตามาพบ, หนาวอะไร, ความรักของแม่, ผิดกัน ฯ

ตัวอย่าง กวีลี

โคลง ๔ สุภาพ

วรรณณาจำแนกเชื้อ	ชนกวี
จตุพิธประเภทมี	มาตรรู้
ยอมนับว่าเป็นศรี	สุวพิท ยานา
หลากหลายต่างชนิดผู้	ผูกพร้อมเชิงประพันธ์ ฯ

๑. จินตกวี

สมัญญนามพวกหนึ่งแจ้ง	จินตกวี
พรำพจน์โดยวิธี	ท่านนั้น
วางโครงแห่งเรื่องดี	คำริ ตลอดแล
จึงระจิตอีกชั้น	หนึ่งได้ตั้งประสงค์ ฯ

๒. สุตกวี

พวกหนึ่งยังยั้งด้วย	ความจำ
ทราบเรื่องโดยสดับสำ-	เหนียวแล้ว
เชลงความแต่งตามลำ-	ดับแห่ง เรื่องแะ
เรียกสุตะกวีแล้ว	กล่าวถ้อยทางฟัง ฯ

๓. อัถกวี

ยังพวกหนึ่งชื่ออ้าง	อัถละ กวีฤ
สบสิ่งเป็นจริงประ-	จักษ์แจ้ง
ฤทราบสรรพสภาพะ	พานเนตร ท่านนา

เก็บลิขิตประดิษฐ์สร้าง สฤณีดีต้องตามความ ฯ

๔. ปฏิภาณกวี

กวีนางหนึ่งนั้นพรรค ปฏิภาณ
เลียบเชี่ยวชาญฉะฉาน ยิ่งผู้
อาจเฉลยเอนคำขาน คำแห่ง ท่านแฮ
เป็นวากย์เชิงกวีรู้ รอบล้าเลอเลี้ยว ฯ

๒.๓ ความเป็นมาของบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์

วัตถุประสงค์ของการนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์

ชิต บุรทัต ได้ประพันธ์บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ขึ้นเพื่อชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการรวมเป็นหมู่คณะ เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เพื่อป้องกันรักษาบ้านเมืองให้มีความเป็นปึกแผ่น สอนให้เห็นโทษของการแตกสามัคคีที่มีได้มีผลกระทบเฉพาะส่วนบุคคลเท่านั้น แต่ยังส่งผลกระทบต่อสังคมส่วนรวมด้วย

ความเป็นมาของบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์

ในสมัยรัชกาลที่ ๖ เกิดวิกฤตการณ์ทั้งภายในและภายนอกประเทศ เช่น เกิดสงครามโลกครั้งที่ ๑ เกิดกบฏ ร.ศ. ๑๓๐ ทำให้เกิดความตื่นตัวทางความคิด มีความเห็นเกี่ยวกับการดำเนินการบ้านเมืองแตกต่างกันเป็นหลายฝ่าย จึงทำให้ส่งผลกระทบต่อความไม่มั่นคงของบ้านเมือง ซึ่งส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของบ้านเมือง ดังนั้น นายชิต บุรทัต จึงได้แต่งเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๕๗ เพื่อมุ่งชี้ความสำคัญของการรวมกันเป็นหมู่คณะ และความสามัคคีปรองดองสมานฉันท์เพื่อรักษาบ้านเมือง โดยเรื่องสามัคคีเภท เป็นนิทานสุภาษิต ในมหาปรินิพพานสูตร และอรรถกถาสุมังคลวิลาสินี ที่หมื่นนิคมหาวรรค ลงพิมพ์ในหนังสือธรรมจักขุของมหาวิทยาลัย โดยเรียบเรียงเป็นภาษาบาลี^{๓๓}

มหาปรินิพพานสูตร^{๓๔}

[๖๗] ข้าพเจ้า ได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

^{๓๓} <http://www.gotoknow.org/posts/406381>

^{๓๔} ที่หมื่นนิคม มหาวรรค เล่ม ๑๐

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จอยู่บนภูเขาคิชฌกูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์ ก็สมัยนั้นแล พระราชาอชาตศัตรู ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธ พระโอรสของพระนางเวเทหิ มีพระราชประสงค์จะเสด็จไปปราบปรามแคว้นวัชชี พระองค์ตรัสอย่างนี้ว่า เพราะพวกเจ้าวัชชีทั้งหลายเหล่านี้ มีฤทธิ์มากอย่างนั้น มีอานุภาพมากอย่างนั้น เราจักถอนทำลายแคว้นวัชชีเสีย จักทำแคว้นวัชชีให้พินาศ จักทำแคว้นวัชชีให้ถึงความย่อยยับ

ครั้งนั้นแล พระราชาอชาตศัตรูผู้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธ พระโอรสของพระนางเวเทหิ ตรัสกะวัสสการพราหมณ์ผู้เป็นมหาอำมาตย์ของแคว้นมคธว่า ขอเชิญท่านพราหมณ์จงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วถวายบังคมพระยุคลบาทพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า กราบทูลถามถึงความไร้พระโรคาพาธ ความคล่องพระองค์ พระกำลัง การทรงพระสำราญตามคำของเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระราชาอชาตศัตรูผู้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธพระโอรสของพระนางเวเทหิ ถวายบังคมพระยุคลบาทพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า ทูลถามถึงความไร้พระโรคาพาธ ความคล่องพระองค์ พระกำลัง การทรงพระสำราญ และท่านจงกราบทูลอย่างนี้ด้วยว่า พระราชาอชาตศัตรูผู้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธ พระโอรสพระนางเวเทหิ มีพระราชประสงค์จะเสด็จไปปราบปรามแคว้นวัชชี พระองค์มีพระดำรัสอย่างนี้ว่า เพราะพวกเจ้าวัชชีทั้งหลายเหล่านี้ มีฤทธิ์มากอย่างนั้น มีอานุภาพมากอย่างนั้น เราจักถอนทำลายแคว้นวัชชีเสีย จักทำแคว้นวัชชีให้พินาศ จักทำแคว้นวัชชีให้ถึงความย่อยยับ และพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์แก่ท่านอย่างไร ท่านจงจำเอาคำพยากรณ์นั้นให้ดีแล้วมาบอกแก่เรา เพราะว่าพระตถาคตเจ้าทั้งหลาย หาดรัสสิ่งที่ปราศจากความจริงไม่ วัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธกราบทูลรับพระดำรัสพระราชาอชาตศัตรู ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธ พระโอรสพระนางเวเทหิว่า อย่างนั้นพระเจ้าข้า แล้วเทียมนานทั้งหลายที่ใหญ่ ๆ แล้วขึ้นยานใหญ่ ๆ (คันหนึ่ง) ออกจากกรุงราชคฤห์ ด้วยยานทั้งหลายที่ใหญ่ ๆ ไปถึงภูเขาคิชฌกูฏ ไปด้วยยานตลอดพื้นที่ยานไปได้ แล้วลงจากยาน เดินเท้าขึ้นไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นขึ้นพบกับพระผู้มีพระภาคเจ้า กล่าวถ้อยค่าน่าชื่นชมควรรำลึกถึงกันแล้วจึงนั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง วัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธ ผู้นั่งแล้ว ณ ด้านหนึ่ง ได้กราบทูลคำต่อไปนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระราชาอชาตศัตรู ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธ พระโอรสของพระนางเวเทหิ ถวายบังคมพระยุคลบาทพระโคตมผู้เจริญด้วยพระเศียรเกล้า ทูลถามถึงความไร้พระโรคาพาธ ความคล่องพระองค์ พระกำลัง การทรงพระสำราญ ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระราชาอชาตศัตรู ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธ พระโอรสของพระนางเวเทหิ มีพระราชประสงค์จะเสด็จไปปราบปรามแคว้นวัชชี พระองค์ตรัสอย่างนี้ว่า เพราะพวกเจ้าวัชชีทั้งหลายเหล่านี้ มีฤทธิ์มากอย่างนั้น มีอานุภาพมากอย่างนั้น เราจักถอนทำลายแคว้นวัชชีเสีย จักทำแคว้นวัชชีให้พินาศ จักทำแคว้นวัชชีให้ถึงความย่อยยับ ดังนี้

[๖๘] สมัยนั้นแล ท่านพระอานนท์ยืนถวายงานพัดอยู่เบื้องพระปฤษฎางค์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า

(๑) ดูก่อนอานนท์ เธอได้ยินว่าอย่างไร เจ้าวัชชีทั้งหลายยังประชุมกันเนื่อง ๆ ยังประชุมกันมากอยู่หรือ

อา. ขอนี้ ข้าพระองค์ได้ยินว่า เจ้าวัชชีทั้งหลาย ประชุมกันเนื่อง ๆ ประชุมกันมาก พระเจ้าข้า

พ. ดูก่อนอานนท์ ก็เจ้าวัชชีทั้งหลาย ยังจักประชุมกันเนื่อง ๆ ยังจักประชุมกันอยู่มากตลอดกาลเพียงไร ดูก่อนอานนท์ เจ้าวัชชีทั้งหลาย พึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้

พ. (๒) ดูก่อนอานนท์ เธอได้ยินว่าอย่างไร เจ้าวัชชีทั้งหลายยังพร้อมเพียงกันประชุมพร้อมเพียงกันเลิกประชุม พร้อมเพียงกันทำกิจที่พวกเจ้าวัชชีพึงทำอยู่หรือ

อา. ขอนี้ ข้าพระองค์ได้ยินว่า เจ้าวัชชีทั้งหลาย ยังพร้อมเพียงกันประชุม พร้อมเพียงกันเลิกประชุม พร้อมเพียงกันทำกิจที่พวกเจ้าวัชชีพึงทำ พระเจ้าข้า.

พ. ดูก่อนอานนท์ ก็เจ้าวัชชีทั้งหลาย ยังจักพร้อมเพียงกันประชุมพร้อมเพียงกันเลิกประชุม พร้อมเพียงกันทำกิจที่พวกเจ้าวัชชีพึงทำอยู่ตลอดกาลเพียงไร ดูก่อนอานนท์ เจ้าวัชชีทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

พ. (๓) ดูก่อนอานนท์ เธอได้ยินว่าอย่างไร เจ้าวัชชีทั้งหลายยัง ไม่บัญญัติข้อที่ไม่เคยบัญญัติไว้ ไม่เพิกถอนข้อที่บัญญัติไว้แล้ว ยังสมทานวัชชีธรรมแบบโบราณ ตามที่บัญญัติไว้แล้ว ประพฤติกันอยู่หรือ

อา. ขอนี้ ข้าพระองค์ได้ยินว่า เจ้าวัชชีทั้งหลายยังไม่บัญญัติข้อที่ไม่เคยบัญญัติไว้ ไม่เพิกถอนข้อที่บัญญัติไว้แล้ว ยังสมทานวัชชีธรรมแบบโบราณตามที่บัญญัติไว้แล้ว ประพฤติกันอยู่ พระเจ้าข้า.

พ. ดูก่อนอานนท์ ก็เจ้าวัชชีทั้งหลาย ยังจักไม่บัญญัติข้อที่ไม่เคยบัญญัติไว้ ไม่เพิกถอนข้อที่บัญญัติไว้แล้ว ยังจักสมทานวัชชีธรรมแบบโบราณตามที่บัญญัติไว้แล้ว ประพฤติกันอยู่ ตลอดกาลเพียงไร ดูก่อนอานนท์ เจ้าวัชชีทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

พ. (๔) ดูก่อนอานนท์ เธอได้ยินว่าอย่างไร เจ้าวัชชีทั้งหลาย ยังสักการะ เคารพนับถือบูชา เจ้าวัชชีผู้ใหญ่ผู้เฒ่าของเจ้าวัชชีทั้งหลายและยังเชื่อถ้อยคำที่ควรฟังของเจ้าวัชชีผู้ใหญ่ผู้เฒ่าทั้งหลายเหล่านั้นอยู่หรือ

อา. ขอนี้ ข้าพระองค์ได้ยินว่า เจ้าวัชชีทั้งหลาย ยังสักการะ เคารพนับถือ บูชาเจ้าวัชชีผู้ใหญ่ผู้เฒ่าของเจ้าวัชชีทั้งหลายและยังเชื่อถ้อยคำที่ควรฟังของเจ้าวัชชีผู้ใหญ่ผู้เฒ่าทั้งหลายเหล่านั้นอยู่ พระเจ้าข้า.

พ. ดูก่อนอานนท์ ก็เจ้าวัชชีทั้งหลาย ยังสักการะ เคารพนับถือบูชา เจ้าวัชชีผู้ใหญ่ผู้เฒ่า ของเจ้าวัชชีทั้งหลาย และยังเชื่อถือถ้อยคำที่ควรฟังของเจ้าวัชชีผู้ใหญ่ ผู้เฒ่าทั้งหลายเหล่านั้นอยู่ ตลอดกาลเพียงไร ดูก่อนอานนท์เจ้าวัชชีทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

พ. (๕) ดูก่อนอานนท์ เธอได้ยินอย่างไร เจ้าวัชชีทั้งหลาย ไม่อดคร่ำ ข่มเหง กักขังกุลสตรีทั้งหลาย (และ) กุมารีของสกุลทั้งหลายอยู่หรือ

อา. ขอนี้ ข้าพระองค์ได้ยินว่า เจ้าวัชชีทั้งหลายไม่อดคร่ำ ข่มเหง กักขังกุลสตรีทั้งหลาย (และ) กุมารีของสกุลทั้งหลาย พระเจ้าข้า

พ. ดูก่อนอานนท์ เจ้าวัชชีทั้งหลาย ไม่อดคร่ำ ข่มเหงกักขังกุลสตรีทั้งหลาย (และ) กุมารีของสกุลทั้งหลาย ตลอดกาลเพียงไร ดูก่อนอานนท์เจ้าวัชชีทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้

พ. (๖) ดูก่อนอานนท์ เธอได้ยินว่าอย่างไร เจ้าวัชชีทั้งหลายยังสักการะ เคารพนับถือบูชาเจดีย์วัชชีทั้งหลายทั้งภายในและภายนอก (พระนคร) ของเจ้าวัชชีทั้งหลาย และยังไม่ลดพลีประกอบด้วยธรรมที่เคยถวายแล้ว เคยทำแล้วแก่เจดีย์วัชชีทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกเหล่านั้นอยู่หรือ

อา. ขอนี้ ข้าพระองค์ได้ยินว่า เจ้าวัชชีทั้งหลายยังสักการะ เคารพนับถือบูชาเจดีย์วัชชีทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกของเจ้าวัชชีทั้งหลายและยังไม่มีลดหย่อนพลีประกอบด้วยธรรมที่เคยถวายแล้ว เคยทำแล้ว แก่เจดีย์วัชชีทั้งหลายภายในและภายนอกเหล่านั้น พระเจ้าข้า.

พ. ดูก่อนอานนท์ ก็เจ้าวัชชีทั้งหลายยังจักสักการะ เคารพนับถือบูชาเจดีย์วัชชีทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกของเจ้าวัชชีทั้งหลายและจักยังไม่ลดหย่อนพลีประกอบด้วยธรรมที่เคยถวายแล้ว เคยทำแล้ว แก่เจดีย์วัชชีทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกเหล่านั้น ตลอดกาลเพียงไร ดูก่อนอานนท์ เจ้าวัชชีทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

พ. (๗) ดูก่อนอานนท์ เธอได้ยินว่าอย่างไร เจ้าวัชชีทั้งหลายยังจัดอารักขา ป้องกันและคุ้มครองประกอบด้วยธรรมด้วยดีในพระอรหันต์ทั้งหลาย ด้วยตั้งใจว่าทำอะไร พระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังไม่มา พึงมาสู่แคว้นและพระอรหันต์ทั้งหลายที่มาแล้ว ขอให้อยู่สบายในแคว้น ดังนี้ หรือ

อา. ขอนี้ ข้าพระองค์ได้ยินว่า เจ้าวัชชีทั้งหลายยังจัดอารักขา ป้องกัน และคุ้มครองประกอบด้วยธรรมด้วยดีในพระอรหันต์ทั้งหลาย ด้วยตั้งใจว่าทำอะไร. พระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังไม่มา พึงมาสู่แคว้น และพระอรหันต์ทั้งหลายที่มาแล้ว ขอให้อยู่สบายในแคว้นดังนี้ พระเจ้าข้า.

พ. ดูก่อนอานนท์ ก็เจ้าวัชชีทั้งหลายยังจักเป็นผู้จัดอารักขา ป้องกันและคุ้มครองประกอบด้วยธรรมด้วยดีในพระอรหันต์ทั้งหลาย ด้วยตั้งใจว่าทำอะไร พระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังไม่มา พึงมาสู่แคว้น และพระอรหันต์ทั้งหลายที่มาแล้ว ขอให้อยู่สบายในแคว้น ดังนี้ ตลอดกาลเพียงไร ดูก่อนอานนท์ เจ้าวัชชีทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้ขณะนี้แล.

[๖๙] ครั้นนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะวัสสการพรหมณ์มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธว่า ดูก่อนท่านพรหมณ์ สมัยหนึ่ง ตถาคตอยู่ ณ วิหารสารันทะเจดีย์ในนครเวสาลี ณ ที่นั้น ตถาคตได้แสดงอภิธานิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้แก่เจ้าวัชชีทั้งหลาย ดูก่อนท่านพรหมณ์ ก้อภิธานิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้ยังจำตั้งอยู่ในเจ้าวัชชีทั้งหลาย และเจ้าวัชชีทั้งหลายยังจำเห็นดีร่วมกัน ในอภิธานิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้ ตลอดกาลเพียงไร ดูก่อนพรหมณ์ เจ้าวัชชีทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว วัสสการพรหมณ์ มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธได้กราบทูลค้ำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ เจ้าวัชชีทั้งหลายประกอบด้วยอภิธานิยธรรมแม้เพียงข้อหนึ่งข้อเดียวก็พึงหวังความเจริญได้โดยแท้ หากความเสื่อมมิได้ แต่ว่าจะกล่าวอะไรถึงเจ้าวัชชีทั้งหลายประกอบด้วยอภิธานิยธรรม ๗ ประการ ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ และพระราชอาชาศศัตรู ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธพระโอรสพระนางเวเทหิ ไม่ควรทำกะเจ้าวัชชีทั้งหลายด้วยการรบ นอกจากเจรจาปรองดอง นอกจากทำให้แตกกันและกัน ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ สมควรแล้ว ข้าพระองค์จะไป บัดนี้ ข้าพระองค์มีกิจมาก มีเรื่องจะพึงทำมาก.

(พระผู้มีพระภาคเจ้า) ดูก่อนท่านพรหมณ์ บัดนี้ ท่านจงพิจารณาเห็นเป็นกาลสมควรเถิด

ครั้นนั้นแล วัสสการพรหมณ์มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธขึ้นขมอมุโทนาพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วลุกจากอาสนะกลับไป

[๗๐] ครั้นนั้นแล เมื่อวัสสการพรหมณ์ มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธกลับไปแล้วไม่นาน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า ดูก่อนอานนท์ เธอจงไป ภิคุทั้งหลายมีจำนวนเท่าใด อยู่อาศัยกรุงราชคฤห์ เธอจงให้ภิคุเหล่านั้นทั้งหมดประชุมกันในอุปัฏฐานศาลา ท่านพระอานนท์กราบทูลรับแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อย่างนั้นพระเจ้าข้า แล้วให้พระภิคุตามจำนวนที่อาศัยกรุงราชคฤห์อยู่ทั้งหมดประชุมกันในอุปัฏฐานศาลา แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้ว ยืนอยู่ ณ ด้านหนึ่ง ท่านพระอานนท์ผู้ยืนอยู่แล้ว ณ ด้านหนึ่งแล ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระภิคุสงฆ์ประชุมกันแล้ว บัดนี้ เป็นเวลาซึ่งทรงเห็นเป็นกาลสมควร พระเจ้าข้า. ครั้นนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงลุกจากอาสนะเสด็จดำเนินเข้าอุปัฏฐานศาลา ประทับนั่งบนอาสนะที่ปูไว้แล้ว ครั้นประทับนั่งแล้วพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิคุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิคุทั้งหลาย ตถาคตจักแสดงอภิธานิยธรรม ๗ ประการแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงทำไว้ในใจให้ดี ตถาคตจักกล่าวดังนี้ ภิคุทั้งหลายเหล่านั้น กราบทูลแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พร้อมแล้วพระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงพระดำรัสต่อไปนี้.

(๑) ดูก่อนภิคุทั้งหลาย ก็ภิคุทั้งหลายยังจำประชุมกันเนื่อง ๆ จักประชุมกันอยู่มาก ตลอดกาลเพียงไร ภิคุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้

(๒) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลาย ยังจักพร้อมเพรียงกันประชุม จักพร้อมเพรียงกันเลิกประชุม จักพร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์พึงทำตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาความเสื่อมมิได้

(๓) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลาย ยังจักไม่บัญญัติสิ่งที่ตถาคตมิได้บัญญัติไว้ จักไม่เพิกถอนสิ่งที่ตถาคตบัญญัติไว้แล้ว ยังจักสมาทานประพฤติดูในสิกขาบททั้งหลายตามที่ตถาคตบัญญัติไว้แล้ว ตลอดกาลเพียงไรภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาความเสื่อมมิได้

(๔) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลาย ยังจักสักการะและเคารพนับถือ บูชา พระภิกษุทั้งหลายผู้เป็นพระเถระผู้รู้กาลนาน ผู้บวชมาแล้วนานผู้เป็นบิดาของสงฆ์ เป็นปริณายกของสงฆ์ และยังจักเชื่อถือโอวาทที่พึงฟังของท่านด้วย ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาความเสื่อมมิได้

(๕) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลาย ยังจักไม่ลู่อำนาจของตัณหา อันมีปกติให้เกิดในภพใหม่ ที่เกิดขึ้นตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาความเสื่อมมิได้

(๖) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลาย ยังเป็นผู้มีความหวังโย ในเสนาสนะตามราวป่า ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาความเสื่อมมิได้

(๗) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเข้าไปตั้งสติไว้เฉพาะตนว่า ทำอย่างไรเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ผู้มีศีลเป็นที่รัก ที่ยังไม่มาขอเฝ้า และเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายผู้มีศีลเป็นที่รัก ที่มาแล้ว ขอให้อยู่สบาย ดังนี้ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียวหาความเสื่อมมิได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก่อปหานิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้ ยังจักตั้งอยู่ในภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเห็นดีร่วมกันในอปหานิยธรรม ๗ประการเหล่านี้ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียวหาความเสื่อมมิได้.

[๗๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตจักแสดงอปหานิยธรรม ๗ ประการ อีกหมวดหนึ่งแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงทำในใจให้ดีตถาคตจักกล่าว ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบทูลรับว่า พร้อมแล้ว พระเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระดำรัสต่อไปนี้

(๑) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุทั้งหลายยังจักไม่เป็นผู้มีการงานเป็นที่มายินดี จักไม่ยินดีในการงาน ไม่ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความมีการงานเป็นที่มายินดี ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาความเสื่อมมิได้

(๒) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลาย ยังจักไม่มีการพูดคุย กันเป็นที่มายินดี จักไม่ยินดีในการพูดคุยกัน ไม่ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการพูดคุยกัน ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาความเสื่อมมิได้

(๓) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลาย ยังจักไม่มีการหลับเป็นที่มายินดี จักไม่ยินดีในการหลับ จักไม่ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความหลับตลอดการเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาความเสื่อมมิได้

(๔) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักไม่มีการคลุกคลีด้วยหมู่คณะเป็นที่มายินดี จักไม่ยินดีในการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ จักไม่ประกอบเนื่อง ๆ ในความคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาความเสื่อมมิได้

(๕) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักไม่เป็นผู้มีความปรารถนาลามก จักไม่ลู่อำนาจของความปรารถนาลามก ตลอดกาลเพียงไรภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาความเสื่อมมิได้

(๖) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักไม่มีคนชั่วเป็นมิตรจักไม่มีคนชั่วเป็นสหาย จักไม่มีคนชั่วเป็นเพื่อน ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาความเสื่อมมิได้

(๗) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักไม่หุตุเสียในระหว่างด้วยการบรรลุธรรมวิเศษเพียงขั้นต่ำ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญ อย่างเดียว หาความเสื่อมมิได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กิ้อปรีหานิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้ ยังจักตั้งอยู่ในภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายจักเห็นดีร่วมกันในอปรีหานิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาความเสื่อมมิได้.

[๗๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตจักแสดงอปรีหานิยธรรม ๗ ประการ อีกหมวดหนึ่ง แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงทำใจให้ดีตถาคตจักกล่าวดังนี้ ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นกราบหูรับว่า พร้อมแล้ว พระเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงมีพระดำรัสต่อไปนี้

(๑) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุทั้งหลายยังจักเป็นผู้มีศรัทธา ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาความเสื่อมมิได้

(๒) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเป็นผู้มีใจมีหิริ. . .

(๓) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย. . . ยังจักเป็นผู้มีโอตตปปะ. . .

(๔) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย. . .ยังจักเป็นผู้เป็นพหูสูตร. . .

(๕) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย. . . ยังจักเป็นผู้ปรารถนาความเพียร. . .

(๖) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย. . .ยังจักเป็นผู้มีสติเข้าไปตั้งไว้. . .

(๗) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย. . .ยังจักเป็นผู้มีปัญญา ตลอดกาลเพียงไร

ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก่อปหานิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้ ยังจักตั้งอยู่ในภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายจักเห็นดีร่วมกันในอปหานิยธรรม ๗ ประการเหล่านั้น ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียวหากความเสื่อมมิได้.

ตถาคตจักกล่าวดังนี้. ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นกราบทูลรับว่า พร้อมแล้ว พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระดำรัสต่อไปนี้ .-

(๑) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุทั้งหลายยังจักเจริญสติสัมโพชฌงค์ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้

(๒) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเจริญธรรมวิจยสัมโพชฌงค์.....

(๓) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย. . .ยังจักเจริญวิริยสัมโพชฌงค์. . .

(๔) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย. . .ยังจักเจริญปิตติสัมโพชฌงค์. . .

(๕) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย. . .ยังจักเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์. . .

(๖) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย. . .ยังจักเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์. . .

(๗) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียวหากความเสื่อมมิได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก่อปหานิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้ ยังจักตั้งอยู่ในภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเห็นดีร่วมกันในอปหานิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียวหากความเสื่อมมิได้.

(๑) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุทั้งหลายยังจักเจริญอนิจจสัญญา (ความหมายรู้สังขารไม่เที่ยง) ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้

(๒) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเจริญอนัตตสัญญา. . .

(๓) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย. . .ยังจักเจริญอสุภสัญญา. . .

(๔) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย. . .ยังจักเจริญอาทีนวสัญญา. . .

(๕) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย. . .ยังจักเจริญอุพเพกขสัญญา. . .

(๖) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย. . .ยังจักเจริญวิราคสัญญา. . .

(๗) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเจริญนิโรธสัญญา

(ความหมายรู้ว่านิพพานเป็นที่ดับ) ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก่อปหานิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้ ยังจัดตั้งอยู่ในภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเห็นดีร่วมกันในอปหานิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียวหาความเสื่อมมิได้.

[๗๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตจักแสดงอปหานิยธรรม ๖ ประการอีกหมวดหนึ่ง แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงทำไว้ในใจให้ดี ตถาคตจกล่าวดังนี้ ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบพูลรับว่า พร้อมแล้วพระเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระดำรัสต่อไปนี้.-

(๑) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุทั้งหลายยังจักเข้าไปทั้งกายกรรมมี เมตตาในเพื่อน พรหมจารีทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ ตลอดกาลเพียงไรภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาความเสื่อมมิได้

(๒) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเข้าไปตั้งวัจกรรมมีเมตตาในเพื่อน พรหมจารีทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ ตลอดกาลเพียงไรภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาความเสื่อมมิได้

(๓) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเข้าไปตั้งมโนกรรมมีเมตตาในเพื่อน พรหมจารีทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ ตลอดกาลเพียงไรภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาความเสื่อมมิได้

(๔) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเป็นผู้บริโภคน้ำที่แบ่งปันกันโดยลาภทั้งหลายที่เกิดขึ้นโดยชอบธรรม ได้มาโดยชอบธรรมโดยที่สุดแม้เพียงภิกษุหนึ่งเนื่องในบาตร เป็นผู้บริโภคร่วมกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายผู้มีศีล ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาความเสื่อมมิได้

(๕) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย และศีลทั้งหลาย ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่างไม่พร้อย เป็นไทย ท่านผู้รู้สรรเสริญ ตัณหาและทิฐิไม่แปดเปื้อน นำไปสู่สมาธิ ภิกษุทั้งหลายยังจักถึงความเป็นผู้เสมอกัน กับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายอยู่ในศีลเห็นปานนั้น ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาความเสื่อมมิได้

(๖) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย และทิฐิที่เป็นอริยะเป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ ภิกษุทั้งหลายยังจักถึงความเป็นผู้เสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายด้วยทิฐิเห็นปานนั้น ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับเพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์ทั้งปวงของผู้กระทำนั้น ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียวหาความเสื่อมมิได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก่อปหานิยธรรม ๖ ประการเหล่านี้ ยังจัดตั้งอยู่ในภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเห็นดีร่วมกัน ในอปหานิยธรรม ๖ ประการเหล่านี้ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาความเสื่อมมิได้ ฉะนี้แล.

เล่ากันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อเสด็จอยู่บนภูเขาคิณณภูใกล้กรุงราชคฤห์ กระทำธรรมิกถานี้แลเป็นอันมากแก่ภิกษุทั้งหลายด้วยพระดำรัสว่า ศีล มีอยู่ด้วยประการฉะนี้, สมาธิ มีอยู่ด้วยประการฉะนี้, ปัญญา มีอยู่ด้วยการฉะนี้, สมาธิอันศีลอบรมแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก, ปัญญาอันสมาธิอบรมแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก, จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ก็หลุดพ้นด้วยดีโดยแท้จากอาสวะทั้งหลาย กล่าวคือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ

[๗๖] ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ตามความพอพระทัยในพระนครราชคฤห์ แล้วตรัสเรียกท่านพระอานนท์มารับสั่งว่า ดูกรอานนท์ มาไปกันเถิด เราจักไปยังอัมพลัฏฐิกา ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแล้ว ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จถึง อัมพลัฏฐิกาแล้ว ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จประทับ ณ พระตำหนักหลวง ในอัมพลัฏฐิกาเมื่อนั้น ทรงกระทำธรรมิกถานี้แลและเป็นอันมากแก่พวกภิกษุว่า อย่างนี้ศีล อย่างนี้สมาธิ อย่างนี้ปัญญา สมาธิอันศีลอบรมแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะโดยชอบ คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ฯ

[๗๗] ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ตามความพอพระทัยในอัมพลัฏฐิกา แล้วตรัสเรียกท่านพระอานนท์มารับสั่งว่า ดูกรอานนท์ มาไปกันเถิด เราจักไปยังบ้านนาพันทคาม ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแล้ว ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จถึงบ้านนาพันทคามแล้ว ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในป่าวาทิกอัมพวัน ในบ้านนาพันทคาม นั้น ครั้นนั้น ท่านพระสารีบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้วถวายบังคมพระผู้มีพระภาค นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อท่านพระสารีบุตร นั่งเรียบร้อยแล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้อื่นซึ่งจะรู้เกินไปกว่าพระผู้มีพระภาค ในทางสัมโพธิญาณมิได้มีแล้ว จักไม่มี และไม่มีอยู่ในบัดนี้ ฯ

พ. ดูกรสารีบุตร เธอกล่าวอาสวาทจาอันยั้งนี้ เธอถือเอาส่วนเดียว บันลือสีนหาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาค อย่างนี้ว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้อื่นซึ่งจะรู้เกินไปกว่าพระผู้มีพระภาคในทางพระสัมโพธิญาณมิได้มีแล้ว จักไม่มี และไม่มีอยู่ในบัดนี้ ดูกรสารีบุตร พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ซึ่งได้มีแล้วในอดีตกาล อันเธอ กำหนดซึ่งใจด้วยใจแล้วรู้ว่า พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น มีศีลอย่างนี้แล้ว แม้เพราะเหตุนี้ มีธรรมอย่างนี้แล้ว มีปัญญาอย่างนี้แล้ว มีวิหารธรรมอย่างนี้แล้ว มีวิมุตติ อย่างนี้แล้ว แม้เพราะเหตุนี้ ดังนี้หรือ ฯ

ส. มิใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า ฯ

ดูกรสารีบุตร ก็พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ ซึ่ง จักมีในอนาคต กาล อันเธอ กำหนดซึ่งใจด้วยใจแล้วรู้ว่า พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น จักเป็นผู้มีศีลอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ มีธรรมอย่างนี้ มีปัญญาอย่างนี้ มีวิหารธรรม อย่างนี้ มีวิมุตติอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ ดังนี้หรือ ฯ

มิใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า ฯ ดุรสารีบุตร ก็เราผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้ อันเธอกำหนด ซึ่งใจด้วยใจแล้วว่า พระผู้มีพระภาคมีศีลอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ มีธรรมอย่างนี้ มีปัญญาอย่างนี้ มีวิหารธรรมอย่างนี้ มีวิมุตติอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ ดังนี้หรือ ฯ

มิใช่อย่างนั้น พระเจ้าข้า ฯ

ดุรสารีบุตร ก็ในเรื่องนี้ เธอไม่มีญาณเพื่อกำหนดรู้ซึ่งใจในพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน เมื่อเป็นเช่นนั้น ในบัดนี้ อย่างไรเล่า เธอจึงได้กล่าวอาสภวาจาอันยั่งนี้ เธอถือเอาส่วนเดียว บันลือสีหนาทว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาค อย่างนี้ว่า สมณะหรือ พราหมณ์ผู้อื่นซึ่งจะรู้เกินไปกว่าพระผู้มีพระภาคในทางพระสัมโพธิญาณ มิได้มีแล้ว จักไม่มี และไม่มีอยู่ในบัดนี้ ฯ

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่มีญาณเพื่อกำหนดรู้ซึ่งใจในพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน แต่ว่า ข้าพระองค์ รู้แนวธรรม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ปัจจันตนครของ พระราชามีประตูมั่นคง มีกำแพงและเสาระเนียดมั่นคง มีประตูช่องเดียว คนเฝ้าประตูพระนครนั้น เป็นคน ฉลาด เฉียบแหลมมีปัญญา ห้ามคนที่ไม่รู้จัก ปลอยคนที่รู้จักให้เข้าไปได้ เขาเดินตรวจดูหนทางตามลำดับ โดยรอบพระนครนั้น ไม่เห็นที่หัวประตูแห่งกำแพงหรือช่องกำแพง โดยที่สุดแม้เพียงแนวลอดออกได้ เขา พึงมีความรู้สึกว่า สัตว์ที่ตัวโต ทุกชนิดจะเข้าออกนครนี้ ย่อมเข้าออกโดยประตูนี้ แม้ฉนใด แนวแห่งธรรม ก็ฉนนั้นเหมือนกัน ข้าพระองค์รู้ว่า พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ได้มีแล้วในอดีตกาลทุก พระองค์ ทรงละนิรณันท์ ๕ ซึ่งเป็นเครื่องเศร้าหมอง แห่งจิต กระทำปัญญาให้ทุพพล มีพระทัยตั้งมั่นดี แล้ว ในสติปัฏฐาน ๔ ทรงเจริญ โพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริง ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว แม้พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าที่จักมีในอนาคตกาลทุกพระองค์ จักทรงละนิรณันท์ ๕ ซึ่งเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต กระทำปัญญาให้ทุพพล มีพระทัยตั้งมั่นดีแล้วในสติปัฏฐาน ๔ ทรงเจริญ โพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริง จักตรัสรู้ พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระผู้มีพระภาคอรหันต สัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้ ก็ทรงละนิรณันท์ ๕ ซึ่งเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต กระทำปัญญาให้ทุพพล มี พระทัยตั้งมั่นดีแล้วในสติปัฏฐาน ๔ ทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริง ตรัสรู้พระอนุตรสัมมา สัมโพธิญาณ ฯ

ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในปาวาทิกอัมพวัน ในบ้านนาฬันทา แม่นั้น ทรง กระทำธรรมิกถานี่แหละเป็นอันมากแก่พวกภิกษุว่า อย่างนี้ศีล อย่างนี้ สมาธิ อย่างนี้ปัญญาสมาธิอัน ศีลอบรมแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ ปัญญาอันสมาธิอบรมแล้ว ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะโดยชอบ คือกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ฯ

[๗๘] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ตามความพอพระทัย ในบ้านนาฬันทคาม แล้ว ตรัสเรียกท่านพระอานนท์มารับสั่งว่า ดุรสารีบุตร มาไปกันเถิด เราจักไปยังป่ากุลิกคาม ท่านพระ อานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแล้ว ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่

ใหญ่ เสด็จถึงปาฏลีคามแล้วพวกอุบาสกชาวปาฏลีคามได้สดับข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จถึงปาฏลีคามแล้ว จึงพากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้วถวายบังคม พระผู้มีพระภาคนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นพวกอุบาสกชาวปาฏลีคามนั่ง เรียบร้อยแล้ว จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรง รับเรือนสำหรับพักของพวกข้าพระองค์เถิด พระผู้มีพระภาคทรงรับด้วยศุภนิมิตตานั้น พวกอุบาสกชาวปาฏลีคามทราบการทรงรับของพระผู้มีพระภาคแล้ว จึงลุกจากอาสนะถวายบังคมพระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณกลับไปยังเรือน สำหรับพัก ครั้นเข้าไปแล้วปูลาดเรือนสำหรับพักอย่างเรียบร้อยทั่วทุกแห่ง แต่งตั้งอาสนะ ตั้งหมอนน้ำไว้ ตามประทีปไว้แล้ว จึงกลับเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถึงที่ประทับ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้วถวายบังคมพระผู้มีพระภาคยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นพวกอุบาสกชาวปาฏลีคามยืนเรียบร้อยแล้ว จึงกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ปูลาดเรือนสำหรับพักอย่างเรียบร้อย ทั่วทุกแห่งแล้ว แต่งตั้งอาสนะไว้ ตั้งหมอนน้ำไว้ ตามประทีปไว้แล้ว ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงทราบกาลอันควรในบัดนี้เถิด ฯ

ครั้งนั้น เวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงนั่งแล้ว ทรงถือบาตรและจีวร พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จไปยังเรือนสำหรับพัก ครั้นเสด็จเข้าไปแล้ว ทรงล้าง พระบาทแล้ว เสด็จไปยังเรือนสำหรับพัก ประทับนั่งพึงเสากลาง บ่ายพระพักตร์ ไปทางบูรพทิศ ฝ่ายภิกษุสงฆ์ล้างเท้าแล้วเข้าไปยังเรือนสำหรับพัก นั่งพึงฝาด้านหลัง บ่ายหน้าไปทางบูรพทิศแวดล้อมพระผู้มีพระภาค ส่วนพวกอุบาสกชาวปาฏลีคาม ล้างเท้าแล้ว เข้าไปยังเรือนสำหรับพัก นั่งพึงฝาด้านหน้า บ่ายหน้าไปทางปัจฉิมทิศแวดล้อมพระผู้มีพระภาค ฯ

[๗๙] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งกะพวกอุบาสกชาวปาฏลีคามว่า ดูกรคฤหบดีทั้งหลาย โทษแห่งศีลวิบัติของคนทุศีล ๕ ประการเหล่านี้ ๕ ประการ เป็นไฉน ฯ ดูกรคฤหบดีทั้งหลาย คนทุศีล มีศีลวิบัติแล้วในโลกนี้ ย่อมเข้าถึงความเสื่อมแห่งโลกะอย่างใหญ่อันมีความประมาทเป็นเหตุ อันนี้เป็นโทษข้อที่หนึ่งแห่งศีลวิบัติของคนทุศีล ฯ

อีกข้อหนึ่ง เกียรติศัพท์อันชั่วของคนทุศีล มีศีลวิบัติแล้วย่อมกระฉ่อนไป อันนี้เป็นโทษข้อที่สองแห่งศีลวิบัติของคนทุศีล ฯ

อีกข้อหนึ่ง คนทุศีล มีศีลวิบัติแล้ว จะเข้าไปสู่บริษัทใดๆ คือ ชัตตยบริษัท พราหมณบริษัท คฤหบดีบริษัท หรือสมณบริษัท ย่อมครั่นคร้าม เก้อเขิน อันนี้เป็นโทษข้อที่สามแห่งศีลวิบัติของคนทุศีล ฯ

อีกข้อหนึ่ง คนทุศีล มีศีลวิบัติแล้ว ย่อมหลงกระทำกาละ อันนี้เป็นโทษ ข้อที่สี่แห่งศีลวิบัติของคนทุศีล ฯ

อีกข้อหนึ่ง คนทุศีล มีศีลวิบัติแล้ว เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก อันนี้เป็นโทษข้อที่ห้าแห่งศีลวิบัติของคน ทุศีล ฯ

ดูกรคฤหบดีทั้งหลาย โทษแห่งศีลวิบัติของคนมุสิก ๕ ประการเหล่านี้แล ฯ

[๘๐] ดูกรคฤหบดีทั้งหลาย อานิสงส์แห่งศีลสมบัติของคนมีศีล ๕ ประการเหล่านี้ ๕ ประการเป็นไฉน

ดูกรคฤหบดีทั้งหลาย คนมีศีล ถึงพร้อมแล้วด้วยศีล ย่อมได้รับ กองโกตะใหญ่ อันมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ อันนี้เป็นอานิสงส์ข้อที่หนึ่ง แห่งศีลสมบัติของคนมีศีล ฯ

อีกข้อหนึ่ง เกียรติศัพท์อันงามของคนมีศีล ถึงพร้อมแล้วด้วยศีล ย่อม ขจรไป อันนี้เป็นอานิสงส์ข้อที่สอง แห่งศีลสมบัติของคนมีศีล ฯ

อีกข้อหนึ่ง คนมีศีล ถึงพร้อมแล้วด้วยศีล จะเข้าไปสู่บริษัทใดๆ คือ ชัตตยบริษัท พราหมณบริษัท คฤหบดีบริษัท หรือสมณบริษัท ย่อมองอาจ ไม่เก้อเขิน อันนี้เป็นอานิสงส์ข้อที่สาม แห่งศีลสมบัติของคนมีศีล ฯ

อีกข้อหนึ่ง คนมีศีล ถึงพร้อมแล้วด้วยศีล ย่อมไม่หลงทำกาละ อันนี้ เป็นอานิสงส์ข้อที่สี่ แห่งศีลสมบัติของคนมีศีล ฯ

อีกข้อหนึ่ง คนมีศีล ถึงพร้อมแล้วด้วยศีล เบื้องหน้าแต่ตายเพราะ กายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ อันนี้เป็นอานิสงส์ข้อที่ห้า แห่งศีลสมบัติ ของคนมีศีล ฯ

ดูกรคฤหบดีทั้งหลาย อานิสงส์แห่งศีลสมบัติของคนมีศีล ๕ ประการ เหล่านี้แล ฯ

[๘๑] ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคทรงยังพวกอุบาสกชาวปาฏลิคามให้เห็น แจ้ง ให้สมათานให้อาณาญา ให้รื่นเริงด้วยธรรมิกถาตลอดราตรีแล้ว ทรงส่ง ไปด้วยพระดำรัสว่า ดูกรคฤหบดีทั้งหลาย ราตรีสว่างแล้ว พวกท่านจงทราบกาลอันควร ในบัดนี้เถิด พวกอุบาสกชาวปาฏลิคามทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแล้ว ลุกจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคกระทำประทักษิณหลีกไปแล้ว ลำดับนั้น เมื่ออุบาสกชาวปาฏลิคามหลีกไปแล้วไม่นาน พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปสู่สุญญาคารแล้ว ฯ

[๘๒] ก็สมัยนั้น สุณีระ และวัสสการะ อำมาตย์ผู้ใหญ่ในมครรัฐ สร้างเมืองในปาฏลิคาม เพื่อป้องกันพวกเจ้าวัชชี ก็สมัยนั้นเทวดาเป็นอันมากนับเป็น พันๆ หวงแหวนที่ในปาฏลิคาม เทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่หวงแหวนที่ในส่วนใด จิตของ พระราชาและราชมหากษัตริย์ผู้มีศักดิ์ใหญ่ ก็น้อมไปเพื่อจะสร้างนิเวศน์ในส่วนนั้น เทวดาชั้นกลางหวงแหวนที่ในส่วนใด จิตของพระราชาและพระราชมหากษัตริย์ ชั้นกลาง ก็น้อมไปเพื่อสร้างนิเวศน์ในส่วนนั้น เทวดาชั้นต่ำหวงแหวนที่ในส่วนใด จิตของพระราชาและราชมหากษัตริย์ชั้นต่ำ ก็น้อมไปเพื่อสร้างนิเวศน์ในส่วนนั้น พระผู้มีพระภาคได้ทรงเห็นเทวดาเหล่านั้นนับเป็นพันๆ หวงแหวนที่ในปาฏลิคาม ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ ฯ

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จลุกขึ้นในเวลาปัจจุสมัยแห่งราตรี ตรัส เรียกพระอานนท์มารับสั่งว่า ดูกรอานนท์ ใครหนอจะสร้างเมืองในปาฏลิคาม ฯ

อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สุณีระและวัสสการะอำมาตย์ผู้ใหญ่ในมครรัฐ จะสร้างเมืองปาฏลิคาม เพื่อป้องกันพวกเจ้าวัชชี ฯ

ดูกรอานนท์ สุนิธะและวัสสการะอำมาตย์ผู้ใหญ่ในมครรัฐจะสร้างเมือง ในปาฏลีคาม เพื่อป้องกันพวกเจ้าวัชชี ก็เปรียบเหมือนท้าวสักกะทรงปรกษา กับพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ ในที่นี้ เราได้เห็นเทวดาเป็นอันมากนับเป็นพันๆ หวงแหวนที่ในปาฏลีคามด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ เทวดาผู้มี ศักดิ์ใหญ่หวงแหวนที่ในส่วนใด จิตของพระราชาและราชมหากษัตริย์ผู้มีศักดิ์ใหญ่ ก็น้อมไปเพื่อสร้างนิเวศน์ในส่วนนั้น เทวดาชั้นกลางหวงแหวนที่ในส่วนใด จิต ของพระราชาและราชมหากษัตริย์ชั้นกลาง ก็น้อมไปเพื่อสร้างนิเวศน์ในส่วนนั้น เทวดาชั้นต่ำหวงแหวนที่ในส่วนใด จิตของ พระราชาและราชมหากษัตริย์ชั้นต่ำ ก็น้อมไปเพื่อสร้างนิเวศน์ในส่วนนั้น ดูกรอานนท์ ที่นี้จักเป็นที่ อยู่อันประเสริฐ เป็นทางค้าขาย เป็นนครอันเลิศ ชื่อว่าปาฏลีบุตร เป็นที่แก้ห่อภันตะ นครปาฏลีบุตร จักมีอันตราย ๓ ประการ คือ ไฟ น้ำ หรือการยุให้แตกพวก ฯ

[๘๓] ครั้นนั้น สุนิธะและวัสสการะ อำมาตย์ผู้ใหญ่ในมครรัฐ เข้าไป เฝ้าพระผู้มีพระภาคถึง ที่ประทับ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้วได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาค ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้ว ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอท่านพระโคตม พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์จงทรง รับภัตของข้าพระองค์เพื่อเสวยในวันนี้ พระผู้มีพระภาคทรงรับด้วย ดุษณีภาพ ลำดับนั้น สุนิธะและวัสสการะอำมาตย์ผู้ใหญ่ในมครรัฐ ทราบว่าพระผู้มีพระภาค ทรงรับแล้ว จึงเข้าไปยังที่พักของตนๆ ครั้นแล้วจัดแต่งของเคี้ยวของฉันอัน ประณีตในที่พักของตนๆ แล้ว ให้ทูลเวลาแด่พระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่ท่าน พระโคตมผู้เจริญ ได้เวลาแล้วภัตตาหารสำเร็จแล้ว ฯ

ครั้นนั้น เวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงนั่งแล้ว ทรงถือบาตรและจีวร พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จเข้าไปยังที่พักของสุนิธะและวัสสการะอำมาตย์ผู้ใหญ่ในมครรัฐ ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาจัด ถวาย สุนิธะและวัสสการะอำมาตย์ผู้ใหญ่ ในมครรัฐ อังคาสภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขให้อิม หนา เพียงพอด้วย ของเคี้ยวของฉันอันประณีต ด้วยมือของตนๆ ครั้นพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จ วางพระหัตถ์จากบาตรแล้ว สุนิธะและวัสสการะถืออาสนะต่ำ นั่งเฝ้าอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อ สุนิธะและวัสสการะอำมาตย์ผู้ใหญ่ในมครรัฐ นั่งเฝ้าอยู่อย่าง นี้แล้ว พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนา ด้วยคาถาเหล่านี้ ความว่า

[๘๔] บัณฑิตยชาติสำเร็จการอยู่ในประเทศใด ย่อมเชื่อเชิญท่าน ผู้มีศีล ผู้สำรวมแล้ว ประพฤติพรหมจรรย์ ให้บริโภคนิประเทศ นั้น ได้อุทิศทักษิณาทานให้แก่เทวดาที่มีอยู่ ณ ที่นั้น เทวดา เหล่านั้นได้รับบูชาแล้ว ย่อมบูชาตอบเขา ได้รับความนับถือ แล้ว ย่อมนับถือตอบเขา แต่นั้นย่อม อนุเคราะห์เขา เหมือนมารดาอนุเคราะห์บุตรซึ่งเกิดแต่อกฉะนั้น บุรุษผู้อันเทวดาอนุเคราะห์แล้ว ย่อม เห็นความเจริญทุกเมื่อ ฯ

[๘๕] ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนากะสุนิธะและวัสสการะ อำมาตย์ผู้ใหญ่ในมคร รัฐด้วยพระคาถาเหล่านี้แล้ว เสด็จลุกจากอาสนะหลีกไปแล้ว ก็สมัยนั้น สุนิธะและวัสสการะอำมาตย์ ผู้ใหญ่ในมครรัฐ ต่างตามเสด็จพระผู้มีพระภาคไปเบื้องพระปฤษฎางค์ด้วยคิดว่า วันนี้พระสมณโคตม

จักเสด็จออกทางประตูใด ประตูนั้นจักมีนามว่าประตูโคดม จักเสด็จข้ามแม่น้ำคงคาทางท่าใด ท่านนั้นจักมีนามว่าท่าโคดม ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จออกทางประตูใด ประตูนั้นได้นามว่าประตูโคดมแล้ว ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จไปยังแม่น้ำคงคาแล้ว ก็สมัยนั้น แม่น้ำคงคาเต็มเปี่ยมเสมอฝั่ง กาค่อมินได้ พวกมนุษย์ผู้ประสงค์จะข้ามฟาก บางพวก เทียวหาเรือ บางพวกเทียวหาแพ บางพวกผูกท่อน ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคกับภิกษุสงฆ์ทรงหายไป ณ ที่ฝั่งนี้แห่งแม่น้ำคงคา ไปปรากฏตนที่ฝั่งโน้น เหมือนบุรุษผู้มีกำลังเหยียดแขนที่คู้ไว้ หรือคู้แขนที่เหยียดออกแล้ว ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรมนุษย์เหล่านั้น ผู้ประสงค์จะข้ามฟาก บางพวกเทียวหาเรือ บางพวกเทียวหาแพ บางพวกผูกท่อนอยู่ พระองค์ทรงทราบ เนื้อความนี้แล้ว ทรงเปล่งพระอุทานนี้ในเวลานั้นว่า เหล่าชนที่จะข้ามสระ คือ ตณหาอันเว้งว่าง ต้องสร้างสะพาน คือ (อริยมรรค) พันเปือกตม ก็และขณะที่ชนกำลังผูกท่อนอยู่ หมู่ชนผู้มีปัญญา ข้ามได้แล้ว ฯ

จบภาณวารที่หนึ่ง ^{๓๕}

๒.๔ เรื่องย่อสามัคคีเภทคำฉันท์

ในกาลโบราณมีกษัตริย์องค์หนึ่งทรงพระนามว่า พระเจ้าอชาตศัตรู ทรงครอบครองแคว้นมคธ มีกรุงราชคฤห์เป็นเมืองหลวง พระองค์ทรงมีอำมาตย์ที่สนิทคนหนึ่งชื่อว่า วัสสการพราหมณ์ เป็นผู้ฉลาดและรอบรู้ศิลปศาสตร์และเป็นที่ปรีการาชาการทั่วไป พระเจ้าอชาตศัตรูมีพระราชประสงค์จะปราบแคว้นวัชชีอันมีพวกกษัตริย์ลิจฉวีปกครอง แต่พระองค์ยังลังเลพระทัย เมื่อได้ทรงทราบว่า กษัตริย์ลิจฉวีทุก ๆ พระองค์ล้วนแต่ทรงตั้งมั่นอยู่ในธรรมที่เรียกว่า อปรีหานิยธรรม ๗ ได้แก่ ธรรมอันเป็นไปเพื่อเหตุแห่งความเจริญฝ่ายเดียว มี ๗ ประการ

ดังนั้น พระองค์จึงปรึกษาโดยเฉพาะกับวัสสการพราหมณ์ว่า ควรจะกระทำอย่างไร จึงจะหาอุบายทำลายเหตุแห่งความพร้อมเพรียงของพวกกษัตริย์ลิจฉวีได้ เมื่อได้ตกลงนัดแนะกับวัสสการพราหมณ์เป็นที่เรียบร้อยแล้ว วันหนึ่งพระเจ้าอชาตศัตรูเสด็จออกจากราชการ จึงดำรัสเป็นเชิงหาหรือกับพวกอำมาตย์ในเรื่องจะยกทัพไปรบกับแคว้นวัชชี มีวัสสการพราหมณ์เพียงผู้เดียวที่กราบทูลเป็นเชิงหักท้วงและขอให้พระองค์ทรง ยับยั้งรอไว้ก่อนเพื่อเห็นแก่มิตรภาพและความสงบ ทั้งทำนายว่าถ้ารบก็จะพ่ายแพ้ด้วย

พระเจ้าอชาตศัตรูได้ทรงฟังวัสสการพราหมณ์กราบทูลเป็นถ้อยคำหมิ่นพระบรมเดชานุภาพเช่นนั้น ก็ทรงแสร้งแสดงพระอาการพิโรธ และมีพระราชโองการสั่งเจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่ฝ่ายนครบาลพร้อมด้วยราชบุรุษ ให้นำตัววัสสการพราหมณ์ไปลงโทษตามคำพิพากษาในบทพระอัยการ คือ เชี่ยนโกนผม ประจาน แล้วขับไล่ไปเสียไม่ให้อยู่ในพระราชอาณาเขต

^{๓๕} พระสูตรตันตปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๒ ที่มณีกาย มหาวรรค หน้า ๗๘

วัสสการพราหมณ์ยอมทอนรับราชอาณาจักรด้วยทุกขเวทนาแสนสาหัสถึงแก่สลบ เมื่อถูกเนรเทศออกจากแคว้นมคธก็เดินทางมุ่งตรงไปเมืองเวสาลีอันเป็นเมือง หลวงของแคว้นวัชชีและเทียวผูกไมตรีกับบรรดาชาวเมือง จนข้าวนีทราไปถึงกษัตริย์ลิจณวี จึงได้ตีกลองสำคัญขึ้นเป็นสัญญาณ เชิญกษัตริย์ทั้งปวงมาชุมนุมปรึกษาราชการ เมื่อกษัตริย์ลิจณวีประชุมกันแล้วก็ได้ตกลงกันว่าควรให้พราหมณ์ผู้นั้นเข้ามาเพื่อจะได้เห็นท่าทางและฟังความดูก่อนว่าจะจริงเท็จอย่างไร

ภายหลังที่วัสสการพราหมณ์ได้เข้าเฝ้ากษัตริย์ลิจณวีและกราบทูลข้อความต่าง ๆ ด้วยความฉลาดลึกซึ้ง ประกอบกับมีรอยอุกโบายพุกเข้าให้เห็น กษัตริย์ลิจณวีทุกพระองค์ต่างก็ทรงหมดความฉงนสนเท่ห์ว่าจะเป็นกลอุบาย จึงทรงตั้งให้เป็นครูสอนศิลปวิทยาแก่บรรดาราชกุมารและกระทำการราชการในตำแหน่ง อำมาตย์ผู้พิจารณาพิพากษารรรถคดีอีกตำแหน่งหนึ่งด้วย วัสสการพราหมณ์ได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเต็มใจและเอาใจใส่ จนเป็นที่ไว้วางใจในหมู่กษัตริย์ลิจณวี เมื่อวัสสการพราหมณ์คาดคะเนว่าพวกกษัตริย์ลิจณวีวางใจตนจนหมดความสงสัย วัสสการพราหมณ์จึงได้ดำเนินอุบายเพื่อทำลายความพร้อมเพรียงเป็นอันเดียวกันของกษัตริย์ลิจณวี โดยการแต่งอุบายลับชวนให้ฉงนสนเท่ห์ต่าง ๆ ขึ้น เป็นเครื่องยั่วยุราชกุมารทั้งหลายผู้เป็นศิษย์ให้แตกร้างกัน และวัสสการพราหมณ์คอยส่งเสริมเหตุแห่งการทะเลาะวิวาทให้บังเกิดขึ้น ในหมู่ราชกุมารอยู่เนืองนิตย์ จนกระทั่งที่สุดราชกุมารทุกพระองค์ก็แตกความสามัคคีกันเป็นเหตุให้วิวาทกันขึ้น ครั้นแล้วต่างองค์ก็นำความนั้นขึ้นกราบทูลชนกของตนตามเรื่องที่เป็นมา เมื่อเป็นเช่นนั้นความแตกร้างก็ลามไปถึงบรรดาชนกผู้ซึ่งเชื่อง่ายคำโอ้อวดของ ตนโดยปราศจากการไตร่ตรอง จนกระทั่งเวลาล่วงไปสามปี สามัคคีธรรมในระหว่างพวกกษัตริย์ลิจณวีก็ถูกทำลายสิ้น วัสสการพราหมณ์เห็นว่ากษัตริย์ลิจณวีทุกองค์แตกสามัคคีกันแล้ว ก็ให้คนลอบนำความไปกราบทูล พระเจ้าอชาตศัตรู

พระเจ้าอชาตศัตรูก็นิกริธาทัพสู่เมืองเวสาลี พวกชาวเมืองเวสาลีตกใจกลัวภัยอันเกิดแต่ข้าศึก มุขมนตรีจึงได้ตีกลองสำคัญขึ้นเป็นอาณัติสัญญาณให้ยกทัพมาต่อสู้ แต่เหล่ากษัตริย์ลิจณวี ก็หาไปเข้าร่วมประชุมไม่ ต่างองค์ทรงเพิกเฉยเสีย แม้แต่ประตูเมืองทุกทิศก็ไม่มีใครสั่งให้ปิด พระเจ้าอชาตศัตรูจึงได้แคว้นวัชชีโดยง่าย ไม่ต้องเปลืองแรงรีพลเพราะการรบเลย เมื่อจัดการบ้านเมืองราบคาบแล้ว พระเจ้าอชาตศัตรูก็นิกริยาทัพเสด็จกลับกรุงราชคฤห์ดังเดิม^{๓๖}

๒.๕ เอกสารเกี่ยวกับการวิเคราะห์วรรณกรรม

ในส่วนของการศึกษาด้านการวิเคราะห์วรรณกรรมนั้น ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์วรรณกรรม โดยกำหนดขอบเขตการศึกษาออกเป็น ๖ ประเด็น ดังนี้

ก) กลวิธีการประพันธ์

^{๓๖} http://www.baanjomut.com/library_3/extension-3/harmonious/index.html

- ข) การสร้างโครงเรื่อง
- ค) การสร้างตัวละคร
- ง) การสร้างฉาก
- จ) แนวคิด หรือแก่นเรื่อง
- ฉ) การใช้โวหาร ภาพพจน์ และรสวรรณคดี

ก) กลวิธีการประพันธ์

การจะทำให้ผลงานการประพันธ์มีความน่าสนใจน่าติดตามนั้น ผู้ประพันธ์จะต้องมีกลวิธีการนำเสนอผลงานประพันธ์ของตนซึ่งแสดงถึงอัตลักษณ์และแตกต่างจากผลงานการประพันธ์อื่น ๆ ที่ปรากฏอยู่ในบรรณพิภพ อันเป็นการแสดงให้เห็นผู้อ่านทราบถึงความรู้ ความสามารถ ความถนัด ของผู้ประพันธ์ อนึ่ง ในส่วนของการศึกษาวิธีการวิเคราะห์วรรณกรรมนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการรวบรวมเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์วรรณกรรมจากนักวิชาการต่าง ๆ ไว้ดังต่อไปนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๕^{๓๗} ได้ให้ความหมายไว้ว่า “กลวิธี หมายถึง วิธีพลิกแพลง โดยอาศัยความรู้ความชำนาญ”

สายทิพย์ นุกูลกิจ^{๓๘} ได้กล่าวถึงกลวิธีการประพันธ์ พอสรุปได้ว่า “กลวิธีการประพันธ์ หมายถึง วิธีการนำเสนอเรื่อง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เรื่องน่าสนใจ น่าติดตาม ซึ่งจะมีผลต่อการดำเนินเรื่องที่ผู้ประพันธ์ได้สร้างขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้ผลงานการประพันธ์ของตนมีอัตลักษณ์ที่ชัดเจน โดดเด่น และทรงคุณค่า โดยเริ่มตั้งแต่กระบวนการคิดหาวิธีการตั้งชื่อเรื่อง การเล่าเรื่อง การดำเนินเรื่อง การสร้างตัวละคร การสร้างฉาก และคิดบทสนทนาเพื่อนำมาใช้ในงานประพันธ์”

กุหลาบ มลลิกะมาส^{๓๙} ได้ให้ความหมายของกลวิธีการประพันธ์ สรุปได้ดังนี้ ว่า กลวิธีการประพันธ์เป็นวิธีการหรือกลวิธีที่ผู้ประพันธ์นำมาใช้เพื่อถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด หรือความสะเทือนใจเพื่อส่งสารไปยังผู้รับสาร เป็นการแสดงให้เห็นผู้รับสารทราบถึงชั้นเชิงด้านการประพันธ์ของตนว่ามี “ฝีมือ” ซึ่งสามารถทำได้หลายประการ เช่น กลวิธีการเลือกผู้เล่าเรื่อง กลวิธีการเล่าเรื่องย้อนหลัง การแสดงลักษณะและอุปนิสัยของตัวละคร วิธีเปิดและปิดเรื่อง การเลือกรายละเอียดในการดำเนินเรื่อง และการสร้างบรรยากาศ

^{๓๗} ราชบัณฑิต, พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑. ๒๕๕๖. บ.ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน). ๒๕๕๖. หน้า ๗๓

^{๓๘} สายทิพย์ นุกูลกิจ. วรรณกรรมไทยปัจจุบัน. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : บริษัท เอสอาร์พริ้นติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด. ๒๕๔๓. ๑๒๑

^{๓๙} กุหลาบ มลลิกะมาส. ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดีไทย, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๗ หน้า ๒๙

จากการศึกษาทฤษฎีการประพันธ์ข้างต้น จึงพอสรุปได้ว่า ทฤษฎีการประพันธ์ คือ วิธีการที่ผู้ประพันธ์ได้สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด ประสบการณ์ ความสะท้อนใจ เรื่องราวต่าง ๆ ผ่านตัวอักษรอย่างมีชั้นเชิง ทำให้ผลงานการประพันธ์มีลักษณะเฉพาะและน่าสนใจ โดยอาศัยการสร้างโครงเรื่อง การสร้างตัวละคร การตั้งชื่อเรื่อง การดำเนินเรื่อง วิธีการเล่าเรื่อง การสร้างฉาก เหตุการณ์ การใช้ภาษา และการสร้างบทสนทนา เป็นแนวทางในการดำเนินเรื่องไปจนกระทั่งจบ

ข) การสร้างโครงเรื่อง

ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับโครงเรื่อง เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการกำหนดขอบเขต เนื้อหา จากนักวิชาการต่าง ๆ ดังนี้

วรรณ บัวเกิด^{๔๐} ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับโครงเรื่อง พอสรุปได้ดังนี้ว่า โครงเรื่อง (Plot) เป็นการผูกเรื่องหรือการสร้างเรื่องราวคร่าว ๆ เพื่อเป็นแนวทางการในดำเนินเรื่อง โดยกำหนดพฤติกรรม เหตุการณ์ หรือความเคลื่อนไหวเกิดขึ้นตลอดระยะเวลาการดำเนินเรื่องให้มีความเกี่ยวเนื่องกัน โครงเรื่องของนวนิยายมี ๒ ประเภท คือ

โครงเรื่องใหญ่ (Main Plot) คือ แนวเรื่องสำคัญ ผู้แต่งต้องการให้เรื่องดำเนินไป โดยการผูกปมเรื่องให้ซับซ้อนและคลี่คลายลงในตอนจบ

โครงเรื่องย่อย (Sub Plot) คือ แนวเรื่องที่แทรกอยู่ในโครงเรื่องใหญ่ เพื่อให้เรื่องซับซ้อนและสนุกสนานยิ่งขึ้น โดยโครงเรื่องย่อยต้องสัมพันธ์กับโครงเรื่องใหญ่

โครงเรื่องและตัวละครต้องสัมพันธ์กัน เพราะตัวละครเป็นผู้กำหนดเหตุการณ์และเหตุการณ์เป็นสิ่งที่กำหนดตัวละคร โครงเรื่องที่ดีต้องมีเอกภาพ คือ โครงเรื่องต้องมีการจัดลำดับตั้งแต่ตอนเริ่มต้น เป็นวิธีการทำให้ผู้อ่านอยากรู้อยากเห็นเรื่องราวมากขึ้น เช่น เหตุการณ์ระทึกใจ น่าฉงน ลักษณะพฤติกรรมของตัวละครน่าสนใจ ฯลฯ ตอนกลางของเรื่องเป็นการดำเนินเรื่องตามเหตุการณ์ต่าง ๆ ต้องมีความสัมพันธ์สอดคล้องสมเหตุสมผลปัญหาหรือความขัดแย้งเริ่มคลี่คลาย ตอนปลายหรือตอนจบเรื่อง เป็นผลเกิดจากเรื่องราวที่เกิดขึ้นก่อนแล้วและสิ้นสุดลง

อนึ่ง วรรณ บัวเกิด ได้อธิบายเพิ่มเติมถึงโครงเรื่อง พอสรุปได้ ดังนี้

๑. เหตุการณ์ต่าง ๆ ในเรื่องมีความสัมพันธ์กันอย่างมีเอกภาพ
๒. โครงเรื่องย่อยสนับสนุนโครงเรื่องใหญ่ให้สมบูรณ์ หรือเป็นโครงเรื่องคู่ขนาน

^{๔๐} วรรณ บัวเกิด. เอกสารการสอนชุดวิชาการอ่านภาษาไทย หน่วยที่ ๑. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. ๒๕๓๘ .หน้า ๖๓๘ – ๖๓๙

๓. วิธีการเปิดและปิดเรื่องน่าสนใจอย่างไร เช่น เรื่องเขาซื้อกานต์ ของสุวรรณี สุคนธา เปิดเรื่องด้วยเหตุการณ์ที่มีความสุขในงานรื่นเริง แต่ปิดเรื่องด้วยความเศร้าจากการตายของหมอกานต์ ซึ่งแตกต่างกันมาก
๔. การลำดับเรื่องตามลำดับ เช่น เรื่องเล่าเรื่องตามลำดับปฏิทิน หรือการเล่าเรื่องย้อนต้นสลับไปมา แต่ต้องไม่ซับซ้อนเกินไป
๕. การสร้างความสนใจให้ผู้อ่านกระตือรือร้นที่จะรู้เรื่องต่อไป โดยการสร้างความขัดแย้งหรือปัญหา
๖. การคลี่คลายปัญหาต้องมีเหตุผลและลำดับขั้นตอนเหมาะสม
๗. การใช้เหตุบังเอิญ หรือเหตุเหนือวิสัยอย่างเหมาะสมเพื่อให้การดำเนินเรื่องราบรื่น
๘. เรื่องราวที่สร้างขึ้นช่วยชี้แนะให้ผู้อ่านเป็นเห็นโลกหรือสังคมกว้างขึ้น

ัญญา สังขพันธานนท์^{๔๑} ได้อธิบายเกี่ยวกับโครงเรื่อง พอสรุปได้ว่า โครงเรื่อง เป็นการลำดับเหตุการณ์ โดยผู้ประพันธ์กำหนดการดำเนินเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง โครงเรื่องประกอบด้วยความต้องการหรือความปรารถนาของตัวละคร และปัญหาหรืออุปสรรคขัดขวางไม่ให้ตัวละครบรรลุจุดหมาย โครงเรื่องเป็นแนวทางที่ผู้ประพันธ์ใช้กำหนดลักษณะบทบาท พฤติกรรมของตัวละคร โครงเรื่องจึงเป็นตัวกำหนดเหตุการณ์และข้อเท็จจริงในเรื่อง และมีบทบาทต่อการดำเนินเรื่องและต่อพัฒนาการของตัวละคร

ลักษณะโครงเรื่องต้องมีพัฒนาการพร้อม ๆ กับการเล่าเรื่องของมนุษย์ โครงเรื่องแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะใหญ่ ๆ คือ พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลง คือ โครงเรื่องแบบเก่าและโครงเรื่องแบบใหม่

ลักษณะของโครงเรื่องแบบเก่า คือ โครงเรื่องเน้นความสำคัญของเหตุการณ์และการลำดับเหตุการณ์โดยมีตัวละครเอกเป็นผู้เผชิญหน้ากับเหตุการณ์หรือปัญหาความขัดแย้งโดยเฉพาะในช่วงที่เรียกว่า “ช่วงวิกฤต” ตัวละครจะต้องตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ต่อจากนั้นคลี่คลายไปสู่จุดจบ การแยกส่วนประกอบโครงเรื่องแบบเก่า ประกอบด้วยสาระสำคัญ ๔ ส่วนคือ

๑) เหตุการณ์สำคัญหรือสถานการณ์ ตัวละครต้องเผชิญเหตุการณ์เป็นแก่นของโครงเรื่อง ต้องสัมพันธ์กัน

๒) ด้านตัวละคร หมายถึง ผู้ตกอยู่ในเหตุการณ์หรือสถานการณ์ แรงจูงใจตัวละครอาจนำไปสู่เหตุการณ์ที่เป็นปัญหา

^{๔๑} ัญญา สังขพันธานนท์. **วรรณกรรมวิจารณ์** พิมพ์ครั้งที่ ๑. ปทุมธานี : สำนักพิมพ์นาคร, ๒๕๓๙

๓) ด้านพฤติกรรมหรือการกระทำของตัวละคร เกิดจากแรงจูงใจ การกระทำต้องมีเหตุผลรองรับ

๔) อุปสรรคหรือข้อขัดแย้ง ถือเป็นหัวใจของโครงเรื่อง เพราะเป็นส่วนทำให้เกิดเหตุการณ์หรือสถานการณ์ เป็นปัญหานำไปสู่การแก้ปัญหาหรือการต่อสู้ของตัวละคร ลักษณะโครงเรื่องแบบใหม่ไม่เน้นความสำคัญและความสัมพันธ์ของลำดับเหตุการณ์ แต่เน้นพฤติกรรมและความรู้สึกนึกคิดของตัวละครเป็นสำคัญ

นอกจากนี้ ธัญญา สังขพันธานนท์ได้กล่าวถึงโครงสร้างของโครงเรื่องใหม่ประกอบด้วย ๕ ส่วน ได้แก่

๑. **ตอนเริ่มเรื่อง** เป็นการสร้างความสนใจแก่ผู้อ่านให้อยากติดตามเรื่องต่อไป การเริ่มเรื่องอาจจะเริ่มด้วยการแนะนำตัวละคร สถานที่ หรือเหตุการณ์สำคัญ บางครั้งเริ่มต้นด้วยความขัดแย้ง หรือสถานการณ์ที่เป็นปัญหา เป็นการปูเรื่องให้ดำเนินเรื่องต่อไป โดยปกติการเริ่มเรื่องมีลักษณะการเริ่มเรื่องแบบเรียงเหตุการณ์ตามปฏิกิริยา คือเรื่องจะดำเนินไปตามลำดับเหตุการณ์จากจุดเริ่มต้นไปตามลำดับ จนพบปัญหาหรือข้อขัดแย้งต่าง ๆ ทวีความเข้มข้นยิ่งขึ้น แล้วค่อยคลายเรื่องไปสู่จุดจบ และการเริ่มเรื่องโดยย้อนเหตุการณ์สลับไปมา เช่น เริ่มจากตอนกลาง หรือตอนปลายเรื่อง หรือเริ่มโดยย้อนกลับไปเป็นการกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนจะถึงตอนเริ่มเรื่อง
๒. **ตอนดำเนินเรื่อง** เป็นขั้นตอนลำดับเหตุการณ์ให้มึนปมปัญหาและความขัดแย้งของเรื่องเพิ่มขึ้น
๓. **จุดวิกฤตของเรื่องหรือจุดสุดยอดของเรื่อง** คือเหตุการณ์หรือความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้น เมื่อความขัดแย้งพัฒนามาจนถึงจุดสูงสุดหรือถึง “ทางตัน” และเป็นเหตุให้เกิดผลบางอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้
๔. **จุดคลี่คลายของเรื่อง** เมื่อเรื่องได้ผ่านจุดวิกฤตไปแล้ว ผู้แต่งจะค่อย ๆ คลายปมปัญหา
๕. **ตอนจบเรื่อง** เรื่องสั้นหรือนวนิยายมีทั้งจบด้วยความสุข จบด้วยความเศร้าไม่ถึง ทั้งความแปลกประหลาดใจให้ผู้อ่าน หรือทิ้งปมปัญหาให้ผู้อ่านคิดต่อเอาเอง

การวิเคราะห์โครงเรื่องนั้น ขั้นแรกคือ ต้องพิจารณาโครงเรื่องว่ามีความสัมพันธ์และสื่อความหมายต่อแก่นเรื่องอย่างไรบ้าง อะไรคือสาเหตุของเหตุการณ์ ลำดับเหตุการณ์ในเรื่องเป็นอย่างไร ขั้นต่อไป คือ การวิเคราะห์ความขัดแย้งเป็นความขัดแย้งในลักษณะใด เริ่มก่อตัวขึ้นได้อย่างไร ใครคือคู่ต่อสู้หรือฝ่ายตรงข้ามกับตัวละครเอก ตัวละครเอกเข้าไปเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์หรือปัญหาความขัดแย้งได้อย่างไร เช่น อิทธิพลของเหตุการณ์ในอดีตหรือภูมิหลังของตัวละคร หรือเกิดจากแรงจูงใจ

ความมุ่งหวัง ความปรารถนา นอกจากนี้พฤติกรรมหรือปฏิกิริยาของตัวละครที่มีต่อปัญหาหรือข้อขัดแย้งนั้นเป็นไปอย่างไร และพิจารณาความขัดแย้งนั้นประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว

แนวทางการประเมินค่าโครงเรื่อง มีข้อพึงพิจารณาดังนี้

๑. ความสมจริง พิจารณาจากความสมจริงหรือความมีเหตุผลของเรื่อง
๒. ความสนใจใคร่ติดตามเกิดจากกลวิธีต่าง ๆ เช่น การสร้างปมปริศนาชวนให้ผู้อ่านต้องการคำอธิบายหรือคำตอบ การนำตัวละครเผชิญหน้ากับภาวะคับขันจะทำให้เกิดความสนใจ ตัวละครหาทางออกอย่างไร หรือการจบเรื่องแบบคาดไม่ถึงเป็นสิ่งสร้างความสนใจ
๓. ความสัมพันธ์ระหว่างโครงเรื่องกับองค์ประกอบอื่น ๆ เช่น การพิจารณาโครงเรื่องช่วยให้แก่นเรื่องชัดเจนมากขึ้นหรือไม่ หรือช่วยในการสร้างฉากหรือบรรยากาศเป็นไปอย่างเหมาะสมหรือไม่ หรือโครงเรื่องช่วยดำเนินเรื่องและการเล่าเรื่องไปอย่างราบรื่นหรือไม่เพียงไร

ยุธมิตร บุญสนิท^{๔๒} ได้กล่าวถึงลักษณะของโครงเรื่อง พอสรุปประเด็นได้ดังนี้

๑. **โครงเรื่องใหญ่** ได้แก่ แนวทางการประพันธ์เรื่องซึ่งทำให้เรื่องสามารถดำเนินไปตามที่ผู้ประพันธ์ต้องการ ตั้งแต่เริ่มต้นจนจบ โดยผู้ประพันธ์คำนึงถึงการนำเนื้อเรื่องมาจัดลำดับอย่างไร ด้วยวิธีใด จึงจะสามารถบรรลุผลตามที่ตนต้องการ
๒. **โครงเรื่องย่อย** ได้แก่ แนวเรื่องย่อยๆ ที่แทรกอยู่ในโครงเรื่องใหญ่ มีส่วนเกี่ยวข้องกับโครงเรื่องใหญ่ ทำให้เนื้อเรื่องมีรสชาติเข้มข้นหรือสมบูรณ์ โครงเรื่องส่วนใหญ่ใช้ความขัดแย้งเป็นตัวดำเนินเรื่อง เช่น ความขัดแย้งระหว่างคนกับคน ความขัดแย้งระหว่างคนกับโชคชะตาหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกกับจุดมุ่งหมาย หรือความขัดแย้งระหว่างความปรารถนากับค่านิยม ความขัดแย้งในนวนิยายหรือเรื่องสั้น ผู้เขียนจะค่อย ๆ ผูกปมขัดแย้ง แล้วค่อย ๆ คลี่คลายปมเดิมที่มีอยู่ ผู้อ่านจะเกิดความสนใจใคร่รู้อยากติดตามเหตุการณ์และการแก้ปัญหาของตัวละคร

ในด้านการวิจารณ์ ผู้อ่านต้องพิจารณาการวางโครงเรื่องของผู้ประพันธ์ว่ามีความน่าสนใจหรือน่าติดตามหรือไม่ ผู้ประพันธ์ต้องการอะไรจึงวางโครงเรื่องเช่นนั้น และโครงเรื่องสามารถดำเนินสมเหตุสมผล บรรลุวัตถุประสงค์ของผู้ประพันธ์หรือไม่ โครงเรื่องที่ดีควรเป็นโครงเรื่องที่มีความสมบูรณ์ จัดลำดับไว้เป็นอย่างดีเพื่อนำไปสู่ผลกระทบที่ตั้งใจไว้

อิราวัต ไตลังคะ^{๔๓} ได้อธิบายถึงโครงเรื่อง ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

^{๔๒} ยุธมิตร บุญสนิท. **วรรณวิจารณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. สงขลา : ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ .๒๕๓๘ หน้า ๑๓ - ๓๓

โครงเรื่อง หมายถึง การจัดเรียงลำดับเหตุการณ์และความเป็นเหตุเป็นผลของแต่ละเหตุการณ์ ซึ่งผู้ประพันธ์ใช้กำหนดบทบาทและพฤติกรรมของตัวละคร ทำให้สามารถเรื่องราวต่าง ๆ ดำเนินต่อไปได้จนกระทั่งจบเรื่อง

การวิเคราะห์โครงเรื่องจากวิธีการเล่าเรื่อง

วิธีการนำเสนอเรื่อง มี ๒ วิธี คือ ตัวเรื่องที่เป็นการเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเรียงตามลำดับเวลา และโครงเรื่องเป็นการเล่าเหตุการณ์โดยจัดลำดับของเหตุการณ์ใหม่

โครงเรื่องกับเวลา

โครงเรื่องมักจะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับการจัดเรียงลำดับเหตุการณ์ ซึ่งมีการจัดลำดับเวลามี ๓ ประเภท คือ

๑. ลำดับเวลาตามปกติ คือ การลำดับเหตุการณ์ของเรื่องและโครงเรื่องเหมือนกัน เรียกว่า บันเทิงคดี บันเทิงคดีบางเรื่องมีการจัดลำดับเหตุการณ์ของเรื่องและโครงเรื่องไม่เหมือนกัน เรียกว่า การสลับลำดับ หรือ เกริ่นการณ กายย้อนหลัง
๒. ระยะเวลา เป็นความสัมพันธ์ระหว่างเวลาผู้อ่านบันเทิงคดีกับเวลาเล่าในเรื่อง มี ๕ แบบ ได้แก่ การเล่าย่อ คือ การเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นกับตัวละคร การเล่าข้าม คือ ผู้เขียนจะตัดเหตุการณ์บางตอนไป เล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหลัง เป็นการเล่าข้ามเพื่อสร้างปมเรื่องและคลี่คลายต่อไป การเล่าละเอียดแบบตัวละคร คือ การนำเสนอแบบละครเข้ามาผสมกับเรื่องเล่าเป็นการบรรยายอย่างละเอียด การเล่าแบบยืดเวลา เกิดขึ้นเมื่อเวลาที่เล่าช้ากว่าเวลาในเรื่องส่วนใหญ่เป็นการถ่ายทอดความคิดของตัวละคร การเล่าเรื่องแบบหยุด เกิดขึ้นเมื่อเหตุการณ์หนึ่งดำเนินอยู่ แต่ผู้เล่าเรื่องไม่เล่าเหตุการณ์นั้นต่อไป กลับไปเล่าเหตุการณ์อื่นแล้วย้อนกลับไปเล่าเรื่องเดิมต่อ
๓. ความถี่ คือ จำนวนครั้งในการเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ผู้เขียนอาจเล่าหลายแบบ เช่น เหตุการณ์ในเรื่องเกิดขึ้นครั้งหนึ่ง แต่ผู้เขียนเล่าซ้ำหลาย ๆ ครั้ง หรือเหตุการณ์เกิดขึ้นหลายครั้ง เพื่อเน้นสารที่ต้องการสื่อ

ประเภทของโครงเรื่อง

๑. โครงเรื่องมีเหตุการณ์เปลี่ยนในทางที่ดี จบอย่างมีความสุข โครงเรื่องมีเหตุการณ์เปลี่ยนในทางที่ร้าย จบด้วยความเศร้าหรือความหายนะ
๒. โครงเรื่องเน้นเหตุการณ์ภายนอกและประสบการณ์ของตัวละคร โครงเรื่องเน้นความคิดหรือความรู้สึกของตัวละคร

^{๔๓} อีราวัต ไตลังคะ. ศาสตร์และศิลป์แห่งการเล่าเรื่อง. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ :

๓. โครงเรื่องเชิงเดี่ยว มีโครงเรื่องเดียว โครงเรื่องเชิงซ้อน มีหลายโครงเรื่อง
๔. โครงเรื่องเน้นเหตุการณ์ เหตุการณ์ในชีวิตของตัวละครมีการเปลี่ยนแปลงเกิด การเปลี่ยนแปลงด้านคุณธรรม ความรู้แจ้ง ความตระหนักรู้ของตัวละคร

การวิเคราะห์โครงเรื่องประเภทบันเทิงคดี โครงเรื่องแนวผจญภัย เริ่มต้นด้วยจุดมุ่งหมายในการผจญภัยมักเกี่ยวกับเรื่องการค้นหา เช่น หาคน หรือสิ่งของมีค่า และจบเรื่องเมื่อภารกิจสำเร็จ ระหว่างจุดเริ่มต้นและจบลงเป็นการผจญภัยอันตรายแบบต่าง ๆ ต้องอาศัยความสามารถ ไหวพริบ หรืออาวุธในการเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ

การวิเคราะห์โครงเรื่องแนวระทึกใจ เริ่มต้นด้วยคำถามหรือปัญหา นำไปสู่คำตอบหรือการแก้ไขปัญหาในตอนจบ วิธีการสร้างความสนใจผู้อ่าน คือ การสลับลำดับเวลาในเรื่อง การใช้มุมมอง การเกริ่นการณ การวางกับดัก ร่องรอย หรือเงื่อนปม การเลื่อนการเฉลยปัญหาสร้างความประหลาดใจในตอนจบ

การวิเคราะห์โครงเรื่องแนวพาฝัน คือ การเลื่อนความปรารถนาในความรักของตัวเองออกไปโดยการสร้างอุปสรรคลักษณะต่าง ๆ ทำให้ตัวเองความกังวลใจและความอ่อนไหวของอารมณ์

บันเทิงคดีแบบไม่มีโครงเรื่อง

บันเทิงคดีบางประเภทไม่เน้นเหตุการณ์ แต่เน้นตัวละครหรือความคิด เช่น เรื่องคำพิพากษา ของชาติ กอบจิตติ โครงเรื่องไม่เด่น พักดูแลสมทรงซึ่งเป็นเมียพ่อ ถูกชาวบ้านเข้าใจผิดว่า พักได้สมทรงเป็นเมีย พักกลัวใจหันไปกินเหล้าเพื่อให้ลืมปัญหา พักติดเหล้า พักถูกครูใหญ่โกงเงิน แต่ไม่มีใครเชื่อ พักตาย ศพของพักใช้ทดลองเตาเผา เรื่องนี้เน้นความเปลี่ยนแปลงความคิดและอารมณ์ของพัก

การวิเคราะห์โครงเรื่องตามลักษณะโครงสร้าง

โครงเรื่องเชิงเดี่ยว มีเหตุการณ์ต่อเนื่องเป็นเหตุเป็นผลชุดหนึ่ง ส่วนโครงเรื่องเชิงซ้อน มีเหตุการณ์ต่อเนื่องเป็นเหตุการณ์เป็นเหตุเป็นผลหลาย ๆ ชุดสัมพันธ์กัน เรียกว่า โครงเรื่องหลักและโครงเรื่องรอง

โครงเรื่องเชิงซ้อนแบบเชื่อมโยง คือการนำชุดเหตุการณ์มาต่อกัน โดยชุดเหตุการณ์แรกทำให้เกิดเหตุการณ์ถัดไป

โครงเรื่องเชิงซ้อนแบบสลับ คือ การเล่าชุดเหตุการณ์หลายชุดสลับกัน เช่น เรื่องไม้ผัดใบ ของกฤษณา อโศกสิน มีเหตุการณ์สองชุดเล่าสลับกัน เป็นเรื่องชีวิตแต่งงานของคนสองคู่ คือคู่เทียนสีกกับพีชน์ แต่งงานหลายปี แต่ทั้งสองเกิดความขัดแย้งเพราะวิถีชีวิตไม่เหมือนกัน ไม่พยายามปรับตัวเข้าหากัน ส่วนคู่ของดวงกับพลลพเพิ่งแต่งงานใหม่ซึ่งดวงมีปัญหาต้องอยู่กับครอบครัวของพลลพเห็นแก่ตัว ผู้เขียนเล่าเหตุการณ์เกี่ยวกับความขัดแย้งของทั้งคู่สลับกัน ในตอนท้ายเรื่องคู่ของเทียนสีกกับพีชน์ปรับความเข้าใจกันได้ แต่คู่ของชิงดวงกับพลลพต้องหย่าร้างกัน โครงเรื่องเชิงซ้อนแบบกรอบ คือ การเล่าเรื่องซ้อนเรื่อง ส่วนโครงสร้างเรื่องสั้น คือ การจัดลำดับเหตุการณ์เกี่ยวเนื่องและเป็นเหตุเป็นผลกัน

จากการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับโครงเรื่องข้างต้น พอสรุปได้ว่า โครงเรื่อง เป็นการจัดลำดับเหตุการณ์ตั้งแต่ต้นเรื่องจนกระทั่งจบเรื่อง โดยมีการเปิดเรื่อง การดำเนินเรื่อง และการปิดเรื่อง ซึ่งผู้ประพันธ์แต่ละท่านมีวิธีการเปิดเรื่องแตกต่างกันไป บางท่านอาจเปิดเรื่องด้วยฉากและบรรยากาศ บางท่านอาจเปิดเรื่องด้วยปัญหาหรือเหตุการณ์สำคัญ ขณะที่การดำเนินเรื่องก็ขึ้นอยู่กับวิธีการที่ผู้ประพันธ์นำเสนอ บางท่านก็ดำเนินเรื่องไปตามลำดับเหตุการณ์ บางท่านก็ใช้ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ หรือความขัดแย้งภายในจิตใจ หรือความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสังคมเป็นวิธีการดำเนินเรื่อง ส่วนการปิดเรื่องนั้น บางท่านก็ใช้วิธีปิดเรื่องแบบสุขนานุกรม หรือปิดเรื่องแบบทิ้งท้ายให้ผู้อ่านได้นำไปคิดต่อ โดยโครงเรื่องทั้งหมดต้องดำเนินไปอย่างสมเหตุสมผล

ค) การสร้างตัวละคร

ผู้วิจัยได้รวบรวมเอกสารที่เกี่ยวข้องกับตัวละคร ซึ่งมีนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้ พอสรุปได้ดังนี้

หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ^{๔๔} ได้อธิบายความหมายของอุปนิสัยของตัวละคร ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้ว่า ลักษณะนิสัยของตัวละคร ถือว่ามีความสำคัญอย่างมากในนวนิยายเพื่อเป็นการเพิ่มรรถรสและสีสันของนวนิยายให้น่าติดตามยิ่งขึ้น เนื่องจากหากว่าผู้อ่านนิยมชมชอบหรือไม่ชอบอุปนิสัยของตัวละคร ตัวใดตัวหนึ่ง แสดงให้เห็นว่าผู้ประพันธ์ประสบความสำเร็จในการสร้างตัวละครนั้นแล้ว เพราะสามารถทำให้ผู้อ่านมีปฏิริยาต่อตัวละครที่ตนสร้างขึ้นมาได้ การพิจารณาลักษณะอุปนิสัยของตัวละคร ต้องพิจารณาว่าตัวละครตัวไหนมีความสำคัญต่อเนื้อเรื่องหรือความคิดเห็นและปรัชญาของผู้ประพันธ์ ตัวละครตัวใดทำให้เนื้อเรื่องมีรรถรสเพิ่มมากขึ้น ตัวละครตัวใดเป็นตัวเอก เกี่ยวเนื่องกับเนื้อเรื่องอย่างไร

^{๔๔} บุญเหลือ เทพยสุวรรณ , ม.ล., **แฉกวรรณกรรม** .พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สยามบุ๊คส์. ๒๕๓๙.

อิรวดี ไตลังคะ^{๔๕} ได้อธิบายถึงตัวละคร พอสรุปได้ดังนี้ว่า บันเทิงคดีไทยมีทั้งเน้นโครงเรื่องและเน้นตัวละคร เช่น งานของดอกร่มเกล้า หรือกฤษณา อโศกสิน มีตัวละครเด่นกว่าโครงเรื่อง เพราะนักเขียนทั้งสองสนใจเสนอนิสัยใจคอและความขัดแย้งภายในจิตใจของตัวละครมากกว่าการวางโครงเรื่องที่มีความซับซ้อนหรือมีเหตุการณ์พลิกผันอย่างผิดความคาดหมาย ส่วนประเภทของตัวละครแบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ

๑) ตัวละครมิติเดียว ตัวละครมีลักษณะนิสัยหรือพฤติกรรมคงที่ตลอดทั้งเรื่อง ผู้อ่านสามารถคาดเดาได้ว่าตัวละครจะคิดหรือกระทำอย่างไรต่อไป

๒) ตัวละครหลายมิติ เป็นตัวละครมีลักษณะหลากหลาย มีการพัฒนาหรือเปลี่ยนแปลงนิสัยหรือทัศนะได้ตามเหตุการณ์นั้น ๆ

วิธีการสร้างตัวละคร

๑. การรู้จักลักษณะนิสัยตัวละครทางตรง หมายถึง การที่ผู้อ่านรู้จักลักษณะนิสัยโดยผู้เล่าเรื่อง เช่น บรรยายรูปร่างหน้าตา ลักษณะนิสัยของตัวละคร ทำให้ผู้อ่านเชื่อว่าเป็นจริง เพราะเล่าโดยแบบผู้รู้ หรือแบบผู้ประพันธ์ และการรู้จักลักษณะและนิสัยของตัวละครโดยตัวละครอื่น ผู้อ่านสามารถรู้จักตัวละครจากทัศนะจากตัวละครอื่น
๒. การรู้จักตัวละครทางอ้อม หมายถึง การที่ผู้อ่านสามารถสรุปนิสัยและทัศนะของตัวละครจากการกระทำของตัวละครนั้น ๆ จากบทสนทนา ความคิด และจากลักษณะภายนอกของตัวละคร การรู้จักตัวละครทางอ้อมมี ๔ วิธี คือ ๑) การรู้จักตัวละครจากการกระทำของตัวละคร มีทั้งการสรุปการกระทำที่เกิดขึ้นครั้งเดียว เป็นการกระตุ้นลักษณะการเปลี่ยนแปลงของตัวละคร ส่วนการกระทำที่เกิดขึ้นเป็นนิสัยแสดงให้เห็นลักษณะไม่เปลี่ยนแปลงของตัวละคร ๒) การรู้จักนิสัยตัวละครจากบทสนทนา ๓) การรู้จักนิสัยและทัศนคติของตัวละครจากความคิดของตัวละคร โดยผู้เล่าเรื่องแบบผู้รู้ถ่ายทอดความคิดของตัวละครออกมา ผู้อ่านสามารถเข้าใจนิสัยและทัศนคติของตัวละครชัดเจน และ ๔) การรู้จักตัวละครจากผู้เขียนบรรยายลักษณะภายนอกของตัวละคร ผู้อ่านต้องตีความเอาเองว่าตัวละครมีลักษณะภายนอกเป็นอย่างไร เช่น รูปร่างหน้าตา การแต่งกายการใช้เครื่องประดับ รวมทั้งสภาพแวดล้อม เช่น บ้านเรือน ห้อง ฯลฯ นอกจากนี้ การ

^{๔๕} อิรวดี ไตลังคะ. ศาสตร์และศิลป์แห่งการเล่าเรื่อง. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ :

รู้จักตัวละคร สามารถพิจารณาได้จากการตั้งชื่อตัวละครสามารถแสดงลักษณะนิสัย หรือการตั้งชื่อมีความหมายตรงกันข้ามกับตัวละครเพื่อยั่วล้อหรือเยาะเย้ย

วรรณ บัวเกิด^{๔๖} ได้ให้ความหมายของตัวละครไว้ว่า ตัวละคร คือ ผู้ที่มีบทบาทแสดงการกระทำ พฤติกรรมหรือได้รับผลจากพฤติกรรม ตัวละครมี ๒ ประเภท ได้แก่ ตัวละครมีลักษณะนิสัยหรือพฤติกรรมด้านเดียว ไม่มีการเปลี่ยนแปลง และตัวละครมีลักษณะนิสัยหรือพฤติกรรมหลายด้านทั้งด้านที่ดีและไม่ดี มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะนิสัยตามสิ่งแวดล้อม และเหตุการณ์ต่าง ๆ

การเสนอตัวละคร วิธีการเสนอภาพและลักษณะนิสัยตัวละครดังนี้

๑. การสร้างเหตุการณ์ขึ้น เพื่อให้ผู้อ่านวิเคราะห์นิสัยของตัวละครจากสภาพเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น
๒. การบรรยายตัวละครโดยตรง เป็นวิธีช่วยให้ผู้อ่านมองเห็นภาพ และลักษณะนิสัยตัวละครได้ชัดเจน
๓. การบรรยายถึงตัวละครอย่างไม่ชัดเจน เพื่อให้ผู้อ่านค้นหาภาพที่แท้จริงของตัวละคร วิธีนี้เป็นวิธีท้าทายผู้อ่าน เพราะจินตนาการของแต่ละคนไม่เหมือนกัน

อนึ่ง วรรณ บัวเกิด ยังได้แนะนำแนวทางการวิเคราะห์ตัวละครไว้ดังนี้ว่า ตัวละครตัวใดเป็นตัวละครสำคัญในเรื่อง มีการสร้างลักษณะนิสัยอย่างไร เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของตัวละครเป็นไปอย่างสมเหตุสมผลหรือไม่ บุคลิกของตัวละครมีบุคลิกเด่นจากบุคคลทั่วไปอย่างไรหรือไม่ โดยเฉพาะตัวละครเอก ผู้แต่งได้บรรยายบุคลิกภาพให้โดดเด่นจากกลุ่ม แต่มีความจริง บทสนทนาสอดคล้องกับบุคลิกภาพและลักษณะนิสัยของตัวละครหรือไม่ ชื่อตัวละครต้องเหมาะสมกับบทบาทและลักษณะนิสัยของตัวละคร และอาจสื่อความหมายที่ผู้แต่งต้องการเสนอแก่ผู้อ่าน การสร้างสภาพจิตใจตัวละครทุกตัวต้องมีจิตใจและความรู้สึกเหมือนมนุษย์ทั่วไป คือ มีทั้งความดีและความไม่ดีอยู่ในคนเดียวกัน

ธัญญา สังขพันธานนท์^{๔๗} ได้อธิบายถึงตัวละครใน ๓ ลักษณะ ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

๑. ตัวละคร คือ ผู้มีบทบาทในท้องเรื่อง หรือผู้เดินเรื่องและเหตุการณ์ต่าง ๆ ตัวละครในวรรณกรรมอาจเป็นคน สัตว์ อนุมนุษย์ หรือวัตถุสิ่งของ ตัวละครเป็นสิ่งสมมติหรือสัญลักษณ์เพื่อเทียบเคียงกับธรรมชาติและพฤติกรรมของมนุษย์ เป็นแบบจำลองของคน สามารถพบเห็นโดยทั่วไป ตัวละครส่วนใหญ่มีลักษณะความเป็นมนุษย์เช่นเดียวกับผู้อ่าน เช่น หน้าตา อุปนิสัยใจคอ สถานภาพทางสังคม

^{๔๖} วรรณ บัวเกิด. เอกสารการสอนชุดวิชาการอ่านภาษาไทย หน่วยที่ ๑. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. ๒๕๓๘ .หน้า ๖๔๙

^{๔๗} ธัญญา สังขพันธานนท์. วรรณกรรมวิจารณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑. ปทุมธานี : สำนักพิมพ์นาคร, ๒๕๓๙
หน้า ๑๗๓ – ๑๘๐

๒. การนำเสนอตัวละครแบ่งเป็น ๒ วิธีคือ

การนำเสนอโดยตรง หมายถึง การที่ผู้ประพันธ์ให้รายละเอียดและข้อมูลเกี่ยวกับตัวละครในลักษณะของการบรรยายภาพตัวละคร เนื่องจาก การนำเสนอตัวละครเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของตัวละคร เช่น รายละเอียดเชิงประวัติ ชื่อ เพศ อายุ สถานภาพทางครอบครัว สังคม อาชีพ ประวัติ ฯ ล ฯ ลักษณะทางกายภาพ ได้แก่ หน้าตา ท่าทาง รูปร่าง การแต่งกาย หรือบางครั้งเน้นลักษณะเด่นประจำตัวบางอย่าง ลักษณะทางจิตใจ ความรู้สึกนึกคิด อุปนิสัยใจคอ วิธีคิดปรัชญาชีวิต หรือภาวะจิตใจของตัวละคร วัตถุประสงค์ของเกี่ยวข้องกับตัวละครมีความหมายบ่งบอกสภาวะของตัวละคร หรือแฝงด้วยสัญลักษณ์ บางอย่าง การนำเสนอตัวละครโดยการบรรยายรวมครั้งใหญ่ คือการให้ข้อมูลทั้งหมดเกี่ยวกับตัวละครครั้งเดียวกับการบรรยายตัวละครกระจายไปตลอดทั้งเรื่อง

การนำเสนอโดยอ้อม หมายถึง การที่ผู้ประพันธ์นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับตัวละครโดยการที่ไม่บรรยายอย่างตรงไปตรงมา แต่จะแทรกอยู่ในเหตุการณ์ต่าง ๆ โดยผู้อ่านจะรู้จักตัวละครจากพฤติกรรม การกระทำ คำพูด หรือการบรรยายกริยาอาการ และผู้อ่านสามารถสรุปลักษณะทางกายภาพและนิสัยใจคอของตัวละครอย่างไรก็ตาม การนำเสนอตัวละครทั้งทางตรงและทางอ้อมทำได้หลายวิธี เช่น ผู้เล่าเรื่องเป็นผู้รู้แจ้งเกี่ยวกับตัวละคร เป็นการมองผ่านสายตาผู้เล่าเรื่องเพียงคนเดียวผ่านพฤติกรรมภายนอก สภาพจิตใจ ความคิดทั้งในอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคต ผู้อ่านรู้จักตัวละครโดยการแนะนำผ่านความคิดเห็นของตัวละคร หรือผู้ประพันธ์ให้ตัวละครอื่นสนทนากับตัวละครอีกตัวแทนการเล่าเรื่องโดยตรง เช่น การกล่าวถึงถึงหรือนิทา การแนะนำตัวละครผ่านสายตาตัวละครอื่นอาจไม่ได้ข้อมูลเที่ยงตรง เพราะภาพของตัวละครที่กล่าวถึงถูกปรุงแต่งด้วยความรู้สึกนึกคิด และทัศนคติของตัวละครอื่น

๓. ประเภทของตัวละคร ตัวละครแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ ๑) ตัวละครแบบแบนหรือตัวละครน้อยลักษณะนิสัย เป็นตัวละครมีลักษณะไม่มีความซับซ้อนด้านบุคลิกภาพและสภาพจิตใจมีลักษณะคงที่ไม่ค่อยเปลี่ยนแปลง ๒) ตัวละครแบบกลม หรือตัวละครหลายลักษณะนิสัย เป็นตัวละครสร้างความประทับใจแก่ผู้อ่าน เพราะมีลักษณะใกล้เคียงกับมนุษย์ ผู้ประพันธ์สร้างตัวละครมาจากแง่มุมที่หลากหลายของมนุษย์ บุคลิกภาพ นิสัยซับซ้อน แตกต่างไปตามอารมณ์ หรือสถานการณ์

๔. การวิเคราะห์ตัวละคร แบ่งเป็น ๒ ประเด็น คือ พิจารณากลวิธีการสร้างตัวละคร และพิจารณาคุณลักษณะและบทบาทของตัวละคร

การพิจารณากลวิธีการสร้างตัวละคร พิจารณาการนำเสนอตัวละครโดยวิธีใด (โดยตรงหรือโดยอ้อม) การให้ข้อมูลเกี่ยวกับตัวละคร หรือสิ่งกระตุ้นให้ตัวละครแสดงพฤติกรรมออกมา เช่น ความปรารถนา การต่อสู้เพื่อการอยู่รอดการปกป้องตนเอง ฯลฯ และพิจารณาน้ำเสียงของผู้แต่งที่มีต่อตัวละคร ผู้แต่งมีน้ำเสียงอย่างไรต่อตัวละครอย่างไร และน้ำเสียงของผู้แต่งมีจุดมุ่งหมายเพื่ออะไร เช่น ช่วยเสริมแก่นเรื่องให้เด่น หรือเพื่อต้องการวิจารณ์กลุ่มคนบางกลุ่ม

การพิจารณาคุณลักษณะและบทบาทของตัวละคร ตัวละครพูดอะไรกับตัวเองบ้างหรือตัวละครคิดอะไร คำพูดและความคิดของตัวละครช่วยให้เข้าใจความรู้สึกนึกคิดลักษณะนิสัยใจคอและอารมณ์เป็นอย่างไร ตัวละครอื่น ๆ ในเรื่องพูดถึงตัวละครเอกอย่างไรบ้าง เช่นตัวละครเป็นเพื่อนกับตัวเอก หรือตัวละครเป็นปรปักษ์ต่อกัน

๕. การประเมินค่าการสร้างตัวละคร คือ การพิจารณาว่าผู้ประพันธ์สร้างตัวละครได้สมจริงหรือไม่ ทั้งด้านจิตใจ และพฤติกรรม หากผู้แต่งสร้างตัวละครไม่สมจริง พิจารณาว่าผู้เขียนสร้างขึ้นเพื่อเจตนาใดการเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาการของตัวละครอย่างสมเหตุสมผลหรือไม่ หากผู้เขียนต้องการให้ตัวละครเปลี่ยนแปลงควรปูพื้นฐานให้เห็นพัฒนาการหรือเปลี่ยนแปลงอย่างไร มีเหตุผลที่น่าเชื่อถือไม่และการพิจารณาการสร้างตัวละครช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจมนุษย์ได้มากขึ้นน้อยเพียงไร

ยุรฉัตร บุญสนธิ^{๔๔} ได้กล่าวถึงการวิจารณ์ตัวละคร ซึ่งพอสรุปได้ว่า ตัวละครน้อยลักษณะ คือ ตัวละครแสดงบุคลิกนิสัยด้านเดียว โดยผู้แต่งไม่ค่อยให้รายละเอียดเกี่ยวกับตัวละครมากนัก ส่วนใหญ่จะเป็นตัวละครแบบฉบับ เช่น แม่เลี้ยงใจร้าย นางเอกสวยและดี ตัวอิจฉาร้าย ตัวละครไม่มีการพัฒนาด้านอุปนิสัย ด้านตัวละครหลายลักษณะ ผู้เขียนจะสร้างพฤติกรรมให้สอดคล้องกับภูมิหลังการศึกษา ชีวิตความเป็นอยู่ ทัศนคติมีความสมเหตุสมผล และต้องพิจารณาบทบาท ความสำคัญของตัวละครมีความเหมาะสมกับเรื่อง และสอดคล้องกับภูมิหลังหรือประสบการณ์ของตัวละคร มีการใช้เหตุผลหรืออารมณ์เหมาะสมกับตัวละครหรือไม่ การวิจารณ์ตัวละครพิจารณาวิธีสร้างตัวละครให้สมเหตุสมผล ตัวละครที่ผู้อ่านให้ความสนใจ เรียกว่า ตัวละครเอก ส่วนตัวละครที่เป็นฝ่ายตรงข้าม เรียกว่า ตัวละครปรปักษ์ เนื้อเรื่องอาจจะดำเนินไปด้วยความขัดแย้ง ซึ่งเป็นความขัดแย้งระหว่างคนกับคน หรือความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกกับโชคชะตา

^{๔๔} ยุรฉัตร บุญสนธิ. **วรรณวิจารณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. สงขลา : ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ .๒๕๓๘ หน้า ๓๕ – ๘๖

กลวิธีการสร้างลักษณะนิสัยตัวละครสังเกตได้ดังนี้

๑. สังเกตผู้เขียนให้ตัวละครพูด บทบาทของตัวละครหรือมีส่วนช่วยให้ผู้อ่านสามารถวินิจฉัยได้ว่ามีเหตุผลอย่างไร หรือมีจุดประสงค์โดยอยู่เบื้องหลังตัวละคร ทั้งคำพูดของตัวละครและคำพูดของตัวละครอื่น
๒. สังเกตผู้เขียนบรรยายภูมิหลัง ประสบการณ์ ชีวิต อุปนิสัย ความคิดเห็นของตัวละคร ผู้เขียนอาจอธิบายอย่างตรงไปตรงมาด้วยการบรรยาย สถานภาพ ความนึกคิดพฤติกรรมของตัวละคร
๓. สังเกตการประเมินค่าตัวละครของผู้เขียนเรียกว่า “เสียง” ของผู้เขียนผู้เขียนคิดอย่างไรกับตัวละครของเขา ทำให้ผู้อ่านเข้าใจการสร้างตัวละครขึ้นเพื่ออะไร
๔. สังเกตตัวละคร ผู้เขียนใช้สรรพนามบุรุษที่ ๑ เช่น ฉัน ข้าพเจ้า ทำให้ผู้อ่านสามารถขยายความคิดเห็นของตัวละครได้มากขึ้น เพราะการใช้สรรพนามแทนตัวเองผู้เขียนสามารถล่วงรู้ความในใจของตัวละครได้ดี
๕. สังเกตผู้เขียนให้ตัวละครพูดกับตัวเอง การพูดกับตัวเองเป็นการแสดงความในใจของตัวละคร ผู้อ่านสามารถเข้าใจความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร

จากการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับตัวละครข้างต้น พอสรุปได้ว่า ตัวละคร หมายถึง ผู้มีบทบาทในการดำเนินเรื่องในนวนิยาย วรรณคดี หรือวรรณกรรม ซึ่งตัวละครอาจเป็นคน สัตว์ อนุษย์ หรือวัตถุสิ่งของ โดยผู้ประพันธ์ได้สร้างตัวละครให้เป็นสัญลักษณ์แทนธรรมชาติและพฤติกรรมของมนุษย์ โดยสอดแทรกอยู่ในเหตุการณ์ต่าง ๆ โดยผู้อ่านจะรู้จักตัวละครจากพฤติกรรม การกระทำ คำพูด หรือการบรรยายกริยาอาการ และผู้อ่านสามารถสรุปลักษณะทางกายภาพและนิสัยใจคอของตัวละคร

จากการศึกษาเกี่ยวกับตัวละครดังกล่าว ทำให้ผู้วิจัยสามารถนำแนวทางดังกล่าวมากำหนดเป็นขอบเขตของการศึกษาวิเคราะห์ตัวละครในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ได้แก่ ตัวละครฝ่ายพระเจ้าอชาตศัตรู ผู้ครองกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ เป็นตัวละครแสดงพฤติกรรมและวิถีคิดของสังคมยุคล่าอาณาจักร และเต็มไปด้วยชั้นเชิงและการใช้เล่ห์เพทุบาย มีความเด็ดขาด มีวิถีคิดเพียงแค่ต้องการบรรลุเป้าหมายแต่ไม่คำนึงถึงวิธีการที่จะบรรลุเป้าหมาย ส่วนตัวละครฝ่ายกษัตริย์ลิจฉวี แห่งกรุงเวสาลี แคว้นวัชชี เป็นตัวละครซึ่งเป็นตัวแทนของกลุ่มคนรักสันติ พอใจสิ่งที่ตนมี ยินดีสิ่งที่ตนได้สมถะ ไม่ทะเยอทะยาน ใช้หลักความสามัคคีแห่งหมู่คณะเป็นหลักปฏิบัติในการปกครองกันและกัน แต่เพราะเคยปกครองกันด้วยหลักสามัคคีธรรม ทำให้คนในเมืองคุ้นเคยกับการพูดจากันอย่างตรงไปตรงมา ปราศจากเล่ห์เพทุบาย เมื่อต้องประสบการไกล่เกลี่ยของวิสสการพราหมณ์ ทำให้ตัวละครฝ่ายกษัตริย์ลิจฉวีต้องยากลำบากในการรับมือ เป็นเหตุให้ฝ่ายแพ้อย่างมิทันได้รับ

ง) การสร้างฉาก

ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการสร้างฉากของนักวิชาการต่าง ๆ ไว้ดังต่อไปนี้

ยุรฉัตร บุญสนธิ^{๔๙} ได้อธิบายเกี่ยวกับฉากและบรรยากาศของบทวรรณกรรม วรรณคดี หรือนวนิยายไว้ ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้ว่า ฉาก (Setting) คือ การพรรณนาหรือบรรยายเกี่ยวกับสถานที่หรือเวลาทางประวัติศาสตร์ หรือสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรม วรรณคดี หรือนวนิยาย ซึ่งฉากในวรรณกรรมวรรณคดี หรือนวนิยายนั้นต้องพิจารณาโดยอาศัยความสัมพันธ์กับหลักความเป็นจริงตามความมุ่งหมายของผู้ประพันธ์เป็นองค์ประกอบในการพิจารณา นวนิยายอิงประวัติศาสตร์มุ่งสะท้อนบรรยากาศของประวัติศาสตร์ในสมัยที่ประพันธ์ ส่วนใหญ่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับฉากในด้านความสมจริง เช่น ฉากและสถานที่ การแต่งกาย บรรยายกาศต่าง ๆ ทำให้ผู้อ่านได้สัมผัสถึงความรู้สึก ความเข้าใจต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ และความคิดของตัวละครที่มี “กรอบของเวลา” เป็นส่วนหนึ่งของฉาก กำหนดเพื่อจำกัดขอบเขตความคิดของตัวละครให้สอดคล้องกับบริบทสังคมร่วมสมัยในเรื่องนั้น ๆ ดังนั้น ฉากของเรื่องจึงมีความสำคัญต่อเนื้อหาของเรื่อง เพราะการสร้างฉากมีจุดมุ่งหมายเพื่อนำเสนอแก่นของเรื่อง เช่น เรื่องเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การนำเสนอฉากจึงต้องนำเสนอฉากที่ต้องการให้ผู้อ่านได้มองเห็นความไม่ถูกต้องหรือความเป็นไปของสภาพบ้านเมืองตามที่ผู้ประพันธ์ต้องการจะสะท้อนมุมมองของตน วรรณกรรมบางเรื่องบางประเภทก็เป็นเรื่องที่ผู้ประพันธ์ต้องการนำเสนอหรือถ่ายทอดภาพสีสน่แห่งภูมิภาค โดยการแสดงรายละเอียดเกี่ยวกับฉากภาษาถิ่น ประเพณีการแต่งกายและวิถีแห่งความคิดตามความรู้สึกอันเป็นลักษณะพิเศษของท้องถิ่นหนึ่งโดยเฉพาะ เนื้อเรื่องประเภทนี้ให้ความสำคัญกับฉากและบรรยากาศของท้องถิ่นมาก วรรณกรรมบางเรื่องบางประเภทก็ให้ความสำคัญกับฉากในด้านการเสริมสร้างบรรยากาศให้สมจริง เช่น เรื่องลึกลับสยองขวัญ ก็จะสร้างฉากให้มีบรรยากาศน่าตื่นเต้นสะพรึงกลัว หรือเรื่องสืบสวนสอบสวนอาชญากรรม ก็จะสร้างฉากที่ให้ความสำคัญกับฉากในการสร้างปัญหาหรือคลี่คลายเรื่อง เป็นต้น

หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ^{๕๐} ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับฉากไว้ พอสรุปได้ดังนี้ว่า “ฉาก (Setting) เป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งในวรรณกรรมเพื่อใช้โน้มน้าวหรือดึงดูดความสนใจของผู้อ่าน ทั้งยังเป็นองค์ประกอบที่ทำให้วรรณกรรมน่าติดตามอีกด้วย โดยฉากจะเป็นการกล่าวถึงสภาพภูมิประเทศที่ใดที่หนึ่งเพื่อพรรณนาความงดงามของธรรมชาติ หรืออาจเป็นการใช้สถานที่เพื่อประโยชน์ในการดำเนินเรื่อง”

^{๔๙} ยุรฉัตร บุญสนธิ. วรรณวิจารณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑. สงขลา : ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ .๒๕๓๘ หน้า ๘๙ – ๙๘

^{๕๐} บุญเหลือ เทพยสุวรรณ , ม.ล., แฉวนวรรณกรรม .พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สยามบุ๊คส์. ๒๕๓๙.

ธัญญา สังขพันธานนท์^{๕๑} ได้อธิบายเกี่ยวกับฉากไว้ พอสรุปได้ดังนี้ว่า

๑. ฉาก หมายถึง สภาพแวดล้อมทางกายภาพ อารมณ์ และสิ่งประดิษฐ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรม วรรณคดี หรือนวนิยาย ซึ่งกล่าวถึงสถานที่ เวลา ในอดีต ปัจจุบันและอนาคต การใช้สภาพแวดล้อมหรือภูมิประเทศสวยงามเป็นฉาก อาจบ่งบอกถึงอารมณ์ ความสงบ ความบริสุทธิ์ใจของตัวละคร หรือการใช้ทางแยกเป็นฉาก อาจหมายถึงการลังเลและการตัดสินใจของตัวละคร

๒. ฉากในวรรณกรรม วรรณคดี หรือนวนิยาย มีหลายประเภท เช่น

๒.๑ ฉากธรรมชาติ ได้แก่ การใช้สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเป็นฉากในวรรณกรรม วรรณคดี หรือนวนิยาย เช่น ทิวทัศน์ ทะเล ภูเขา ฯลฯ หรือการตกแต่งสถานที่ภายในบ้านหรืออาคารต่างๆ เป็นต้น ฉากประเภทนี้มีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่อง เพราะเป็นสภาพแวดล้อมภายนอกและภายในของตัวละคร ซึ่งมีผลต่อพฤติกรรมและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของตัวละคร การสร้างฉากธรรมชาติย่อมขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายของเรื่องที่จะนำเสนอในวรรณกรรมว่าผู้ประพันธ์ต้องการใช้เพื่อความมุ่งหมายใด เช่น การสร้างฉากเพื่อให้ส่งผลต่อมนุษย์ในด้านร้ายและด้านดี ตัวอย่างเช่น การใช้ฉากท้องฟ้า พื้นดิน ทะเล เพื่อแสดงให้เห็นถึงพลังอำนาจในการทำลายล้าง หรือการใช้ฉากป่าดงดิบเพื่อทำให้เกิดความรู้สึกน่าสะพรึงกลัว การใช้ฉากทะเลเว้งว้างเพื่อทำให้ตัวละครรู้สึกอ้างว้าง สิ้นหวัง หรือการใช้ฉากธรรมชาติสวยงาม อ่อนโยน เพื่อทำให้รู้สึกสงบ อบอวลด้วยความรักและความรื่นรมย์ เป็นต้น

๒.๒ ฉากสิ่งประดิษฐ์ ได้แก่ อาคารบ้านเรือน วัตถุสิ่งของเครื่องใช้ที่ถูกประดิษฐ์ขึ้นมาใช้ในฉากละคร เป็นการสร้างฉากให้มีสภาพแวดล้อมที่สอดคล้องกับบริบทของเรื่องและตัวละครในเรื่อง การสร้างฉากสิ่งประดิษฐ์ อาจเป็นการสร้างฉากเพื่อสะท้อนให้เห็นตัวตนของตัวละคร สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมของบ้านเมืองในแต่ละยุคสมัย เช่น การใช้รถยนต์ราคาแพง เพื่อบ่งบอกฐานะและรสนิยมของผู้ใช้ การใช้เก้าอี้หรือดาบนํ้าโต๊ะในห้องทำงาน เพื่อแสดงถึงความเป็นอำนาจและสถานภาพของเจ้าของ การใช้ฉากสลัมและชุมชนแออัด บอกถึงความไร้ระเบียบและความเสื่อมโทรมของสังคมเมือง เป็นต้น

๒.๓ ฉากช่วงเวลาหรือยุคสมัย ช่วงเวลาหรือยุคสมัยของการเกิดเหตุการณ์ในเรื่อง เป็นองค์ประกอบสำคัญอีกประการหนึ่งในการดำเนินเรื่อง พฤติกรรมของตัวละครแต่

^{๕๑} ธัญญา สังขพันธานนท์. วรรณกรรมวิจารณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑. ปทุมธานี : สำนักพิมพ์นาคร, ๒๕๓๔

ละตัวจะเป็นไปตามช่วงเวลาหรือยุคสมัยที่ปรากฏในวรรณกรรม ช่วงเวลายังเป็นฉากที่สะท้อนวิถีคิดและมุมมองต่อสถานการณ์หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ในแต่ละยุคสมัยด้วย

๒.๔ ฉากการดำเนินชีวิตของตัวละคร การจะสร้างฉากเพื่อบ่งบอกถึงวิถีชีวิตของตัวละคร นั้น ย่อมขึ้นอยู่กับประเภทของเนื้อหาของวรรณกรรม วรรณคดี หรือนวนิยาย ผู้ประพันธ์จะเลือกให้สอดคล้องกับแบบแผนหรือกิจวัตรในการดำเนินชีวิตของตัวละครและการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนหรือสังคม

๒.๕ ฉากสภาพแวดล้อมเชิงนามธรรม ฉากประเภทนามธรรม ได้แก่ ฉากเกี่ยวกับศาสนา จารีตประเพณี ค่านิยม ศีลธรรม รวมทั้งอารมณ์และความรู้สึกของตัวละคร ซึ่งฉากเหล่านี้มักจะมีผลต่อการแสดงพฤติกรรมของตัวละคร ทำให้ตัวละครแสดงปฏิกิริยาต่าง ๆ เช่น การขบถต่อจารีตประเพณี การตกเป็นทาสของค่านิยมและความศรัทธาในศาสนา และการพรรณนาสภาพจิตใจและความรู้สึกของตัวละครในเหตุการณ์ต่าง ๆ

๓. แนวทางการวิเคราะห์ฉาก พอสรุปประเด็นเพื่อพิจารณาได้ดังนี้

๓.๑ มีความน่าเชื่อถือหรือมีความสมจริงมากน้อยเพียงไร การให้รายละเอียดต่าง ๆ เกี่ยวกับสถานที่ ช่วงเวลาที่เกิดเหตุการณ์ในเรื่องถูกต้องใกล้เคียงกับความเป็นจริงหรือไม่

๓.๒ ฉากกับตัวส่งผลต่อการความคิด พฤติกรรม ทศนคติของตัวละครหรือไม่ มากน้อยเพียงไร

๓.๓ มีการให้รายละเอียดของฉากเพื่อสร้างบรรยากาศนำไปสู่ความเข้าใจในมโนภาพของเรื่องมากน้อยเพียงใด

๓.๔ ฉากมีความสัมพันธ์กับโครงเรื่อง ตัวละคร แก่นเรื่อง หรือองค์ประกอบอื่นหรือไม่เพียงไร

วรรณา บัวเกิด^{๕๒} ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับฉากไว้ว่า “ฉาก (Setting) คือ สถานที่ เวลาและบรรยากาศในเรื่อง ซึ่งมีความสำคัญต่อพฤติกรรมของตัวละคร”

จากการศึกษาข้างต้น พอสรุปได้ว่า ฉาก หมายถึง การที่ผู้ประพันธ์กำหนดรายละเอียดเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สภาพแวดล้อมรอบตัวละคร เช่น วิถีชีวิต ขนบ จารีต ประเพณี วัฒนธรรม ในแต่ละช่วงเวลาของยุคสมัย อาคารบ้านเรือน วัตถุสิ่งของ รวมทั้งเหตุการณ์ที่ปรากฏในวรรณกรรม วรรณคดี หรือนวนิยาย ซึ่งมีส่วนช่วยให้เรื่องราว เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมีความสมจริง ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจความรู้สึก อารมณ์ ความคิดของตัวละคร

^{๕๒} วรรณา บัวเกิด. เอกสารการสอนชุดวิชาการอ่านภาษาไทย หน่วยที่ ๑. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. ๒๕๓๘ .หน้า ๖๔๐

จากการศึกษาเกี่ยวกับการสร้างฉากดังกล่าวข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยสามารถใช้ข้อมูลที่ได้ศึกษาค้นคว้ามาเป็นแนวทางในการกำหนดขอบเขตการวิเคราะห์ฉากในบทประพันธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ เพื่อสังเคราะห์ถึงจุดมุ่งหมายของผู้ประพันธ์ อันทำให้เข้าใจถึงสารที่ผู้ประพันธ์ต้องการจะสื่อไปยังผู้อ่าน รวมไปถึงทำให้สามารถตีความหมายของบทประพันธ์ บทบาท อารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของตัวละครในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์และเข้าใจเค้าโครงเรื่องได้อย่างถูกต้องด้วย

จ) แนวคิด หรือแก่นเรื่อง (Theme)

ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสารที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดหรือแก่นเรื่อง ซึ่งมีนักวิชาการต่าง ๆ ได้ให้ทัศนะไว้ พอสรุปได้ดังนี้

อิรวดี ไตลังคะ^{๕๓} ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวคิดหรือแก่นเรื่อง (Theme) ไว้ พอสรุปได้ดังนี้ว่า แนวคิดหรือแก่นเรื่อง เป็นความคิดหลักของเรื่องหรือสารที่ผู้ประพันธ์แฝงไว้ในงานประพันธ์ ซึ่งอาจมีแนวทางการหาความคิดหลักของเรื่องที่หลากหลาย เช่น การหาความคิดหลักของเรื่องโดยการหาคู่ตรงกันข้าม ได้แก่ ความคิดตรงกันข้ามกับที่ปรากฏในวรรณกรรม วรรณคดี หรือนวนิยาย เช่น ความรักกับความเกลียดชัง ความดีกับความเลว ความเป็นกับความตาย ฯลฯ หรือการหาแนวคิดผ่านสัญลักษณ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ใช้แทนความหมายอีกสิ่งหนึ่งหรือสิ่งที่มีความหมายมากกว่าความหมายตรง เป็นสัญลักษณ์มีความหมายเป็นที่เข้าใจทั่วไป เช่น สีสดำหมายถึงความตาย สีขาวหมายถึงความบริสุทธิ์ ความสว่างหมายถึงปัญญา ฯลฯ การหาแนวคิดผ่านพัฒนาการของเรื่องและตัวละคร เมื่อเรื่องพัฒนามาจนถึงจุดจบเนื้อเรื่องจะให้ข้อสรุปต่อผู้อ่าน ทำให้ค้นพบแนวคิด

ธัญญา สังขพันธานนท์^{๕๔} (๒๕๓๙ : ๑๘๒-๑๘๘) ได้อธิบายเกี่ยวกับความหมายของแก่นเรื่อง ลักษณะแก่นเรื่อง การวิเคราะห์แก่นเรื่อง และการประเมินค่าแก่นเรื่อง พอสรุปได้ดังนี้

แก่นเรื่อง คือ แนวคิดหลักของเรื่องที่ผู้ประพันธ์ต้องการสื่อไปยังผู้อ่าน ส่วนใหญ่จะเกี่ยวกับความเป็นจริงของชีวิตเพื่อให้ผู้อ่านเกิดความหยั่งรู้ เข้าใจและเป็นข้อคิดเตือนใจ เรื่องเล่าแต่ละประเภทมีจุดมุ่งหมายแตกต่างกัน เช่น เรื่องประเภทสยองขวัญมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความหวาดสยองแก่ผู้อ่าน เรื่องผจญภัยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความตื่นเต้นแก่ผู้อ่าน ฯลฯ ดังนั้น แก่นเรื่องจึงขึ้นอยู่กับลักษณะของเรื่องเล่าแต่ละประเภทและจุดมุ่งหมายของผู้แต่ง

๑) ลักษณะของแก่นเรื่อง มีลักษณะดังนี้

^{๕๓} อิรวดี ไตลังคะ. ศาสตร์และศิลป์แห่งการเล่าเรื่อง. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๓ . หน้า ๖๖ - ๖๘

^{๕๔} ธัญญา สังขพันธานนท์. วรรณกรรมวิจารณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑. ปทุมธานี : สำนักพิมพ์นาคร, ๒๕๓๙
หน้า ๑๘๒ - ๑๘๘

๑.๑) ปรากฏในเรื่องสั้นหรือนวนิยายที่มีจุดมุ่งหมาย

๑.๒) เป็นเรื่องที่คุณประพันธ์ได้คิดประดิษฐ์ขึ้นเพื่อพิสูจน์กฎเกณฑ์หรือทฤษฎีเกี่ยวกับชีวิตโดยการผูกเรื่องให้มีความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ เช่น โครงเรื่อง ตัวละคร ฉาก หรือ การเล่าเรื่อง

๑.๓) ความคิดรวบยอดเป็นศูนย์กลางของเรื่อง การจะทราบถึงแก่นของเรื่องก็ต่อเมื่อผู้อ่านได้อ่านเรื่องจบลง

๑.๔) แก่นเรื่องเกี่ยวกับตัวละครเป็นสำคัญ ตัวละครแต่ละตัวแสดงบทบาทและถูกกำหนดโดยโครงเรื่องอีกทีหนึ่ง ดังนั้น แก่นเรื่องจึงมีความสัมพันธ์กับโครงเรื่องโดยตรง ผู้ประพันธ์จะนำเหตุการณ์ต่าง ๆ มาผูกเข้าจนเป็นเรื่อง เหตุการณ์ดังกล่าวจะช่วยเสริมให้แก่นเรื่องเปิดเผยออกมา

๒) การวิเคราะห์และค้นหาแก่นเรื่อง คือ การอ่านเรื่องอย่างระมัดระวัง พิจารณาตัวละครและการกระทำของตัวละครในสถานการณ์ต่าง ๆ ตลอดจนน้ำเสียงของผู้แต่งและแง่มุมอื่น ๆ การนำเสนอแก่นเรื่องมีหลายวิธี เช่น นำเสนอโดยผ่านการบอกเล่าโดยตรงของผู้เขียน ผ่านทรรชนะของผู้เล่าเรื่อง ผ่านการกระทำของตัวละคร และผ่านภาษาอุปมา

๓) การประเมินค่าแก่นเรื่อง ผู้วิจารณ์มีแนวทางการพิจารณาดังนี้

๓.๑) เกณฑ์เกี่ยวกับความสมจริง พิจารณาแก่นเรื่องมีความสอดคล้องกับองค์ประกอบต่าง ๆ หรือไม่

๓.๒) เกณฑ์เกี่ยวกับคุณค่า แก่นเรื่องที่ดีไม่จำเป็นต้องมีคุณค่าในเชิงสั่งสอน หรือคุณค่าด้านศีลธรรมเสมอไป แต่ควรจะช่วยตีแผ่ เปิดเผยให้เห็นลักษณะธรรมชาติของมนุษย์ตามความเป็นไปของสังคม แก่นเรื่องที่ดีควรสร้างสรรค์ยกระดับจิตใจผู้อ่าน

วรรณา บัวเกิด^{๕๕} ได้ให้ความหมายของแนวคิดไว้ว่า “ทัศนะ คือ ความคิดเห็นของผู้เขียนมีต่อเรื่องที่แต่ง โดยสอดแทรกผ่านตัวละคร เหตุการณ์ของเรื่อง ผู้เขียนอาจแสดงความคิดเห็นในน้ำเสียง งานเขียนแสดงให้เห็นความคิดเห็นของผู้เขียน ผู้อ่านต้องวิเคราะห์ให้ได้ว่าสอดแทรกอยู่ในตอนใด”

หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ^{๕๖} ได้อธิบายเกี่ยวกับทัศนะหรือปรัชญาของแก่นเรื่องไว้ดังนี้ว่า “ทัศนะหรือปรัชญาของผู้ประพันธ์พิจารณาจากคำพูด ความคิดเห็นของตัวละคร หรือแฝงไว้ในเหตุการณ์ต่างๆ และพิจารณานักประพันธ์ใช้กลวิธีอะไร เช่น ให้ตัวละครสนทนาโต้แย้ง แล้วทำให้เหตุการณ์เกิดขึ้น หรือใช้ความคิดเห็นของตัวละครมีความนึกคิดตรงกับตนเป็นฝ่ายถูก”

^{๕๕} วรรณา บัวเกิด. เอกสารการสอนชุดวิชาการอ่านภาษาไทย หน่วยที่ ๑. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. ๒๕๓๘. หน้า ๖๔๓

^{๕๖} บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล., *แฉกวรรณกรรม*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สยามบุ๊คส์. ๒๕๓๙.

จากการศึกษาข้างต้น พอสรุปแนวคิดหรือแก่นเรื่องได้ดังนี้ว่า แนวคิดหรือแก่นเรื่อง หมายถึง ทศนะหรือแนวคิดหลักซึ่งผู้ประพันธ์นำเสนอผ่านเนื้อหาในวรรณกรรม วรรณคดี หรือนวนิยาย ผ่านความคิด การกระทำของตัวละครและเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏในวรรณกรรม วรรณคดี หรือนวนิยายแต่ละเรื่อง ซึ่งรูปแบบการนำเสนอแนวคิดหรือแก่นเรื่องนั้น ผู้ประพันธ์ไม่ได้นำเสนอตรงๆ แต่จะสอดแทรกหรือแฝงอยู่ในตอนใดตอนหนึ่งของเรื่องก็ได้

ฉ) การใช้โวหาร ภาพพจน์ และรสวรรณคดี

ยุรฉัตร บุญสนิท^{๕๗} ได้กล่าวถึงการใช้ภาษาในนวนิยายและเรื่องสั้น พอสรุปได้ดังนี้

๑. การใช้ภาษาให้ตรงตามความหมาย นักเขียนต้อง “รู้จริง” ว่า ภาษาที่ใช้นั้นมีความหมายอย่างไรจึงจะใช้ได้ถูกต้อง ครอบคลุมเรื่องของหลักภาษาและการใช้ภาษาทั้งหมด เช่น การใช้คำพุ่มเพื่อย ถ้อยคำวาท ประโยคไม่เข้ากับสิ่งแวดล้อม ฯลฯ ผู้อ่านสามารถใช้หลักเกณฑ์ของการใช้ภาษาให้ถูกต้องมาพิจารณา
๒. ภาษาต้องมีความงาม นักเขียนที่มีความสามารถจะใช้ภาษาอย่างมีศิลปะ คนอ่านได้รับ “รส” น่านอ่าน วรรณกรรมไม่ใช่หนังสือสอนศีลธรรม แต่การใช้ภาษาควรช่วยยกระดับจิตใจคนอ่าน

การใช้ภาษาไทยในงานประพันธ์เพื่อสื่อสารความรู้ ความคิด ทศนคติ ไปยังผู้รับสารนั้น ผู้ประพันธ์ควรคำนึงถึงการใช้ถ้อยคำ สำนวน โวหาร อันกอปรด้วยลีลา วิธีการ และชั้นเชิงในด้านการประพันธ์เป็นสำคัญ

การถ่ายทอดหรือสื่อสารความคิด ทศนคติ ความรู้ ประสบการณ์ และเรื่องราวต่าง ๆ ไปสู่ผู้รับสารผ่านงานเขียนหรือการประพันธ์นั้น ควรประกอบด้วยโวหารการเขียน ภาพพจน์ และรสของวรรณคดี เพื่อให้ผู้รับสารเกิดสุนทรียภาพทางภาษาได้อย่างสมบูรณ์ครบถ้วน และชวนให้ติดตามตั้งแต่ต้นจนจบเนื้อหา

๑) โวหาร

๑.๑) ความหมายของโวหาร

การถ่ายทอดหรือสื่อสารความรู้สึก ความคิด ทศนคติบนพื้นฐานของการใช้ศาสตร์และศิลป์ของการใช้ภาษาอย่างมีชั้นเชิงและมีลีลาภาษา เรียกว่า “โวหาร” ซึ่งในพจนานุกรมฉบับ

^{๕๗} ยุรฉัตร บุญสนิท. วรรณวิจารณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑. สงขลา : ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ .๒๕๓๘ หน้า ๑๒๑ – ๑๗๑

ราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายว่า โวหาร เป็นคำนาม หมายถึง ชั้นเชิงหรือสำนวนแต่งหนังสือหรือพูด เช่น มีโวหารดี ถ้อยคำที่เล่นเป็นสำบัดสำนวน เช่น อย่ามาตีโวหาร เขาชอบเล่นโวหาร

อาจารย์เปลื้อง ณ นคร ให้ความหมายว่า โวหาร เป็นคำนาม หมายถึง ถ้อยคำ, สำนวน, ชั้นเชิงการประพันธ์, การพูดเกินเหตุผล

โวหาร คือ การพูดเกินจริงหรือเปรียบเทียบความเป็นความหมายโดยนัย เพราะความหมายของถ้อยคำมีอยู่สองประการ คือ ความหมายโดยอรรถกับความหมายโดยนัย เช่น กล้วย ความหมายโดยตรงคือผลไม้ ส่วนความหมายโดยนัย หมายถึง ง่าย เป็นต้น ความหมายของสำนวนเป็นความหมายโดยนัย หรือพูดด้วยโวหารเปรียบเทียบทั้งสิ้น^{๕๘} เช่น

เขานอกออกใน	=	คั่นเคยกันมาก
ข่าวโคมลอย	=	เรื่องไม่จริง
กึ่งทองใบหยก	=	คู่แต่งงานที่เหมาะสมกัน
ขวานผ่าซาก	=	พูดตรง ๆ ไม่ค่อยคิด

สรุปความได้ว่า โวหาร คือ การใช้ถ้อยคำอย่างมีชั้นเชิงให้ได้เนื้อความใจความที่ดี มีความหมายแจ่มแจ้งชัดเจน ตรงตามที่ต้องการถ่ายทอดความรู้ ความคิด ประสบการณ์ จินตนาการ หรืออื่น ๆ ให้ผู้อ่านทราบ การเขียนอย่างมีโวหารจึงเป็นการใช้ถ้อยคำอย่างมีศิลปะและชั้นเชิงเพื่อเรียบเรียงเนื้อความที่มีความหมายชัดเจน ทำให้ผู้รับสารได้รับสารที่แจ่มแจ้งชัดเจนและลึกซึ้งตรงตามวัตถุประสงค์ของผู้ส่งสาร และทำให้ผู้รับสารเกิดจินตนาการไปตามใจความแห่งสารที่ตนได้รับ

๑.๒) ประเภทของโวหาร

โวหารที่ใช้ประกอบงานเขียนโดยทั่วไป แบ่งออกเป็น ๕ ประเภท คือ บรรยายโวหาร พรรณาโวหาร อุปมาโวหาร เทศนาโวหาร และสาธกโวหาร

๑.๒.๑) บรรยายโวหาร หมายถึง วิธีการเขียนในลักษณะบรรยายเพื่ออธิบายหรือบรรยายเรื่องราว เหตุการณ์ ความรู้ต่าง ๆ โดยชี้ให้เห็นถึงเรื่องราว เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เพื่อให้ผู้รับสารได้รับความรู้ความเข้าใจเนื้อหาสาระอย่างละเอียดแจ่มแจ้งและชัดเจน อนึ่ง เนื้อหาที่บรรยายอาจเป็นเรื่องที่สมมติหรือเรื่องจริงก็ได้ ในส่วนของการเรียบเรียงและการใช้ถ้อยคำ มักเลือกใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย สื่อความหมายตรงไปตรงมา ตรงประเด็น กระชับรัด ชัดเจน ใช้คำน้อยแต่กินความมาก งานเขียนประเภทบรรยายโวหาร เช่น การเขียนตำรา รายงาน บทความ นิทาน เรื่องเล่า เหตุการณ์ ประวัติ ชีวประวัติ ตำนาน จดหมายเหตุ การบรรยายภาพ การบรรยายธรรมชาติ การบรรยายบุคลิกลักษณะบุคคลหรือสถานที่ การรายงานข่าว การอธิบายความหมายของคำ การอธิบายกระบวนการ การแนะนำ วิธีปฏิบัติในเรื่องต่าง ๆ เป็นต้น

^{๕๘} เอกฉัต จารุเมธีชน, ผศ.ดร. ภาษาไทยสำหรับครู. พิมพ์ครั้งที่ ๓ . (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรินติ้งเฮ้าส์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๑๔.

การเขียนบรรยายโวหารมีหลักเกณฑ์ ดังนี้^{๕๙}

๑.๑) เรื่องที่ต้องเป็นเรื่องจริง ผู้เขียนควรมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่จะเขียนเป็นอย่างดี โดยอาจรู้มาจากการประสบการณ์ หรือการค้นคว้าก็ได้

๑.๒) เลือกเขียนเฉพาะสาระสำคัญ ไม่เน้นรายละเอียด และเขียนตรงไปตรงมา ไม่อ้อมค้อม

๑.๓) ใช้ภาษาให้เข้าใจง่าย หากต้องการจะกล่าวให้ชัดเจนอาจใช้อุปมาโวหาร และสาธกโวหาร เข้าช่วยได้บ้าง แต่ต้องไม่มากจนส่วนที่เป็นสาระสำคัญกลายเป็นส่วนด้อยไป

๑.๔) เรียบเรียงความคิดให้ต่อเนื่องสัมพันธ์กัน

ตัวอย่างการเขียนร้อยแล้วแบบบรรยายโวหาร

“ภูเขาไฟฟูจิเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ที่สุดในประเทศญี่ปุ่นมาหลายศตวรรษแล้ว แต่แรกภูเขานี้เป็นที่เคารพบูชา ของชนพื้นเมืองเผ่าไอนุซึ่งปัจจุบันยังอยู่ตามหมู่เกาะฮอกไกโด ซึ่งเป็นเกาะใหญ่ ที่อยู่เหนือสุดชาวไอนุขนานนาม ภูเขานี้ตามชื่อเทพธิดา “ฟูจิ” (fuchi) ผู้เป็นเทพธิดาแห่งอัคคี ชาวญี่ปุ่นยังคงนับถือภูเขาไฟฟูจิต่อมา และเรียกชื่อตามที่พวกไอนุตั้งไว้ บรรดาผู้นับถือศาสนาชินโตเชื่อว่าในธรรมชาติทุกรูปแบบจะมีเทพ หรือ กามิ (kami) สถิตอยู่ แต่เทพที่สถิตในภูเขาจะศักดิ์สิทธิ์เป็นพิเศษ ภูเขาฟูจิซึ่งสูงที่สุดและงามที่สุดในประเทศ จึงได้รับความเคารพเป็นพิเศษ เพราะถือว่าเป็นสถานที่สถิตของทวยเทพ เป็นจุดเชื่อมโยงระหว่างความ ลึกกลับของสวรรค์ และความเป็นจริงของโลกมนุษย์”

(เกศกานดา จตุรงค์โชค (บรรณาธิการ): โลกพิสดาร แดนพิศวง)

ตัวอย่างการเขียนร้อยกรองแบบบรรยายโวหาร

อันเกาะแก้วพิสดารสถานนี้	โกชนาสาลีกี่มีถม
แต่คราวหลังครั้งสมุทรโคดม	มาสร้างสมสักขาสมาทาน
เธอทำไร่ไถที่ริมภูเขาหลวง	ครั้นแต่กรวงออกมาเล่าเป็นข่าวสาร
ได้สืบพิชิตอยู่แต่บูรณ	จงคิดอ่านเอาเคียวมาเกี่ยวไป

(พระอภัยมณี:สุนทรภู่)

๑.๒.๒) พรรณาโวหาร คือ ลักษณะการเขียนเนื้อความที่เกี่ยวกับเรื่องราว สถานที่ บุคคล สิ่งของ หรืออารมณ์อย่างละเอียด โดยสอดแทรกอารมณ์ ความรู้สึก และจินตนาการของผู้ส่งสารลงไป ด้วย เพื่อโน้มน้าวใจให้ผู้รับสารเกิดเห็นภาพและคล้อยตามผู้ส่งสาร ในส่วนของภาษาที่ใช้ในการพรรณนานั้น เป็นการใช้ภาษาที่ไพเราะ งดงาม สละสลวย ละเอียดลออ มีชั้นเชิง มีลีลาของการใช้ภาษา เช่น การเล่นคำ การเล่นเสียง การใช้คำที่มีความหมายลึกซึ้ง ตลอดจนการใช้ชั้นเชิงทางภาษา เพื่อเปรียบเทียบ เพื่อให้ผู้รับสารเกิดความซาบซึ้งตรึงใจ ประทับใจ มีความเพลิดเพลิน ขณะทีเ็น

^{๕๙} ศ.ดร.กนกวรรณ ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ. การใช้ภาษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, ๒๕๕๕), หน้า ๗๒.

เรื่องของการเขียนก็ต้องมีความสมจริงอยู่ในตัวเอง แต่ก็มิได้เคร่งครัดในด้านข้อเท็จจริงมากเหมือนงานเขียนประเภทอื่น งานเขียนพรรณนาโวหาร เช่น การสวด การพรรณนาความงามของธรรมชาติ เป็นต้น

การเขียนพรรณนาโวหารมีหลักเกณฑ์ ดังนี้

ก) ต้องใช้คำดี หมายถึง มีการเลือกสรรถ้อยคำเพื่อให้สื่อความหมาย สื่อภาพ สื่ออารมณ์ เหมาะกับเนื้อเรื่องที่ต้องการพรรณนา ควรเลือกคำที่ให้ความหมายชัดเจน

ข) ต้องมีใจความดีแม้จะพรรณนายืดยาว แต่ใจความต้องมุ่งให้เกิดภาพและอารมณ์ความรู้สึกสอดคล้องกับเนื้อหาที่กำลังพรรณนา

ค) อาจต้องใช้อุปมาโวหาร คือ การเปรียบเทียบเพื่อให้ได้ภาพที่ชัดเจน และมักใช้ศิลปะการใช้คำที่เรียกว่า ภาพพจน์ประเภทต่าง ๆ ทั้งนี้ เป็นวิธีการที่จะทำให้พรรณนาโวหารเด่นทั้งการใช้คำและการให้ภาพที่แจ่มชัดอ่านแล้วเกิดจินตนาการและความรู้สึกคล้อยตาม

ง) ในบางกรณี อาจต้องใช้สารกโวหารประกอบด้วย คือ การยกตัวอย่างเพื่อให้เกิดความแจ่มแจ้งโดยยกตัวอย่างสิ่งที่มีคล้ายคลึงกัน เพื่อให้เกิดภาพและอารมณ์เด่นชัดขึ้น

ตัวอย่างการเขียนร้อยแล้วแบบพรรณนาโวหาร

(๑) “...หมอกมัวซัวทั่วทุกแห่งหน ลมหนาวกรูกรียวมาจนร่างเขาสั่นสะท้าน ต้นไม้ใบหญ้าที่พอมืออยู่บ้างตามริมทาง สัมผัสสะของหมอกที่พร่าพร่าง จนใบกลายเป็นสีขาวหม่น แล้วไหลตามร่องใบหยดลงดังเปาะแปะเมื่อกระทบใบไม้ที่เคลื่อนไหวตามไต้ต้น...”

(๒) “ความเงียบปกคลุมท้องถนน มีเพียงเสียงหอบหายใจคล้ายความเหนื่อยของผมตั้งอยู่นานๆ จะมีรถยนต์ผ่านมาสักคัน ไม่มีคันใดให้ความสนใจกับเรา เธอยังคงนอนพูนึงข้างฟุตบอล ผมยกมือกดดอก หนีบขวดเหล้าเอาไว้ น้ำตาเธอรินออกมาอย่างไม่มีเสียง ผมทรุดลงนั่งข้างๆ เธอ มองใบหน้าที่ถูกตบจนเลือดกบปาก ริมฝีปากสั่นระริกบอกถึงความกลัวที่ผ่านมา ดวงตาหวาด ระแวงที่มองผมคล้ายจางลง กลายเป็นความขอบคุณ ผมอ่านแวตเธอได้อย่างนั้น แต่เธอยังคงไม่ปริปาก”

(ผู้หญิงข้าไครอย่าเตะ ของ ธราธิป)

ตัวอย่างการเขียนร้อยกรองแบบพรรณนาโวหาร

ยอดมัวสลัวเมฆ	รุจิเรขเรียงราย
เลื่อมเลื่อมศิลาลาย	ก็สลัประยบสี
ขาบแสงประกายสร	นิลก่อนตระการดี
ขาวมณีมี	ตรึงรำไพพรรณ
ทอแสงผสานสาย	สุริยฉายก็ฉายฉั่น
เหลือร่องไรรร-	ณวิจิตรจำรูญ
แงเงื่อมชะง่อนงาม	กวีความวิไลปูน
ปนรัตนไพฑูร-	ยพิพิธประภากร

“อิตราคำฉันท์” : พระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ์)

๑.๒.๓) **อุปมาโวหาร** คือ ลักษณะของงานเขียนที่ใช้การเปรียบเทียบมาประกอบข้อความ ทำให้ผู้รับสารได้สัมผัสถึงความหมาย อารมณ์ ความรู้สึก หรือจินตนาการของผู้ส่งสาร และมีความเข้าใจในเนื้อหาสาระของข้อความได้อย่างชัดเจนแจ่มแจ้งมากยิ่งขึ้น อุปมาโวหารนั้น ส่วนใหญ่ จะใช้ประกอบโวหารประเภทอื่น เช่น เทศนาโวหาร พรรณาโวหาร เป็นต้น เพื่อช่วยเสริมความ ทำให้งานเขียนมีความหลากหลาย กล่าวคือ มีทั้งอรรถคือความหมายในเนื้อหา และมีทั้งรสของถ้อยคำของเนื้อหา มีความไพเราะสละสลวย มีทั้งลีลาภาษาที่เต็มไปด้วยชั้นเชิงทั้งศาสตร์และศิลป์ วิธีการเปรียบเทียบอาจเปรียบเทียบความเหมือนกันหรือความคล้ายคลึงกัน เปรียบเทียบความขัดแย้งหรือลักษณะตรงกันข้าม หรือเปรียบเทียบโดยให้ผู้รับสารโยงความคิดหนึ่งไปสู่อีกความคิดหนึ่ง เปรียบเทียบสิ่งที่เข้าใจยากกับสิ่งที่เข้าใจง่าย หรือสิ่งที่นามธรรมกับรูปธรรม โดยใช้คำแสดงการเปรียบเทียบ เช่น เหมือน เสมือน คล้าย ดุจ ดัง ตั้ง ดุจดั่ง ราว ดูราว ปาน เพียง ประหนึ่ง เช่น เฉก ฯลฯ การใช้อุปมาโวหาร จึงควรเลือกใช้ถ้อยคำที่เข้าใจง่ายและสละสลวย แสดงการเปรียบเทียบได้ถูกต้องและเหมาะสมกับเนื้อหา และใช้ภาษาภาพพจน์ เช่น อุปมา อุปลักษณ์ ภาษาเกินจริง บุคลาธิษฐาน เลียนเสียงธรรมชาติ เล่นคำ ย้าคำ เป็นต้น มาใช้ในการเปรียบเทียบ

อุปมาโวหารนี้มีลักษณะการใช้หลายลักษณะ ดังนี้

ก) เปรียบเทียบสิ่งที่เหมือนกันสองสิ่ง มักมีคำว่า เหมือน ดุจ คล้าย เปรียบอย่าง ดัง ฯลฯ เป็นตัวเชื่อมคำอุปมาอุปไมยให้สอดคล้องกัน (อุปไมย แปลว่า ที่กล่าวก่อน อุปมา แปลว่า ที่กล่าวเปรียบ) เช่น ดีใจเหมือนได้แก้ว, เล่าปี่ดีใจเหมือนปลาได้น้ำ

ข) เปรียบเทียบโดยการโยงความคิดจากสิ่งหนึ่งไปยังสิ่งหนึ่ง เป็นการเปรียบโดยนัย ต้องอาศัยการตีความประกอบ ครูเหมือนเรือจ้าง, ขาวนาเป็นกระดูกสันหลังไทยทั้งชาติ

ค) เปรียบเทียบโดยการซ้ำคำ ตัวอย่าง เช่น

“จะมารักเหากว่าผม จะมารักลมกว่าน้ำ จะมารักถ้ากว่าเรือน จะมารักเดือนยิ่งกว่าตะวัน จะมารักตัวออกเผ่ายิ่งกว่าตัวเองเล่า”

ง) เปรียบเทียบโดยการยกตัวอย่างประกอบ เช่น พระราชา ๑ หญิง ๑ ไม่เลื่อย ๑ ย่อมรักผู้คนและสิ่งที่อยู่ใกล้ ๆ

จ) เปรียบความขัดแย้งหรือเปรียบสิ่งที่อยู่ตรงกันข้าม คือ การนำสิ่งที่ตรงกันข้าม มาเปรียบกัน เช่น เปรียบน้ำกับไฟ ดินกับไฟ อิเหนากับจรกา รักยาวให้บัน รักสั้นให้ต่อ

ฉ) เปรียบเทียบโดยใช้ชื่อเทียบเคียง เช่น ปากกามีอำนาจกว่าคมดาบ, จากเปลไปถึงหลุมฝังศพ

ตัวอย่างการเขียนร้อยกรองแบบอุปมาโวหาร

- (๑) เทศใดทันต่างด้าว ดูแคลน
 มาสู่อยู่ยิดแดน เดชกร้าว
 เทศนั้นสบันแบน บั่นสิทธิ
 ดุดั่งราหูห้าว ห่อหุ้มอมจันทร์

“สามกรุง”: สมเด็จพระราชวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

- (๒) ไพรินทรนาศเพ็ญ พลมาร
 พระดั่งองค์อวตาร แต่กี้
 แสนเคิกห่อนหาญราญ รอดฤทธิ์ พระฤา
 ดาลตระดกเดชลี ประลาดหล้าแหล่งสถาน

“ลิลิตตะเลงพ่าย”: สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

๑.๒.๔) เทศนาโวหาร เป็นโวหารที่มุ่งโน้มน้าวใจให้เกิดความรู้สึกคล้อยตาม เป็นการกล่าวในเชิงอบรม แนะนำ สั่งสอน เสนอทัศนะ ชี้แนะ หรือโน้มน้าว ชักจูงใจโดยยกเหตุผล ตัวอย่างหลักฐาน ข้อมูล ข้อเท็จจริง สุภาษิต คติธรรมและสัจธรรมต่าง ๆ มาแสดงเพื่อให้ผู้อ่านเกิดความกระจ่างใจจนยอมรับเชื่อถือ คล้อยตาม และปฏิบัติตาม โวหารประเภทนี้มักใช้ ในการให้โอวาท อบรมสั่งสอน อธิบายหลักธรรม และคำชี้แจงเหตุผล ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เป็นต้น การใช้เทศนาโวหารควรใช้ถ้อยคำภาษาให้เหมาะสมกับผู้รับสาร ใช้ถ้อยคำในการชี้แจงเหตุผลที่กล่าวถึงให้แจ่มแจ้งชัดเจน และชี้แจงไปตามลำดับไม่สับสนวุ่นวาย ควรใช้โวหารอื่นประกอบด้วยเพื่อให้ชวนติดตาม การเขียนเทศนาโวหารต้องใช้โวหารประเภทต่าง ๆ มาประกอบด้วย อาจจะใช้บรรยายโวหาร พรรณาโวหาร รวมทั้งอุปมาโวหารและสาธกโวหารด้วย มักใช้กับงานเขียนประเภทบทความชักจูงใจหรือบทความแสดง ความคิดเห็น ความเรียง เป็นต้น

ในส่วนของการใช้ภาษานั้น จะต้องใช้ภาษาที่เร้าใจผู้รับสาร มีน้ำหนักกระทบถึงใจ กระชับ และสามารถเข้าใจได้ง่าย มีการแสดงเหตุและผลที่ชัดเจนเป็นลำดับ ไม่รวบรัดตัดใจความ โดยแสดงให้เห็นว่า ถ้าเกิดเหตุเช่นนั้น จะได้รับผลอย่างไร

การเขียนเทศนาโวหารมีหลักเกณฑ์ ดังนี้

ก) การเขียนเทศนาโวหารต้องใช้โวหารประเภทต่าง ๆ มาประกอบด้วย เช่น บรรยายโวหาร พรรณาโวหาร อุปมาโวหาร สาธกโวหาร เป็นต้น เพื่อให้ผู้รับสารสามารถเข้าใจเนื้อหาสาระได้อย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง

ข) การเขียนเทศนาโวหาร ต้องมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่เขียนเป็นอย่างดี ต้องรู้จักใช้เหตุผล และหลักฐานสนับสนุนความคิดเห็นที่ตนเสนอด้วย ต้องมีการลำดับความให้สัมพันธ์กันอย่างมีเหตุมีผล

ค) เทศนาโวหาร หมายถึง แสดงอย่างแจ่มแจ้ง เพื่อให้เห็นคล้อยตามหรือปฏิบัติตาม

การเขียนร้อยแก้วแบบเทศนาโวหาร ขออัญเชิญพระราชดำรัสของ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ ๙ มาเป็นหลัก ดังนี้

“...เราโชคดีที่มีภาษาของตนเองแต่โบราณกาล จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะรักษาไว้ ปัญหาเฉพาะในด้านการรักษาภาษานี้ก็มีหลายประการ อย่างหนึ่งต้องรักษาให้บริสุทธิ์ในทางการออกเสียง คือ ให้ออกเสียงให้ถูกต้องชัดเจน อีกอย่างหนึ่งต้องรักษาให้บริสุทธิ์ในวิธีการใช้ หมายความว่า วิธีใช้คำมาประกอบเป็นประโยคนับเป็นปัญหาที่สำคัญ ปัญหาที่สามคือ ความร่ำรวยในคำของภาษาไทย ซึ่งพวกเรานึกว่าไม่ร่ำรวยพอ จึงต้องมีการบัญญัติศัพท์ใหม่มาใช้...”

พระราชดำรัสในการประชุมทางวิชาการของชุมนุมภาษาไทย

ณ ห้องประชุมคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เมื่อวันที่ ๒๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

“...ในปัจจุบันนี้ปรากฏว่า ได้มีการใช้ถ้อยคำออกจะฟุ่มเฟือยและไม่ตรงกับความจริงอยู่เนือง ๆ ทั้งการออกเสียงก็ไม่ถูกต้องตามอักขรวิธี ถ้าปล่อยให้เป็นดังนี้ภาษาของเราก็มีแต่จะทรุดโทรมชาติไทยเรามีภาษาของเราใช้เองเป็นสิ่งประเสริฐอยู่แล้ว เป็นมรดกอันมีค่าตกทอดมาถึงเรา ทุกคนมีหน้าที่จะต้องรักษาไว้”

พระราชดำรัสในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรแก่นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๒

๑.๒.๕) สาสกโวหาร คือ รูปแบบของการเขียนที่มีการยกตัวอย่าง ยกนิทาน คำสุภาพิต หรือเรื่องราวมาประกอบเนื้อความหรือเนื้อหาสาระ เพื่ออธิบายความหมายของเนื้อความให้แจ่มแจ้ง หรือสนับสนุนความคิดเห็น เป็นการเพิ่มน้ำหนักของข้อความให้หนักแน่น น่าเชื่อถือ เป็นเหตุเป็นผล ทำให้ผู้รับสารเข้าใจเนื้อหา สาระในสิ่งที่พูดหรือเขียนอย่างแจ่มแจ้งชัดเจน ซึ่งตัวอย่างหรือเรื่องราวที่ยกขึ้นประกอบอาจเป็นเรื่องสั้น ๆ หรือเรื่องราวยาว ๆ ก็ได้ ขึ้นอยู่กับความเหมาะสม เช่น ประสพการณ์ตรงของผู้ส่งสาร เรื่องราวของบุคคล เหตุการณ์ นิทาน ตำนาน วรรณคดี เป็นต้น สาสกโวหารมักใช้เป็นอุทาหรณ์ประกอบอยู่ในเทศนาโวหาร หรือบรรยายโวหาร ในส่วนของการใช้ถ้อยคำภาษาในสาสกโวหารนั้น ควรใช้ถ้อยคำที่เข้าใจง่าย รู้จักเลือกว่าเนื้อหาตอนใดควรใช้ตัวอย่างหรือเรื่องราวประกอบ และตัวอย่างที่ยกมาประกอบต้องสอดคล้องกับเนื้อหา และเป็นเรื่องที่น่าสนใจ สมเหตุสมผล

ตัวอย่างการเขียนร้อยกรองแบบสาสกโวหาร

อันภูบติรา	ขอชาติศัตรู
ได้ลิจณวิฏ	วประเทศสะตวกดี
แลสรรพบรรดา	วรราชวัชชี
ถึงซึ่งพิบัติปี	ทอนต์ถ์พินาศหนา

เหี้ยมแน่นเพราะผันแพก	คณะแตกและต่างมา
ถือทิวีสานสา	หลโทษพิโรธจง
แยกพรคสมรรภิน	ทนสิ้น บ ประรอง
ชาตญาณพิจารณาตรอง	ตรมลักประจักษ์เจือ
เชืออรรถยุบลเอา	รสเล่าก็ง่ายเหลือ
เหตุหาก ธ มากเมื่อ	คติโมหเป็นมูล
จึงดาลประการหา	ยนภาวอาตุร
เสียแดนไพทศุนย์	ยศศักดิ์เสื่อมนาม

“สามัคคีเภทคำฉันท์”: ชิต บุรทัต

ตัวอย่างการเขียนร้อยแก้วแบบสาธกโวหาร

“ไม่มีอะไรที่น่าเอา...แต่คนทั่วไปก็ยังอยากจะทำอยู่ เงินทองก็อยากได้ ชื่อเสียงก็อยากได้ อังตืนหมีก้อยอยากจะทำกิน อำนาจยิ่งอยากได้ มากขึ้น ทุกคนอยากเป็นใหญ่เป็นโต เป็นเจ้าแห่งรัฐเซียซึ่งใหญ่มหึมาแล้วยังไม่พอ เป็นเจ้าแห่งอเมริกาแล้วยังไม่พอ ทะเยอทะยานอยากจะเป็นเจ้าโลก อยากเป็นพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช ซึ่งโลกทั้งโลกต้องมาสยบอยู่แทบฝ่าพระบาท แต่ก็ยังอุตสาหามีตาแก่คนหนึ่งซึ่งนอนอยู่ข้างถนน มีหลังคา สับปะรังเคลคลุมหัวอยู่

พอหลบฝนได้ พระเจ้าอเล็กซานเดอร์เห็นสภาพ สูดอากาศเช่นนั้นก็สงสาร ตรัสถามว่า 'เจ้าอยากได้อะไร จงขอมา ...ข้าจะให้เอ็ง ' 'ขออย่างเดียวเท่านั้น ขออย่าได้มายุ่งกับ แสงอาทิตย์เกล้า กระผมชอบ แสงแดดอ่อนๆ ยามเช้า' นี่คือการตอบของตาแก่ผมยาว ร่างกายแสนจะสกปรกที่ทำให้จอมราชัน ผู้พิชิตถึงกับตะลึง” (วิลาศ มณีวัต)

๑.๓) ประโยชน์ในการศึกษาสำนวนโวหาร

๑.๓.๑) ทำให้ใช้ภาษาในการเขียนความเรียงต่าง ๆ ได้ดีขึ้น เป็นการช่วยเพิ่มคุณค่าให้กับความเรียงที่เขียนขึ้น

๑.๓.๒) ทำให้ได้คติสอนใจ ด้านการเรียน เช่น “รู้ไว้ใช้ว่า ใส่บาแบกหาม”, “ฝนทิ้งให้เป็นเข็ม”, “ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด” การคบค้าสมาคม เช่น “คบคนให้ดูหน้า ซื้อผ้าให้ดูเนื้อ”, “คบเด็กสร้างบ้าน คบหัวล้านสร้างเมือง” การครองเรือน เช่น “ความในอย่า่นำออก ความนอกอย่า่นำเข้า”, “ปลูกเรือนตามใจผู้อยู่ ปลูกอยู่ตามใจผู้นอน” ความรัก เช่น “ยามรักน้ำตมผักก็ว่าหวาน”, “รักยาวให้บัน รักสั้นให้ต่อ”, “รักวัวให้ผูก รักลูกให้ตี”

๑.๓.๓) ทราบความเป็นอยู่ของคนในสังคม เช่น “อัฐยายซื้อขนมยาย”, “แบ่งสันปันส่วน”, “หมูไปไก่มา”

๑.๓.๔) ช่วยรักษาวัฒนธรรมทางภาษาอันเป็นมรดกที่ล้ำค่าของไทยไว้ให้ลูกหลานภาคภูมิใจ

๒) ภาพพจน์ (Figure of Speech)

๒.๑ ความหมายของภาพพจน์

สำนวนโวหารอีกชนิดหนึ่งที่ใช้ประกอบงานเขียนหรืองานประพันธ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ได้แก่ “ภาพพจน์” มีความหมายตามรูปศัพท์ที่ระบุไว้ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานว่าเป็นคำนาม หมายถึง ถ้อยคำที่เรียบเรียงอย่างมีชั้นเชิงเป็นโวหาร มีเจตนาให้ประสิทธิผลต่อความคิด ความเข้าใจ ให้จินตนาการและถ่ายทอดอารมณ์ได้อย่างกว้างขวางลึกซึ้งกว่าการบอกเล่าที่ตรงไปตรงมา คำว่า “ภาพพจน์” ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า figure of speech คือ การใช้อุปมาอุปมัย การใช้สำนวนโวหาร การเปรียบเทียบ สำนวนที่สละสลวย

นักการศึกษาได้กล่าวถึงความหมายของสำนวนโวหารประเภทภาพพจน์ ไว้ดังนี้

ประกาศรี สีสอไพ กล่าวว่า “ภาพพจน์เป็นอุปมาในการใช้ถ้อยคำอย่างมีศิลปะ ภาพพจน์ได้แก่คำหรือกลุ่มคำที่เกิดขึ้นจากกลวิธีการใช้คำเพื่อให้เกิดภาพที่แจ่มชัดและลึกซึ้งขึ้นในใจผู้อ่านโดยใช้ศิลปะเปรียบเทียบต่าง ๆ กัน”^{๖๐}

เปลื้อง ณ นคร กล่าวว่า “ภาพพจน์นั้นมีได้เพ่งเล็งถึงภาพหรือรูป แต่หมายถึงความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเป็นรูปร่างขึ้นในใจ ในการที่จะพูดหรือเขียน หรือแสดงตามอย่างที่มี ภาพพจน์นั้นก็คือการพูดโดยใช้คำที่ให้ความหมายโดยนัย...”^{๖๑}

ผะอบ โปษะกฤษณะ กล่าวว่า “ภาพพจน์คือการใช้ภาษาให้เกิดความเด่นชัด และเกิดความประทับใจ ทำให้เห็นภาพในจิตใจ เกิดความรู้สึก”^{๖๒}

ดวงมน จิตรจำนงค์ กล่าวว่า “ภาพพจน์ คือ ลักษณะต่าง ๆ ที่ผู้ประพันธ์ตั้งใจสร้างขึ้นให้ผิดแผกจากโครงสร้างความหมาย หรือการเรียงลำดับของภาษาไทยปกติ จุดประสงค์ของการใช้ความเปรียบ คือ การให้พลังและความสดใหม่แก่การแสดงออก และเพื่อให้เกิดผลกระทบต่อการสร้างจินตภาพ จินตนาการเป็นปฏิกิริยาขั้นหนึ่งของผู้อ่าน เป็นสื่อชักนำความคิดและเร้าอารมณ์สะท้อนใจ ลักษณะสำคัญของจินตภาพคือ พลังที่จะก่ออารมณ์สะท้อนใจ”^{๖๓}

^{๖๐} ประกาศรี สีสอไพ. การเขียนแบบสร้างสรรค์. (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๑), หน้า ๙๓.

^{๖๑} เปลื้อง ณ นคร. คำบรรยายภาษาไทยชั้นสูง. (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๒), หน้า ๒๓๑.

^{๖๒} ผะอบ โปษะกฤษณะ, ลักษณะสำคัญของภาษาไทย การเขียน การอ่าน การพูด การฟัง. พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บำรุงสาส์น, ๒๕๒๖), หน้า ๓๖.

^{๖๓} ดวงมน จิตรจำนงค์. สุนทรียภาพในภาษาไทย. (กรุงเทพมหานคร : เคล็ดไทย, ๒๕๒๗), หน้า ๑๖๑-๑๖๒.

สรุปความว่า ภาพพจน์ คือ ถ้อยคำที่เป็นสำนวนโวหารชวนให้นึกเห็นเป็นภาพ หรือถ้อยคำที่เรียบเรียงอย่างมีชั้นเชิงเป็นอุปมาอุปมัย ใช้ประกอบงานเขียนทั้งชนิดร้อยแก้วและร้อยกรอง เพื่อให้เกิดประสิทธิผลต่อความคิด ความเข้าใจ เสริมจินตนาการ และถ่ายทอดอารมณ์ได้อย่างลึกซึ้ง

๒.๒ ชนิดของภาพพจน์

กลวิธีการเขียนอีกประเภทหนึ่งที่ทำให้งานเขียนมีชีวิตชีวาและน่าสนใจก็คือ การเขียนที่ทำให้ผู้อ่านอ่านเนื้อหาสาระแล้วเกิดจินตภาพไปตามที่ผู้ประพันธ์ปรารถนาผ่านตัวอักษร การเขียนลักษณะนี้เรียกว่า “ภาพพจน์” ซึ่งต้องการความกระชับ ให้ความหมายที่ลึกซึ้งกินใจ ขณะเดียวกันก็ทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจเนื้อหาสาระได้อย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง

สำนวนโวหารเป็นให้ภาพพจน์ แบ่งเป็น ๙ ชนิด^{๖๔} ดังนี้

๑) อุปมา (Simile) เป็นการเปรียบเทียบโดยการนำเอาเรื่องราวหรือสิ่งของอย่างหนึ่งไปเปรียบเทียบกับเรื่องราวหรือสิ่งของอีกอย่างหนึ่ง เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวหรือลักษณะของสิ่งของนั้น ๆ ได้อย่างชัดเจนและแจ่มแจ้ง มักเป็นการเปรียบเทียบสิ่งที่รู้จักกันดี เพื่อให้เห็นภาพของสิ่งนั้น ๆ เพียงด้านเดียว เช่น เพื่อให้เห็นเฉพาะความสวย ความงาม ความยาว ความแข็ง ฯลฯ วิธีที่จะทราบว่ามี การเปรียบเทียบหรือไม่นั้น ให้สังเกตได้จากคำหรือข้อความที่ปรากฏในข้อความ ซึ่งมักจะมีคำว่า เหมือน ราวกับ ดุจ ประดุจ คล้าย เปรียบ เช่น ประหนึ่ง ละม้าย เสมอ เสมือน ปาน เพียง เป็นต้น

ตัวอย่างภาพพจน์ประเภทอุปมา

(๑)	ไพรีนทราศเพียง	พลมาร
	พระดั่งองค์อวตาร	แต่ก็
	แสนเค็มห่อนหาญราญ	รอฤทธิ์ พระฤา
	ดาลตระดกเดชลิ	ประลาดหล้าแหล่งสถาน

“ลิลิตตะเลงพ่าย” : สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

(๒) - สวยเหมือนนางฟ้า

- เจียบราวกับป่าช้า
- ร้องไห้ปานใจจะขาด
- คนเหมือนลิง
- ลูกคนนี่ละม้ายพ่อ
- ตีใจเหมือนปลากระตี่ได้น้ำ
- เพลงนี้ไพเราะราวกับเพลงจากสวรรค์
- มีวิชาเหมือนมีทรัพย์อยู่นับแสน

^{๖๔} ฅณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย ฅณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ. การใช้ภาษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, ๒๕๕๕), หน้า ๗๘.

- ดวงหน้าवलกระจำจตุจวงจันทร์
- เขาตะโกนเสียงดังดังฟ้าร้อง
- ปัญญาประดุจดั่งอาวุธ
- ไฟเรากังวานปานเสียงนกร้อง
- ท่าทางหล่อนราวกับนางพญา

๒) อุปลักษณ์ (Metaphor) เป็นการเปรียบเทียบของสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งคล้ายกับอุปมา ต่างแต่ว่าเป็นการเปรียบเทียบที่ลึกกว่า ให้ความรู้สึกที่แรงกว่า เป็นการเปรียบเทียบที่ไม่กล่าวตรง ๆ แต่เป็นการกล่าวเป็นนัยเพื่อให้เข้าใจเอง เป็นการเปรียบเทียบโดยนำลักษณะเด่นที่สำคัญของสิ่งที่ต้องการเปรียบเทียบ มาเปรียบเทียบโดยไม่ต้องมีคำเชื่อมโยง ไม่ต้องใช้คำแสดงการเปรียบเทียบ ไม่มีคำแสดงความหมายว่า “เหมือน” ปรากฏอยู่ หรือถ้าจำเป็นต้องใช้ ก็ใช้คำว่า “เป็น” หรือ “คือ” อุปลักษณ์ เป็นการใช้อ้อยคำภาษา ในเชิงการเปรียบเทียบที่มีชั้นเชิงและลึกซึ้งกว่าอุปมา นิยมใช้กับภาษาหนังสือพิมพ์ เพราะใช้คำน้อยได้ความมาก เหมาะกับเนื้อที่อันจำกัด เช่น

ก. เขากินเหมือนหมู (อุปมา)

ข. เขาเป็นหมู (อุปลักษณ์)

ประโยค ก. มีคำว่า “เหมือน” ซึ่งเป็นคำที่มักใช้ในประโยคอุปมา โดยเปรียบเทียบว่า เขามีลักษณะการกินเหมือนหมู

ประโยค ข. มีคำว่า “เป็น” ซึ่ง คำว่า “เป็น” “คือ” มักเป็นคำที่ใช้ในประโยคอุปลักษณ์ โดยเป็นการเปรียบเทียบที่ทำให้ผู้รับสารมีความรู้สึกมากไปกว่าการกินเหมือนหมู กล่าวคือ ยังให้ความรู้สึกว่าเขา มีลักษณะท่าทางการเดินเหมือนหมู อ้วนเหมือนหมู ฯลฯ ได้อีกด้วย

ตัวอย่างภาพพจน์ประเภทอุปลักษณ์

- ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก
- ครู คือแม่พิมพ์ของชาติ
- ชีวิตคือการต่อสู้ ศัตรูคือยากำลัง
- ลูกคือแก้วตาดวงใจของพ่อแม่
- ครูเป็นแสงประทีปส่องทางให้ลูกศิษย์
- เธอคือดอกฟ้า แต่ฉันนั้นคือหมาวัด
- อุฐเป็นเรือของทะเลทราย
- กีฬาเป็นยาวิเศษ
- ทหารเป็นร้วของชาติ
- ขาวนาเป็นกระดูกสันหลังของชาติ

๓) บุคลาธิษฐาน (Personification) เป็นการเปรียบเทียบที่เกิดจากการสมมติสิ่งที่ไม่มีชีวิต ไม่มีความคิด เป็นนามธรรม หรือสัตว์ ให้มีสติปัญญา มีอารมณ์ มีความรู้สึก หรือมีกิริยาอาการ คล้ายมนุษย์ เพื่อให้สิ่งที่สมมตินั้นเป็นเสมือนสิ่งมีชีวิตที่มีความรู้สึกนึกคิด แล้วสื่อความรู้สึกออกมาให้ผู้รับสารได้รับรู้

ตัวอย่างภาพพจน์ประเภทบุคลาธิษฐาน

(๑) - ฟ้าหัวเราะเยาะข้าชะตาหรือ

- ชุงหลายท่อนนอนร้องให้ที่ชายป่า
- ดาวกะพริบตาเยาะเราหรือดาวเอ๋ย
- จานและช้อนวิ่งกันขวักไขว่ไปทั่วห้องครัว
- พระจันทร์ยิ้มทักทายกับหมู่ดาวบนท้องฟ้า
- เสียงรถไฟหวีดร้องครวญครางมาแต่ไกล
- ต้นอ้อหยอกล้อกับสายลมอย่างสนุกสนาน
- เปลวไฟกลืนกินบ้านทั้งหลังเข้าไปอย่างทิวโหย
- ทะเลไม่เคยหลับใหล เธอตอบได้ไหม ไฉนจึงตื่น

(๒) มองซี..มองทะเล เห็นลมคลื่นเห่จูบหิน
 บางครั้งมันบ้าบิ่น กระแทกหินดังกรีนกรีน
 ทะเลไม่เคยหลับใหล ใครตอบได้ไหม ไฉนจึงตื่น
 บางครั้งยังสะอื้น ทะเลมันตื่นอยู่รำไป

ทะเลไม่เคยหลับ : ดิ อิมพอสซิเบิล

(๓) ฟ้า....หัวเราะเยาะข้า ชะตาหรือ

ดินนั้นถือ อภิสัทธี ชีวิตข้า
 พรหมลิขิต ชีตเส้น เกณฑ์ชะตา
 ฟ้า อินทร์ พรหม ยมพญา ข้าหรือเกรง

เย้ยฟ้าทำดิน :สุเทพ วงศ์กำแหง

๔) อติพจน์ หรืออติพจน์ (Hyperbole) เป็นการกล่าวเปรียบเทียบกับเกินจริง เป็นการกล่าวเพื่อสื่อความรู้สึกนึกคิดเพื่อต้องการย้ำความหมายให้ผู้ฟังรู้สึกว่ามันเกินจริงจัง เน้นความรู้สึกให้เด่นชัดและน่าสนใจ โดยไม่เน้นความเป็นจริง เน้นความรู้สึกมากกว่าความเป็นเหตุเป็นผล มุ่งเร้า

อารมณ์และความรู้สึกสะท้อนใจเป็นสำคัญ ภาพพจน์ประเภทนี้ นิยมใช้สื่อสารกันมากทั้งการพูดและการเขียน ที่ต้องการแสดงความรู้สึกเพราะสามารถเปรียบเทียบให้เห็นภาพได้ง่าย

ตัวอย่างภาพพจน์ประเภทอุปมา

- ร้อนตับจะแตก
- คิดถึงใจจะขาด
- ไอ้หมัดทะลวงไส้
- เขาโกรธเธอจนอกระเบิด
- ฉันไม่มีเงินชกแดงเดียว
- ฉันหิวไส้จะขาดแล้วนะ
- พวกเราจะสู้จนเลือดหยดสุดท้าย
- หนาวกระดูกจะหลุด
- การบินไทยรักคุณเท่าฟ้า
- ลำบากเลือดตาแทบกระเด็น
- เหนื่อยสายตัวแทบขาด
- เธอร้องให้น้ำตาจะเป็นสายเลือด

๕) นามนัย การใช้คำหรือวลีซึ่งบ่งลักษณะหรือคุณสมบัติของสิ่งใดสิ่งหนึ่งแทนอีกสิ่งหนึ่ง เป็นการนำเอาจุดเด่นจุดสำคัญ หรือลักษณะเด่นของสิ่งนั้น ๆ มากล่าว กล่าวคือ นามนัยจะดึงเอาลักษณะบางส่วนของสิ่งหนึ่งมากล่าว ให้หมายถึงส่วนทั้งหมดหรือใช้ชื่อส่วนประกอบสำคัญของสิ่งนั้นแทนสิ่งนั้นทั้งหมด

ตัวอย่างภาพพจน์ประเภทนามนัย

- ปากกาคมกว่าดาบ
- เขาเป็นกระต่ายที่หมายจันทร์

คำว่า “กระต่าย” เป็นคำใช้แทนชายหนุ่มฐานะต่ำต้อย ส่วนคำว่า “จันทร์” เป็นคำใช้แทนผู้หญิงที่มีฐานะสูงส่ง

- เขาเป็นมือขวาของท่านนายกฯ

คำว่า “มือขวา” ใช้ในความหมายว่า “คนสนิทที่ไว้ใจได้” มิได้หมายถึง มือขวาจริง ๆ

- เขารักแก้อี๋ยิ่งกว่าชื่อเสียงเกียรติยศ

คำว่า “แก้อี้” เป็นคำใช้ในความหมายถึง “ตำแหน่ง” มิได้หมายถึงแก้อี้จริงๆ

- คนเราจะต้องต่อสู้ตั้งอยู่ในเปลจนไปสู่ป่าช้า

คำว่า “เปล” เป็นคำใช้แทนความหมายว่า การเกิด ส่วนคำว่า “ปาช้า” เป็นคำใช้แทนความหมายว่า “การตาย”

- น้ำตาและรอยยิ้มอยู่คู่ชีวิตมนุษย์เสมอมา

คำว่า “น้ำตา” เป็นคำใช้แทน “ความทุกข์” ส่วนคำว่า “รอยยิ้ม” เป็นคำใช้แทน “ความสุข”

๕.๑) อธินามนัย (Metonymy) เป็นภาพพจน์ที่ใช้ถ้อยคำแทนของสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือบุคคลใดบุคคลหนึ่งในภาพรวม ภาพพจน์ที่เป็นอธินามนัย มีตัวอย่าง ดังนี้

- ไทยรวมกำลังตั้งมั่น (คำว่าไทย หมายถึง คนไทย)
- นิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยต่างก็มีเลือดสีชมพู (สีชมพู หมายถึง มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)
- มหาวิทยาลัยกำลังดำเนินการพัฒนาแผนยุทธศาสตร์ (มหาวิทยาลัย หมายถึง คณะผู้บริหารมหาวิทยาลัย มิใช่ตัวตึกอาคารสถานที่ของมหาวิทยาลัย)
- เมืองโอง หมายถึง จังหวัดราชบุรี
- เมืองย่าโม หมายถึง จังหวัดนครราชสีมา
- ทีมเสือเหลือง หมายถึง ทีมมาเลเซีย
- ทีมสิงโตคำราม หมายถึง อังกฤษ
- ฉัตร มงกุฎ หมายถึง กษัตริย์
- แก้วอี้ หมายถึง ตำแหน่ง หน้าที่
- เอบาง หมายถึง นาง ผู้หญิง

๕.๒) อนุนามนัย (Synecdoche) เป็นภาพพจน์สำหรับกล่าวถึงส่วนย่อยที่มีลักษณะเด่นชัดของสิ่งนั้น ๆ มากกล่าวแทนสิ่งที่ต้องการกล่าวถึงทั้งหมด

ตัวอย่างภาพพจน์ประเภทอนุนามนัย

- เขากินหมาก (หมาก หมายถึง หมากพลู ปูน และส่วนผสมอื่น ๆ)
- เรื่องนี้ได้กลืนตุ ๆ ว่า คนมีสีอยู่เบื้องหลัง (คนมีสี หมายถึง ข้าราชการ)
- มันสมองเหล่านี้มีค่าแก่ประเทศชาติอย่างยิ่ง (มันสมอง หมายถึง ปัญญาชน)
- มีการเรียกร้องให้เพิ่มค่าแรงให้ฉันทนา (ฉันทนา หมายถึง สาวโรงงาน)
- เขามีหน้ามีตาในสังคมได้เพราะมีผู้มีอำนาจให้การสนับสนุน (มีหน้ามีตา หมายถึง มีเกียรติ)

๖) ปฏิภาคพจน์ หรือ อรรถวิภาษ (Paradox) คือ การนำคำที่มีความหมายตรงกันข้ามหรือที่มีความหมายขัดแย้งกันมาเข้าคู่กันเพื่อให้เกิดความหมายขงาน หรือเกิดภาพตัดที่มองรวม ๆ แล้วกลมกลืนกันและให้ความหมายลึกซึ้ง

ตัวอย่างภาพพจน์ประเภทปฏิภาคพจน์

(๑)- ไพเย็น

- ชัยชนะของผู้แพ้
- ยิ่งรบก็ยิ่งซ้ำ
- รักยาวให้บั่น รักสั้นให้ต่อ
- รักดีห้ามจั่ว รักชั่วเสา
- แพ้เป็นพระชนะเป็นมาร
- เสียน้อยเสียยาก เสียมากเสียง่าย
- ผู้ตีเดินตรอก ชี้ออกเดินถนน
- น้ำร้อนปลาเป็น น้ำเย็นปลาตาย
- ความรู้ท่วมหัว เอาตัวไม่รอด
- เลวบริสุทธิ์ บาปบริสุทธิ์
- สวยเป็นบ้า สวยอย่างร้ายกาจ
- สนุกฉิบหาย สวรรค์บนดิน

ตัวอย่างภาพพจน์ประเภทปฏิภาคพจน์

- (๒) เพราะถิ่นนี้มีฟ้ากว้างกว่ากว้าง มีความมืดที่เว้งว่างสว่างไสว
เป็นป่าเถื่อนแต่เป็นที่ไม่มีภัย อยู่ห่างไกลแต่ก็ใกล้ในคุณธรรม
ใจจึงหน่ายจึงเหนื่อยจึงเมื่อยล้า ผุ่นผวาว่อนไหวลูกไล่ต้อน
เกิดแล้วก่อส่อแล้วเร้นเย็นแล้วร้อน ไม่พักผ่อนเลยสักครวเฝ้าแพบพู่

“วารีดุริยางค์” : เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์

๓) สัทพจน์ (Onomatopoeia) คือ การใช้ถ้อยคำเลียนเสียงที่เกิดจากธรรมชาติ เช่น เสียงฟ้าร้อง เสียงฟ้าผ่า เสียงครวญคราง เสียงลมพัด เสียงดนตรี เสียงร้องของสัตว์ต่าง ๆ เพื่อให้ผู้อ่านได้อรรถรสจากข้อความนั้น ๆ เพิ่มขึ้น เป็นการช่วยสื่อให้ผู้รับสารรู้สึกเหมือนได้ยินเสียงของธรรมชาติจริง ๆ และเกิดจินตภาพของกิริยาอาการของธรรมชาตินั้น ๆ

ตัวอย่างภาพพจน์ประเภทสัทพจน์

- ฝนตกแปะ ๆ
- เปรี๊ยะ ๆ ดังเสียงฟ้าฟาด
- ไผ่ซอ้ออ้อเอียดเปียดออก

- เสียงคลื่นซัดหาดที่หาดทราย
- เสียงปึงดัง ปัง! ปัง! ขึ้นสองนัด
- ยุงบินหึ่งหึ่ง อยู่ข้างหน้าต่างรำคาญ

๘) **อวาตพากย์ (Synaesthesia)** เป็นการใช้ภาษาที่ก่อให้เกิดภาพจินตนาการที่เกิดจากการใช้คำแทนผลของสัมผัสของคำที่ผิดไปจากธรรมดา

ตัวอย่างภาพพจน์ประเภทอวาตพากย์

- ความสุขที่คุณดื่มได้
- ความสะอาดที่คุณดมได้
- หอมกลิ่นความฝัน
- อารมณ์บูด
- นิสัยเปรี้ยว
- เสียงหวาน/เสียงเขียว

นอกจากนี้ ยังเกิดการถ่ายโยงการใช้ของคำ (Transference) ในลักษณะของการสร้างคำซึ่งผิดไปจากบริบทที่เคยใช้ ทำให้เกิดคำใหม่ ๆ ในภาษา เช่น ถนนหนังสือ, อุทยานสินค้า, รากเหง้าแห่งอารยธรรม, สัปดาห์หนังสือ

๙) **ปฏิจจนา (Rhetorical question)** หรือเรียกว่า “คำถามเชิงวาทศิลป์” เป็นการใช้คำถามที่ไม่ต้องการคำตอบ โครงสร้างประโยคเป็นประโยคคำถาม โดยอาจปรากฏคำที่ใช้เป็นคำถาม เช่น อะไร, ทำไม เป็นต้น

ตัวอย่างภาพพจน์ประเภทปฏิจจนา

- ทำไมมันร้อนอย่างนี้

คำว่า “ทำไม” ปกติใช้เป็นประโยคคำถาม เช่น ทำไมคุณถึงเลือกมาเรียนวิชาภาษาไทย เป็นต้น ซึ่งประโยคนี้ต้องการคำตอบที่เป็นเหตุผลในการตัดสินใจมาเรียนวิชาภาษาไทย แต่ภาพพจน์ประเภทปฏิจจนา การใช้คำที่ปกติใช้ในการถามคำถามก็จริง แต่เป็นการใช้คำที่ไม่ต้องการคำตอบ ผู้พูดเพียงแต่ต้องการ “บ่น” เท่านั้น ในทางภาษาศาสตร์ การใช้คำในลักษณะดังกล่าวเช่นนี้ เรียกว่า Speech Act เป็นการใช้คำถาม โดยมิได้คาดหวังคำตอบ เป็นการตั้งคำถามเพื่อต้องการให้เกิดความคิด หรือเน้นความรู้สึก เพื่อกระทบใจผู้อ่าน

- กระนั้นหรือชื่อเสียงเกียรติยศ จะมีหมดล่องหน้าทันตาเห็น
- เธอเห็นไข่มุข ว่างานล้มเหลวหมดแล้ว
- ทำงานเป็นหรือเปล่าเนี่ย
- มันเป็นอย่างไรของมันเนี่ย

๑๐) สัญลักษณ์ (Symbol) เป็นการใช้คำเปรียบเทียบกับใช้คำแทนสิ่งที่เป็นรูปธรรมหรือนามธรรม และความหมายของสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์ ต้องเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป

ตัวอย่างภาพพจน์ประเภทสัญลักษณ์

(๑)	หงส์	เป็นสัญลักษณ์แทน	คนชั้นสูง
	กา	เป็นสัญลักษณ์แทน	คนชั้นต่ำ
	สีขาว	เป็นสัญลักษณ์แทน	ความบริสุทธิ์
	สีดำ	เป็นสัญลักษณ์แทน	ความโหดเหี้ยม
	นกพิราบ	เป็นสัญลักษณ์แทน	สันติภาพ
	ดอกกุหลาบสีแดง	หมายถึง	ความรัก
	ดอกหญ้า	หมายถึง	ความด้อยต่ำ
	ดอกมะลิ	หมายถึง	ความบริสุทธิ์
	ดอกบัว	หมายถึง	พุทธศาสนา
	ดอกทานตะวัน	หมายถึง	ความอบอุ่น ความรักและความสุข
	รวงข้าว	หมายถึง	ความอ่อนน้อมถ่อมตน
	หญ้าแพรก	หมายถึง	ความมั่งคั่งทางสติปัญญาและความรู้
	สุนัขจิ้งจอก	หมายถึง	คนเจ้าเล่ห์ คนที่ไม่น่าไว้วางใจ
	ลา	หมายถึง	คนโง่ คนที่นำเสนอ
	ปีศาจ แม่มด	หมายถึง	ความชั่วร้าย
	นางฟ้า เทวดา	หมายถึง	ความดีงาม
	นกขมิ้น	หมายถึง	ผู้ที่ร้อนรุ่มเนजर
	ผึ้ง มด	หมายถึง	ความขยันอดทน
	เมฆ หมอก	หมายถึง	อุปสรรค ความเศร้า
	ฝน	หมายถึง	ความเมตตากรุณา ความชุ่มฉ่ำสดชื่น
	ระฆัง	หมายถึง	ความมีเกียรติ ความมีชื่อเสียง

ตัวอย่างภาพพจน์ประเภทสัญลักษณ์ ๒

(๒)	อันของสูงแม้ปองต้องจิต	ถ้าไม่คิดปิ่นปายจะได้หรือ
	ไม่ใช่ของตลาดที่อาจซื้อ	ถ่วงเยื่อถือได้โดยไม่ยอม
	ไม่คิดสอยมัวคอยดอกไม้ร่วง	คงชวดดวงบุปผชาติสะอาดหอม
	ดูแลภุมรินเที่ยวบินตอม	จึงได้ดอมดมกลิ่นสุมาลี

(ท้าวแสนปม: พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว)

การใช้สัญลักษณ์ ส่วนมากจะพบในบทประพันธ์ เช่น วรรณคดี นวนิยาย เรื่องสั้น หรือบทร้อยกรองจะเห็นได้ว่า ภาพพจน์ (Figures of speech) มีใช้สิ่งประดับในงานเขียนประเภทร้อยกรองเท่านั้น ในงานเขียนประเภทร้อยแก้ว ความเรียง หรือแม้แต่ในภาษาพูด ก็มีการใช้ภาพพจน์อยู่เสมอ หากผู้ส่งสารรู้จัก “ใช้” ภาพพจน์ให้เป็น ก็จะช่วยส่งเสริมให้ภาษาที่สื่อออกไปมีความหมายที่ล้าลึก และสัมผัสใจผู้รับสารได้อย่างน่าประทับใจ

๓) รสวรรณคดี

คำว่า “รส” ในวรรณคดีนั้น เกิดจากความงามในการสรรคำ น้ำเสียง ลีลาในการประพันธ์ ภาพพจน์ ตลอดจนความงามในเนื้อหา รสในวรรณคดีจึงเป็นเครื่องปรุงที่ทำให้วรรณคดีมีรสชาติ กลมกล่อม และส่งเสริมให้เกิดจินตนาการ เป็นส่วนที่ทำให้วรรณคดีสมบูรณ์ มีคุณค่า และมีความสำคัญ ทั้งในด้านการใช้ภาษาสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของคน การสืบทอดและอนุรักษ์วัฒนธรรม กฎระเบียบคำสอน และเป็นเครื่องมือสร้างความสามัคคีให้เกิดในกลุ่มชน และให้ความจริงใจ นอกจากจะให้คุณค่าในด้านอรรถรสของถ้อยคำให้ผู้อ่านเห็นความงดงามของภาษาแล้ว ยังมีคุณค่าทางสติปัญญาและศีลธรรมอีกด้วย

ประสิทธิ์ ภาพยกลอน กล่าวถึงลักษณะและความสำคัญของรสวรรณคดีว่า อาหารมีรสต่าง ๆ กันให้ความโอชะแก่ผู้เสพฉันใด วรรณคดีก็มีรสต่าง ๆ กันให้ความโอชะแก่ผู้อ่านฉันนั้น รสทั้งสองนี้แตกต่างกันตรงที่รสอาหารใช้ลิ้นเป็นเครื่องสัมผัสเพื่อให้รู้ว่าอาหารนั้นมีรสเปรี้ยว หวาน มัน เค็ม หรือเผ็ดอย่างไร บางทีก็ใช้จมูกดมกลิ่นพิสูจน์ว่าอาหารนั้นมีกลิ่นหอมหวานชวนกินแค่ไหน สวรรสวรรณคดีนั้นสัมผัสด้วยตาและหูจากภาษากวีจึงจะรู้รส และรสแห่งวรรณคดีนี้เป็นรสที่บอกถึงอารมณ์เพียงอย่างเดียว คือ บอกอารมณ์ออกเป็น ส่วนปลีกย่อยลงไปอีกก็จะมีอยู่มากมายหลายประการ เช่น ความยินดี ความราเริง ความทุกข์โศก ความโกรธ ความมองอาจ ความกลัว ความเกลียด ความพิศวง และความสงบ เป็นต้น และถ้าวรรณคดีเรื่องใดขาดรสของวรรณคดีก็เปรียบเสมือนคนกินอาหารที่ไม่มีรสแลไม่อร่อยฉันใด การอ่านวรรณคดีที่ขาดรสก็อ่านไม่สนุกฉันนั้น แต่วรรณคดีเรื่องใดจะมีรสดีหรือไม่ ย่อมขึ้นอยู่กับภาษาที่แสดงออกเป็นสำคัญ ภาษาภกวีกับรสวรรณคดีจึงแยกจากกันไม่ออก^{๖๕}

กุหลาบ มลลิกะมาส กล่าวถึงองค์ประกอบของวรรณคดีด้านการแสดงออกซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับอารมณ์สะเทือนใจอันก่อให้เกิดรสวรรณคดี สรุปได้ว่า การแสดงออก เป็นสื่อ นำความนึกคิด ความสะเทือนใจ และจินตนาการของผู้แต่งออกสู่ผู้อ่านอื่น และการแสดงออกที่ดี จะต้องทำให้ผู้อ่านมีความรู้สึกและความเข้าใจในสิ่งต่อไปนี้

๑) ทำให้ผู้อ่านรู้สึกหรือเห็นภาพตามคำบรรยาย

^{๖๕} ประสิทธิ์ ภาพยกลอน. แนวทางการศึกษาวรรณคดี ภาษาภกวี การวิจักษ์และวิจารณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓) หน้า ๑๑๖.

- ๒) ทำให้เห็นความเคลื่อนไหวหรือนาฏการ
- ๓) เผยให้เห็นบุคลิกภาพและนิสัยใจคอของตัวละครในเรื่อง
- ๔) ช่วยให้เกิดความหยั่งเห็น คือ ความรู้สึกเขาใจว่าทำไมบุคคลจึงได้แสดงออกเช่นนี้
- ๕) เผยให้เห็นบุคลิกภาพของผู้แต่ง^{๖๖}

จิตรลดา สุวัติกุล กล่าวถึงรสวรรณคดี สรุปความได้ว่า รสวรรณคดี ได้แก่ อารมณ์หรือ ภาวะต่าง ๆ ที่ปรากฏในวรรณคดี เช่น อารมณ์รัก อารมณ์โกรธ อารมณ์เศร้า เป็นต้น การอ่านวรรณคดีให้ได้รับ ผู้อ่านต้องพิจารณาถ้อยคำของผู้เขียนทุกตัวอักษร แล้วจึงคิดและวิเคราะห์ตามเพื่อให้รับรู้ ภาวะแห่งอารมณ์นั้น ๆ รสวรรณคดีแบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ รสวรรณคดีไทย มี ๔ รส คือ เสาวรจนี นารีปราโมทย์ พิโรธวาทัง สัลลาปคพิสัย สวรรสวรรณคดีสันสกฤตมี ๙ รส คือ ศฤงคารรส รุทธรส กรุณารส หาสยรส วีรรส ภูยานกรส พิกัสรส อัฏฐตรสและศานติรส^{๖๗}

กระแสร มาลยาภรณ์ กล่าวถึงรสวรรณคดีไว้ว่า คุณค่าส่วนหนึ่งของวรรณคดี คือ คุณค่า ทางอารมณ์นั่นเอง คือ กวีต้องมีแรงบันดาลใจอันจะทำให้เกิดจินตนาการ สร้างภาพสะท้อนอารมณ์ ข าวผู้อ่านก็จะตีความวรรณคดีนั้น ๆ ออกมา อันอาจจะเป็นอารมณ์ที่คล้ายกับกวีผู้แต่ง อารมณ์ของกวี นั้นย่อมเป็นอารมณ์โศก อารมณ์รัก อารมณ์เคียดแค้น ฯลฯ เราย่อมได้ประโยชน์ด้วย การที่จะเป็นคน อยู่เฉย ๆ ไม่มีความอ่อนไหวหรือโลดโผนทางอารมณ์นั้นจะไม่ “สนุก” ไม่ได้รับ “รสแห่งภาษา” เลย^{๖๘}

เบญจมาศ พลอินทร กล่าวถึงเรื่องรสของวรรณคดีสรุปได้ว่า อรรถรส หมายถึง รสของ วรรณคดีที่ก่อให้เกิดความรู้สึกทางด้านอารมณ์ เป็นอาการที่เกิดขึ้นเมื่อได้ฟังเรื่องราวจากวรรณคดีและ วรรณกรรม หรือถ้อยคำของกวีเป็นเหตุจูงใจให้ไป ทั้งนี้ กวีจะต้องเข้าถึงภาวะแห่งจิตใจของผู้อ่าน ผู้ฟังและอารมณ์ของคนในลักษณะต่าง ๆ แล้วปรับถ้อยคำปรุงแต่งให้เกิดอรรถรส หรือรสแห่งวรรณคดี ซึ่งบรรดาปรมาจารย์ได้แยกแยะและกำหนดไว้ตามภาวะแห่งอารมณ์ มีอาการเป็นไปตามถ้อยคำของ กวี อันมีอยู่ ๙ ประการ คือ

- ๑) สิงคารรส คือ รติ หมายถึง รสแห่งความรัก

^{๖๖} กุหลาบ มลลิกะมาส. ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดีไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๕), หน้า ๑๓-๑๕.

^{๖๗} จิตรลดา สุวัติกุล. องค์ประกอบทางสุนทรียศาสตร์ สุนทรียภาพในความ, ภาษาไทย ๗. (หน่วยที่ ๑ - ๘), ๒๕๓๘. หน้า ๒๒๗-๒๒๘.

^{๖๘} กระแสร มาลยาภรณ์. วรรณคดีเปรียบเทียบเบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บรรณกิจ, ๒๕๒๒), หน้า ๒๓.

- ๒) หัสสรส คือ หาสะ หมายถึง รสแห่งความขบขันหรือขำ
 ๓) กรณารส คือ โสกะ หมายถึง รสแห่งความโศกเศร้าสงสาร
 ๔) รุทธรส คือ โกรธะ หมายถึง รสแห่งความโกรธแค้น
 ๕) วีรรส คือ อุตสาหะ หมายถึง รสแห่งความกล้าหาญ
 ๖) ฌยานกรส คือ ฌาย หมายถึง รสแห่งความกลั้วและสยดสยอง
 ๗) วิภังกรรส คือ ชิกุจฉา หมายถึง รสแห่งความเกลียดและขยะแขยง
 ๘) อัฏฐตรส คือ วิมหยา หมายถึง รสแห่งความประหลาดใจ
 ๙) สันตรส คือ สมะ หมายถึง รสแห่งความสงบแห่งจิตใจ^{๒๙}

รสรวรรณคดีไทย รสในงานประพันธ์ประเภทวรรณคดีไทย แบ่งเป็น ๔ ชนิด ดังนี้

๑) **เสาวรจนีย์** (บทชมโฉม) กล่าวถึงการเล่าชมความงามของตัวละครในเรื่อง อาจเป็นตัวละครที่เป็นมนุษย์ อมนุษย์ หรือสัตว์ ซึ่งการชมนี้ อาจจะเป็นการชมความเก่งกล้าของกษัตริย์ ความงามของปราชญ์ราชวังหรือความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง เช่น บทชมนางเงือก ซึ่งติดตามพ่อแม่มาเพื่อพาพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร จากเรื่อง พระอภัยมณี

ตัวอย่าง ๑

หน่อกษัตริย์ทัศนนางเงือกน้อย	ดูเข้มช้อยโฉมเฉลาทั้งผัวผม
ประไพพัทธ์ลักษณ์ล้ำนาคคม	ทั้งเนียนนวนเปล่งออกเต่งทรวง
ขนงเนตรเกศกรอ่อนสะอาด	ดังสุรางค์นางนาคในวังหลวง
พระเพลีนพิศคิดหมายเสียดายดวง	แล้วหนักหน่วงนึกที่จะหนีไป
	(พระอภัยมณี : สุนทรภู่)

ตัวอย่าง ๒

มีดสั้นแสงเทียนประทีปส่อง
 ก็ส่องแสงจันทร์กระจ่างสว่างส่ง
 บุปผชาติสาดเกสรขจรลง
 บุษบงเบิกแบ่งระบัดบาน
 เรณูพลหวนหอมมารวยริน
 พระพายพัดประทีนกลิ่นหวาน
 เฉื่อยฉิวปลิวรสสุมามาลัย
 ประสานสอดกอดหลับระงับไป

^{๒๙} เบญจมาศ พลอินทร. **พื้นฐานวรรณคดีและวรรณกรรมไทย**. ๒๕๒๖, หน้า ๗๖-๗๗.

(ขุนช้างขุนแผน)

ตัวอย่าง ๓

ร่มรื่นพื้นพรรณบุปผา
สะอาดตาช่อชูดุไสว
ขุนแผนซึกม้าคลาไคล
บัดใจถึงเขารธรรมเฌียร
ที่เชิงเขาเหล่าพรรณมิ่งไม้
ลมพัดกวัดไกวอยู่หันเหียน
รกรำขานางยางตะเคียน
กันเกราตระเบาทระเปียนแลชิงชั้น

(ขุนช้างขุนแผน)

๒) นาริปราโมทย์ (บทกั๊ว ไอ้โลม) กล่าวถึงการแสดงความรัก ทั้งการเกี้ยวพาราสีกัน
ในระยะแรก ๆ หรือการพรรณนาบทไอ้โลมปฏิโลมก่อนจะถึงบทสังวาสนั้นด้วย เช่น

ถึงม้วยดินสิ้นฟ้ามหาสมุทร	ไม่สิ้นสุดความรักสมครสมาน
แม่นเกิดในใต้ฟ้าสุธารา	ขอพบพานพิศวาสไม้คลาดคลา
แม่นเนื้อเย็นเป็นห้วงมหรณพ	พี่ขอพบศรีสวัสดิ์เป็นมัจฉา
แม่นเป็นบัวตัวพี่เป็นกุมรา	เซยผกาโกสุมปทุมทอง
เจ้าเป็นถ้ำอาไฟขอให้พี่	เป็นราชสีห์สมสู่เป็นคูสอง
จะติดตามทราชมสงวนนวลละออง	เป็นคู่ครองพิศวาสทุกชาติไป

(พระอภัยมณี : สุนทรภู่)

๓) พิโรธวาทัง (บทตัดพ้อ) กล่าวถึงข้อความที่แสดงอารมณ์ไม่พอใจ ตั้งแต่เรื่องเล็กน้อย
ไปจนถึงเรื่องใหญ่ ตั้งแต่ ไม่พอใจ โกรธ ตัดพ้อ ประชดประชัน กระทบกระเทียบเปรียบเปรย เสียดสี
และด่าว่าอย่างรุนแรง เช่น

ครั้งนี้เสียรักก็ได้รู้	ถึงเสียรู้ก็ได้เขวأنที่เฌองน
เป็นชายหมิ่นชายต้องอายคน	จำจนจำจากอาลัยลาน
	(เจ้าพระยาพระคลัง (หน))

บทตัดพ้อที่แสดงทั้งอารมณ์รักและแค้นของ อังคาร กัลยาณพงศ์ จากบทกวี “เสียเจ้า”

จะเจ็บจำไปถึงปรโลก	ฤร่อยโศกรู้ร้างจางหาย
จะเกิดก็ฟ้ามาตรมตาย	อย่าหมายว่าจะให้หัวใจ
	(อังคาร กัลยาณพงศ์)

แม่นเจ้าคร้ามเคราะห์กาจ จงอย่ายาตรยุทหนา เอาพัสดราสตร์ สวมอินทรีย์สร้างเคราะห์

(ลิลิตตะเลงพ่าย)

๔) สัลลาปังคพิไสย (บทโศก) การกล่าวข้อความแสดงอารมณ์โศกเศร้า อาลัยรัก เช่น บทโศกของนางวันทอง จากเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนพานางวันทองหนี ซึ่งคร่ำครวญอาลัยรักต้นไม้ในบ้านขุนช้าง อันแสดงให้เห็นว่านางไม่ต้องการตามขุนแผนไป แต่ที่ต้องไปเพราะขุนแผนร้ายมนต์สะกด ก่อนลาจากไป นางได้รำลัดต้นไม้ก่อน

ตัวอย่าง ๑

ลำดวนเอ๋ยจะด่วนไปก่อนแล้ว ทั้งเกิดแก้วพิกุลยี่สุนลี
จะโรยร้างห่างกลืนมาลี จำปีเอ๋ยก็ปีจะมาพบ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

สุนทรภู่คร่ำครวญถึงรัชกาลที่ ๒ ซึ่งสวรรคต แล้วเป็นเหตุให้สุนทรภู่ต้องตกกระกลาบ เพราะไม่เป็นที่โปรดปรานของรัชกาลที่ ๓ ต้องระเห็ดเตร็ดเตร่ไปอาศัยในที่ต่างๆ ณะล่องเรือผ่านพระราชวัง สุนทรภู่ ซึ่งรำลึกความหลังก็คร่ำครวญอาลัยถึงอดีตที่เคยรุ่งเรือง

ตัวอย่าง ๒

เคยหมอบใกล้ใต้กลืนสุคนธ์ตลบ ละอองอบรสรื่นชื่นนาสา
สิ้นแผ่นดินสิ้นรสสุคนธา วาสนาเรากี่สิ้นเหมือนกลืนสุคนธ์
(สุนทรภู่ : จากนิราศภูเขาทอง)

ตัวอย่าง ๓

เราสองคนจนใจไร้ที่อยู่
เปลือยขัดขวางเพราะห่างบ้าน
หยูกยาสารพัดจะกันดาร
ที่นอนหมอนมุ้งมานักก็ไม่มี
ยังส่วนลูกฟูกเมาะก็ขาดครบ
พี่ปรารถลูกน้อยจะหมองศรี
จะกรำฝนทนแดดทั้งตาปี
เรานี้อดอยากอยู่เท่าใด
ยังลูกอ่อนก็จะอ้อนแต่อาหาร
นำรำคาญคิดมาน้ำตาไหล
ทั้งผิวเมียแสนอนาถเพียงขาดใจ
สุดอาลัยแล้วก็กอดกันโศกา (ขุนช้างขุนแผน)

ธเนศ เวศร์ภาดา^{๗๐} ได้อธิบายวิธีการปรุงแต่งคำ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประการ ดังนี้

๑. การสรรคำ คือ การเลือกใช้ถ้อยคำให้เหมาะสมแก่เนื้อความ บริบท ตัวละคร เช่น เลือกสรรคำมีศักดิ์สูง สร้างมี लगามตระการ เลือกสรรคำเรียบง่ายแต่ลึกซึ้ง ตัวอย่าง แลถนัดในเบื้องหน้าโน่น ก็เขาใหญ่ยอดเยี่ยม โปยมอย่างพยับเมฆ มีพรรณเขียวขาวคำแดง ดุคิเรกตั้งรายรัตนนพมณีแนมนำใครชม ครั้นแสงพระสุริยะส่องระดมก็ดูเด่นดังดวงดาววาวะวาบ ๆ ที่แว้งว้าง วิจิตรจรัสจรัญรุ่งเป็นสีรุ้งท่งพันเพียวก้นมพรพินนภาภาค

(มหาเวศสันดรชาดก กัณฑ์มหาพน)

การเลือกสรรคำที่มีสัมผัสพยัญชนะ ดูเด่นดังดวงดาว วาวแวววะวาบ ๆ แว้งว้าง วิจิตรจรัสจรัญรุ่ง และมีการเลือกยืมคำภาษาบาลีสันสกฤตมาใช้อย่างแพร่พรว เช่น โปยมก้นมพร นภาภาค พระสุริยะ และเลือกคำบอกแสง บอกสี เช่นวาวแวววะวาบ ๆ เขียวขาวดำแดง มาใช้แสดงภาพราวระยับของสีสันแห่งเทือกเขอันตระหง่านงาม

๒. การเล่นคำ คือ การนำคำที่มีรูปหรือเสียงพ้องกันหรือใกล้เคียงกันมาเล่นในเชิงเสียงและความหมาย การเล่นคำมีหลายวิธี เช่น การเล่นคำพ้องรูปพ้องเสียง การเล่นคำหลายความหมาย เป็นต้น ตัวอย่างการเล่นคำพ้องรูปพ้องเสียง

ว่าพลางทางชมคนานก	โผนผกจับไม้อิงมี
เบญจวรรณจับวัลย์ชาลี	เหมือนวันพีเกลสามสุตมา
นางนวลจับนางนวลนอน	เหมือนพีแนบนวลสมจรจินตะหรา
จากพรากจับจากจันรรจา	เหมือนจากนางสการะวาที

(อิเหนาพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

บทประพันธ์นี้เล่นคำพ้องเสียง ๓ ชุด วรรคที่ ๑ เล่นคำออกเสียงว่า “วัน” เบญจวรรณ วัลย์ชาลี และวัน (ที่เกลจากนางมา) ในวรรคที่ ๒ เล่นคำ “นวล” ในความหมาย นกนางนวล ต้นนางนวล และนวลน้อย ในวรรคที่ ๓ เล่นคำว่า “จาก” ในความหมาย นกจากพราก ต้นจาก และพรากจาก

๓. การซ้ำคำ คือ การใช้คำเดียวกันกล่าวซ้ำหลายแห่งในบทประพันธ์หนึ่งบท เพื่อย้ำความให้หนักแน่นขึ้น การซ้ำคำในแง่วรรณศิลป์มักจะซ้ำคำที่สำคัญ ช่วยสร้างความชัดเจนหนักแน่นของสารที่กวีต้องการสื่อ เช่น

เพราะว่าไทยจะได้เป็นไทยแท้ ไทยจะได้เจริญรอยเดิม ไทยจะได้เปลื้องลัทธิ
ขอม ไทยจะได้อมอำนาจอธิปไตย ไทยจะได้เป็นใหญ่ในการเมือง ไทยจะได้

^{๗๐} ธเนศ เวศร์ภาดา. หอมโลกวรรณศิลป์. กรุงเทพฯ: ปาเจรา. ๒๕๔๙. หน้า ๒๔ – ๕๑

ปกครองตนเอง **ไทย**จะได้มีสิทธิของตน อันตรึงตราไว้ในปณณบับอันศักดิ์สิทธิ์ สิทธิที่จะเสมอหน้ากัน **สิทธิ**ที่จะเชื่อถือตามใจชอบ **สิทธิ**ในส่วนร่างกาย เคหสถานและทรัพย์สิน **สิทธิ**ในการพูดการเขียน และการโฆษณา **สิทธิ**ในการศึกษาอบรม **สิทธิ**ในการประชุม และการตั้งสมาคม**สิทธิ**ในการดำเนินอาชีพ และสิทธิเลือกตั้งผู้แทนไปกำกับราชการแผ่นดิน แต่**ไทยไม่ทิ้งให้** **ไทยรักชาติ** ก็ **รักราช** รักราชเป็นที่เคารพสักการ **ไทย****บูชา****ชาติ****ก็****บูชา****ราช** **บูชา**เป็นประมุข ประชาชาติ ประมุขผู้ทรงใช้อำนาจอธิปไตยของทวยไทยทั้งมวล

(“ฉลองรัฐธรรมนูญ”ชุมนุมพระนิพนธ์ของท่านวรรณฯ)

บทประพันธ์นี้โดดเด่นด้วยการซ้ำคำว่า **ไทย** และ **สิทธิ** ทุกประโยค เพื่อย้ำความคิดเกี่ยวกับความเป็นเอกราชของไทยและการธำรงไว้ซึ่งสิทธิอันชอบธรรมของปวงชนชาวไทยนอกจากนี้ ยังเล่นคำ **ไทย** กับ **ให้** ในข้อความว่า **ไทยไม่ทิ้งให้** สร้างความกระชับหนักแน่นของข้อความ และสื่อความหมายลึกซึ้งว่า ปวงชนชาวไทยมีสิทธิสมบูรณ์นั้นเปี่ยมด้วยใจอันจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดิน

อีกตัวอย่างเป็นการซ้ำประโยค

หากต้องตกนรกลงกระทะทองแดง ต้องป็น پایตันจั่ว อย่างไม่เป็นกิจกรรมร่วมกับเพื่อนๆ คนชั่วด้วยกันทั้งนั้น ไม่ต่างอะไรจากการเข้าค่าย ใคร ๆ ก็อยากเจอยมบาลมากกว่าพระเจ้า เพราะ ยมบาลคือครูตัวจริงของมนุษย์ แอบเลี่ยมสอนเรามาตั้งแต่อ่อนแอแต่อกยืนหยัดอยู่เคียงข้างเรา **เมื่อเราหิว เมื่อเราอยาก เมื่อเราเจ็บ เมื่อเราปวด เมื่อเราโกรธ เมื่อเรารัก เมื่อเราใคร่ เมื่อเราเกลียด เมื่อเราหลง เมื่อเราโลภ เมื่อเราอาฆาต**

(ความน่าจะเป็น ของปราบดา หยุ่น)

การซ้ำประโยคสั้น ๆ ว่า**เมื่อเราหิว เมื่อเราอยาก เมื่อเราเจ็บ เมื่อเราปวด เมื่อเราโกรธ เมื่อเรารัก เมื่อเราใคร่ เมื่อเราเกลียด เมื่อเราหลง เมื่อเราโลภ เมื่อเราอาฆาต** ทำให้การอ่านออกเสียงต้องลงน้ำหนักจังหวะเป็นห่วง ๆ เท่ากัน และย้ำเน้นสาระสำคัญว่า บุคคลต้องเวียนว่ายอยู่ในช่วงของ โลกธรรม

การปรุงแต่งความ คือ การปรุงแต่งเนื้อความให้มีความลึกซึ้งขึ้น โดยอาศัยเครื่องมือสำคัญ คือ ภาพพจน์และโวหาร

การใช้ภาพพจน์

ภาพพจน์ คือ การเขียนอย่างแจ่มแจ้ง ทำให้มองเห็นภาพโดยใช้ความเปรียบเป็นหลัก ภาพพจน์มีหลายประเภทที่สำคัญมี ๖ ประเภท

๑. อุปมา คือ การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเหมือนอีกสิ่งหนึ่ง ใช้คำเชื่อม เช่น เหมือนราว ราวกับเปรียบ ดุจ ประดุจ ดัง ดัง เฉก เช่น เพียง ประหนึ่ง ถนัด กล ปาน พ่าง ละม้าย แม่น ฯลฯ
๒. อุปลักษณ์ คือ การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง มีคุณสมบัติบางประการ ร่วมกัน มักใช้คำว่า คือ และ เป็น เช่น ครูคือเรือจ้าง ทหารเป็นรัชของชาติ หรือไม่มี คำเชื่อม เช่น ฝนดาวตก เปรียบดาวตกตกพร่างพรายเป็นสายฝน หัวใจกระดาก เปรียบหัวใจที่ไม่หนักแน่นเหมือนกระดากที่บางเบาพร้อมจะปลิวไปตามสายลม คีค ฟุตบอลเปรียบเทียบการแข่งขันฟุตบอลเหมือนศึกสงคราม ตะเข็บชายแดน เปรียบ รอยต่อชายแดนของสองประเทศเหมือนตะเข็บ การใช้คำอุปลักษณ์เพื่อขยายจินต ภาพให้แจ่มชัด หรือเปรียบเทียบความคิดบางประการให้ลึกซึ้ง
๓. บุคคลวัต หรือบุคลาธิษฐาน คือ การสมมุติสิ่งต่าง ๆ ให้มีกิริยาอาการ ความรู้สึก เหมือนมนุษย์ เช่นดวงตะวันแย้มยิ้มสายลมโลมไล่เอาอกเอาใจพฤษภาคมลย์
๔. อติพจน์ คือ การเปรียบเทียบโดยกล่าวข้อความที่กล่าวเกินจริง มักเปรียบเทียบใน เรื่องปริมาณว่ามีมากเหลือเกิน มีเจตนาเน้นข้อความให้น้ำหนักยิ่งขึ้น เช่น ร้อนตับ แตก คอแห้งเป็นผง รักคุณเท่าฟ้า รอตึงโกฏิปีแล้ว ออกใหม่ได้ชิม ใจดีเป็นบ้า เหนื่อย สายตัวแทบขาด ฯลฯ
๕. นามนัย คือ การใช้คำหรือวลีบ่งลักษณะหรือคุณสมบัติของสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาแสดง ความหมายแทนสิ่งนั้นทั้งหมด เช่น ใช้ เวที แทน การแสดง มงกุฎ แทน กษัตริย์ แก้วอู๋ แทน ตำแหน่ง หน้าที่ผู้บริหาร ข้าวปลา แทน อาหาร
๖. ปฏิพจน์ แบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ ชนิดแรก oxymoron มีความหมายขัดแย้งกัน นำมาคู่กันได้อย่างกลมกลืน เช่น ลมหนาวพัดอ้าวจนหนาวเหน็บเจ็บกระดูก paradox คือการแสดงความหมายดูเหมือนจะขัดแย้งกันหรือเป็นไปไม่ได้ แต่เมื่อ วิเคราะห์ความหมายลึกลงไป อาจตีความได้อย่างกลมกลืน เช่น ออกชลคลาแคล้ว แผ่นปฤถพี ออกให้ความรู้สึกรอบอุนุ่นนวนวล แต่ชลมีลักษณะไหลให้ความชุ่มชื้น ความ เย็น ลักษณะทั้งสองขัดแย้งกันแต่ปรากฏอยู่ในสิ่งเดียวกัน

ัญญา สังขพันธานนท์ (๒๕๓๙ : ๒๐๘-๒๑๔) ได้อธิบายลีลาการเขียน ไว้ดังนี้

ลีลาการเขียน คือ วิธีการที่นักเขียนเลือกใช้และเรียบเรียงถ้อยคำเพื่อแสดงความคิดหรือ แก่นเรื่อง ลีลาการเขียนเกิดจาก การเลือกใช้คำ วลี และประโยคการวิเคราะห์และประเมินค่าลีลา การเขียน

๑. การใช้ถ้อยคำ มี 2 ลักษณะ คือ การใช้คำที่มีความหมายตรง ได้แก่ การใช้คำที่มีความหมายตรงตามพจนานุกรม เป็นการใช้คำที่เข้าใจง่าย ส่วนการใช้คำที่มีความหมายแฝง คือ คำ ๆ นั้น นอกจากมีความหมายตรงตามพจนานุกรมแล้ว ยังมี ความหมายแฝงด้วย เช่น “กิน” ความหมายโดยตรง คือ การเอาเข้าปากแล้วเคี้ยว กลืน ส่วนความหมายแฝงหมายถึงการโกงกินและฉ้อราษฎร์บังหลวง การพิจารณา คำที่มีความหมายแฝงต้องดูข้อความแวดล้อมหรือบริบทควบคู่กันไปด้วย จึงจะช่วยให้เข้าใจความหมายชัดเจน เช่น

สาวละมัยนั่งชายถั่วต้มอยู่ด้านข้างโรงลิเก ตะเกียงแก๊สและกระຈาดถั่ววาง อยู่บนโต๊ะมีพวกหนุ่ม ๆ แวะเวียนเข้ามาซื้อถั่วต้มยี่นแตะแตะทั้งถั่ว แตะทั้งตัว แม่ค้าสาว ซึ่งสาวกล้าก็ให้ความหวังในการที่จะให้แตะอย่างอื่น ๆ กับลูกค้าทุกคน ไม่มากไม่น้อยไปกว่ากัน

(คำพิพากษา ชชาติ กอบจิตติ)

ชชาติ กอบจิตติเลือกใช้คำว่า “แตะ” เป็นความหมายตรงและความหมายแฝง “แตะตัว แม่ค้าสาว” หมายถึงอาการเกี้ยวพาราสีแตะโลม แสดงกริยาอาการของหนุ่ม ๆ หมายถึงปองแม่ค้าใน ทำนองเกินเลย

การใช้คำซ้อนเป็นวิธีช่วยไขความให้ชัดเจนและเพิ่มน้ำหนักความหมายให้หนักแน่นขึ้น และก่อให้เกิดความรู้สึกและสร้างจินตนาการแก่ผู้อ่าน ตัวอย่าง

แดดกล้าแรงแรง เหมือนงจใจจะแผดเผาทุกชีวิตบนทุ่งกว้างให้มอดไหม้ สะเบงหลวงกับ พะยอมยี่นครั้งคราว เขาหย่อนกายลงตรงโคนต้นไม้ด้วยท่าที่เหนื่อยอ่อน เสื้อสีคล้าเปีกขึ้นด้วยเหยียดเหงื่อ รอบตัวมีแต่ความแห้งแล้งอ้างว้างเขาเพ่งมองกลุ่มหญ้าหม่นและฟางฝอยที่ปลิวว่อนหมุ่น เป็นล้าขึ้นสู่ท้องฟ้าจนมืดมัวไปหมด มันเป็นลมหัวกุด

(เขียนคำ ลาวคำหอม)

ลักษณะการใช้คำข้างต้นมีการใช้คำซ้อน เช่น เร็งแรง แห้งแล้ง อ้างว้าง มืดมัว กลุ่มคำเหล่านี้เป็นคำซ้อนทำหน้าที่ขยายให้เห็นความแห้งแล้ง ลึนหวัง ช่วยย้าให้บรรยากาศของเรื่องเข้มข้น

การซ้ำคำคือ การใช้คำเพื่เน้นข้อความและความหมายให้หนักแน่นยิ่งขึ้น เช่น ในนวนิยายเรื่องคำพิพากษาของชชาติ กอบจิตติ ใช้คำซ้ำกล่าวถึงการตายของ “ฟัก” โดยเน้นคำว่า “ไม่” หลายครั้ง เป็นการตอกย้าให้เห็นสภาวะสิ้นสุดของฟักว่า เขาไม่มีโอกาสรับรู้ได้ ฟักตายแล้ว...เขาจึงไม่

มีโอกาสนั้นขึ้นชมกับรุ่งอรุณของวันใหม่หมด โอกาสแลเห็นแสงแดดที่ส่องเข้ามาในกระต๊อบ ไม่ได้ยินเสียงนกกร้องร่าเริง ไม่ได้ยินเสียงระฆังจับขานจากวัด ไม่รับรู้ว่ามีอากาศในตอนเช้าของฤดูหนาวนี้ช่างเย็นสบาย และเช้านี้ไม่มีรสเมรัยอันหอมหวานอีกแล้ว

(คำพิพากษา ชาติ กอบจิตติ)

ความเปรียบหรือภาพพจน์

๑. การเปรียบเทียบหรืออุปมาอุปไมย คือ คำที่ใช้แสดงการเปรียบเทียบ เช่น เหมือนราวกับ ดังราวกับว่า
๒. อุปลักษณ์ คือ คำที่ใช้ในการเปรียบเทียบแสดงลักษณะของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยกล่าวอีกสิ่งหนึ่งแทน
๓. การใช้สัญลักษณ์ คือ สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่สมมุติให้หมายถึงอีกสิ่งหนึ่ง สัญลักษณ์เป็นเครื่องหมายแสดงภาพความรู้สึกนึกคิดและจินตนาการของผู้แต่ง เช่น สีดำ เป็นสัญลักษณ์แทนความตายทะเลแทนความลึกกลับน้ำกลั้ว เป็นต้น ในนวนิยายหรือเรื่องสั้นผู้แต่งใช้สัญลักษณ์โดยอาศัย ฉาก สิ่งของ ตัวละคร เหตุการณ์ พฤติกรรมของตัวละคร หรือบทสนทนา เช่น ในนวนิยายเรื่อง “แม่เบี้ย” ของวณิช จรุงกิจอนันต์ ใช้งูเห่าเป็นสัญลักษณ์ของความปรารถนาของเพศของตัวละคร ส่วนนวนิยายเรื่อง “งู” ของวิมล ไทรนิมิตต์ ใช้งูเป็นสัญลักษณ์แทนพระสงฆ์ที่มีพฤติกรรมเป็นมารศาสนา

ประโยค คือ การเรียบเรียงถ้อยคำที่ได้ใจความสมบูรณ์และมีผลต่อการสื่อความหมายการพิจารณาประโยคต้องพิจารณาว่างานเขียนนั้น ๆ มีวิธีการใช้ประโยคอย่างไร หรือประโยคช่วยสร้างบรรยากาศและอารมณ์ของเรื่องได้มากน้อยเพียงใด

สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา (๒๕๔๙ : ๑๓-๔๐) อธิบายเกี่ยวกับลักษณะและประเภทวรรณศิลป์ ดังนี้

๑. การสรรคำ คือ การเลือกคำนำมาเรียงร้อยในประพจน์เพื่อให้สื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพ ตามจุดมุ่งหมายของผู้แต่ง คำแต่ละคำที่เลือกใช้ต้องมีความหมาย มีความสมบูรณ์ในแง่ของการสื่อสาร ทั้งการสื่อความหมายและสื่อภาพ และการสื่ออารมณ์ตามความประสงค์ของผู้แต่ง เช่น พระราชนิพนธ์กาพย์เห่เรือในเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ ผู้เป็นกวีเอกของไทยสมัยอยุธยาตอนปลาย มีการเลือกใช้คำอย่างประณีต สร้างความงามทั้งภาพและเสียง

สุวรรณหงส์ทรงภูห้อย	งามชคช้อยลอยหลังสินธุ์
เพียงหงส์ทรงพรหมินทร์	ดินสาคเลื่อนเตือนตาชม
เรือไชยไวย่องวิ้ง	รวดเร็วจริงยิ่งอย่างลม
เสียงเส้าเร้าระดม	หม่นท่ายเย็นเคียดคู่กัน

คชสีห์ที่ผาดแผ่น	ดุตั้งเปนเห็นชนชั้น
ราชสีห์ที่ยืนยัน	คั่นสองคู่ดูยิ่งยง
เรือม้าหน้ามุ่นน้ำ	แล่นเรือยฉ่ำล่ำระหง
เพียงม้าอาชาทรง	องค์พระพายผายผันผยอง
เรือสิงห์วิ่งแผ่นโผน	โจนตามคลื่นผืนผ่าฟอง
ดูยั้งสิงห์ล่ำฟอง	เปนแถวท่องล่องตามกัน
นาคาหน้าดั่งเปน	คูขะเม่นเห็นขบขัน
มังกรถอนพายพัน	ทันแข่งหน้าวาสุกรี
เสียงผาง่าเท้าโผน	เพียงโจนไปในวาริ
นาวาหน้าอินทรี	มีปีกเหมือนเลื้อยลอยโผยม
ดนตรีมีเอ็งอล	ก้องเกาหลพลแห่โหม
ให้อีกครีกครื้นโครม	โสมมนัสขึ้นรีนเริงพล
กรีทาหมู่เนาเวศ	จากนครเศศโดยสาชล
เหิมหื่นขึ้นกมล	ยลมัจฉาสารพันมีฯ

(เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ พระประวดี และพระราชนิพนธ์ร้อยกรอง, กาพย์เห่เรือ, หน้า ๒๖)

กาพย์เห่เรือบทที่ ๑ เป็นการพรรณนาให้เห็นภาพของเรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์อันอ่อนช้อยสง่างาม กวีเลือกใช้คำพรรณนาเรียบง่าย “งามชดช้อยลอยหลังสินธุ์” และตามด้วยลินลนาศเลื่อนเตือนตามชม” คำว่า “ชดช้อย” ถูกเลือกสรรมาอย่างประณีตทำให้เห็นการเคลื่อนไหวประดุจมีชีวิตกียังใช้คำ “ลินลนาศ” ช่วยเสริมคำว่า “ชดช้อย” ให้โดดเด่น ทำให้เห็นภาพการเคลื่อนไหวของเรือสุพรรณหงส์งามประดุจการรำฟ้อนอันนวยนาดสง่างามจนถึงดูดยตาและความรู้สึกของผู้พบเห็นการใช้ภาพและเสียงอันไพเราะเช่น “รวดเร็วจริงยิ่งอย่างลม “มีปีกเหมือนเลื้อยลอยโผยม” “ก้องกาหลพลแห่โหม” “โหมึกครีกครื้นโครม” ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพขบวนเรืออันงดงามและมีชีวิต ได้เห็นภาพ ได้ยินเสียง และได้รับรู้อารมณ์อันตื่นตันทักเหิมของหมู่พลพลายที่อยู่ร่วมในขบวน

๒. การเล่นคำและเล่นเสียง คือ การนำคำที่มีรูปหรือเสียงพ้องกันหรือใกล้เคียงกันมากล่าวในเชิงเสียงและความหมาย เพื่อสร้างให้เกิดความไพเราะ ความลึกซึ้งของความหมายและความเปรียบกระทบอารมณ์ผู้อ่าน ตัวอย่างลิลิตพระลอ เป็นการสนทนาระหว่างพระลอกับนางบุญเหลือ

ถึงกรรมจักอยู่ได้	ฉันทิ พระเอย
กรรมบ่มีใคร	ฆ่าข้า
กุศลส่งสนองไป	ถึงที่ สุขนา

บาปส่งจำตกข้า

ช่วยได้ฉันใด ฯ

(ลิลิตพระลอหน้า ๔๔)

พระลอใช้วาทศิลป์โน้มน้าวใจให้พระมารดา คือ พระนางบุญเหลือ ยินยอมให้ตนเดินทางไปหาพระเพื่อนพระแพงตามใจปรารถนา พระลออ้างกฎแห่งกรรมว่าเป็นตัวกำหนดสุขทุกข์ความเป็นความตายของมนุษย์ ไม่ต้องวิตกอันใดไม่ว่าพระลอจะเดินทางไปหรือไม่หากมีกุศลคุ้มครองแล้ว ย่อมไม่มีอันตรายใด ๆ ได้ กวีเล่นคำว่า บ่มี กับ มี เน้นคำซ้ำเสียงและซ้ำรูป ในแง่ความหมายของคำในบริบท คำในบริบทนี้ บ่มี กับ มี ในที่นี้ความหมายเหมือนกันคือ ไม่มี นอกจากนี้กวียังเล่นคำ ว่า ฆ่า กับ ข้า ซึ่งเป็นคำซ้ำเสียง แต่มีความหมายต่างกัน คือ เป็นกริยา และเป็นสรรพนามบุรุษที่ ๑

๓. การใช้ภาพพจน์ (Figures of Speech) คือ คำหรือกลุ่มที่เกิดจากกลวิธีการใช้คำเพื่อให้เกิดภาพแจ่มแจ้งและลึกซึ้งขึ้นในใจผู้อ่านและผู้ฟัง และภาพพจน์ต้องใช้คำอย่างประณีต โดยใช้กลวิธีการเปรียบเทียบประเภทของภาพพจน์มีดังนี้

๓.๑ อุปมา (Simile) คือ ภาพพจน์เปรียบเทียบสิ่งที่เหมือนกันโดยมีคำเชื่อม เช่น เหมือน ดุจ ดัง เช่น ราว ประหนึ่ง เพียง เทียม ฯลฯ

สองเท้าเทียมนพมาศ เพียงฉลุชาคทราง บ้านหลังนี้เสียบราวกับป่าช้า

๓.๒ อุปลักษณ์ (Metaphor) คือ ภาพพจน์เปรียบเทียบโดยนำลักษณะเด่นของสิ่งที่ต้องการเปรียบเทียบมากล่าวแทนที่ มีคำเชื่อม เช่น เป็น คือ และบางข้อความอาจจะไม่มีคำเชื่อม ตัวอย่าง

ไก่อ้อยผ้นค้อยผาย ระร่ายรายตื่นเดิน ดำเนินหงส์ยกย่าง

เป็นการเปรียบเทียบการเดินของไก่อับลีลาของหงส์ โดยไม่มีคำเชื่อม

ชีวิตเป็นกีฬา เกิดมาเพื่อแข่งขัน บ้างจะไปสู่ก้อนเมฆ บ้างอยากสู่ตะวัน

เปรียบชีวิตเหมือนเกมกีฬา ใช้คำว่า เป็น แทนคำเชื่อม ส่วนก้อนเมฆ และตะวันเป็นการเปรียบเทียบ หมายถึงความมืดมัว ความไม่ยั่งยืน เพราะเมฆรวมตัวแล้วสลายไปอย่างรวดเร็วตรงข้ามกับตะวัน หมายถึง แสงสว่าง และความยั่งยืน ทั้งก้อนเมฆและตะวันเป็นภาพพจน์ประเภทอุปลักษณ์

๓.๓ อนุนามนัย (Synecdoche) คือ ภาพพจน์เกิดจากการใช้คุณสมบัติเด่นส่วนหนึ่งเพื่อแทนความหมายทั้งหมด เช่น

กาลเวลาค่ำราทุกสิ่งไปจากฉัน ทิ้งไว้แต่ความทรงจำและรอยย่นที่ขอบตา
รอยย่นที่ขอบตา หมายถึง ความแก่ชรา หรือความร่วงโรยของสังขาร

๓.๔ อธินามนัย (Metonymy) คือ ภาพพจน์เกิดจากการใช้คำเรียกรวม ๆ แทนสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น **ไทย**นี้รักสงบคำว่า **ไทย** มีความหมายรวมทั้ง ประเทศ ผู้คน เชื้อชาติ แต่ในที่นี้หมายถึง ชาวไทย คือ คนไทยเท่านั้น

๓.๕ บุคลาธิษฐาน (Personification) คือ ภาพพจน์ที่เกิดจากการเปรียบเทียบโดยนำสิ่งไม่มีชีวิตหรือมีชีวิต แต่ไม่ใช่คนมากล่าวถึงราวกับเป็นคน เช่น

ทะเลไม่เคยหลับไหล	ใครตอบได้ไหมใจจึงตื่น
นาข้าวและธัญพืชทั้งมวล	ล้วนโค้งศีรษะให้อูทก

๓.๖ อติพจน์ (Hyperbole) คือ ภาพพจน์เปรียบเทียบเกินความจริง เช่น
รักคุณเท่าฟ้า เรียมรำน้ำเนตรถ้วม ถึงพรหม

๓.๗ สัทพจน์ (Onomatopoeia) คือ ภาพพจน์เปรียบเทียบโดยใช้คำเลียนเสียง เช่น

ต๋อยต๋อยต๋อยต๋อยเจ้าพี่เอ๋ย	จะละเลยเร่ร้อนไปนอนไหน
แอ้ออ้อสร้อยฟ้าสุมาลัย	แม่เด็ดได้แล้วไม่รังให้ห่างเขย

หรือการใช้คำที่มีเสียงบงถึง สี แสง ท่าทาง ฯลฯ เช่น

ปวงประชาราษฎร์อาเพศ	เปรตคู่ก้องร้องตะเบม
กระหายน้ำแลบลิ้นอยู่	วะวาวะวาว
ส่ายเขี้ยวเขี้ยวปลาบอยู่	วะวับวะวับ

๓.๘ วิภาษ (Oxymoron) คือ ภาพพจน์ที่เกิดจากการใช้คำที่มีความหมายขัดแย้งกัน นำมาคู่กันได้อย่างกลมกลืน เช่น

ลมหนาวพัดอ้าวจนหนาวเหน็บเจ็บกระดูก

๓.๙ อรรถวิภาษ (Paradox) คือ ภาพพจน์ที่เกิดจากการแสดงความหมายดูเหมือนจะขัดแย้งกันหรือเป็นไปไม่ได้ เมื่อนำมาวิเคราะห์ความหมายลึกลงไปทำให้ตีความได้อย่างกลมกลืน เช่น

อกชลคลาแคล้วแผ่น	ปฤถพี
หญ้าเน่านองตรอมตาย	ต่ำเตี้ย
คือрымจำงายศรี	เสาวนาฏกั
อกแนบเขยขนนเหงี้	งยบศัลย ฯ

ให้ความรู้สึกรอบอุนุ่นมวนวล แต่ชลมีลักษณะไหลให้ความชุ่มชื้นความเย็น ลักษณะทั้งสองอย่างขัดแย้งกัน แต่เป็นความขัดแย้งที่ไปด้วยกันได้

สรุปได้ว่า การเลือกใช้คำวลี ประโยคเป็นวิธีการที่นักเขียนเลือกใช้ให้เหมาะสมกับงานเขียนของตน เช่น การเล่นคำ คำซ้อน คำพ้องรูป พ้องเสียง ทั้งนี้ เพื่อเน้นย้ำความหมาย ความคิด การกระทำ ความรู้สึกของตัวละคร หรือเรื่องราวเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

ส่วนการใช้ภาพพจน์นำเสนอตัวละครทั้งรูปร่างหน้าตาลักษณะนิสัยอารมณ์ความรู้สึกที่มีความชัดเจนทำให้ผู้อ่านเกิดการจดจำตัวละครและก่อให้เกิดความประทับใจต่อตัวละครนั้น ๆ รวมทั้งการใช้ภาษาพจน์นำเสนอบรรยากาศในท้องเรื่องทำให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวที่เกิดขึ้นได้ดีการใช้คำวลีประโยคและภาพพจน์จึงเป็นวิธีการเลือกใช้ภาษาภาพพจน์ที่มีชั้นเชิงทำให้งานเขียนมีคุณค่าทางวรรณศิลป์การใช้ภาษาสามารถนำมาเป็นแนวทางในการกำหนดขอบเขตเนื้อหาการใช้ภาษาและการใช้ภาพพจน์ ได้แก่ กลวิธีการใช้ภาษาการใช้คำวลีและประโยคแสดงภาพธรรมชาติแสดงอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครแสดงรูปร่างหน้าตาการแต่งกายของตัวละครและแสดงความคิดของตัวละครกลวิธีการใช้ภาพพจน์ ได้แก่ อุปมาอุปลักษณ์อติพจน์และบุคลาธิษฐาน

บทที่ ๓

ทฤษฎีการวิจารณ์ร้อยกรองร่วมสมัย

ในบทนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าทฤษฎีการวิจารณ์ร้อยกรองร่วมสมัย เพื่อทราบถึงความหมาย แนวคิด ทฤษฎี เนื้อหา รูปแบบ สุนทรียภาพ และวิธีวิจารณ์บทร้อยกรองร่วมสมัย โดยศึกษาในประเด็นดังต่อไปนี้

- ๓.๑ ความหมายของการวิจารณ์วรรณคดี
- ๓.๒ ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับร้อยกรองร่วมสมัย
- ๓.๓ การวิจารณ์เนื้อหาและแนวคิดในร้อยกรองร่วมสมัย
- ๓.๔ การวิจารณ์รูปแบบของร้อยกรองร่วมสมัย
- ๓.๕ การวิจารณ์สุนทรียภาพในร้อยกรองร่วมสมัย
- ๓.๖ วิธีวิจารณ์บทร้อยกรองร่วมสมัย
- ๓.๗ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์วรรณคดี

๓.๑ ความหมายของการวิจารณ์วรรณคดี

ในการวิจารณ์วรรณคดีนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรู้ความหมายของคำว่า “วรรณคดี” และ “การวิจารณ์วรรณคดี” เสียก่อน เพื่อกำหนดกรอบแนวคิดให้อยู่ในขอบเขตหรือทิศทางที่จะสามารถเข้าใจแนวทาง วิธีการ และกระบวนการวิจารณ์วรรณคดีอย่างครบถ้วน ในที่นี้ จะกล่าวถึงความหมายของ “วรรณคดี” และ “การวิจารณ์วรรณคดี” โดยพิจารณา “ความหมาย” ของ “วรรณคดี” และ “การวิจารณ์วรรณคดี” ใน ๒ ประเด็น คือ ความหมายตามตัวอักษรและความหมายในทางปฏิบัติ ดังต่อไปนี้

๓.๑.๑ ความหมายของวรรณคดีตามตัวอักษร

ก) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ ได้ให้ความหมายของวรรณคดีไว้สั้น ๆ ไว้ดังนี้

“วรรณคดี น. วรรณกรรมที่ได้รับการยกย่องว่าแต่งดีมีคุณค่าเชิงวรรณศิลป์ เช่น พระราชนิพนธ์สองเดือน มัทนะพาธา สามก๊ก เสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน”^{๗๑}

ข) ความหมายตามรูปศัพท์ หรือตามตัวอักษร

^{๗๑} ราชบัณฑิต. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.

วรรณคดี แบ่งเป็น ๒ คำ คือ คำว่า “วรรณ” มีรากศัพท์มาจากภาษาสันสกฤต แปลว่า หนังสือ และคำว่า “คดี” มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลี ว่า “คดี” แปลว่า การดำเนินไป ความเป็นไป แบบอย่างทางลักษณะ ดังนั้น วรรณคดี จึงมีความหมายว่า แนวทางแห่งหนังสือ ดีความได้ว่า ข้อเขียนใดที่จัดได้ว่าเป็นเรื่องของหนังสือ ข้อเขียนนั้นก็นับว่าเป็นวรรณคดี^{๗๒} กล่าวอีกนัยหนึ่ง วรรณคดี หมายถึงประเภทของงานเขียน หรือวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับหนังสือ นิยาย บทกวีนิพนธ์ เรื่องเล่า นวนิยาย เรื่องสั้น นิทาน บทละคร เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีงานเขียนรูปแบบใหม่ซึ่งปรากฏในรูปแบบต่าง ๆ เช่น กลอนเปล่าหรือกลอนอิสระ (Blank verse or Free verse) นวนิยายวิทยาศาสตร์ ภาพประกอบข้อเขียน ภาพประกอบคำพูด ภาพการ์ตูน และภาพยนตร์

ศาสตราจารย์กุหลาบ มลลิกะมาส ได้กล่าวถึงความหมายของวรรณคดีว่า “วรรณ หรือ บรรณ แปลว่า ใบไม้หรือหนังสือ ส่วน คดีหรือคดี แปลว่า ทาง หรือแนวทาง คำว่า วรรณคดี จึงหมายถึงแนวทางของการแต่งหนังสือ”^{๗๓}

ขนิษฐา ตันติพิมล ได้สรุปความหมายของวรรณคดีว่า “วรรณคดีเป็นหนังสือที่มีการแสดงออกทางภาษาอย่างมีศิลปะด้วยการใช้ถ้อยคำ ภาษาที่ประณีต ไพเราะ ให้ความหมายชัดเจน โดยมุ่งเน้นที่จะก่อให้เกิดจินตนาการ ความรู้สึกนึกคิดและอารมณ์ต่าง ๆ ตามกวี”^{๗๔}

เบญจมาศ พลอินทร์ กล่าวว่า “วรรณคดี หมายถึง หนังสือที่แต่งดี ผู้อ่านรับอรรถรสที่ลึกซึ้งไพเราะ เสริมสร้างความคิดและสติปัญญา”^{๗๕}

พระยาอนุมานราชธน ได้ให้ความหมายของวรรณคดีไว้ว่า “วรรณคดี คือความรู้สึกนึกเห็นของกวี ที่ถอดเอามาจากจิตใจให้ปรากฏเป็นตัวหนังสือซึ่งเป็นถ้อยคำสำนวนเหมาะเจาะเพราะพริ้ง เร้าใจให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเกิดอารมณ์ความรู้สึก รู้สึกเป็นอย่างไรแล้วแต่เรื่อง ถ้ารู้สึกเป็นสุขใจหรือก่อให้เกิดความคิดเห็นเป็นไปทางสูง จูงใจให้เห็นและประพจน์แต่คุณงามความดี ก็จัดว่าหนังสือเรื่องนั้นเป็นวรรณคดีที่ดี ถ้าหนังสือเรื่องใด แม้แต่งดี แต่อ่านแล้ว ฟังแล้วบ่อนทำลายใจผู้อ่านหรือให้มีความคิดเห็นและประพจน์ไปในทางชั่ว ทางฝ่ายต่ำ หนังสือเรื่องนั้นเป็นวรรณคดีเหมือนกัน แต่เป็นวรรณคดีชั่ว ถ้า

^{๗๒} สิทธิธา พินิจกุลดล,ศ.ดร., (๒๕๕๕). ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวรรณคดีวิจารณ์, เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๗ หน่วยที่ ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๖.นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. หน้า ๖

^{๗๓} กุหลาบ มลลิกะมาส. บทสัมภาษณ์วันที่ ๙ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๑๖. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง

^{๗๔} ขนิษฐา ตันติพิมล. (๒๕๓๘). ศึกษาวรรณคดีไทยสมัยกรุงสุโขทัย-กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามลักษณะคำประพันธ์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์. หน้า ๓

^{๗๕} เบญจมาศ พลอินทร์. (๒๕๒๕). แง่คิดจากวรรณคดีและวรรณกรรม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์. หน้า ๖

เป็นชนิดที่ฟังเพราะ ๆ อ่านก็เพลิน แต่ไม่ทำให้จิตใจขื่นสูง หรือลดต่ำ ก็เป็นวรรณคดีเหมือนกัน แต่เป็นชนิดที่ไม่ดีไม่ชั่ว”^{๗๖}

ชวน เพชรแก้ว กล่าวสรุปว่า “ไม่ว่าหนังสืออะไรย่อมเรียกได้ว่าเป็น “วรรณคดี” ทั้งสิ้น จะเป็นร้อยแก้วหรือร้อยกรอง หรือเป็นหนังสือตำราวิชาการต่าง ๆ หรือแม้แต่ฉลากยา ประกาศแจ้งความก็นับเป็นวรรณคดีได้”^{๗๗}

จากทัศนะดังกล่าว สรุปได้ว่า วรรณคดีในความหมายตามตัวอักษร หมายถึง งานสร้างสรรค์วรรณกรรมที่มีคุณค่าด้านวรรณศิลป์ และงานเขียนทุกประเภทครอบคลุมงานเขียนหลากหลายรูปแบบ เช่น บทกวี กลอนเปล่า นวนิยาย เรื่องสั้น บทละคร ภาพประกอบข้อเขียน ภาพประกอบคำพูด ภาพการ์ตูน ภาพยนตร์ เป็นต้น ซึ่งผู้ประพันธ์ได้ถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด และจินตนาการของตนผ่านตัวอักษรด้วยถ้อยคำสำนวนโวหารที่เร้าให้ผู้อ่านคล้อยตาม

๓.๑.๒ ความหมายในทางปฏิบัติของคำว่า “วรรณคดี”

วรรณคดี มีความหมาย ๒ ประการ คือ ก) ความหมายแคบ ข) ความหมายกว้าง

- ก) **วรรณคดีที่มีความหมายแคบ** หมายถึง หนังสือที่แต่งดี หรือเป็นวรรณคดีชนิดวรรณศิลป์ (Emotive literature or belles-letters)^{๗๘}
- ข) **วรรณคดีที่มีความหมายกว้าง** มีความหมายครอบคลุมรูปแบบทั้งหมดที่มีอยู่ในวงวรรณคดี ครอบคลุมชื่อต่าง ๆ ที่ใช้เรียกวรรณคดี เช่น วรรณคดีทั่วไป (General literature) อันได้แก่งานเขียนทุกประเภททั้งที่อยู่ในรูปของหนังสือและที่จารึกลงเป็นลายลักษณ์อักษรบนแผ่นหิน ดินเผา หนังสั้ว ใบลาน กำแพง ถ้ำ หรืออาคาร เป็นต้น หรือ วรรณคดีชนิดวรรณศิลป์ (Emotive literature or belles-letters)^{๗๙} ซึ่งมีความเป็นศิลปะ ความสะเทือนอารมณ์ หรือการสร้างภาวะไหวพริบ (Sensibility) ให้เกิดขึ้นแก่ผู้ที่รับสารหรือผู้อ่าน รวมไปถึงการสร้างจินตนาการ (Imagination) ทำให้ผู้อ่านคล้อยตาม

จากทัศนะดังกล่าวข้างต้น พอสรุปได้ว่า ในทางปฏิบัติ วรรณคดี หมายถึง งานสร้างสรรค์ที่มีคุณค่าด้านวรรณศิลป์ที่ใช้ศิลปะด้านการประพันธ์ถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด และจินตนาการของผู้ประพันธ์โดยใช้ภาษาและสื่อ ๆ เป็นเครื่องมือในการสื่อความหมายไปยังผู้รับสาร

^{๗๖} พระยาอนุมานราชธน. (๒๕๐๓). **คำของวรรณคดี**. พระนคร : คลังวิทยา. หน้า ๑๑

^{๗๗} ชวน เพชรแก้ว. (๒๕๒๔). **การศึกษาวรรณคดีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์. หน้า ๓

^{๗๘} สิทธา พินิจภูวดล,ศ.ดร., (๒๕๕๕). **ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวรรณคดีวิจารณ์**, เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๗ หน่วยที่ ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๖.นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. หน้า ๗

^{๗๙} เรื่องเดียวกัน, อ้างแล้ว , หน้า ๗

๓.๑.๓ ความหมายตามตัวอักษรของคำว่า “การวิจารณ์วรรณคดี”

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ ได้ให้ความหมายของคำว่า “วิจารณ์” ไว้ดังนี้

“วิจารณ์ ก. ให้คำตัดสินสิ่งที่เป็นศิลปกรรมหรือวรรณกรรม โดยผู้มีความรู้เชื่อถือได้ว่า มีค่าความงามความไพเราะอย่างไร หรือมีข้อขาดตกบกพร่องอย่างไรบ้าง, ตีชม, มักใช้คำเต็มว่า วิพากษ์วิจารณ์”^{๘๐}

รัญจวน อินทรกำแหง กล่าวว่า “การวิจารณ์คือการพิจารณาเพื่อดูว่ามีข้อดีข้อเด่นอะไรบ้าง มีข้อบกพร่องอะไรบ้าง แล้วนำมาบอกให้ผู้อ่านได้ทราบข้อเสียและข้อดีนั้น อาจจะบอกเป็นคำพูดหรือเป็นคำเขียนก็ได้”^{๘๑}

เสถียรโกเศศ กล่าวว่า “การวิจารณ์ หมายถึง หลักความเห็นที่ใช้พิจารณาว่าสิ่งใดเป็นศิลปกรรมดีหรือเลวอย่างไร และท่านได้กล่าวเพิ่มเติมว่า คำวิจารณ์ ถ้าแยกเป็นส่วนสัดมีอยู่ ๓ ประการ คือ

- ๑) วิจารณ์ในแง่ความรู้สึกนึกเห็นของตน เรียกว่า จิตวิจารณ์ (Impressionistic Criticism)
- ๒) วิจารณ์ในแง่แปลหรือตีความหมาย เรียกว่า อรรถวิจารณ์ (Interpretative Criticism)
- ๓) วิจารณ์ในแง่ให้คำพิพากษา เรียกว่า วิพากษ์วิจารณ์ (Judicial Criticism)

การวิจารณ์อย่าง ที่ ๑ และ ๒ เป็นเรื่องของการนำความเห็นและความรู้สึกของบุคคลธรรมดาเป็นที่ตั้ง ไม่ได้ใช้หลักความรู้จะวิจารณ์ เพราะเป็นเรื่องรู้รสศิลปะเฉพาะ ส่วนการวิจารณ์แบบที่ ๓ ใช้หลักวินิจฉันเป็นทำนองเดียวกับผู้พิพากษาซึ่งทรงคุณความรู้วิชานิติศาสตร์ และก่อนจะตัดสินให้คำพิพากษาได้ ก็ต้องพิจารณาคดีให้ถ่องแท้แน่ใจเสียก่อน แต่กระนั้นกลางที่ยังต้องไปยุติเอาที่ศาลสูงสุดนี้มีฉันใด การให้คำวิพากษ์วิจารณ์ศิลปกรรมก็มีฉันนั้น”^{๘๒}

จากทัศนะข้างต้น จึงพอสรุปได้ว่า การวิจารณ์วรรณคดี เป็นการพิจารณาถึงคุณค่าของศิลปกรรมและวรรณกรรมโดยใช้ทฤษฎี หลักการ และกฎเกณฑ์อย่างเป็นระบบ (System) และมี

^{๘๐} ราชบัณฑิต. (๒๕๒๕). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: บริษัทอักษรเจริญทัศน์จำกัด. หน้า ๗๖๕

^{๘๑} รัญจวน อินทรกำแหง. (๒๕๑๕). การเลือกหนังสือและสื่อดัดตนวิศ. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง. หน้า ๕๑

^{๘๒} เสถียรโกเศศ. (๒๕๔๖). การศึกษาวรรณคดีแนววรรณศิลป์. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : ศยาม. หน้า

วิธีการ (Methodology) ในการวิจารณ์อย่างมีขั้นตอนและมีแนวทางในการปฏิบัติเพื่อให้ความเห็นอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งอาจใช้วิธีการพูดหรือเขียนเพื่อแสดงความคิดเห็นหรือประเมินคุณค่าของวรรณคดีนั้น ๆ อย่างเป็นเหตุเป็นผลและมีหลักการวิจารณ์

๓.๑.๔ ความหมายในทางปฏิบัติของคำว่า “การวิจารณ์วรรณคดี”

วิทฺย ศิวะศรียานนท์ กล่าวไว้ว่า “การวิจารณ์ที่แท้ คือ การพิจารณาลักษณะของบทประพันธ์ แยกแยะส่วนประกอบที่สำคัญ และหยิบยกออกมาแสดงว่าไพเราะงดงามเพียงใด วิเคราะห์ความหมายของบทประพันธ์นั้น แสดงหลักศิลปะ และแนวคิดของผู้ประพันธ์ เผยให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบต่าง ๆ ของงานนั้น และชี้ว่าแต่ละส่วนมีความสำคัญต่อส่วนรวมอย่างไร”^{๘๓}

ฟรานซิส เบคอน ได้ให้ความหมายของการวิจารณ์วรรณคดีไว้ว่า “การวิจารณ์วรรณกรรม คือ การอ่านโดยมิได้มุ่งความขัดแย้ง หรือลบหลู่ มิได้หลงเชื่ออย่างมกมาย และมีได้แสวงหาถ้อยคำ แต่เป็นการอ่านเพื่อไตร่ตรองพิจารณา”^{๘๔}

ลา บรูแยร์ (La Bruyere) กวีชาวฝรั่งเศส กล่าวว่า “บางครั้งการวิจารณ์วรรณกรรมก็ไม่ใช่วิชาการ และเป็นวิชาชีพซึ่งต้องการไหวพริบ ความสามารถและความชำนาญ”^{๘๕}

ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ได้กล่าวถึงความหมายของการวิจารณ์วรรณคดีไว้ว่า “การวิจารณ์คือ การพิจารณาสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้วบอกข้อดีข้อเสีย และเหตุของความดี ความเสีย การวิจารณ์ไม่ควรมีความหมายติง(หมายถึงการติเตียน)”^{๘๖}

กระแสร มาลยาภรณ์ กล่าวถึงการวิจารณ์วรรณคดีไว้ว่า “คือการพิจารณาเรื่องนั้นในทุกด้านอย่างมีใจเป็นธรรมหรือเป็นกลางที่สุด ว่าดีหรือไม่ดีอย่างไร”^{๘๗}

ดร.สิทธา พินิจภูวดล ให้ความหมายของการวิจารณ์วรรณคดีไว้ว่า “การวิจารณ์วรรณคดีคือการตัดสินคุณภาพของข้อเขียนว่าอะไรคือส่วนดี และอะไรคือส่วนเสีย โดยต้องอาศัยความซาบซึ้งเป็นเบื้องต้นและความรู้ความเข้าใจในทฤษฎีวรรณกรรมเป็นเบื้องต้น”^{๘๘}

^{๘๓} วิทฺย ศิวะศรียานนท์. (๒๕๒๙). **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์**. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์. หน้า ๒๑๗

^{๘๔} A.F Scott, Literary Terws, London Macmillan , 1967 p. 68

^{๘๕} P. Moreau, La critique litteraire en France, Paris, Collin, 1966 p. 13

^{๘๖} ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ. (๒๕๒๒). **ตัวอย่างการวิจารณ์นวนิยาย**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มปป. หน้า ๑๓๔

^{๘๗} กระแสร มาลยาภรณ์.(๒๕๐๙). **วรรณคดีวิจักษณ์และวิจารณ์**. กรุงเทพฯ : ประมวลการพิมพ์. หน้า ๑๑๘-๑๑๙

^{๘๘} สิทธา พินิจภูวดล.ดร. (๒๕๒๐). **ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ดวงกมล. หน้า ๔๘๐

ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ได้กล่าวว่า “การวิจารณ์วรรณคดีคือการประเมินคุณค่าของวรรณคดีนั้นว่าควรมีมาตรฐานสูงต่ำเพียงไร การตีในการวิจารณ์ควรเป็นการตีเพื่อก่อ ส่วนการชมก็ต้องชมเพราะชอบ การวิจารณ์จะต้องไม่กระทำเพื่อการจับผิด แต่จะต้องไม่ปล่อยให้ความบกพร่องทั้งหลายผ่านสายตาโดยไม่ยกมาพิจารณาวิเคราะห์”^{๘๙}

เจือ สตะเวทิน กล่าวว่า “วรรณคดีวิจารณ์ คือความพยายามหาหลักเกณฑ์ทางการประพันธ์ของผู้แต่งสถานหนึ่ง การค้นหาความรู้สึกนึกคิดทางจิตใจของเขาอีกสถานหนึ่ง และวิธีสื่อสารของเขาต่อผู้อ่านอีกสถานหนึ่ง แล้วจึงประเมินคุณค่าของเรื่องนั้นให้ผู้อ่านเห็นและเข้าใจหน้าที่ของนักวิจารณ์จึงอยู่ที่สมรรถภาพเชิงวิวินิจฉัย แล้วจึงตัดสินหรือวิพากษ์”^{๙๐}

ดร.เจตนา นาควัชระ ได้อธิบายว่า “วรรณคดีวิจารณ์หมายถึง ความคิดเห็นเกี่ยวกับวรรณคดี โดยจะไม่แยกระดับของความลึกซึ่งว่าวรรณคดีวิจิตรเป็นระดับเบื้องต้น และวรรณคดีวิจารณ์เป็นระดับสูง นักวิชาการในบางประเทศ เช่น เยอรมัน ใช้คำว่าวรรณคดีวิจารณ์ ในความหมายของความคิดเห็นเกี่ยวกับวรรณคดี ซึ่งแสดงออกมาในรูปของการวิจารณ์หนังสือในหน้าหนังสือพิมพ์หรือนิตยสารต่างๆ ส่วนการแสดงความคิดเห็นในระดับวิชาการ ซึ่งมีระบบและวิธีการคิดค้นที่แน่นอน เขามักจะแยกออกเป็น “ศาสตร์แห่งวรรณคดี” หรือเราอาจจะเรียกว่า “วรรณคดีวิทยา”^{๙๑}

ดังนั้น จึงอาจสรุปความหมายของคำว่า “การวิจารณ์วรรณคดี” ได้ดังนี้

“การวิจารณ์วรรณคดี หมายถึง การศึกษา วิเคราะห์ และทำความเข้าใจวรรณคดี โดยใช้ศาสตร์คือทฤษฎีแห่งวิชาความรู้เกี่ยวกับการวิจารณ์วรรณคดีมาเป็นแนวทางหรือเป็นพื้นฐานแห่งการวิจารณ์อย่างเป็นเหตุเป็นผล มีกระบวนการ มีขั้นตอนที่จะทำการวิจารณ์อย่างเป็นระบบระเบียบ และเป็นการเข้าถึงเนื้อหา จุดประสงค์ ความคิดจินตนาการของผู้ประพันธ์อย่างมีศิลปะ และนำมาอธิบายในแง่มุมต่าง ๆ ตามลักษณะของวรรณคดี ซึ่งทำให้เกิดสำนึกตระหนักในคุณค่าแห่งวรรณคดีอย่างซาบซึ้ง โดยการวิจารณ์วรรณคดีนั้นจะมีการประเมินค่าของวรรณคดีหรือไม่ก็ได้”

๓.๒ ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับร้อยกรองร่วมสมัย

คำว่า “ร้อยกรองร่วมสมัย” แบ่งเป็น ๒ คำ คือ ก) ร้อยกรอง ข) ร่วมสมัย

ก) ร้อยกรอง

^{๘๙} ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ. (๒๕๒๒). *วิเคราะห์วรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช. หน้า ๕๖

^{๙๐} เจือ สตะเวทิน. (๒๕๑๘). *วรรณคดีวิจารณ์*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สุทธินิสารการพิมพ์. หน้า ๑๑

^{๙๑} เจตนา นาควัชระ และ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ.(๒๕๒๐). *วรรณคดีวิจารณ์และวรรณคดีศึกษา*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมสงเคราะห์ศาสตร์แห่งประเทศไทย. หน้า ๑

คณาจารย์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ได้ให้ความหมายของคำว่าร้อยกรองไว้ดังนี้ว่า “บทร้อยกรอง หรือ บทกวีนิพนธ์ เป็นรูปแบบของงานเขียนวรรณคดีประเภทหนึ่งซึ่งเป็นงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่ถ่ายทอดความคิด อารมณ์ ความรู้สึกให้เข้าใจความหมายได้โดยผ่านสื่อทางภาษาหรือสื่ออื่น ๆ”^{๙๒}

รศ.นภลัย สุวรรณธาดา ได้ให้ความหมายของคำว่า “ร้อยกรอง” ไว้ดังนี้ว่า “ร้อยกรอง หมายความว่า คำประพันธ์ทุกประเภททั้งที่มีฉันทลักษณ์แบบดั้งเดิม เช่น โคลง กลอน และที่มีรูปแบบอื่น ๆ เช่น กลอนเปล่า หรือร้อยกรองที่ไม่กำหนดรูปแบบแน่นอน”^{๙๓}

เบญจมาศ พลอินทร์ ได้ให้ความหมายของร้อยกรองไว้ดังนี้ว่า ร้อยกรอง หมายถึง ข้อเขียนที่มีการจำกัดจำนวนคำหรือพยางค์ จำกัดความยาว มีการกำหนดเสียงสูงต่ำ เสียงหนักเบา เสียงสั้น เสียงยาว และกำหนดสัมผัส จังหวะไว้แน่นอน ซึ่งหมายรวมไปถึงคำประพันธ์แบบต่าง ๆ ที่ใช้ร้อยกรอง ได้แก่ กาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ ร่าย อันมีความหมายว่าเป็นหนังสือที่แต่งขึ้นตามแบบฉันทลักษณ์ ที่โบราณจารย์กำหนดไว้^{๙๔} ส่วน บทกวีนิพนธ์ หมายถึงบทร้อยกรองที่กวีแต่งขึ้นด้วยคำประพันธ์ชนิดใดชนิดหนึ่ง มีความมุ่งหมายเพื่อถ่ายทอดความคิดเพียงจุดเดียว หรือกวีนิพนธ์อาจใช้เรียกบทร้อยกรองที่ตัดตอนจาวรรณคดีเรื่องใดเรื่องหนึ่งเพียงตอนเดียวหรือสองตอนเป็นบทสั้น ๆ^{๙๕}

จากทัศนะข้างต้น จึงพอสรุปความหมายของคำว่า ร้อยกรอง ได้ดังนี้ว่า “ร้อยกรอง หมายถึง ข้อเขียนหรืองานสร้างสรรค์ที่กวีแต่งขึ้นด้วยการใช้กฎเกณฑ์แห่งฉันทลักษณ์ เพื่อบอกเล่าเรื่องราว หรือถ่ายทอดความคิด จินตนาการ อารมณ์ และความรู้สึกของผู้ประพันธ์ที่มีต่อสถานการณ์หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ได้ประสบมาต่อผู้อ่าน”

ข) ร่วมสมัย

คำว่า ร่วมสมัย มีข้อพึงพิจารณา ๓ ประการ คือ

- ๑) ความหมายของคำว่า “ร่วมสมัย”
- ๒) ลักษณะของคำว่า “ร่วมสมัย”
- ๓) ความแตกต่างระหว่าง “ร่วมสมัย” กับ “ปัจจุบัน”

^{๙๒} คณาจารย์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. (๒๕๓๐). *ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวรรณคดีวิจารณ์*.

เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๗. นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. หน้า ๖

^{๙๓} นภลัย สุวรรณธาดา,รศ., (๒๕๓๐). *แนวการวิจารณ์ร้อยกรองร่วมสมัย*. เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๗, นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. หน้า ๕๓๖

^{๙๔} เบญจมาศ พลอินทร์. (๒๕๒๕). *แง่คิดจากวรรณคดีและวรรณกรรม*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์ หน้า ๑๕-๑๖

^{๙๕} เรื่องเดียวกัน,อ้างแล้ว, หน้า ๑๗

๑) ความหมายของคำว่า “ร่วมสมัย”

พจนานุกรมภาษาอังกฤษ Webster’s ได้ให้ความหมายของคำว่า “ร่วมสมัย” (Contemporary) ไว้ดังนี้ว่า

“Contemporary : happening, existing, living, or coming into being during the same time, sometimes during the same year, decade, century or period”^{๙๖}

แปลว่า ความร่วมสมัย หมายถึง การเกิดขึ้น การคงอยู่ การมีชีวิตอยู่ หรือการเข้ามาในเวลาเดียวกัน ในปีเดียวกัน ในทศวรรษเดียวกัน ในศตวรรษเดียวกัน หรือในสมัยเดียวกัน

ดังนั้น คำว่า ร่วมสมัย จึงมีความหมายถึงการเกิดขึ้นหรือการดำรงอยู่ในช่วงเวลาเดียวกัน และเป็นคำที่ใช้ลงท้ายคำอื่นเพื่อแสดงให้เห็นความหมายว่าได้เกิดขึ้นหรือเป็นอยู่ในยุคเดียวกันหรือในสมัยเดียวกัน เช่นคำว่า “กวีร่วมสมัย” มีความหมายถึงกวีที่เกิดในยุคเดียวกัน หรือ คำว่า “วรรณคดีร่วมสมัย” มีความหมายถึง วรรณคดีที่แต่งขึ้นในช่วงระยะเวลาเดียวกัน เป็นต้น

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔ ได้ให้นิยามความหมายไว้ว่า “ร่วมสมัย ว. สมัยปัจจุบัน เช่น ประวัติศาสตร์ร่วมสมัย ศิลปะร่วมสมัย; รุนราวคราวเดียวกัน, สมัยเดียวกัน เช่น ลุงกับพ่อเป็นคนร่วมสมัยกัน”^{๙๗}

สรุปได้ว่า คำว่า ร่วมสมัย หมายถึง การมีอยู่ การดำรงอยู่ในยุคสมัยเดียวกันหรือในช่วงระยะเวลาเดียวกัน

๒) ลักษณะของวรรณคดีร่วมสมัย

วรรณคดีร่วมสมัยมี ๒ ลักษณะคือ ๒.๑) ลักษณะทั่วไป ๒.๒) ลักษณะพิเศษ

๒.๑) ลักษณะทั่วไป หมายถึง วรรณคดีที่มีลักษณะร่วมสมัยใน ๕ ประเด็น คือ

๒.๑.๑) ร่วมสมัยในเวลา หมายถึง วรรณคดีที่เกิดสมัยเดียวกัน ยุคเดียวกัน เช่น สามก๊กร่วมสมัยกับราชธานีราช หรือ ขุนช้างขุนแผนร่วมสมัยกับพระอภัยมณี เป็นต้น

๒.๑.๒) ร่วมสมัยในเหตุการณ์ หมายถึง วรรณคดีที่เกิดขึ้นในช่วงเหตุการณ์เดียวกัน โดยมากมักเป็นวรรณคดีเกี่ยวกับเหตุการณ์ทางการเมือง เช่น วรรณคดีเรื่องสามกรุง ของ น.ม.ส. เป็นต้น

^{๙๖} Webster’s Third New International Dictionary. U.S.A. : G & C Merriam Company, 1981, p. 491

^{๙๗} ราชบัณฑิต.(๒๕๕๖). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔ . กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน. หน้า ๙๗๓

๒.๑.๓) ร่วมสมัยในรูปแบบ หมายถึง วรรณคดีที่ใช้รูปแบบเป็นเครื่องกำหนด เช่น กลอนเปล่า วรรณรูป เป็นต้น

๒.๑.๔) ร่วมสมัยในเนื้อหา หมายถึง วรรณคดีที่นิยมใช้เนื้อหาเดียวกันหรือคล้าย ๆ กัน ในยุคเดียวกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับความนิยมของคนในช่วงระยะเวลานั้น ๆ ว่าชอบเขียนหรือชอบอ่านวรรณคดีแนวไหน เช่น ยุคหนึ่งอาจชอบเนื้อหาแนวอวกาศ หรือวิทยาศาสตร์ ผู้ประพันธ์ก็จะแต่งวรรณคดีที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว แต่อีกยุคหนึ่งอาจชอบแนวย้อนยุค ผู้ประพันธ์ก็จะแต่งวรรณคดีที่มีเนื้อหาย้อนยุค เป็นต้น

๒.๑.๕) ร่วมสมัยในแนวคิด หมายถึง วรรณคดีที่มีแนวคิดเดียวกันตามสมัยนิยม ส่วนใหญ่มักเป็นวรรณคดีเกี่ยวกับเหตุการณ์บ้านเมืองและสังคม เช่น วรรณคดีที่ต่อต้านนายทุนรับใช้มวลชน วรรณคดีเกี่ยวกับเรื่องรัก ๆ ใคร่ ๆ นิยายน้ำเน่า เป็นต้น

๒.๒) ลักษณะพิเศษ

ก) ร่วมสมัยในความเป็นอมตะ หมายถึง วรรณคดีที่แม้จะมีการประพันธ์เอาไว้มานานแล้วก็จริง แต่ก็ยังเป็นที่ยอมรับและได้รับการกล่าวขวัญถึงอยู่เสมอ ไม่ว่าจะกาลเวลาจะผ่านไปนานเพียงใดก็ตาม โดยวรรณคดีนั้นอาจถูกนำมาเสนอในรูปแบบอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ลายลักษณ์อักษร เช่น วรรณคดีเรื่องสังข์ทอง ได้ถูกนำมาสร้างเป็นละครโทรทัศน์หลายครั้ง เป็นต้น

ข) ร่วมสมัยในความเป็นมรดกทางวัฒนธรรม หมายถึง วรรณคดีแบบฉบับหรือวรรณคดีมรดก ซึ่งเป็นวรรณคดีที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติโดยไม่คำนึงถึงรูปแบบ เนื้อหา แนวคิด และยุคสมัยที่แต่งขึ้น แต่คำนึงถึงความเป็นเอกลักษณ์ของชาติ ทั้งในด้านการใช้ภาษาในการแต่ง ลักษณะเฉพาะของวรรณคดีที่เป็นที่จดจำของผู้อ่าน เส้นเรื่องของวรรณคดี รวมไปถึงรูปแบบเทคนิควิธีการนำเสนอที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะเรื่องและให้ข้อคิดคติธรรมต่อผู้อ่าน แม้จะแต่งขึ้นมานานแล้วก็ตาม แต่ก็ยังได้รับความนิยมอย่างมาก เช่น ลิลิตพระลอ อิเหนา ขุนช้างขุนแผน พระอภัยมณี เป็นต้น

๓) ความแตกต่างระหว่าง “ร่วมสมัย” กับ “ปัจจุบัน”

คำว่า “ร่วมสมัย” กับ คำว่า “ปัจจุบัน” มีทั้งส่วนที่เหมือนกันและต่างกัน กล่าวคือ วรรณคดีร่วมสมัยกับวรรณคดีปัจจุบันมีความเหมือนกันคือเป็นวรรณคดีที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่กำหนด ส่วนความต่างก็คือ วรรณคดีปัจจุบัน หมายถึง วรรณคดีทั่ว ๆ ไปซึ่งกว้างมาก ส่วนวรรณคดีร่วมสมัย มีลักษณะทั่วไป ๕ ประการคือ เวลา เหตุการณ์ รูปแบบ เนื้อหา และแนวคิด ซึ่งมีความหมายแคบกว่าวรรณคดีปัจจุบันอยู่มาก^{๔๘}

^{๔๘} นภลัย สุวรรณธาดา, รศ., (๒๕๓๐). แนวการวิจารณ์ร้อยกรองร่วมสมัย, เอกสารการสอนชุดวิชา ภาษาไทย ๗. นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. หน้า ๕๓๙-๕๔๐

กล่าวโดยสรุป ร้อยกรองร่วมสมัย หมายถึง ข้อเขียนหรืองานสร้างสรรค์ที่กวีแต่งขึ้นด้วยการใช้กฎเกณฑ์แห่งฉันทลักษณ์ เพื่อบอกเล่าเรื่องราว หรือถ่ายทอดความคิด จินตนาการ อารมณ์ และความรู้สึกของผู้ประพันธ์ที่มีต่อสถานการณ์หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ได้ประสบมาต่อผู้อ่าน โดยข้อเขียนหรืองานประพันธ์นั้นเป็นงานเขียนที่มีลักษณะร่วมสมัยใน ๕ ประการคือ เวลา เหตุการณ์ รูปแบบ เนื้อหา และแนวคิด

๓.๓ วิธีวิจารณ์บทร้อยกรองร่วมสมัย

วิธีการวิจารณ์บทร้อยกรองร่วมสมัย สามารถทำได้ ๓ วิธี คือ การวิจารณ์โดยใช้ศาสตร์ การวิจารณ์โดยจัดกลุ่มร้อยกรอง และการวิจารณ์แบบผสมผสาน^{๙๙}

๑) การวิจารณ์โดยใช้ศาสตร์

การวิจารณ์โดยใช้ศาสตร์ หมายถึง การวิจารณ์วรรณคดีตามแนววิชาการต่าง ๆ เช่น แนวจิตวิทยา แนวสังคมวิทยา แนวสุนทรียศาสตร์ แนวปรัชญา แนวภาษาศาสตร์ เป็นต้น การเลือกใช้แนววิจารณ์ย่อมขึ้นอยู่กับบทร้อยกรองที่จะวิจารณ์ด้วย กล่าวคือต้องเลือกวิธีวิจารณ์ให้เหมาะสมกับบทร้อยกรองนั่นเอง เช่น บทเสภาขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนต้องพราภางลาวทอง ว่า

สงสารตัวสงสารผิวสงสารบ้าน	สงสารท่านมารดาน้ำตาไหล
สงสารสวนหวนหอมสุมาลัย	สงสารทั้งข้าไทสงสารกัน
ขุนแผนแสนโคกสงสารน้อง	สงสารห้องฟูกหมอนที่นอนนั้น
แต่แลแลกลับไปเข้าไพรวัน	หันหับห้องร้องไห้ในทึนอน ฯ ^{๑๐๐}

กลอนนี้หากจะวิจารณ์แนวภาษาศาสตร์ ก็อาจกล่าวถึงการซ้ำคำ จะเห็นได้ว่า กวีใช้คำว่า “สงสาร” ซ้ำกันหลายครั้ง เพื่อย้ำความสงสารบุคคลใกล้ชิดและสงสารข้าวของสิ่งไม่มีชีวิต แต่ทำให้ได้รู้ว่าเป็นสิ่งใช้สอยในชีวิตประจำวัน กวีใช้วิธีการย้ำคำ ซ้ำคำจนทำให้ผู้อ่านเกิดความสงสารตัวละครไปด้วย นอกจากการซ้ำคำแล้ว กวียังใช้ความสามารถในด้านภาษาใช้คำที่อมความหมายเก็บความได้หมดภายในวรรคเดียวในวรรคสุดท้ายของบทกวี ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพนางลาวทองหันหลังหับประตูห้องแล้วไปนอนร้องไห้ในทึนอน

๒) การวิจารณ์โดยจัดกลุ่มร้อยกรอง

การวิจารณ์โดยจัดกลุ่มร้อยกรอง เป็นการจัดกลุ่มกวีนิพนธ์โดยใช้การจัดกลุ่มของบทร้อยกรองเป็นเกณฑ์เพื่อสะดวกในการวิจารณ์ ดังนี้

๒.๑) ใช้รูปแบบเป็นเกณฑ์ ได้แก่ กลุ่มกวีที่ใช้ฉันทลักษณ์เดิมและกลุ่มที่ใช้รูปแบบอิสระ เช่น กลอนเปล่า กลอนลูกทุ่ง วรรณรูป เป็นต้น

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, อ้างแล้ว, หน้า ๕๕๐

^{๑๐๐} กรมศิลปากร. (๒๕๐๒). บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. หน้า ๑๓๘

๒.๒) ใช้เนื้อหาและแนวคิดเป็นเกณฑ์ เช่น กลุ่มเพื่อฝัน กลุ่มสายลมแสงแดด กลุ่มแสงหา กลุ่มศิลปะ กลุ่มเพื่อชีวิต เป็นต้น

อนึ่ง อาจมีการจัดกลุ่มอื่น ๆ อีกก็ได้ตามความเหมาะสม เช่น ไพธิน รุ่งรัตน์ จัดกลุ่มกวีและผลงานเป็น ๓ กลุ่ม คือ ประเภทพรำคำ-ความเด่น หมายถึงดีทั้งคำและความ ประเภทหวานลึก-รู้สึก นำ หมายถึงมุ่งแสดงอารมณ์เป็นสำคัญ และประเภทมุ่งความคิด-พิศสังคม คือเน้นความคิดในการปรับปรุงสังคม เป็นต้น^{๑๐๑}

๓) การวิจารณ์แบบผสมผสาน

การวิจารณ์ประเภทนี้ เป็นการผสมผสานระหว่างรูปแบบการวิจารณ์โดยใช้ศาสตร์และการจัดกลุ่มบทร้อยกรองเข้าด้วยกัน โดยใช้ทฤษฎีการวิจารณ์วรรณคดีแนวต่าง ๆ เป็นหลักในการวิจารณ์

การวิจารณ์เนื้อหาและแนวคิดในบทกวีร้อยกรองร่วมสมัยนั้น ใช้หลักการแบบที่ ๓ คือแบบผสมผสาน ได้แก่ การใช้หลักวิชาการด้านการวิจารณ์วรรณคดีแนวต่าง ๆ เช่น การวิจารณ์วรรณคดีแนวภาษาศาสตร์ หรือแนวภาษาศาสตร์ เป็นต้น ผสมผสานกับวิธีการจัดกลุ่มบทร้อยกรอง ซึ่งได้จัดกลุ่มร้อยกรองไว้เป็น ๒ กลุ่ม คือ ก) กลุ่มบทกวีเพื่อศิลปะ ข) กลุ่มบทกวีเพื่อชีวิต ทั้งนี้เพื่อสะดวกในการตั้งหลักเกณฑ์สำหรับการวิจารณ์ และเพื่อป้องกันมิให้เกิดความสับสนกระจัดกระจาย โดยใช้องค์ประกอบของบทร้อยกรองมาเป็นเกณฑ์พิจารณา นั่นก็คือ ก) องค์ประกอบด้านเนื้อหาและแนวคิด ข) องค์ประกอบด้านรูปแบบของร้อยกรอง ค) องค์ประกอบด้านสุนทรียภาพของร้อยกรอง”^{๑๐๒}

๓.๔ การวิจารณ์องค์ประกอบด้านเนื้อหาและแนวคิดในบทร้อยกรองร่วมสมัย

ก่อนจะวิจารณ์บทร้อยกรองร่วมสมัย จำต้องมีความรู้ความเข้าใจองค์ประกอบในบทกวีนิพนธ์ทั้งด้านความหมาย เนื้อหาและแนวคิด รูปแบบในบทกวีซึ่งได้จัดกลุ่มไว้แล้ว ๒ กลุ่ม คือ บทกวีเพื่อศิลปะและบทกวีเพื่อชีวิตเสียก่อน เพื่อจะได้ทราบลักษณะของบทกวีประเภทร้อยกรองอย่างถ่องแท้

๓.๔.๑ ความหมายของ “บทกวีเพื่อศิลปะ”

“บทกวีเพื่อศิลปะ” หมายถึง ศิลปะที่สร้างจากอารมณ์สะท้อนใจ มุ่งสื่ออารมณ์เพียงอย่างเดียว มิได้มีจุดมุ่งหมายเป็นอย่างอื่น มิได้มีเจตนาจะยกระดับสังคม มิได้มีเจตนาจะสั่งสอนผู้ใดโดยตรง ศิลปะประเภทนี้จัดเป็นศิลปะบริสุทธิ์ซึ่งเกิดจากความต้องการภายในของผู้สร้างสรรค์ผลงาน มิใช่เกิดจากความมุ่งหมายภายนอก^{๑๐๓}

^{๑๐๑}ไพธิน รุ่งรัตน์. (๒๕๒๙). นักเลงกลอนรุ่นใหม่ ผู้สืบสานมรดกทางวัฒนธรรม, เอกสารอัดสำเนา

^{๑๐๒}นภลัย สุวรรณธาดา,รศ.,(๒๕๓๐). แนวการวิจารณ์ร้อยกรองร่วมสมัย, เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๗. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. หน้า ๕๕๐-๕๕๑

^{๑๐๓}เรื่องเดียวกัน, อ้างแล้ว, หน้า ๕๕๕

๓.๔.๒ เนื้อหาและแนวคิดในบทกวีเพื่อศิลปะ

เนื้อหาและแนวคิดในบทกวีเพื่อศิลปะ ส่วนใหญ่จะมีเนื้อหาและแนวคิดเกี่ยวกับอารมณ์ โดยมากจะกล่าวถึงความรัก ธรรมชาติ และอารมณ์อื่น ๆ ดังนี้

๑) ความรัก บทกวีเพื่อศิลปะที่มีเนื้อหาและแนวคิดเกี่ยวกับความรักระหว่างเพศ เพื่อแสดงออกถึงอารมณ์ที่ละเอียดอ่อนลึกซึ้งและมีพลังในความรัก โดยมีลักษณะการพรรณนาถึงความรักในลักษณะต่าง ๆ เช่น พรรณนาถึงความความรู้สึกดีดีที่มีต่อความรัก เช่น

ถึงม้วยดินสิ้นฟ้ามหาสมุทร	ไม่สิ้นสุดความรักสมครสมาน
แม้เกิดในใต้ฟ้าสุธาธาร	ขอพบพานพิศวาสไม่คลาดคลา
แม้เนื้อเย็นเป็นห้วงมหรณพ	พี่ขอพบศรีสวัสดิ์เป็นมัจฉา
แม้เป็นบัวตัวพี่เป็นภุมรา	เซยผกาโกสุมประทุมทอง
แม้เป็นถ้ำอำไพใคร่เป็นหงส์	จะร่อนลงสิ่งสู่เป็นคู่สอง
ขอติดตามทราบนสงวนนวลละออง	เป็นคู่ครองพิศวาสทุกชาติไป ฯ

(พระอภัยมณี : สุนทรภู่)^{๑๐๔}

หรือพรรณนาถึงการตัดพ้อต่อว่าอันเป็นความรู้สึกที่เกิดจากความรัก เช่น

ไม่เมาเหล้าแล้วแต่เรายังเมารัก	สุดจะหักห้ามจิตคิดไฉน
ถึงเมาเหล้าเข้าสายก็หายไป	แต่เมาใจนี้ประจำทุกค่ำคืน

(นิราศภูเขาทอง : สุนทรภู่)^{๑๐๕}

๒) ธรรมชาติ

กวีกลุ่มนี้มักใช้ธรรมชาติมาเป็นวัตถุดิบในการพรรณนาถึงธรรมชาติ เป็นการพรรณนาถึงความประทับใจในความงามนั้นหรืออาจใช้ธรรมชาติเพื่อเปรียบเทียบกับสิ่งอื่น ๆ ก็ได้ เช่น

ทะเลลากท่วงเว้ง	หนหนาว
ลุ่ม ลีวจมดาวหนาว	แหล่งหล้า
ปุ่ม หินเปียบเภาขาว	ปุยนุ่น
ปู ไต้เมฆข้ามฟ้า	เที่ยวเฟ้น กินสวรรค์

(กวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์ ๒๕๒๙ : ๖๐)^{๑๐๖}

^{๑๐๔} พระสุนทรโวหาร (ภู่). (๒๕๔๔). พระอภัยมณี. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. หน้า ๒๒๐

^{๑๐๕} พระสุนทรโวหาร (ภู่). (๒๕๕๑). นิราศภูเขาทอง. ภาษาไทย วรรณคดีและวรรณกรรม ม.๑.

กรุงเทพฯ : บริษัทอักษรเจริญทัศน์จำกัด. หน้า ๘

^{๑๐๖} http://maysaifon.blogspot.com/2007/08/blog-post_08.html

๓) เรื่องอื่น ๆ

กวีกลุ่มนี้ อาจกล่าวถึงอารมณ์ ความคิด ความฝัน หรือความประทับใจต่อสิ่งที่พบเห็น แล้วร้อยกรองบทประพันธ์ขึ้นเพียงเพื่อการจะสื่อหรือบอกเล่าผ่านตัวอักษรเท่านั้น มิได้มุ่งหมายว่าต้องเขียนเพื่อประโยชน์ใดใด เช่น

ซึ่งสำหรับดวงกมลใครคนหนึ่ง

จากผู้ซึ่งเคยครองเสียงร้องไห้

ฉันหวังว่าวันหนึ่งซึ่งห่างไกล

จะมีในวันนั้นที่ฉันรอ ฯ

(วาณิช จรุงกิจอนันต์)^{๑๐๗}

๓.๔.๓ เนื้อหาและแนวคิดในบทกวีเพื่อชีวิต

บทกวีร้อยกรองเพื่อชีวิต เป็นบทร้อยกรองที่ให้ความสำคัญกับเนื้อหาสาระมากกว่าความไพเราะของถ้อยคำ มีวัตถุประสงค์ในการประพันธ์เพื่ออุดมการณ์ทางสังคม เพื่อตีแผ่ เพื่อเรียกร้องเพื่อระบายความในใจของกวีที่มีต่อสังคม เช่น การไม่ได้รับความเป็นธรรม หรือความทุกข์ใจ เป็นต้น โดยมีเนื้อหาและแนวคิดเกี่ยวกับสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วิธีการดำเนินชีวิต และคุณธรรม

ก) ด้านสังคม บทกวีเพื่อชีวิตในด้านสังคม มักกล่าวถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ เศรษฐกิจ การเมือง หรือความทุกข์ยากของคนระดับใช้แรงงานที่มักไม่ค่อยได้รับความเป็นธรรม เนื้อหาของบทกวีจึงเป็นเนื้อหาที่ตรงไปตรงมา เสียดสี มีทั้งแนวทางการเขียนที่รุนแรงและสุภาพนุ่มนวล ตัวอย่างเช่น บทกวีสะท้อนการเมืองของหม่อมอัม อิราวัต ดังนี้

อุ้นอำนาจที่จัดวางอย่างถูกต้อง

อุ้นเพื่อนพ้องน้องพี่ชายและนายหญิง

อุ้นเพราะกุมคัมด้วยเสียงประชารจริง

อุ้นเพราะอิงในประชา-อธิปไตย

(หม่อมอัม อิราวัต)^{๑๐๘}

ข) ด้านคุณธรรม บทกวีเพื่อชีวิตในด้านคุณธรรม จะมุ่งกล่าวถึงคุณความดี ข้อคิดสะกิดใจ คำเตือนสอนใจให้แก่วิถีอันเป็นสัจธรรมของชีวิต เช่น

^{๑๐๗} <https://www.gotoknow.org/posts/477118>

^{๑๐๘} <https://www.voicetv.co.th/read/66727>

หนังสืออื่นหมิ่นแสบในแดนหล้า

หนีเข้าป่าพนาไพรกว้างไพศาล

หนีเข้าสู่มหาสมุทรอุทกธาร

หนีด้วยการเหาะเหินเดินนภา

แม้หนีไกลสุดหล้าฟ้าเขาเขียว

“กรรม”ยัง “เกี่ยว” เกาะกุม รุมโถมถา

ต้อง “ชดใช้” เวรกรรม ที่ทำมา

“กฎแห่งกรรม” เตือนว่า “อย่าสร้างเวร” ฯ

(เฉลิมชัย ชยเมธี ป.ธ.๙)^{๑๐๙}

สรุปได้ว่า เนื้อหาและแนวคิดในบทกวีเพื่อศิลปะนั้น เน้นความงามทางอารมณ์และจินตนาการ ส่วนบทกวีเพื่อชีวิตเน้นเนื้อหาสาระเป็นด้านหลัก แต่ในปัจจุบัน บทกวีร่วมสมัยมีเนื้อหาที่ให้ความสำคัญทั้งด้านความงาม ทั้งด้านอารมณ์ และด้านสาระที่แฝงคำสอนข้อคิดเตือนใจเอาไว้ด้วย ดังนั้น ผู้วิจารณ์วรรณคดีควรตระหนักและควรระวังวิเคราะห์วัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายของบทกวีร้อยกรองที่ผู้ประพันธ์ต้องการจะสื่อถึงผู้อ่าน เพื่อที่จะได้วิจารณ์ได้อย่างถูกต้องตรงประเด็นตามเจตนาของผู้ประพันธ์

๓.๕ การวิจารณ์เนื้อหาและแนวคิดในร้อยกรองร่วมสมัย

การวิจารณ์เนื้อหาและแนวคิดในร้อยกรองร่วมสมัย มีหลักการและขั้นตอนสำหรับการวิจารณ์ดังต่อไปนี้

- ๑) ศึกษาผลงานและอัตชีวประวัติของกวี
- ๒) จัดกลุ่มผลงาน
- ๓) กำหนดขอบเขตการวิจารณ์
- ๔) เลือกแนวการวิจารณ์
- ๕) วิเคราะห์เนื้อหาและแนวคิด
- ๖) สรุปและเสนอแนะ^{๑๑๐}

๑) ศึกษาผลงานและอัตชีวประวัติของกวี

^{๑๐๙} พระมหาเฉลิมชัย ชยเมธี. (๒๕๕๘). *ต้นรู้ต้นรัก*. กรุงเทพฯ : สื่อตะวัน. หน้า ๗๘

^{๑๑๐} นภลัย สุวรรณธาดา,รศ.,(๒๕๓๐). *แนวการวิจารณ์ร้อยกรองร่วมสมัย*, เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๗. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. หน้า ๕๖๐

การที่จะวิจารณ์บทกวีนั้น สิ่งสำคัญประการแรกที่ควรคำนึงถึงก็คือ การศึกษาผลงานและชีวประวัติของกวีท่านนั้น ๆ ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ เพราะจะทำให้ผู้วิจารณ์สามารถมองเห็นแนวความคิดหรือความรู้สึคนึกคิดของกวีท่านนั้นผ่านบทกวีนั้นเอง การศึกษาชีวประวัติของผู้เขียน จะทำให้ได้เรียนรู้สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ตัวของกวี เนื่องจากสิ่งเหล่านี้มักมีอิทธิพลต่อแนวการเขียนหรือเป็นกรอบความคิดของนักกวีด้วยเช่นกัน เช่น กวีที่เติบโตมาในชนบท ได้รับความลำบากยากแค้นของชาวบ้าน ย่อมสามารถเขียนบทกวีที่บรรยายลักษณะของความแร้นแค้นของชาวชนบทได้เป็นอย่างดี เช่น จิตร ภูมิศักดิ์ เป็นต้น

๒) จัดกลุ่มผลงาน

การจัดกลุ่มผลงานสามารถทำได้ ๒ วิธี คือ

๒.๑) ผลงานของกวีคนเดียว

๒.๒) ผลงานของกวีกลุ่มเดียวกัน

๓) กำหนดขอบเขตการวิจารณ์

การกำหนดขอบเขตของการวิจารณ์ จะทำให้ผู้วิจารณ์มีกรอบในการวิจารณ์ โดยพิจารณาเฉพาะประเด็นที่ต้องการเท่านั้น ไม่สับสน และมีความชัดเจนในแนวความคิดเพียงหนึ่งเดียวเท่านั้นในการจะวิจารณ์ แม้ว่าบทหรือกรอกร่วมสมัยจะมีประเด็นที่น่าสนใจจะวิจารณ์มากมายก็ตาม แต่ก็กว้างเกินไปสำหรับการวิจารณ์ และอาจทำให้ผู้วิจารณ์ละเลยประเด็นสำคัญไปก็เป็นได้ ดังนั้น จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้วิจารณ์จะกำหนดขอบเขตของการวิจารณ์ไว้ให้ชัดเจนก่อนที่จะวิจารณ์ เช่น บทกวีของนิภา บางยี่ขัน มีจุดน่าสนใจมากมาย แต่ผู้วิจารณ์อาจหยิบยกเพียงแค่เรื่องความรักมาวิจารณ์เพียงประเด็นเดียว โดยตั้งชื่อหัวข้อว่า “เนื้อหาและแนวคิดเกี่ยวกับความรักในบทกวีของนิภา บางยี่ขัน” เป็นต้น

๔) เลือกแนวการวิจารณ์

แนวการวิจารณ์ เป็นการใช้ศาสตร์หรือทฤษฎีการวิจารณ์วรรณคดีแบบต่าง ๆ มาใช้เป็นแนวการวิจารณ์ โดยต้องเลือกใช้ให้เหมาะสมกับเรื่องที่จะอ่าน แต่ส่วนใหญ่ก็ใช้วิธีผสมผสานมาเป็นฐานสำหรับการวิจารณ์

๕) วิเคราะห์เนื้อหาและแนวคิด

แนวคิดของบทหรือกรอนั้น กวีมิได้แสดงออกอย่างตรงไปตรงมา แต่ใช้สำนวนโวหารและศิลปะการประพันธ์ การใช้ถ้อยคำเพื่อบ่งบอกถึงเจตนาและจินตนาการเพื่อชวนให้ผู้อ่านได้ติดตามหรือชวนให้พิศวง เช่น บทหรือกรองของสุนทรภู่ ดังนี้ว่า

ไม่เมาเหล้าแล้วเรายังเมารัก สุดจะหักห้ามจิตคิดเอน

ถึงเมาเหล้าเข้าสายก็หายไป แต่เมาใจนี้ประจำทุกค่ำคืน ฯ^{๑๑๑}

เนื้อหาและแนวคิดในบทกวีนี้ ย่อมมิใช่หมายความว่า “เมารัก” ได้จริง ๆ แต่สุนทรภู่ต้องการสื่อสารในเชิงเปรียบเทียบให้ภาพพจน์หรือให้เกิดจินตนาการต่อผู้อ่าน อันจะทำให้ผู้อ่านเข้าใจในสารที่ต้องการจะสื่อได้อย่างชัดเจน โดยเปรียบเทียบว่า เมาเหล้า ไม่นานก็สร้างได้ แต่ถ้าเมารักนี้จะต้องเมาอยู่เรื่อยไปไม่สิ้นสุด

๖) การสรุปและการเสนอแนะ

วิธีสรุป

๖.๑) แนวคิดหลักของบทกวีคืออะไร

๖.๒) ผู้อ่านจะได้อะไร

๖.๓) ให้ข้อสังเกตหรือเสนอแนะ

ดังนั้น ผู้วิจารณ์ต้องทำความเข้าใจในประเด็นเหล่านี้ให้ชัดเจนก่อน และข้อสำคัญต้องไม่ติดข้องกับสิ่งเก่า ๆ มุมเก่า ๆ สัญลักษณ์เก่า ๆ ไม่เช่นนั้นแล้ว อ่านก็บทกวีขึ้นย้อมให้ความรู้สึกเช่นเดียวกัน^{๑๑๒}

๓.๖ การวิจารณ์รูปแบบของร้อยกรองร่วมสมัย

รูปแบบของร้อยกรองร่วมสมัย มี ๒ คือ ร้อยกรองร่วมสมัยแบบดั้งเดิมของไทย และร้อยกรองร่วมสมัยรูปแบบอื่น ๆ

ร้อยกรองร่วมสมัยแบบดั้งเดิมของไทย

ร้อยกรองร่วมสมัยแบบดั้งเดิมของไทย คือ กาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ ร่าย ลิลิต และกลบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลอนแปด ยังเป็นที่นิยมอยู่มากในปัจจุบัน เนื่องจากกลอนแปดมีจังหวะลีลาคล้ายคำพูด รวมทั้งอาจเนื่องมาจากอิทธิพลของสุนทรภู่ที่ต่อมาได้รับการยกย่องจากยูเนสโกให้เป็นหนึ่งในบรรดากวีเอกของโลก ลีลากลอนของสุนทรภู่จึงเป็นที่กล่าวขวัญถึงอย่างยกย่องเป็นพิเศษ^{๑๑๓}

^{๑๑๑} สุนทรภู่, นิราศภูเขาทอง,

<http://th.wikisource.org/wiki/%E0%B8%99%E0%B8%B4%E0%B8%A3%E0%B8%B2%E0%B8%A8%E0%B8%A0%E0%B8%B9%E0%B9%80%E0%B8%82%E0%B8%B2%E0%B8%97%E0%B8%AD%E0%B8%87>

^{๑๑๒} ไพสินธุ์ รุ่งรัตน์ นักเลงกลอนรุ่นใหม่ ผู้สืบสานมรดกทางวัฒนธรรม เอกสารอัดสำเนา ๒๕๒๙, หน้า

๒๔

^{๑๑๓} นภลัย สุวรรณธาดา, รศ., แนวการวิจารณ์ร้อยกรองร่วมสมัย, เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๗, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, พิมพ์ครั้งที่ ๑, พ.ศ.๒๕๓๐, หน้า ๕๖๕

ชวน เพชรแก้ว ได้กล่าวถึงความไพเราะของบทร้อยกรองไว้ดังนี้ว่า “บทร้อยกรองที่ยก
ย่องกันว่ามีความไพเราะ ย่อมมีแง่มุมอันประกอบด้วยคุณสมบัติหลายประการ คุณสมบัติเหล่านี้
ก่อให้เกิดความซาบซึ้ง ความสะเทือนอารมณ์แก่ผู้อ่านและช่วยส่งเสริมให้บทร้อยกรองนั้นมีคุณค่า
สูงส่งยิ่งขึ้น องค์ประกอบที่สร้างความไพเราะงดงามให้แก่บทร้อยกรองได้แก่

- ๑) คำที่เลือกสรร
- ๒) เสียงเสนาะ
- ๓) ความหมายอันลึกซึ้งกินใจ

๑) คำที่เลือกสรร คำที่ใช้ในบทร้อยกรองมีอยู่ ๒ ประเภท คือ ใช้คำธรรมดา ดาด ๆ พื้น ๆ
และใช้คำมีความหมายลึกซึ้งสะเทือนอารมณ์ การเลือกใช้คำทั้งสองประเภทนี้ต้องคำนึงถึงเนื้อหาและ
ร้อยกรองที่ใช้ควบคู่กันไปด้วย เช่น เลือกใช้คำที่สูงส่ง มีสง่าด้วยรูปและเสียงเป็นพิเศษ เช่นคำว่า
เยาวมาลย์ สมร ขวัญอ่อน ทรมางวน โศกศัลย์ ไพโรหรง ฯลฯ กับเนื้อหาที่ไม่ก่อให้เกิดความรู้สึกไป
ในทางโกรธแค้น เกลียด ไม่พอใจ ส่วนคำดาด ๆ พื้น ๆ หรือคำที่มีเสียงแข็ง หรือค่อนข้างจะหยาบคาย
บางคำ เราจะใช้กับเนื้อหาที่เป็นบทรัก บทชมความงาม (ยกเว้นบทล้อ) บทคร่ำครวญ และบทสั่งสอน
ไม่ได้เช่นเดียวกัน ลองสังเกตการณ์ใช้คำในร้อยกรองต่อไปนี้ว่า กวีเลือกใช้คำได้เหมาะสมเพียงไร

“เจ้าลิมนอนซ่อนพุ่มกระพุ่มต่ำ เด็ดใบบอนซ่อนน้ำที่ไรฝ้าย
พี่เคี้ยวหมากเจ้ากอยากพี่ยังคาย แขนซ้ายคอดแล้วเพราะหนูนอน” ฯ
(ขุนช้างขุนแผน)

๒) เสียงเสนาะ หมายถึง การเลือกใช้คำที่มีเสียงหนักเบา สั้น ยาว ระดับเสียงสูงหรือต่ำ
หรือสัมผัสกันได้เพราะพริ้งพริ้งหู ไม่ทำให้เกิดความแปร่งขึ้น หรือเสียงอยู่ในระดับเดียวกัน หรือสูงขึ้น
และลดลงตามลำดับอันควร^{๑๑๔} เสียงเสนาะเป็นคุณสมบัติสำคัญที่จะทำให้บทร้อยกรองนั้น ๆ งดงาม
ในความรู้สึกของผู้อ่าน เสียงเสนาะของบทร้อยกรองมีขึ้นได้ด้วย

๒.๑ สัมผัส ร้อยกรองมีทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษร เสียงสัมผัสทำให้เกิดความ
คล่องจอง อันเป็นแง่มุมประการหนึ่งของบทร้อยกรอง สัมผัสบังคับเรียกว่า สัมผัสนอก ส่วน
สัมผัสไม่บังคับเรียกว่า สัมผัสใน สัมผัสในอาจเป็นสัมผัสอักษรหรือสระก็ได้ แต่สัมผัสนอกส่วน
ใหญ่เป็นสัมผัสสระ เช่น

สาวสนมสนองนาถไต้	ทูลสาร
พระจักรจากสถาน	ถิ่นท้าว
เสด็จแดนทูลกันดาร	ไฉราฯ เสมอมา

^{๑๑๔} สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, วรรณคดีและวรรณกรรมปัจจุบัน, หน้า ๔

ภาพรรณแสนหรรษา

ดวนร้างแรมโฉน ฯ

(ลิลิตตะเลงพ่าย)

หรือ

เรื่อยเรื่อยมารอนรอน

ทิพาการจะตกต่ำ

สนธยาจะใกล้ค่ำ

คำนึงหน้าเจ้าตาตรู

เรื่อยเรื่อยมาเรียงเรียง

นกบินเฉียงไปทั้งหมู่

ตัวเดียวมาพลัดคู่

เหมือนพ็อยู่ผู้เดียวตาย ฯ

(กาพย์เห่เรือ)

๒.๒ ลีลาจังหวะ หมายถึง ช่วงเช้าที่มีผลทำให้เสียงอ่อนเนิบ หรือคึกคักกระชั้น กระชาก กระแทกกระชั้น ลีลาจังหวะที่ถือว่างามนั้นขึ้นอยู่กับการใช้คำ และชนิดคำประพันธ์ ที่สอดคล้องกับเนื้อเรื่อง เช่น ตอนใดต้องการแสดงอารมณ์รุนแรง ลีลาจังหวะจะต้องเร่งเร้า กระแทกกระชั้น^{๑๑๕} เช่น

เอออูเหม่นะมิงชีข้างกระไร

ทุทาสสกุลฉะนี้โฉน ก็มาเป็น

ศึกก็ยังมิถึงและมิงก็ยังมิเห็น

จะน้อยจะมากจะยากจะเย็น ประการใด

อวดฉลาดและคาดแกล้งเพราะใจ

ขยาดขยันมิทันอะไร ก็หมิ่นกู ฯ

(สามัคคีเภทคำฉันท์)

เสียงของร้อยกรองอันเกิดจากสัมผัส และลีลาจังหวะเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้สะท้อนอารมณ์ และบังเกิดความรู้สึกไปตามเนื้อเรื่องอย่างลึกซึ้งประทับใจ อันจักเปรียบได้กับเสียงดนตรีในภาพยนตร์ซึ่งทำให้เกิดความรู้สึกตื่นเต้น สะดุ้งกลัว คึกคะนอง อ่อนหวานชวนเคลิบเคลิ้ม หรือเศร้าหม่นหมอง^{๑๑๖}

๒.๓ การเลียนเสียงธรรมชาติ เป็นการสร้างภาพพจน์ของผู้เขียนที่นำผู้อ่านให้เข้าถึง หรือใกล้ชิดกับการพรรณนานั้น มากยิ่งขึ้น โดยกวีจะต้องมีความสามารถในการสอดใส่คำที่เลียนเสียงธรรมชาติในบทร้อยกรองให้เหมาะสม เช่น

ไผ่ซอ้ออ้อเอียดเปียดออด

ลมลอดไล่เลี้ยวเรียวไผ่

ออดแอตแอตออดยออดไกว

แพใบไผ่น้ำลำคลอง ฯ

(คำหยาด)

^{๑๑๕} สิทธา พินิจวุฒล, ร้อยกรอง, หน้า ๘๕

^{๑๑๖} กุหลาบ มัลลิกมาศ, วรรณกรรมไทย , หน้า ๑๖๖

สดเจียบเยียบเย็นทุกเส้นหญ้า แต่สัตว์ป่าปีบร้องก้องกระหึ่ม
 ไม่เห็นหนต้นไม้พระไตรคริม เสียงจิมจิมเงาไม้พระไตรคะนอง
 ทั้งเปรตผีปีแก้วแว่วแว่วหวีด จังหริดกริดกริดเกลียวเสียวสยอง
 เสียงหรีงหรีงกึ่งไพรเรไรร้อง แม่ม่ายลองโนเพราะเสนาะโน ฯ
 (นิราศพระประธม)

๒.๔ การเล่นคำ หมายถึง การซ้ำคำ ซ้ำความ ซ้ำอักษร เป็นกลวิธีที่ให้ความไพเราะด้านเสียง อีกวิธีหนึ่ง นอกจากจะให้เสียงเสนาะแล้ว ส่วนมากยังมีความหมายที่ลึกซึ้งกินใจอีกด้วย ตัวอย่างเช่น

สายหยุดหยุดกลิ้งฟุ้ง	ยามสาย
สายบ่หยุดเสน่หาย	ห่างเศร้า
ก็คืนก็วันวาย	วางเทวษ ราแม่
ถวิลทุกขบค้ำเช้า	หยุดได้ ชันใด (ลิลิตตะเลงพ่าย)
เพกาเกาะทุกก้านกิ่ง	กรรมกรกำขิงกันชมหลง
มัดกากากวนล่วนกาดง	กาฝากกลางทำรังกา
รักราช จงจิตน้อม	ภักดี ท่านนา
รักชาติ กอบกรณีย์	แนวไฉ
รักศาสน์ กองบุญตรี	สุจริต ถ้วนเทอญ
รักศักดิ์ จงจิตให้	โลกขรื่องสรรเสริญ ฯ (สยามานุสติ)

๓) ความหมายอันลึกซึ้ง หมายถึง บทร้อยกรองที่จะมีความหมายอันลึกซึ้งกินใจได้นั้น จะต้องเป็นบทร้อยกรองที่ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความรู้สึกคล้อยตามหรือเกิดจินตนาการตามบทร้อยกรองได้ กล่าวคือ บทร้อยกรองนั้นจะต้องสร้างสรรค์ด้านอารมณ์ที่หลายหลากต่อผู้อ่านและผู้ฟัง ความหมายอันลึกซึ้งของบทร้อยกรองจึงเกิดจากกลวิธีการแต่ง ดังนี้

๓.๑ การใช้กวีโวหาร คือ การใช้ชั้นเชิงในการแต่งให้มีรสของถ้อยคำลึกซึ้งกินใจ โดยมุ่งเอาด้านอารมณ์ความรู้สึกเป็นสำคัญมากกว่าข้อเท็จจริง กวีโวหาร แบ่งเป็น ๔ คือ เสาวรจนีย์ นารีปราโมทย์ พิโรธวาทัง และสัลลาปังคพิสัย กวีโวหารมีการแสดงออกในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

ก) อุปมาอุปไมย คือ การเปรียบเทียบโดยตรงหรือโดยอ้อม ให้เห็นและรู้สึกชัดเจน ยิ่งขึ้นกว่าคำอธิบายตามธรรมดา เช่น

ตัวข้าอุปมาเหมือนใบตอง	ประคองห่อหุ้มขนมไว้
แก้สาดเสียสิ้นกินแต่ของ	อันใบตองหาทะยาทะแยไม่

(ขุนช้างขุนแผน)

ตาสมอคือศรียัน

ทรงสองโหยหรรษ์

และกามก็กวนกลางใจ

(สมุทรโฆษคำฉันท์)

เดือนจรัสโคมแจ่มฟ้า ฝิบ่อได้เห็นหน้า ลอราชไซรัດเดือน ดุจแล

(ลิลิตพระลอ)

ข) การใช้สัญลักษณ์ คือ การนำสิ่งที่เป็นรูปธรรมแทนสิ่งที่เป็นนามธรรม ทำให้เกิดความเข้าใจได้กว้างขวางลึกซึ้ง โดยไม่ต้องใช้คำอธิบายเลยก็ได้ เช่น

เมื่อแรกเชื่อว่าเนื้อทับทิมแท้ มาแปรเป็นพลอยหุงไปเสียได้

กาลลงว่าหงส์ให้ปลงใจ ด้วยมิได้ดูหงอนแต่ก่อนมา

(ขุนช้างขุนแผน)

ค) การกล่าวเกินจริงหรือผิดความจริง คือ โวหารที่บรรยายออกมาแล้ว ไม่สามารถถือว่าเป็นจริงได้ เพราะเกินความจริง แต่ก็ถือว่าเป็นสิ่งที่ทำให้ร้อยกรองเกิดความงามมีทั้งในบทพรรณนา บทบรรยาย และบทเปรียบเทียบ เช่น

ถึงสามร้อยยอดเงื่อม จำทะเล

ทะเลจะหลากลมเห หาดขว้า

สามยอดศิริเท หีบอก เล่าฤา

ใจจะปล้ำสุดปล้ำ เสน่ห์น้องหนักทรง

(นิราศนรินทร์)

๓.๒ การพรรณนาและการบรรยายที่แจ่มแจ้งชัดเจน ได้แก่ การพรรณนาให้เห็นภาพอย่างตรงไปตรงมา การพรรณนาอย่างต้องดีความ การบรรยายให้เห็นนาฏการ และการบรรยายหรือพรรณนาที่ทำให้เห็นได้ด้วยความรู้สึก ความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง การพรรณนาให้เห็นภาพอย่างตรงไปตรงมา ส่วนมากจะใช้เป็นบทชมโฉม ชมนก ชมไม้ กล่าวถึงสถานที่หรือการเล่น ก็ได้ เช่น

ทั้งวังหลวงวังหลังก็รั้งรัก เห็นนกหูกซ้อแซ่บนพุกษา

ดูปราสาทราชวังเป็นรังกา ดั่งป่าช้าพงชฎสังคคน

อนิจจาธานินทร์สิ้นกษัตริย์ เหงาสงัฒเสียบไปดังไพรสนธ์

แม้กรุงยังพรั่งพร้อมประชาชน จะสับสนแซ่เสียงทั้งเวียงวัง

(นิราศพระบาท)

การพรรณนาอย่างต้องดีความ เช่น

โฉมควรจักฝากฟ้า	ธาติน ดีฤา
เกรงเทพไถ่ธรณินทร์	ลอบกล้า
ฝากลมเลื่อนโฉมบิน	บ่นเล่า นามแม่
ลมจะชายชักช้า	ชอกเนื้อเรียมสงวน
	(นิราศนรินทร์)

การบรรยายให้เห็นนาฏการ เช่น

มิได้มีด็กเอาไม้	ตระบองใหญ่ตระบองยาว
กระหน่ำฟาดพิฆาตลาว	เตลิดแล่น ณ แดนดง
ผิอยู่เห้าย้าสิอรชร	ฤทัยอ่อนระทวยองค์
นิยามยุทธศิขรรยง	เผยยศอนงค์สรรพ
	(ฉันทยอเกียรติชวามครราชสีมา)

การบรรยายหรือพรรณนาที่ทำให้ความหยิ่งเห็น เช่น

นาคิมิพิชเพียง	สุริโย
เลื่อยบ่ทำเดโช	แซมช้า
พิชน้อยหยิ่งโยโส	แมลงปอง
ชูแต่หางเองอ้า	อวดอ้างฤทธิ์
	(โคลงโลกนิติ)

การเสนอความคิด เช่น

ก้านบัวบอกลิเกตื่น	ชลธาร
มารยาทส่อสันดาน	ชาติเชื้อ
	(โคลงโลกนิติ)

การสะท้อนความรู้สึกและการสร้างบรรยากาศ เช่น

ตะวันยอแสงระยับกับยอดไม้	ลมแผ่วไล่ระบายปามาอ่อนอ่อน
ใบไม้ร่วงลอยพลิวปลิวซับซ้อน	บ้างหมุนร้อนเรื่อยกว้างอยู่กลางลม
ผีเสื้อผ่นกระพือปีกอีกซ้ำซ้ำ	เกาะสง่าสงบนานกลางลานร่ม
หมุ่มดดำขยันเดินยังเดินม	กลีบดอกสั้มเกลื่อนส้างที่กลางดิน
นกสองตัวเกาะนั่งบนกิ่งไม้	ร้องเพลงแห่งหัวใจไม่จบสิ้น
เพื่อนท่องฟ้าทำโลกโบกโบยบิน	และเพื่อนถิ่นที่เียนเพื่อนร้างห่าง
แล้วอีกมุมละเมาะไม้เริ่มไหวแหวก	สิ่งซ่อนแทรกซึ่งพบได้ในโลกกว้าง
มือที่เอื้อมออกมาค่ออย่าง้าง	มือแห่งช่างผู้ชำนาญการก่อกรรม

แดดยอแสงสาดทอดลายอดไม้ ตะวันใกล้อัสดงคล้อยลงต่ำ

เสียงดังชัดฉวัดเฉียบกลบเงียบงำ แล้วเสียงร่ำลาล้างก็วังเวง ฯ

(เสียงที่มาไม่ถึง: เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์)^{๑๑๗}

เบญจมาศ พลอินทร์ กล่าวถึงบทร้อยกรองไว้ดังนี้ว่า “คำว่า ร้อยกรอง หมายถึง ข้อเขียนที่มีการจำกัดจำนวนคำ หรือพยางค์ จำกัดความยาว มีการกำหนดเสียงสูงต่ำ เสียงหนักเบา เสียงสั้นยาว และกำหนดสัมผัส จังหวะไวแน่นอน ซึ่งหมายรวมไปถึงคำประพันธ์แบบต่าง ๆ ที่ใช้ร้อยกรอง ได้แก่ กาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ ร่าย อันมีความหมายว่าเป็นหนังสือที่แต่งขึ้นตามแบบฉันทลักษณ์ ที่โบราณจารย์กำหนดไว้

ลักษณะบังคับของคำประพันธ์ไทย แบ่งออกดังนี้

- ๑) คำนำ คือ คำที่ใช้ขึ้นต้นของคำประพันธ์บางชนิด เช่น บทละครมีคำว่า “เมื่อนั้น บัดนั้น ครานั้น มาจะกล่าวบทไป ถ้าเป็นบทดอกสร้อย มีคำนำว่า เอ๋ย ในคำที่สอง สักวา จะมีคำว่า สักวา เช่น “สักวาหน้าฝนลมบนโบก” คำนำ นิยมใช้มากในคำประพันธ์ที่เป็นกลอนขับร้อง
- ๒) คำสร้อย เป็นคำใช้เป็นสร้อยบท เพื่อต่อความที่ยังไม่สิ้นสุด หรือเพื่อความไพเราะ ในบทประพันธ์ชนิดโคลงและร่ายเป็นพื้น ได้แก่ คำว่า แลนา, พี่เอ๋ย, แม่ฮา, เทอญนา เป็นต้น
- ๓) ครุ-ลหุ เป็นการกำหนดเสียงหนักเบา เสียงครุ คือคำที่มีเสียงตัวสะกด และคำที่ประสมด้วยสระเสียงยาวทั้งหมดในแม่ ก.กา ส่วน ลหุ คือ คำที่มีเสียงเบา ประสมด้วยสระเสียงสั้น ไม่มีตัวสะกด
- ๔) คณะ คือ จำนวนพยางค์ครุ-ลหุที่กำหนดไว้ในฉันทลักษณ์ ถ้าเป็นกลอน นับเอาตามจำนวนคำที่ออกเสียงในวรรคหนึ่ง ๆ ถ้าเป็นโคลงนับรวมทั้งหมด ถ้าเป็นฉันท์และกาพย์ บางทีนับรวมทั้งหมด บางทีก็นับเพียงบาทหนึ่ง แล้วแต่จะมีจำนวนวรรคเป็นคู่หรือคี่ ถ้าคือนับที่ละบาท ถ้าคือนับที่ละบท
- ๕) พยางค์ หมายถึง เสียงที่เปล่งออกมาครั้งหนึ่ง ๆ ในคำประพันธ์ที่ไม่บังคับครุ-ลหุ บางครั้งอาจนับคำ ๒ พยางค์ ที่เป็นลหุกับครุ เช่น ตลาด สบาย บุราณ
- ๖) เอกโท ใช้ในการแต่งโคลงและร่าย คำเอก ได้แก่ คำที่มีรูปวรรณยุกต์เอกและคำตาย คำโท ได้แก่ คำที่มีรูปวรรณยุกต์โท ในการแต่งโคลง ร่าย ถูกรูปวรรณยุกต์เป็นข้อบังคับสำคัญ บังคับยอมให้แปลงวรรณยุกต์เอก, โท สลับกันได้ เช่น เข้า-เฝ้า เรียกว่า เอกโทษ เทียง-เถียง เรียกว่า โทโทษ

^{๑๑๗} ขวน เพชรแก้ว, การศึกษาวรรณคดีไทย, สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, กรุงเทพฯ. พิมพ์ครั้งที่ ๓, พ.ศ.

- ๗) สัมผัส คือ ลักษณะบังคับให้คำคล้องจองรับกัน หมายถึงใช้คำที่มีสระและมาตรา
สะกดเดียวกัน มีสัมผัส ๒ อย่าง คือ สัมผัสนอก ได้แก่ สัมผัสตามข้อบังคับของฉันท
ลักษณ์ และสัมผัสใน ได้แก่ สัมผัสภายในวรรค เพื่อความไพเราะมีสัมผัสสระและ
สัมผัสอักษร
- ๘) คำเป็นคำตาย ใช้ในการแต่งโคลง กลอน ร่าย คำเป็น ได้แก่คำที่ประกอบด้วยสระ
เสียงยาว ในแม่ ก.กา และคำที่มีตัวสะกดในแม่ กง กน กม เกย เกอว และสระ อำ
ไอ โอ เออ ฤ ฤา ฤ ฤา ส่วนคำตาย ได้แก่คำที่ประกอบด้วยสระเสียงยาวในแม่ ก.กา
และคำที่มีตัวสะกดในแม่ กก กต กบ ดังนั้น ลักษณะบังคับของร้อยกรองทุก
ประเภท”^{๑๑๘}

สรุปได้ว่า บทร้อยกรองที่ดีนั้น จะต้องมีย่อประกอบที่สมบูรณ์ครบถ้วนทั้งในด้านคำที่
เลือกสรรที่เหมาะสมกับเนื้อหาและรูปแบบของบทร้อยกรอง เสียงเสนาะแห่งบทร้อยกรองที่
ประกอบด้วยสัมผัสสละจังหวะ การเลียนเสียงธรรมชาติและการเล่นคำ และความหมายอันลึกซึ้ง ที่
ต้องใช้ชั้นเชิงในการแต่งให้มีรสของถ้อยคำลึกซึ้งกินใจ รวมไปถึงองค์ประกอบด้านกฎเกณฑ์ข้อบังคับ
ของฉันทลักษณ์ไทยด้วย จึงจะนับว่าเป็นบทร้อยกรองที่ดีมีคุณค่าและมีความงามในด้านสุนทรียภาพ
อย่างแท้จริง

ร้อยกรองร่วมสมัยที่ใช้รูปแบบดั้งเดิม ตัวอย่างเช่น กลอนหก

คายเจียบคินงามความหวัง	ภูเหียดจักยังยิ่งใหญ่
ว่างสงบเพลาศพดอกไม้	ว่างไร้ตำนานชนน

(จารึกแห่งพฤกษ์ฤดูแล้ง : ปรกาศ ปรชญา)

กลอนแปด

เรียนทางธรรมสำหรับไว้ดับโศก	เรียนทางโลกไว้รู้สู้ปัญหา
เรียนทางไกลไว้เสริมเพิ่มปัญญา	พัฒนาภูมิรู้คู่ภูมิธรรม

(นภลัย สุวรรณธาดา)

กาพย์ยานี

รื้อนี้ไซ้แพร่พรรณ	คือรื้ออันชีโครงเรียว
ขานนี้ไซ้หาเพรียว	ที่เดินอวดประกวอดกัน

(แต่น้องผู้หิวโหย: วิสา คัญทัพ)

โคลงสี่สุภาพ

สรรพอลงกตแก้ว	แกมกาญจน์
---------------	-----------

^{๑๑๘} เบญจมาศ พลอินทร์, แง่คิดจากวรรณคดีและวรรณกรรม, สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, กรุงเทพฯ, พิมพ์
ครั้งที่ ๑, หน้า ๑๕-๑๖

เกทพัสตร์จัดลายลาน เลิศพร้อม
 พุพรายรัตกำราล เรื่องนก
 ขอพกของหางค้อม คร่ำล้นเลอสุวรรณ

(กาพย์ขับไม้: สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี)

วสันตดิถีฉันท

อ้าแม่คชาวรพิลาส รุจิมาศประเสริฐศรี
 พงษ์พรหมอุดมสุกรีณี สิริลักษณารรณ
 ออย่าทุกขอาตุรพิไร จิตไผ่ ณ พงศ์พันธุ์
 พ่อแม่สุมิตรพนวัน คณะในพระหารณย์

(สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี)

นอกจากร้อยกรองที่เขียนไว้เพื่ออ่านแล้ว ยังมีร้อยกรองที่ใช้เพื่อการแสดง ได้แก่ เพลงพื้นบ้าน เช่น ลำตัด เพลงฉ่อย เพลงเรือ ซึ่งใช้รูปแบบเพลงพื้นบ้านแต่โบราณ เช่น ลำตัดคณะหวังเต๊ะ เพลงฉ่อยแม่ทองอยู่ เป็นต้น^{๑๑๙}

ร้อยกรองร่วมสมัยรูปแบบอื่น ๆ

รองศาสตราจารย์นภลัย สุวรรณธาดา ได้กล่าวถึงร้อยกรองร่วมสมัยรูปแบบอื่น ๆ ไว้ดังนี้ “ร้อยกรองร่วมสมัยแบบอื่น ๆ หมายถึง คำประพันธ์ที่มีรูปแบบที่แตกต่างไปจากฉันทลักษณ์ดั้งเดิมของไทย อาจเป็นรูปแบบที่ประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่ หรือประยุกต์จากรูปแบบเดิมก็ได้ อาจมีรูปแบบชัดเจนเป็นร้อยกรอง หรืออาจมีลักษณะกึ่งร้อยแก้วกึ่งร้อยกรอง และอาจมีลักษณะคล้ายภาพวาดผสมผสานกับตัวอักษร รูปแบบต่าง ๆ เหล่านี้ จัดเป็นร้อยกรองอีกประเภทหนึ่ง โดยแบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ กลอนเปล่า วรรณรูป และร้อยกรองประยุกต์

กลอนเปล่า

กลอนเปล่า ไม่ใช่กลอน และมักไม่มีรูปแบบร้อยกรอง คำประพันธ์ประเภทนี้ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก แบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ Blank verse หมายถึง ร้อยกรองที่บังคับเสียงหนักเบา ๕ คู่ในวรรค รวมเป็นวรรคละ ๑๐ พยางค์ ไม่กำหนดจำนวนวรรคและไม่กำหนดสัมผัส และ Free verse หมายถึง ร้อยกรองที่เป็นถ้อยคำที่จัดวางเป็นบรรทัด ๆ ไม่กำหนดความยาว จะมีสัมผัสหรือไม่ก็ได้ เป็นแบบอิสระคล้ายร้อยแก้ว หรือคำพูดธรรมดา

^{๑๑๙} นภลัย สุวรรณธาดา, รศ., แนวการวิจารณ์ร้อยกรองร่วมสมัย, เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๗, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, พิมพ์ครั้งที่ ๑, พ.ศ.๒๕๓๐, หน้า ๕๖๖

ฟรี เวอร์ส ได้รับความนิยมน้อยอย่างแพร่หลายเนื่องจากผู้เขียนมีอิสระจากกฎเกณฑ์ฉันทลักษณ์
เต็มที่ บางคนอาจเต็มสัผัสทำวรรค หรือเล่นคำซ้ำ หรือกำหนดรูปแบบอย่างหลวม ๆ ไว้บ้าง เพื่อให้
ดูแตกต่างจากร้อยแก้วธรรมดา^{๑๒๐}

ตัวอย่างของกลอนเปล่าประเภทฟรีเวิร์ส

เดินตามรอยเท้าพ่อ

ฉันเดินตามรอยเท้าอันรวดเร็วของพ่อโดยไม่หยุด
ผ่านเข้าไปในป่าใหญ่ น้ำกล้ว ทึบ แฝงไปโดยไม่มีที่สิ้นสุด
มืด และกว้าง มีต้นไม้ใหญ่ใหญ่เหมือนหอคอยที่เข้มแข็ง
พ่อจำ.....ลูกหิวจะตายอยู่แล้วและเหนื่อยด้วยดูซิจะ.....
เลือดไหลออกมาจากเท้าทั้งสองที่บาดเจ็บของลูก
ลูกกลัวงู เสือ และหมาป่า
พ่อจำ...เราจะถึงจุดหมายปลายทางไหม?
ลูกเอ๋ย...ในโลกนี้ไม่มีที่ไหนดอก
ที่มีความรื่นรมย์และความสบายสำหรับเจ้า
ทางของเรามีได้ปูด้วยดอกไม้สวยสวย
จงไปเถิด แม้ว่านั่นจะเป็นสิ่งที่บีบคั้นหัวใจเจ้า
พ่อเห็นแล้วว่า หนามตำเนื้ออ่อนอ่อนของเจ้า
เลือดของเจ้าเปรียบดังทับทิมบนใบหญ้าใกล้น้ำ
น้ำตาของเจ้าที่ไหลต้องพุ่มไม้สีเขียว
เปรียบดังเพชรบนมรกตที่แสดงความงามเต็มที่
เพื่อนมนุษย์ชาติ จงอย่าละความกล้า
เพื่อเผชิญกับความทุกข์ให้อดทนและสุขุม
และจงมีความสุขที่ได้ยึดอุดมการณ์ที่มีค่าไปเถิด...
...ถ้าเจ้าต้องการเดินตามรอยเท้าพ่อ...

(สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี)^{๑๒๑}

กลอนเปล่า (Blank words) มีชื่อเรียกหลายอย่าง เช่น กลอนอิสระ กลอนปลด
สัมผัส คำร้อยไร้ฉันทลักษณ์ เป็นคำประพันธ์รูปแบบใหม่ ที่มีลักษณะกำกวมระหว่างร้อยกรองกับ

^{๑๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖๘

^{๑๒๑} <http://www.oknation.net/blog/print.php?id=168258>

ร้อยแก้ว ดังนั้น จึงเป็นการเรียบเรียงถ้อยคำ โดยไม่มีลักษณะบังคับทางฉันทลักษณ์ที่ตายตัว แต่ก็ไม่ใช่ความเรียงเขียนติดต่อกันไปอย่างร้อยแก้ว จะมีการแบ่งเป็นช่วงเป็นวรรค ที่ได้จังหวะงดงาม สั้นหรือยาวก็แล้วแต่เนื้อความ การแบ่งข้อความวรรคเป็นช่วงนี้เอง ทำให้ดูแล้วมีลักษณะเหมือนกลอน กลอนเปล่าจะมุ่งเน้นเนื้อหามากกว่ารูปแบบ

ไทยได้รับอิทธิพลกลอนเปล่ามาจากตะวันตก ผู้ที่นำกลอนเปล่ามาใช้ในไทย คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ โดยใช้เป็นบทสนทนาของตัวละครที่แปลมาจากบทละครของเชกสเปียร์ เรื่องโรเมโอและจูเลียต เช่น

“นามนั้นสำคัญไฉนที่เราเรียกกุหลาบนั้น
แม้เรียกว่าอย่างอื่นก็หอมรื่นอยู่เหมือนกัน
โรเมโอก็ฉันนั้น, แม่โรเมโอมิใช่นาม,
ก็คงจะยังพร้อม บริบูรณ์ ด้วยสิ่งงาม
โดยไม่ต้องใช้นามโรเมโอ, ingsnamไกล “

ต่อมา จิตร ภูมิศักดิ์ เขียนบทร้อยกรอง ชื่อพิราบขาว ในลักษณะของกลอนเปล่า แต่เปลี่ยนแปลงไปจากของเดิมในความหมายของตะวันตก ทำให้มีผู้เรียกว่า “กลอนเปลือย” กลอนเปล่า-กลอนเปลือย จึงเป็นงานเขียนที่ใช้ถ้อยคำให้กะทัดรัด จัดเป็นบรรทัด มีความสั้นยาวไม่เท่ากัน หรือจัดเป็นรูปใดรูปหนึ่งคล้ายร้อยกรอง เพียงแต่ไม่มีสัมผัสบังคับเท่านั้น เช่น

ตัวอย่างที่ ๑ มีรูปแบบ - สัมผัส คล้ายกาพย์ยานี มีการใช้ภาพพจน์
สีเทาแห่งราตรี
มีดมนมีความเหวว่า
ลมหนาวพัดผ่านมา
มองนภาหนาวใจ
หรีง หรีง เรไรร้อง
ดั่งนวลน้องครวญคร่ำไห้
มองจันทร์ส่องอำไพ
ดั่งดวงใจอาลัยเอ๋ย

ตัวอย่างที่ ๒ มีรูปแบบ - สัมผัส คล้ายกลอนแปด
ตอนนี้...ฉันรู้เธอสงสัย
ว่าทำไม...ฉันเปลี่ยนไปไม่เหมือนก่อน
ดูเจียบ ๆ ... เรียบง่ายไม่ซับซ้อน

ดูเฉยชากับทุกตอนที่ผ่านไป
...อยากบอกเธอไม่มีใครทำให้เปลี่ยน
แต่เรื่องเรียนฉันเคยเขียนความฝันไว้
อนาคตวาดไว้สูงฉันต้องไป
ใช่เธอทำผิดใจ
หรือหัวใจ... ข้างในมีใครแทน

ตัวอย่างที่ ๓ เป็นร้อยแก้วธรรมดา มุ่งเน้นอารมณ์
แม่จำ ...

หนูหนาวเหลือเกิน
ทำไมเราไม่มีเสื้อกันหนาวเหมือนคนอื่น
แม่จำ ...
หนูหิวเหลือเกิน
ทำไมเราไม่มีข้าวกินเหมือนคนอื่นเขา

.....
ก็เรานั้นจนนี่ลูก...
แม่ตอบ...
น้ำตาแม่หลังไหล ... อาบแก้ม^{๑๒๒}

คนไม่มีดาว ไม่พูดไม่กล่าว กระดากหัวใจ

(ดาวไถ: แร่คำ ประโยคคำ)

ร้อยกรองนี้ มีบทละ ๓ บรรทัด ลักษณะเป็นกลอนหัวเดียว คือ ลงท้ายบทด้วยสระเสียง
เดียวกัน

เอहनอบางครั้งชีวิตคนเรา	ก็เปลือยเปล่าดังพฤษภาหน้าแล้ง
ไร่ไผ่ ไร่ดอก ไร่ผล เหี่ยวแห้ง	อยู่ท่ามกลางแสงแดดที่แผดกล้า
สิ่งเดียวที่ทำได้คืออดทน	จนกว่าจะพ้นความทุกข์ยากหนักหนา
ไม่อาจถอยหนี....ไม่อาจสู้ชะตา	ได้แต่ปล่อยดินฟ้ากำหนดกฎเกณฑ์

(ฤดูกาลว่าเหวและยากไร้: ฝนอม ไชยวงษ์แก้ว)

ร้อยกรองบทนี้ ไม่เคร่งครัดทั้งจังหวะและจำนวนคำ และเสียงวรรณยุกต์ท้ายวรรค^{๑๒๓}

สรุปได้ว่า ร้อยกรองร่วมสมัยแบบอื่น ๆ นั้น เป็นคำประพันธ์ที่แตกต่างไปจากฉันทลักษณ์
ดั้งเดิมของไทย ซึ่งมีทั้งแบบร้อยกรองและมีลักษณะกึ่งร้อยแก้วกึ่งร้อยกรอง หรือมีลักษณะของ
ภาพวาดผสมผสานกับตัวอักษร โดยแบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ กลอนเปล่า วรรณรูป และร้อยกรอง
ประยุกต์

การวิจารณ์รูปแบบร้อยกรองร่วมสมัย

รองศาสตราจารย์นภลัย สุวรรณธาดา ได้กล่าวถึงวิธีวิจารณ์รูปแบบร้อยกรองร่วมสมัยไว้
ว่า “การวิจารณ์รูปแบบร้อยกรองร่วมสมัย ควรพิจารณาใน ๒ ประเด็น คือ รูปลักษณ์ ได้แก่รูปร่าง
หรือลักษณะของรูปแบบที่กวีนำมาใช้ และความเหมาะสมในการเลือกรูปแบบมาใช้ว่าเหมาะกับเนื้อหา
อารมณ์และความคิดในบทกวีนั้น ๆ หรือไม่

๑) รูปลักษณ์ของร้อยกรอง

การวิเคราะห์รูปลักษณ์ของร้อยกรองร่วมสมัย ต้องพิจารณาทั้งแนวตั้งและแนวนอน การ
พิจารณาในแนวตั้ง หมายถึง การศึกษาลึกลงไปในอดีตว่ามีรูปแบบของฉันทลักษณ์
โบราณอย่างไรบ้าง เทียบเคียงกับบทกวีที่เราศึกษา มิใช่เห็นว่ามีลักษณะไม่คุ้นตาก็จัดไว้
เป็นบทกวีร่วมสมัยที่ทันสมัย หรือหากมีรูปแบบโบราณก็โจมตีว่าคร่ำครึ ไม่มีความคิดของ
ตัวเอง เช่นนี้ถือว่ามิใช่การศึกษาอย่างนักวิชาการ ส่วนการศึกษาในแนวนอน หมายถึง
การศึกษากวีของผู้นั้นและคนอื่น ๆ ในสมัยเดียวกัน เทียบเคียงรูปแบบกัน สิ่งสำคัญ
คือ อย่าด่วนสรุปหรืออย่าด่วนตัดสินว่ารูปแบบใดถูกหรือผิด เพราะกวีย่อมมีสิทธิ์ที่จะใช้

^{๑๒๓} นภลัย สุวรรณธาดา, รศ., แนวการวิจารณ์ร้อยกรองร่วมสมัย, เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๗,
สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, พิมพ์ครั้งที่ ๑, พ.ศ.๒๕๓๐, หน้า ๕๗๐

รูปแบบที่ตนพอใจ โดยไม่จำเป็นต้องพยายามให้ผู้อ่านถูกใจ ดังนั้น ในการพิจารณาจึงต้องดูว่า ร้อยกรองนั้น ๆ มีลักษณะอย่างไร หากเป็นรูปแบบเดิม ก็สังเกตแนวการเขียนว่า ดำเนินรอยตามรูปแบบของผู้ใด เช่นกลอนแปดของสุนทรภู่ ใช้จังหวะ ๓-๒-๓ มีสัมผัสใน ร้อยเรียงตลอดทุกวรรค หรือเป็นกาพย์กลอนที่ดำเนินรอยแบบโบราณคือไม่เคร่งครัด จำนวนคำและสัมผัส เช่น

เมฆกั่ม้วนนวนไลยฝ้ายฟ้า	นำทอผ้าร่วงรุ่งทั้งเจ็ดสี
ไฉ่หม่แรงถวิลจินตกวี	ที่เหน็บหนาวจะเศร้าโศกตาย
เงื่อมชะงอกโตรกผาวนาवास	บุปผชาติหอมอยู่มีรู้หาย
ป่าดงดิบลิบฟ้าโปรยปราย	เสน่ห์ ไฉ้ให้หล้าโศกาลัย
สระแก้วแวววิบรุ่งเพชรพลอย	หยาดย้อยจากฟ้ามาใหม่ใหม่
หอมวิมานทิพย์เทพเจ้าใน	กระแสน้ำนั้นรัญจวนจริง
	(ลำน้้าฎกระดิง: อังคาร กัลยาณพงศ์)

รูปแบบกลอนของอังคาร กัลยาณพงศ์ เป็นรูปแบบที่ไม่เคร่งครัดจังหวะ จำนวนคำและสัมผัส เช่น คำว่า กวี - ที่ มิใช่การสัมผัสคำที่ ๓ อย่างที่นิยมกันตามแบบสุนทรภู่ หรือคำว่า ปราย- ไฉ้ ใช้เสียงยาวกับสั้นสัมผัสกัน ซึ่งปัจจุบันไม่นิยมกันแล้ว และร้อยกรองบทที่ ๓ ไม่มีสัมผัสระหว่างวรรค

๒) ความเหมาะสมในการเลือกรูปแบบ

รูปแบบของบทกวีต้องเหมาะสมกับเนื้อหา อารมณ์และความคิดในบทกวี เช่น

อารามอาภัสสรพัน	พันแสง
มรทปเสาส้าแดง	เด็ดฟ้า
ศาลารจิตแจรง	จรัสลักษณ์ ล้วนแล
ธรรมาสน์มาศมิ่งหล้า	รุ่งรุ่งธรรมสถาน

(ศรีจุฬาลักษณ์:จินตนา ปิ่นเฉลียว)

เขาพนใหญ่อ้อก็พนเรื่องเมืองสวรรค์	พิลึกพิลั่นว่ากันนงจนยุ่งชิง
มีนางฟ้านมโตโตโป้เหมือนลิง	พอเขานึงผมก็พน (ว่ากันคนละที)
“เมืองสวรรค์ถ้ามีไม่ตีแน่	ผู้หญิงบอกมกักมองแล้วจ๊กกระจี้
วงสังคมคงพอนพะและสันดี	การชูดรีดคงเต็มปรีเจียวให้ตาย

(สร้างสวรรค์ขึ้นที่ในโลกด้วยมือ: จิตร ภูมิศักดิ์)

บทร้อยกรองทั้งสองบทใช้รูปแบบในการเขียนแตกต่างกัน ตัวอย่างแรกใช้คำที่ประณีตและวิจิตรมากและใช้โคลงสี่สุภาพในการสื่อความหมาย ส่วนตัวอย่างที่สอง ใช้กลอนที่มีลักษณะเป็นคำพูด

สามัญชน ชาวบ้านทั่ว ๆ ไป แสดงว่า ผู้เขียนเจตนาที่จะใช้รูปแบบของคำประพันธ์เป็นเครื่องมือที่จะสื่อความหมายในบทกวีนั้น”^{๑๒๔}

ศาสตราจารย์พิเศษ หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ ได้กล่าวถึงหลักของการวิจารณ์วรรณคดีร้อยกรองไว้กว้าง ๆ ดังต่อไปนี้

- ๑) พิจารณาว่า บทร้อยกรอง หรือคำประพันธ์ หรือกวีนิพนธ์มีหลายชั้น ที่เป็นชั้นที่ได้รับ ความยกย่องว่าเป็นวรรณคดีชั้นเยี่ยมก็มี ที่เป็นเพียงชั้นรอง ๆ ก็มี หรือที่ไม่เป็น วรรณคดีเป็นแต่เพียงบทร้อยกรองเท่านั้นก็มี หาใช่ว่าบทร้อยกรองที่ถูกฉฉนหลักขณ มีถ้อยคำที่ถูกต้อง ไม่ผิดอักขรวิธี ถูกตามศัพท์หรือสำนวนแล้ว ก็ถือว่า เป็นวรรณคดี ทั้งสิ้น
- ๒) วรรณคดีที่เป็นบทร้อยกรอง มีรูปแบบต่าง ๆ กัน เช่น บทละคร นิยาย บทพรรณนา บทพรรณนาสำหรับแท่งลอม เป็นต้น
- ๓) การวิจารณ์บทร้อยกรอง ย่อมขึ้นอยู่กับตัวคำร้อยกรองนั่นเอง หรือจะเรียกกวีพจน์ก็ได้ คือเพ่งเล็งความไพเราะของการประพันธ์ยิ่งกว่าสิ่งอื่น วรรณกรรมประเภทร้อย กรองถึงแม้จะดีในด้านอื่นสักเท่าใด ถ้าหากว่าในด้านร้อยกรองอ่อนไปแล้ว วรรณกรรมชิ้นนั้นก็ไม่ใช่ที่ยกย่อง ถ้าหากวรรณคดีใดมีความไพเราะทางการร้อย กรองจับใจ สะเพื่อนใจผู้อ่าน วรรณกรรมชิ้นนั้นก็จะเป็นที่ชื่นชมและจดจำยังยืน ต่อไป เช่น บทเสภาขุนช้างขุนแผน แม้จะมีข้อตำหนิหลายอย่าง มีทั้งตอนที่หยาบ โลงน ตอนที่ผิดต่อศีลธรรม แต่ที่เป็นที่ยกย่องก็เพราะศิลปะการร้อยกรองเป็นสำคัญ อีกตัวอย่างหนึ่งคือ มหาปฐมพิธิกถา พระนิพนธ์ของกรมสมเด็จพระปรมานุชิต ชิโนรส ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณคดี ก็เพราะความไพเราะ พุทธิประวัติ้น มี ผู้เขียนเรียบเรียงมากมาย แต่ไม่ได้รับความยกย่องในฐานะเป็นวรรณคดี และบทกลอน ที่สอนธรรมะต่าง ๆ แม้จะเป็นประโยชน์ในการสอนเด็กหรือผู้ใหญ่สักเพียงใด แต่ก็ ไม่ได้รับการยกย่องชื่นชมในทางวรรณคดีก็มีมากเช่นกัน
- ๔) พิจารณาด้านอื่น ๆ ของบทร้อยกรอง เช่น รูปแบบ เนื้อหา วิธีการนำเสนอ เป็นต้น โดยพิจารณาถึงความเหมาะสมกับเรื่องหรือไม่อย่างไร
- ๕) ใช้หลักพิจารณาเดียวกันกับหลักการพิจารณาบทร้อยแก้ว เช่น รูปแบบ เนื้อหา (ขัดแย้งหรือสอดคล้อง) โครงเรื่อง ตัวละคร กาลเวลา แนวความคิด (ขัดแย้งไหม) ลักษณะนิสัยตัวละคร(น่าสนใจหรือไม่) ภาพพจน์หรือถ้อยคำสำนวน(จับใจไหม) ทศนะผู้ประพันธ์ รสนิยม คติ (คิดเองหรือว่าคัดลอกมา) กลวิธีในการประพันธ์

^{๑๒๔} เรื่องเดียวกัน , หน้า ๕๗๓

เนื้อหา ลักษณะตัวละคร มีความเหมาะสมกับความมุ่งหมายของผู้ประพันธ์หรือไม่ ความรู้ของผู้ประพันธ์ อยู่ในระดับใด ทำให้งานด้อยไปหรือไม่ กลวิธีในการร้อยกรอง ในการแสดงความรู้สึก ความคิดเห็น เหมาะสมหรือไม่เพียงใด

- ๖) บทร้อยกรอง เป็นบทที่ต้องอ่านออกเสียง มีการเว้นจังหวะ ลงจังหวะ เน้นเสียงหนักเบา ความไพเราะจึงอยู่ที่การอ่านออกเสียง ต้องอาศัยทางหูเป็นสำคัญ
- ๗) แบ่งวรรณคดีประเภทร้อยกรองออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ ก่อน คือ ประเภทที่มีเนื้อเรื่องและตัวละคร และประเภทที่ไม่มีตัวละคร
- ๘) ใช้จินตนาการเพื่อให้เห็นภาพชัดเจน โดยแบ่งเป็นการวิจารณ์แบบชาวบ้าน (Practical Criticism) กล่าวคือ วิจารณ์ไปตามความชอบไม่ชอบ ด้วยเหตุผล ประกอบการวิจารณ์ อีกประเภทหนึ่งคือการวิจารณ์เฉย ๆ (Literary Criticism) เป็นการวิจารณ์ตามหลักทฤษฎีแนวคิดการวิจารณ์วรรณคดีโดยใช้ศาสตร์ต่าง ๆ^{๑๒๕}

พระยาอนุมานราชธน ได้เสนอหลักเกณฑ์ในการวิจารณ์วรรณกรรมไว้ ดังนี้ “หลักเกณฑ์ในการวิจารณ์วรรณกรรม มี ๖ ประการคือ

๑. ความนึก (Conception or Imagination) หมายความว่า ความนึกที่สร้างศิลปกรรม โดยนึกเป็นรูปขึ้นในใจ เช่น คิดว่า เมืองสวรรค์เป็นสถานที่งดงาม มีความสว่างรุ่งเรือง และมีความสุขสำราญที่เปรียบมิได้ เมื่อคิดอย่างนี้แล้วก็นึกเป็นภาพขึ้น ความนึกของผู้สร้างสรรค์ศิลปกรรม อาจจำแนกได้เป็น ๓ ประการ คือ ความนึกแปลกไม่เหมือนกับธรรมดาสามัญประการหนึ่ง ความนึกในลักษณะส่งเสริมคุณงามความดีแก่สังคมประการหนึ่ง และเป็นความนึกสูงต่ำอีกประการหนึ่ง
๒. ความสะเทือนใจ (Emotion) เป็นหัวใจของศิลปะวรรณกรรม ศิลปกรรมก็ตามที่มีความงาม มีความไพเราะ และผู้ดู ผู้ฟัง หรือผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจ ศิลปกรรมนั้นก็จัดเป็นศิลปะ เช่น เรื่องพระอภัยมณี เป็นวรรณคดีที่มีวรรณศิลป์ ก็เพราะมีอารมณ์สะเทือนใจ โดยไม่จำเป็นต้องตลอดเรื่อง แต่ทำให้ผู้อ่านเกิดความสะเทือนใจทั้งฝ่ายสูงต่ำหรือเป็นกลาง ๆ ในบางช่วงบางตอน ก็ถือได้ว่า เป็นวรรณคดีที่ดีเช่นกัน
๓. การแสดงออก (Expression) พิจารณาว่า กวีสร้างตัวละครได้เหมาะสมกับบทบาทหรือไม่ สร้างฉากและภาพกลมกลืนกับตัวละครและเรื่องหรือไม่ เพียงใด และกวีมีความซื่อตรงต่อความคิดเห็นของตนเองไม่เลี่ยนหรือลอกแบบใคร
๔. องค์ประกอบ (Composition) องค์ประกอบในบทประพันธ์มี ๒ ภาค คือ ภาคประธานของบทประพันธ์ ได้แก่ข้อความที่เป็นเนื้อเรื่อง ภาครอง ได้แก่ ถ้อยคำพล

^{๑๒๕} ศาสตราจารย์พิเศษ หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ, เบิกทางวรรณคดีศึกษาไทย, โรงพิมพ์

ความ ถ้าประกอบเนื้อเรื่องด้วยถ้อยคำอย่างเหมาะสม เรื่องที่เขียนขึ้นก็ได้เรื่องราวดี เราต้องพิจารณาว่าองค์ประกอบทั้งสองนี้กลมกลืนประสานกันดีเพียงใด

๕. ท่วงท่าที่แสดง (Style) กวีแต่ละคนมีท่วงท่าที่แสดงเฉพาะตัว ไม่เหมือนกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับศิลปะการประพันธ์

๖. เทคนิค (Technique) ได้แก่ ฝีมือและกรรมวิธีการประพันธ์^{๑๒๖}

กระแสร มลยาภรณ์ ได้ให้หลักเกณฑ์ในการศึกษาวรรณกรรมไว้ดังนี้

- ๑) ความคิดหรือเค้าเรื่อง จินตนาการ ต้องดูว่ากวีหรือผู้แต่งคิดค้นสิ่งแปลก สิ่งสูง แก่สังคมหรือไม่ เหมาะสมเพียงใดและควรเป็นไปได้หรือไม่
- ๒) อารมณ์สะท้อนใจ เราต้องพิจารณาว่า อารมณ์นั้นถูกต้องด้วยศีลธรรมหรือไม่ และเป็นอารมณ์ที่เกิดขึ้นตามสติปัญญาชวนให้เห็นใจหรือไม่อย่างไร
- ๓) การบรรยายหรือการแสดงออกนั้น ชัดเจนเพียงใด เห็นด้วยหรือไม่
- ๔) สำนวนและลีลาของเรื่องซึ่งเป็นสิ่งบ่งบอกความเป็นตัวตนหรือเอกลักษณ์เฉพาะตนของกวีผู้แต่ง รวมไปถึงความถูกต้องของจังหวะหรือฉันทลักษณ์ที่ใช้ในท้องเรื่องนั้น ๆ
- ๕) ลักษณะคำประพันธ์ โดยเฉพาะร้อยกรองนั้น ถูกต้องตามฉันทลักษณ์หรือไม่
- ๖) เทคนิคการแต่ง ผู้แต่งสามารถนำเสนอเรื่องนั้น ๆ ให้เป็นเรื่องที่งดงามได้เพียงใด ควร มีข้อโต้แย้งทั่วถึงบ้างหรือไม่
- ๗) เสียงและความหมาย ทั้งสองสิ่งนี้มีความไพเราะหรือกินความลึกหนาอย่างไร^{๑๒๗}

สรุปได้ว่า การวิจารณ์วรรณคดี พึงคำนึงถึงรูปแบบหรือรูปลักษณะของวรรณคดีและความเหมาะสมในการเลือกรูปแบบที่ต้องสอดคล้องเหมาะสมกับเนื้อหา อารมณ์และแนวคิดในบทกวี รวมไปถึงหลักเกณฑ์เบื้องต้นในการศึกษาวรรณกรรม เช่น เค้าเรื่อง ความสะท้อนอารมณ์ ลักษณะของตัวละคร องค์ประกอบของบทประพันธ์ ลักษณะคำประพันธ์ วิธีการแต่ง เสียงและความหมายของบทวรรณกรรม เพื่อเข้าถึงอารมณ์ความรู้สึกและเจตนารมณ์ของกวีอย่างถ่องแท้

๓.๗ การวิจารณ์สุนทรียภาพในร้อยกรองร่วมสมัย

รองศาสตราจารย์ จิตรลดา สุวัติกุล ได้กล่าวถึงการวิจารณ์สุนทรียภาพในร้อยกรองร่วมสมัยว่า “การวิจารณ์สุนทรียภาพในร้อยกรอง เป็นการใช้ทฤษฎีการวิจารณ์วรรณคดีแนว

^{๑๒๖} พระยาอนุমানราชชน, อ้างถึงใน แลลวดวรรณกรรมไทย, สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, กรุงเทพฯ, พ.ศ. ๒๕๓๖ พิมพ์ครั้งที่ ๑, หน้า ๖๗

^{๑๒๗} กระแสร มลยาภรณ์, อ้างถึงใน แลลวดวรรณกรรมไทย, สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, กรุงเทพฯ, พ.ศ. ๒๕๓๖ พิมพ์ครั้งที่ ๑, หน้า ๖๗-๖๘

สุนทรียศาสตร์เป็นแนวทางสำหรับการวิจารณ์ ซึ่งสุนทรียศาสตร์เป็นศาสตร์ที่เกี่ยวกับการรับรู้ในความงามของศิลปะ การตัดสินความงามขึ้นอยู่กับผลกระทบของสิ่งนั้นมีต่ออารมณ์และจิตใจมนุษย์ โดยกำหนดเกณฑ์มาตรฐานในการตัดสินความงามตามองค์ประกอบสำคัญของสุนทรียศาสตร์คือ องค์ประกอบด้านเนื้อหา ซึ่งได้แก่เนื้อหาเรื่องราวต่าง ๆ ที่ผู้ประพันธ์แสดงออกโดยการเลือกใช้สื่อทางภาษา (คำและการควม) อย่างเหมาะสม กล่าวคือรู้จักการเลือกใช้คำและความที่แสดงให้เห็นถึงความงามและความคิดริเริ่มแปลกใหม่ และองค์ประกอบด้านรูปแบบ ซึ่งได้แก่กลวิธีในการแสดงออก ประกอบด้วยความงาม ความง่าย ความชัดเจน และความกลมกลืน” ^{๑๒๘}

การวิจารณ์สุนทรียภาพในคำ

จิตรลดา สุวัติกุล กล่าวไว้ว่า “สุนทรียภาพในคำ เกิดจาก ๑. เสียงของคำ ๒. การเล่นคำ ๓. จังหวะและลีลาของคำ โดยพิจารณาองค์ประกอบย่อยทั้งสาม เพื่อให้สอดคล้องกัน ทั้งนี้ จะใช้วิธียกตัวอย่างบทกวี และวิเคราะห์ว่า มีสุนทรียภาพในคำอย่างไรบ้าง บทกวีแต่ละบทอาจมีคุณสมบัติเพียงบางข้อ ไม่จำเป็นต้องมีครบทุกองค์ประกอบกันบว่าไพเราะได้ ดังตัวอย่าง

๑) พอแดดพริ้มยิ้มพรายกับชายฟ้า	โลกก็จำแหมหวังด้วยรังสี
หยาดอรุณอุ่นล้ำเหมือนอารี	แพรวพริ้วหมอบหนาวคลาย
เพียงจะพลิกแผ่นฟ้าลงมาผืน	กับแสงอันอ่อนอุ่นอรุณฉาย
เรاحنท้อรอหวังซึ้งกะตาย	หวังซีพพรายอุ่นบ้างอย่างอรุณ
	(“รู้อรุณแห่งหัวใจ” จินตนา ปิ่นเฉลียว)

จากตัวอย่าง จะเห็นว่า มีการใช้คำที่มีเสียงสัมผัสใน ทั้งสระและพยัญชนะ สัมผัสสระ ได้แก่ พริ้ม-ยิ้ม, พราย-ชาย, หวัง-รัง, อรุณ-อุ่น ฯลฯ และตามแบบของสุนทรภู่มักมีสัมผัสพยัญชนะในระหว่างคำที่ ๓ และ ๔ ในวรรคที่สอง ได้แก่ จำ-แหม, พื-ภพ, อัน-อ่อน ซึ่งนับว่าทำได้ครบเกือบทุกวรรค นอกจากนั้นยัง เล่นคำ โดยใช้สัมผัสแพรวพราวคล้ายกลบท เช่น เสียง / พร / ใน พริ้ม-พราย เสียง / อร / ใน อรุณ-อุ่นล้ำ-อารี เป็นต้น

จังหวะ ของคำเป็น ๓-๒-๓ โดยตลอดราบรื่น ใช้คำกระชับเฉพาะเจาะจง ไม่เร่สัมผัส เช่น รังสี อารี ซึ้งกะตาย เป็นคำลงท้ายวรรค การใช้คำที่มี ๒ พยางค์ขึ้นไปเป็นคำลงท้ายวรรค เช่นนี้ ทำให้ลีลากลอนกระชับ และความหมายเฉพาะเจาะจง ซึ่งสุนทรภู่นิยมใช้มาก

^{๑๒๘} รองศาสตราจารย์ จิตรลดา สุวัติกุล, *วรรณคดีวิจารณ์แนวสุนทรียศาสตร์*, เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๗, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, พิมพ์ครั้งที่ ๑, พ.ศ.๒๕๓๐, หน้า ๑๙๐

๒) ณ แอ่งอ่าวเว้าเว้งตรงเชิงชัน
ธารสินิลหินสีย่ายธารสีโคล

ดึกสัดหาดสงบสลบไสล
ระยิบระยับจับนัยน์อยู่แพรวพราว
(สวัสดี ธงศรีเจริญ)

๓) คีนวันนี้เมื่อพินอนหนุนหมอนด้วย
รอยแก้วนิมริมเขย่น้องเคยนอน
น้องเคลียแก้มเกลือกไว่ก่อนให้พี่
ยามพี่แนบหน้าอนหมอนละมุน

ใจคงคล้อยคิดถึงน้องเจ้าของหมอน
หนาวหรือร้อนหมอนจงเอื้ออุ่นเจือจน
ซ้ากราบที่กลางเขยเคยนอนหนุน
หมอนจงกรุ่นแก้มและกราบกำซาบทรง
(สวัสดี ธงศรีเจริญ)

ในตัวอย่างที่ ๒) และ ๓) ของผู้เขียนคนเดียวกัน จะเห็นว่า ใช้คำได้แพรวพราวไพเราะมาก
ใช้คำเสียงคู่ ได้แก่ แอ่งอ่าว เว้าเว้ง เชิงชัน เล่นคำท้ายคล้ายกลบท ได้แก่ สด-สงบ-ไสล ในวรรคต่อมา
เล่นคำว่า สี และหลากคำที่มีความหมายว่า ดำ หรือ นิล-ถ่าน-โคล

ในตัวอย่างที่ ๓) เล่นคำท้ายด้วยเสียง /น/ เช่น นิม-เขย-นอน เล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ /
ก/ และ /กร/ ได้แก่ กรุ่น-แก้ม-กราบ ในด้านจังหวะลีลาของคำในตัวอย่างที่ ๓) ใช้คำเสียงยาวเกือบ
ทั้งหมด ให้ความรู้สึกที่อ่อนโยนและอ้อยอิ่งต่อเนื่องไม่ขาดตอน ลีลากลอนเช่นนี้เป็นลักษณะเฉพาะตัว
ซึ่งสวัสดิ์ ธงศรีเจริญ ทำได้ดี แม้จะมีผู้พยายามเลียนแบบ แต่ก็ยากจะทำได้ และหากการเล่นคำมาก
เกินไปจะกลายเป็นกรูกรังโดยไร้ประโยชน์ นักศึกษาจึงควรพิจารณาว่าการเล่นคำในบทกวีนั้นๆ ทำ
ให้คำไพเราะรื่นหู เพิ่มพูนความหมายให้มากขึ้น หรือตรงกันข้าม

การใช้คำที่มีเสียงและจังหวะลีลาไพเราะ นอกจากจะทำให้อ่านง่ายน่าจดจำแล้ว ในการ
อ่านออกเสียง ไม่ว่าจะอ่านธรรมดาหรืออ่านทำนองเสนาะก็จะไพเราะด้วย ในปัจจุบันมีการอ่านบทกวี
หรือ “ร่าย” บทกวี จังหวะลีลาของคำจะปรากฏชัดเจนในการอ่าน ฉะนั้น ผู้วิจารณ์จึงควรพิจารณาใน
ด้านการอ่านออกเสียงด้วย

นอกจากนี้ คำศัพท์ที่เลือกมาใช้ควรเลือกคำที่เหมาะสมกับบรรยากาศของเรื่อง เช่น บทกวีที่มี
เนื้อหาแบบลูกทุ่ง ไม่ควรใช้คำที่เพริศพิริ้งแบบชาววัง เช่น

แลไปไม้ร่ายราระบำสรวง

รู้ร่ายร่วยยามแล้งไร้แดงเขียว

ทิดผามพล่ามตามควายอยู่ตายเดียว

เจ้าทุยเปลี่ยวนอนปลักอยู่เปล่าเปลือง

กลอนบทนี้ใช้คำได้ไพเราะ สัมผัสแพรวพราว แต่ลีลาไม่เหมาะสมกับบรรยากาศ ดังนี้เป็น

การวิจารณ์สุนทรียภาพในความ

รองศาสตราจารย์นภลัย สุวรรณธาดา ได้กล่าวถึงการวิจารณ์สุนทรียภาพในความไว้วางใจว่า สุนทรียภาพในความ ได้แก่ ภาพพจน์ สัญลักษณ์ รสวรรณคดี และโวหาร ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑) หยาดน้ำค้างหย่อมหญ้า	อุษาโยค
รอนนอยย้อยซึมโลก	เล่ห์ม้วย
ชีวิตซึ่งสุขโศก	กาลสั่ง
สิ้นครูลิ้นสุดด้วย	ดั่งน้ำค้างสลาย

(“ปณิธานกวี” อังคาร กัลยาณพงศ์)

โครงบทนี้ กล่าวถึงชีวิตที่สั้นเหมือนหยาดน้ำค้าง คงอยู่ชั่วครู่แล้วก็สลายไป เป็นการใช้องค์ภาพพจน์ เจริญอุปมาและอุปมา ส่วนที่เป็นอุปมาคือ ๓ บาทแรกที่กล่าวถึงหยาดน้ำค้างและชีวิต ส่วนบาทที่ ๔ “ดั่งน้ำค้างสลาย” คำว่า ดั่ง เป็นคำแสดงการเปรียบเทียบเชิงอุปมา ส่วนโวหารที่ใช้คือ เทศนาโวหาร

๒) งามบุหลนแรกรักไฉนมารัง	ร้องสั่งป่าจะสิ้นสุริย์ศรี
งามผกายเงินทองต้องวารี	ระริกกระริริไหลในแสงดาว
สวยสะอาดหาดทรายได้แสงจันทร์	นวลทรายนั้นละเอียดอ่อนเหน็บหนาว
สวยสายน้ำค้างพร่างไพโรพราว	วาวขยาดั่งสายดวงชีวิ
สามสำเภาเดือนทองส่องหล้า	โล้ชะเลดการาร่วงรุ่งรัศมี
งามเงื่อมชะงอกโตรกผามี	ยวงเมฆสีฝ้ายสลายตัวลง

(“ปณิธานกวี” อังคาร กัลยาณพงศ์)

กลอน ๓ บทนี้ใช้พรรณนาโวหาร พรรณนาความงามของธรรมชาติอย่างวิจิตรด้วยคำและความ ใช้ ภาพพจน์ หลายอย่างในการพรรณนา ได้แก่ บุคลาธิษฐาน คือ การสร้างชีวิตให้แก่สิ่งไม่มีชีวิต ในตัวอย่างเช่น ในบทที่ ๑ “ระริกกระริริไหลในแสงดาว” “นวลทรายนั้นละเอียดอ่อนเหน็บหนาว” “งามสำเภาเดือนทองส่องหล้า โล้ชะเลดการาร่วงรุ่งรัศมี” การใช้ ภาพพจน์ อุปมา เช่น นวลทราย สำเภาเดือน ชะเลดการา ยวงเมฆ เป็นต้น

ในด้าน รสวรรณคดี หรืออารมณ์ในบทกวี ทั้ง ๒ ตัวอย่างที่ยกมา ล้วนให้ความรู้สึกสงบสันติสุขในจิตใจ ตรงกับในวรรณคดีสันสกฤตคือ ศานตรส หรือในคติทางวรรณคดีไทยเรียกว่า เสาวรส คือบทมีความงาม

ในด้าน ความหมาย บทกวีของอังคาร กัลยาณพงศ์ จะใช้คำที่มีความหมายลึกซึ้งและมองเห็นภาพแจ่มแจ้ง เช่น “นวลทรายนั้นละเอียดอ่อนเหน็บหนาว” จะเห็นภาพเม็ดทรายได้แสงจันทร์เป็นสีนวลและละเอียดอ่อน จนกระทั่งรู้สึกถึงความเหน็บหนาวในยามค่ำคืน ความรับกับวรรคต่อไปที่ว่า “สวยสายน้ำค้างพร่างไพโรพราว” คือความรู้สึกเหน็บหนาว ต่อเนื่องไปถึงน้ำค้าง ซึ่งให้ภาพ

ของความเยือกเย็นและความงดงามในขณะเดียวกัน ในบทสุดท้ายที่เปรียบดวงจันทร์เป็นสำเภาทอง และดวงดาวเป็นทะเล เป็นการเปรียบเทียบที่ให้อารมณ์และเห็นภาพงดงามหนักหนา คำที่ใช้ว่า “โล้ชะเลดารา” แสดงอาการของสำเภาอย่างงดงามมีชีวิตชีวา

วิธีการใช้ถ้อยคำที่พริ้งเพราะทั้งคำและความเช่นนี้ เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของ อังคาร กัลยาณพงศ์ อย่างยากที่ใครจะเลียนแบบได้ดีเท่า

การวิจารณ์ร้อยกรองร่วมสมัยในด้านสุนทรียภาพนั้น นอกจากจะพิจารณาในแง่ คำ และความ แล้ว ยังพิจารณา กลวิธี ในการประพันธ์ด้วย

๓.๘ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์วรรณคดี

๑. การวิเคราะห์แก่นเรื่องและแนวคิดในคำประพันธ์

แก่นเรื่องและแนวคิดในคำประพันธ์ได้นับถือวิชาการกล่าวถึงไว้ดังนี้ คือ

рінฤทัย สัจจพันธุ์ (๒๕๒๔ : ๒๓) กล่าวถึง แก่นเรื่อง (THEME) คือสารัตถะหรือหัวใจของเรื่อง เป็นเจตจำนงและข้อคิดที่ผู้เขียนต้องการเสนอให้อ่านทราบ แก่นเรื่องของนวนิยายเรื่องหนึ่งอาจมีหลายประการ โดยมากแก่นเรื่องมักแสดงถึงความเป็นธรรมชาติอย่างใดอย่างหนึ่งของมนุษย์ เมื่อพิจารณาจากเหตุการณ์ พฤติกรรม และลักษณะของตัวละครในเรื่อง จะทำให้เราสรุปแนวคิดนั้นๆ ออกมาได้ อย่างเช่น เรื่องละครแห่งชีวิต นวนิยายของหม่อมเจ้าอากาศดำเกิง รัชพัฒน์ มีแก่นเรื่องสำคัญที่ผู้เขียนต้องการจะชี้ให้เห็นว่า ชีวิตนั้นคือละคร คือ ไม่มีอะไรแน่นอน ทุกคนแสดงบทบาทของตนไปตามครรลองชีวิต จะมุ่งหวังให้เป็นเช่นนั้น จะมุ่งหวังให้เป็นเช่นนั้นเช่นนี้จริงจังนักไม่ได้ ไม่ใช่ว่าทุกคนต้องประสบความสำเร็จในชีวิตตามที่ตั้งใจไว้เสมอไป หากใครปลงได้ ยอมรับได้อย่างวิสูตร สุภรัตน์ จึงจะเรียกได้ว่าชนะใจตนเอง

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า แก่นเรื่องและแนวคิดในคำประพันธ์ คือ หัวใจของเรื่อง เป็นเจตนาารมณ์และเป็นแนวความคิดที่ผู้เขียนต้องการเสนอให้อ่านได้รับรู้ ผู้เขียนจะไม่ใช้วิธีการนำเสนอแนวคิดด้วยถ้อยคำที่ตรง ๆ แต่จะใช้วิธีการแฝงแนวคิดนั้นอยู่ในเนื้อหาของเรื่อง ซึ่งผู้อ่านจะสามารถเข้าถึงแนวคิดของผู้ประพันธ์ได้ก็ต่อเมื่อได้อ่านวรรณกรรมเล่มนั้นจบแล้ว โดยวิธีเข้าถึงนั้น ผู้อ่านอาจเชื่อมโยงสิ่งที่ตนได้อ่านกับประสบการณ์ชีวิตและพื้นความรู้ของตนพอสมควร

๒. การวิเคราะห์ด้านจินตภาพ

Image คือ ภาพลักษณ์ และจินตภาพ

ภาพลักษณ์ หมายถึง ลักษณะหรือท่าทีของบุคคลหรือขององค์กรที่ปรากฏแก่ตาหรือความรู้สึกนึกคิดของสาธารณชน เช่น ภาพลักษณ์ของนักการเมือง ภาพลักษณ์ขององค์กรสหประชาชาติ

จินตภาพ หมายถึง ภาพในจิตหรือข้อคิดที่เกิดขึ้นจากการอ่านงานเขียนขึ้นหนึ่ง ซึ่งเราประสาทสัมผัสและสร้างภาพในจิตหรือข้อคิดให้เกิดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทกวี วิธีการสร้างภาพในจิตด้วยถ้อยคำที่เลือกสรรเป็นพิเศษเพื่อแทนความคิด อารมณ์ และประสบการณ์ด้านความรู้สึกและก่อให้เกิดภาพในจิตหรือข้อคิด

ธนศ เวศร์ภาดา (๒๕๕๑ : ๕๕-๕๙) ได้อธิบายว่า การประพันธ์บทร้อยกรองแต่ละบท ผู้แต่งมีจุดประสงค์เด่นๆ ๓ ประการ คือ ๑. แสดงภาพ ๒. แสดงอารมณ์ ๓. แสดงความคิด

๑. บทประพันธ์ที่มีเนื้อความมุ่งแสดงภาพ

เป็นจุดประสงค์ในการให้ภาพเกิดขึ้นในใจผู้อ่าน โดยใช้ภาษาแสดงภาพ เรียกว่า จินตภาพ หรือมโนภาพ ซึ่งหมายถึง ภาพที่เกิดขึ้นในใจอาจเป็นภาพความเคลื่อนไหว แสง สี เสียง กลิ่น รส สัมผัส ตัวอย่าง

ละครหยุดสุดด้วยมวยปล้ำ	ยืนประจําหมายสู้เป็นคู่ชน
มงคลใส่สวมหัวไม่กลัวกัน	ตั้งประจันจذبกระบี่บ่มมือ
ตีเข้าปัดปัดโปกสองมือปิด	ประกบติดเตะผางหมัดขว้างหวือ
กระหวัดหวัดหวีผวาเสียงฮาฮือ	คนคู่อือเออเอาสนั่นอึง
	(นิราศพระบาท)

บทประพันธ์นี้มีภาพเคลื่อนไหว คือ ภาพนักมวยสู้ประชิดติดตัว-อุตุลุดด้วยมวยปล้ำ ตีเข้า, เตะยาง, ขว้างหมัด และมีเสียง-เสียงหมัดกระหวัดหวัดหวี, เสียงคนคู่อือฮาดังสนั่น

๒. บทประพันธ์ที่มีเนื้อความมุ่งแสดงอารมณ์

เป็นจินตภาพที่ใช้ภาษาในเนื้อหาที่มุ่งแสดงอารมณ์ด้านต่างๆ ตัวอย่าง เช่น

จำใจจำจากเจ้า	จำจร
จำนิราศแรมสมร	แม่ร้าง
เพราะเพื่อจักไปรอน	อริราช แลแม่
จำทุกข์จำโทษร้าง	สวาทว่าวันถวิล ฯ (ลิลิตตะเลงพ่าย)

บทประพันธ์นี้แสดงความทุกข์ของพระมหาอุปราชที่ต้องจากนางสนมเพื่อเดินทัพไปรบ มีลักษณะเด่นคือเล่นคำ “จำ” ซ้ำ ๖ คำ หลายคำ “จาก” คือ จากเจ้า นิราศ แรมสมร ร้างสวาท และเล่นเสียงสัมผัสอักษรทั้งวรรค-จำใจจำจากเจ้าจำจร มีคำบ่งชี้ที่แสดงอารมณ์ทุกข์โศก คือ ทุกข์ โทษ ว่าวันถวิล เป็นต้น

๓. บทประพันธ์ที่มีเนื้อความมุ่งแสดงความคิด

บทประพันธ์บางบทผู้แต่งมีจุดประสงค์มุ่งแสดงความคิด คือ แสดงอุดมการณ์ อุดมคติ คติธรรม สัจธรรม หรือใช้คำว่าแสดงความคิดอันลึกซึ้ง ตัวอย่าง เช่น

โทษท่านผู้อื่นเพียง	เมสียงา
---------------------	---------

ปองติณินินทา	ห่อนเว้น
โทษตนเท่าฎา	หนักยิ่ง
ป้องปิดคิดซ่อนเร้น	เรื่องร้ายหายสูญ ฯ (โคลงโลกนิติ)

บทประพันธ์นี้ยกมาจากโคลงโลกนิติ มีเนื้อหาสอนโลกธรรมให้รู้ว่ามีสันดานคือมัก
 นิทาความผิดพลาดของผู้อื่น แม้ว่าจะเป็นความผิดพลาดเพียงเล็กน้อย แต่ไม่พูดความผิดพลาดของ
 ตน ทั้งๆ ที่ความผิดของตนนั้นเรื่องใหญ่กว่ามากนัก

รันททัย จันพันธู์ (๒๕๒๔ : ๘-๙) กล่าวว่า จินตภาพ (imagination) คือ การสร้างภาพใน
 ใจหรือมโนภาพขึ้น ซึ่งอาจเกิดจากอารมณ์สะท้อนใจ เกิดจากความนึกคิด โดยกวีถ่ายทอดออกมาได้
 หลายลักษณะ เช่นบรรยายให้เห็นภาพตามตัวอักษร บรรยายโดยใช้กวีโวหาร ตัวอย่างเช่น

ตรงตะพักเพิงผาศิลาเนิน	ชะงักเงนเงื่องมอกชะแง้งหาย
ที่หุบห้วยเหวหินบิ่นทะเลาย	เป็นวังโง้งโพรงพรายดูลายพร้อย
บ้างเป็นยอดกอดกายตะเกะตะกะ	ตะขุตะขระเหี่ยมหักเป็นหินห้อย
ขยุกขยิกหยดหยดเป็นยอดย้อย	บ้างแหลมลอยเลื่อมสลัประยัยิบ
	(ขุนช้างขุนแผน)

บทร้อยกรองเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนพลายงามยกไปตีเชียงใหม่ ข้างต้นแสดงจินต
 ภาพของกวี ที่ต้องการให้ผู้อ่านเห็นภาพของภูเขา ที่สลัปล้างว่าแห่วงปูดโปน ซึ่งเป็นตอนที่พรรณนา
 ธรรมชาติ ทำให้ผู้อ่านเกิดมโนภาพตามตัวอักษร

๓. การวิเคราะห์เสียงและคำ

๓.๑ เสียง

๓.๑.๑ การเล่นเสียงสัมผัส

การเล่นเสียงสัมผัสมี ๓ ชนิด คือ การเล่นเสียงสัมผัสสระ การเล่นสัมผัสพยัญชนะ (สัมผัส
 อักษร) และการเล่นเสียงวรรณยุกต์อีกด้วย

การเล่นเสียงสัมผัสสระ

ตัวอย่าง

แล้วสอนว่าอย่าไวใจมนุษย์	มันแสนสุดลึกล้ำเหลือกำหนด
ถึงเถาวัลย์พันเกี่ยวที่เลี้ยวลด	ก็ไม่คดเหมือนหนึ่งในน้ำใจคน

(พระอภัยมณี)

กลอนบทนี้เล่นเสียงสัมผัสสระทุกวรรค รวมทั้งสิ้น ๖ แห่ง การนับเสียง สัมผัสสระ ให้
 นับเป็นคู่ โดยเฉพาะในตำแหน่งคำที่ ๓ กับ ๔/๕ กับ ๖ ถีลากลอนที่แบ่งจังหวะเป็น ๓-๒-๓ หรือ ๓-
 ๓-๓ และมีสัมผัสเป็นคู่เช่นนี้เป็นลีลากลอนแบบสุนทรภู่ซึ่งเป็นที่คุ้นเคยกันอย่างดี

การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ (หรือสัมผัสอักษร)

ตัวอย่าง	ลางลึงลึงลอดไม้	ลางลึง
	แลลูกลึงลงชิง	ลูกไม้
	ลึงลมไล่ลมตึง	ลึงโลด หนีนา
	แลลูกลึงลางไหล่	ลอดเลี้ยวลางลึง

(ลิลิตพระลอ)

โคลงบทนี้มีลักษณะเด่นคือเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะเสียง /ล/ และเล่นคำพ้องว่า ลาง ในความหมาย ๒ อย่าง ลาง แปลว่า บาง อย่างหนึ่ง และเป็นชื่อต้นไม้คือ ต้นลางลึง อีกอย่างหนึ่ง แลลูกลึง ลางไหล่ ลอดเลี้ยวลางลึง แปลว่าดูลูกลึงบางตัววิ่งไล่ลอดเลี้ยว ไต่ต้น ลางลึง คำว่า “ไหล่” เป็นคำโทโทษของคำว่า “ไล่”

การเล่นเสียงวรรณยุกต์ คือ การเล่นเสียงสูงๆ ต่ำ คล้ายผันเสียงวรรณยุกต์ การเล่น เสียงวรรณยุกต์ตามขนบแบบแผนมักกำหนดรัดกุมว่า คำที่เล่นเสียงวรรณยุกต์ ๒ หรือ ๓ คำนั้นจะต้องมีเสียงสระ และพยัญชนะท้ายมาตราสะกดเดียวกันและเป็นคำที่สัมผัสกัน

ตัวอย่าง

เยื้องย่องนางยุงทอง	ท่องท่อง
ทิวทุ่งทุ่งทุ่งมอ	มัจฉพราศ
เทาเท่าเท้าย่างหย่อง	เลียบล้มริมธาร

(โคลงอักษรสามหมู่)

การเล่นเสียงวรรณยุกต์ตามแบบแผนคือ การไล่ระดับเสียงวรรณยุกต์เรียงกัน ๒ – ๓ เสียงจะไล่จากสูงไปต่ำ หรือต่ำไปสูงก็ได้

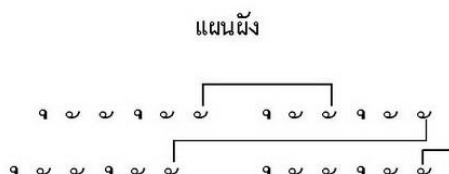
๓.๑.๒ การเล่นจังหวะเสียง

ปกติร้อยกรองทุกชนิดมีจังหวะตามแบบแผนฉันทลักษณ์อยู่แล้ว เช่น กลอนแปดลีลา กลอนสุนทรภู่มีจังหวะ ๓-๒-๓ กาพย์ยานีมีจังหวะ ๒-๓/๓-๓ เป็นต้น ร้อยกรองที่มีจังหวะเด่นมักจะเป็นจังหวะที่จัดวางพิเศษ เช่น จังหวะที่มีเสียงสมดุลงัน

ถลันจ้วงทะเลงจ้ำ	บุรุษน่านงค์หนูน
บุรุษรูกอนงค์รุ่น	ประจัญร่วมประจัญบาน
อนงค์เพศมนัสพี-	ราชาตริทหารชาญ
มิได้ดาบก็คว้าวาน	มิได้หอกก็คว้าวาลา
มิได้มีดก็เอาไม้	ตระบองใหญ่ตระบองยาว
กระหน่ำฟาดพิฆาตลาว	เติลตแล่น ณ แดนดง

(คำฉันท์ยอเกียรติชาวนครราชสีมา)

บทประพันธ์นี้แต่งด้วยภาษากวีประยาตฉันทน์ ซึ่งมีผังครูลหุ ดังนี้

จะเห็นได้ว่าด้วยอิทธิพลของกลุ่มคำที่มีเสียง เบา-หนัก ซ้ำเป็นช่วงๆ ทำให้ฉันทบทนี้มีจังหวะ รุกไล่กระชับกระชัง และการซ้ำกลุ่มคำว่า มิได้ดากก็คว้าวาน มิได้หอกก็คว้าวลาว มิได้มัดก็เอาไม้ ทำให้ ข้อความมีจังหวะสมดุลทางเสียง ทำให้เกิดจินตภาพของชาวนครราชสีมาที่ลุกขึ้นคว้าวัวที่จะหาได้มาไล่ ฆ่าฟันศัตรูอย่างฮึกเหิม

ร้อยกรองบางบทยังมีเสียงสมดุล และความหมายล้อขนานกันไปด้วย เรียกว่า ประโยค ขนานความ หรือมีเสียงและความหมายสมดุลกัน เช่น

อาจต่ออาจเข้ารุก อุกต่ออุกเข้าร่ำ กล้าต่อกล้าชิงบัน กลั่นต่อกลั่นชิงรอน
 ศรต่อศรียิ่งยืน ปืนต่อปืนยิงยัน... ดากเต็มท่งเต็มเถื่อน ดากเต็มเพื่อนเต็มพง

ถ้านำบทประพันธ์ข้างต้นมาวางขนานเป็นคู่ๆ จะเห็นได้ว่านอกจากจะมีจำนวนคำเท่ากัน แล้ว ยังมีคำซ้อนหรือคำเดียวกันมาวางคู่กัน ทำให้ข้อความมีเสียงสมดุลและสื่อความหมายที่ล้อขนาน กันไป ดังนี้

	อาจต่ออาจเข้ารุก	กล้าต่อกล้าชิงบัน	ศรต่อศรียิ่งยืน	ดากเต็มท่งเต็มเถื่อน
	อุกต่ออุกเข้าร่ำ	กลั่นต่อกลั่นชิงรอน	ปืนต่อปืนยิงยัน	ดากเต็มเพื่อนเต็มพง
โครงสร้างซ้ำกัน	...ต่อ...เข้า...	...ต่อ...ชิง...	...ต่อ...ยิง...	ดากเต็ม...เต็ม...
คำซ้อนคู่กัน	อาจคู่กับอุก (อุกอาจ)	กล้าคู่กับกลั่น (กล้ากลั่น)	ศร คู่กับ ปืน	ท่งคู่กับเถื่อน (ท่งคือท่ง)
	รุกคู่กับร่ำ (รุกร่ำ)	บันคู่กับรอน (บันรอน)	ยืนคู่กับยัน	เพื่อนคู่กับพง

๓.๒ คำ

๓.๒.๑ การสรรคำ

การสรรคำ หมายถึง บทหรือร่ายกรองนั้นมีการใช้คำที่มีศักดิ์คำสูง เช่น การใช้คำบาลีสันสกฤต คำสมาส หรือคำที่มีการตกแต่งให้อลังการ เช่นตัวอย่าง

แลถนัดในเบื้องหน้าโน้น ก็เขาใหญ่ยอดเยี่ยมโทยมอย่างพยับเมฆมีพรรณเขียวขาว ดำแดง
คูตเรกตั้งรายรัตนพนมณีแนมนำไคร่ม ครั้นแสงพระสุริยะส่องระดมก็ดูเด่นดังดวงดาววาวแวว ะ
วาวๆ ที่แว้งแว้ง วิจิตรจรัสจรัญรุ่งเป็นสีรุ้งพยับเพียงคั่นมพรพินนอากาศ

บทประพันธ์นี้ นอกจากจะสรรคำที่มีเสียงสัมผัสพยัญชนะ ดูเด่นดังดวงดาววาวแวว
วาวๆ แว้งแว้ง, วิจิตรจรัสจรัญรุ่งแล้ว กวียังเลือกคำยืมบาลีสันสกฤตมาใช้อย่างแพร่พราว เช่น โทยม
คั่นมพร นอากาศ พระสุริยะ และเลือกคำบอกแสงบอกสี ทั้ง วาวแวววะวาวๆ ทั้ง เขียวขาวดำแดง
มาใช้แสดงภาพพราวระยับของสีสันแห่งเทือกเขาอันตระหง่านงาม

นอกจากนี้ การสรรคำ ยังหมายถึง การเลือกใช้คำที่แสดงภาพชัดเจนการเลือกใช้คำที่เรียบ
ง่ายแต่ลึกซึ้ง และการเลือกใช้คำเหมาะแก่เนื้อความบริบท ตัวละครได้อีกด้วย
ตัวอย่าง

โทยหิวะหิวหทยเวียน	และพระเศียรก็ชมชาน
โทรมทรุดประคุดทุพลพาล	อูระเอ๋ยบ่เคยทราบ
	(พระนลคำฉันท์)

กวีทรงเลือกสรรคำได้เหมาะเจาะ โดยลำดับภาพความหิวโหยตามความเป็นจริง จากสภาพ
โหย คือ อ่อนกำลังมาถึงหิว คือ อยากข้าวอยากน้ำ เมื่อหิวมากๆ ใจก็หิวเหมือนใจจะขาดและวิงเวียน
คือ ใจสั่นหมุนค้าง พระเศียรก็ส่ายไปมาด้วยความงุนงง ในที่สุดก็ถึงกับทรุดพระองค์ลงกะปลกกะเปลี่ย
ราวกับคนพิกลพิการ

๓.๒.๒ การเล่นคำ

การเล่นคำ คือ การนำที่มีรูปหรือเสียงพ้องกันหรือใกล้เคียงกันมาเล่นในเชิงเสียงและ
ความหมาย การเล่นคำมีหลายวิธี เช่น การเล่นคำพ้องรูปพ้องเสียง การเล่นคำหลายความหมาย

๓.๒.๒.๑ เล่นคำพ้องเสียง

ว่าพลางทางชมคณานก	โผนผกจับไม้อิงมี
เบญจวรรณจับวัลย์ชาลี	เหมือนวันพีไกลสามสุตมา
นางนวลจับนางนวลนอน	เหมือนพีแนบนวลสมจินตะหรา
จากพรากจับจากจันรรจา	เหมือนจากนางสการะวาตี

(อิเหนา ตอนศึกกะหมังกูหนิง)

บทประพันธ์นี้เล่นคำพ้องเสียง ๓ ชุด คือ ในวรรคที่ ๑ เล่นคำที่ออกเสียงว่า “วัน” เบญจ
วรรณ, วัลย์ชาลี และวัน (ที่ไกลจากนางมา) ในวรรคที่ ๒ เล่นคำว่า “นวล” ในความหมายว่า นก
นางนวล, ต้นนางนวล และนวลน้อง ในวรรคที่ ๓ เล่นคำว่า “จาก” ในความหมายว่า นกจากพราก,
ต้นจาก และการลา

๓.๒.๒.๒ เล่นคำหลายความหมาย

ไม่เมาเหล้าแล้วแต่เรายังเมารัก สุดจะหักห้ามจิตคิดไฉน
ถึงเมาเหล้าเข้าสายก็หายไป แต่เมาใจนี้ประจำทุกค่ำคืน
(นิราศภูเขาทอง)

บทประพันธ์นี้เล่นคำ เมา ใน ๓ แห่ง คือ เมาเหล้า เมารัก และเมาใจ เมาเหล้าคือดื่มสุรา
เมามาย ไม่ได้สติ ส่วน เมารัก เมาใจ สื่อความหมายว่า ลุ่มหลงในความรัก

๓.๒.๒.๓ เล่นคำภัพพาส

คำอภัพพาส คือ คำซ้ำประเภทหนึ่งที่เกิดเสียงพยัญชนะหน้าเป็นสระอะ ทำให้เกิดจังหวะ
เสียงหนักเบา นับเป็นความไพเราะอย่างหนึ่ง เช่น

- สาดปิ่นไฟยะแย้ง	แผลงปิ่นพิชยะยุ่ง
พุงหอกใหญ่คะคว้าง	ขว้างหอกขัดคะไขว่
- สามยอดตลอดระยะระยับ	วะวะวับลับพรรณ
ข้อฟ้าตระการกลจะหยั่น	จะเยาะยั่วทิมพร
ยะแย้ง มาจากคำว่า แย้งแย้ง	/ยะยุ่ง มาจากคำว่า ยุ่งยุ่ง
/คะคว้าง มาจากคำว่า คว้างคว้าง	/คะไขว่ มาจากคำว่า ไขว่ไขว่
และ วะวับลับมาจากคำว่า วับวับ	

๓.๒.๔. การเล่นคำซ้ำ, การซ้ำคำ

การเล่นคำซ้ำหรือการซ้ำคำ เป็นการใช้คำเดียวกันกล่าวซ้ำหลายแห่งในบทประพันธ์หนึ่ง
บท เพื่อย้ำความให้หนักแน่นขึ้น การซ้ำคำในแง่วรรณศิลป์มักจะซ้ำคำที่สำคัญ ซึ่งจะช่วยสร้างความ
ชัดเจนหนักแน่นของสารที่กวีต้องการสื่อ

สุดสายนัยนาที่แม่จะตามไปเล็งแล สุดสอดแล้วที่แม่จะซบทราบฟังสำเนียง สุดสุรเสียงที่
แม่จะรำเรียกพิไรร้อง สุดฝืนเท้าที่แม่จะเบี่ยงย่องยกย่องลงเหยียบเดิน ก็สุดสิ้นสุดปัญญา สุดหาสุดค้น
เห็นสุดคิด จะได้พบพบประสปรอยพระลูกน้อยแต่สักนิดไม่มีเลย

(มหาเวสสันดรชาดก)

การใช้คำซ้ำ คือ คำคำเดียวกันนำมากล่าว ๒ ครั้ง เช่น แดงๆ, น้อยๆ, แดดรอนรอน

๓.๒.๕. การหลากคำ

การหลากคำ คือ การเลือกใช้คำไวพจน์หรือคำที่มีความหมายเหมือนกันหรือคล้ายกัน
หลายคำ ในบทหรือกรองบทเดียวกัน เช่น เลือกใช้คำว่า สมร, นคราญ, เอวร, เอวบาง, จอมสวาท,
บังอร, นุช, โฉมฉาย ในความหมายว่า “นาง” เพื่อหลีกเลี่ยงความซ้ำซากจำเจและแสดงความสามารถ
ทางภาษาของผู้แต่ง

พระเหลือบเล็งชลสินธุ์
เห็นรูปอสุรกล

ในวารินทะเลวน
อันกลายแก้งเป็นสีดา
(ภาพย์เห่เรือ)

บทนี้หลากคำ ชล สินธุ์ วารินแปลว่า น้ำ

สุจิตรา จงสถิตวัฒนา (๒๕๔๙ : ๑๓-๓๗) ได้อธิบายไว้ในหัวข้อลักษณะและประเภทของวรรณศิลป์ว่ากวีหรือนักเขียนได้ใช้กลวิธีประการใดบ้าง เพื่อสร้างสรรค์วรรณศิลป์ในงานของตน และในฐานะที่เป็นกลไกและเครื่องมือของการสร้างวรรณศิลป์แห่งภาษาเพื่อสามารถนำไปวิเคราะห์ด้วยบทประพันธ์ประเภทต่างๆ ได้ความหมายของการ จึงได้ให้ความหมายของคำว่า การสร้าคำและการเล่นคำ เล่นเสียงไว้ดังนี้

๑. สรรคำ หมายถึง การเลือกสรรคำที่นำมาเรียงร้อยในบทประพันธ์ เพื่อให้สื่อสารได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด ตามจุดมุ่งหมายของกวีหรือผู้สร้างงาน

คำแต่ละคำที่กวีเลือกใช้ควรเป็นคำที่มีความหมาย มีความสมบูรณ์ในแง่ของการสื่อสาร ทั้งในแง่ของการสื่อความหมายในระดับต่างๆ การสื่อภาพและการสื่ออารมณ์ที่กวีประสงค์ การเลือกสรรคำของกวีมาใช้ในบทประพันธ์นั้นว่ามีความสำคัญยิ่ง เพราะรูปและเสียงของคำที่นำมาใช้มีส่วนสัมพันธ์กับการสร้างความงามและอารมณ์สะท้อนใจแก่บทประพันธ์

๒. การเล่นคำและเล่นเสียง

การเล่นคำและเล่นเสียง หมายถึง การนำคำที่มีรูปหรือเสียงพ้องกันหรือใกล้เคียงกัน มาเล่นในเชิงเสียงและความหมาย เพื่อสร้างให้เกิดความเสนาะไพเราะ ความลึกซึ้งของความหมาย และความเปรียบเทียบที่กระทบอารมณ์ผู้อ่าน

ตัวอย่างการเล่นคำและการเล่นเสียง

สายหยุดหยุดกลิ้งฟุ้ง	ยามสาย
สายบ่หยุดเสน่ห์หาย	ห่างเศร้า
ก็คืนก็วันวาย	วางเทวษ ราแม่
ถวิลทุกขพบคำเช้า	หยุดได้ฉันใด

(ลิลิตตะเลงพ่าย)

ในโครงบทนี้ กวีเล่นคำว่า สาย กับ หยุด เทียบเสียงกับชื่อดอกไม้ คือ สายหยุดอันเป็นลักษณะของบทนิราศนี้ นำชื่อดอกไม้มาร้องขยายความอธิบายความรู้สึกของกวี

สายหยุดเป็นชื่อดอกไม้ ส่วน “สาย” ที่กวีแยกออกมาเล่นคำนั้นเป็นคำนามบอกเวลาและ “หยุด” เป็นคำกริยา กวีกล่าวเทียบความรู้สึกของตนว่าความรักรำลึกถึงนางนั้น ไม่มีวันจืดจาง หรือยุติ

ลงได้เลย แม้เวลาจะเปลี่ยนจากเช้าสายบ่ายค่ำไปเช่นใด ต่างจากดอกสายหยุดซึ่งจะคลายความหอมไปเมื่อยามสาย สมกับชื่อว่า สายหยุด

การเล่นคำว่า สายหยุด นี้ จึงเป็นการใช้คำพ้องเสียงมาสร้างวรรณศิลป์นี้อย่างแยบคาย

ในบทละครพูดคำฉันท์มัทนะพาธา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีบทสนทนาได้ตอบอันประกอบด้วยวรรณศิลป์จากการเล่นคำเล่นเสียงที่รู้จักกันดี คือ บทสนทนาระหว่างมัทนากับท้าวสุเทษณ์

สุเทษณ์ : ความรักละเหี่ยอุระระทด

เพราะมีอจาจะคลอเคลีย

มัทนา : ความรักระทดอุระละเหี่ย

ถูจะหายเพราะเคลียคลอ

(มัทนะพาธา)

กวีใช้กลวิธีการเล่นคำซ้ำและเล่นเสียง โดยเวียนล้อกันและกัน ใช้การสลับคำระหว่างวรรคแรก ๒ วรรค กับ วรรคหลัง ๒ วรรค คือ ละเหี่ย ระทด กับ ระทด ละเหี่ย และคลอเคลีย กับเคลียคลอ

ลักษณะเล่นคำเล่นเสียงดังกล่าวนี้ ก่อให้เกิดความรู้สึกว่าเป็นการโต้ตอบกันอย่างมีปัญญาแยบคาย มีชั้นเชิงของตัวละครเอกทั้งสอง ซึ่งมีสถานภาพอันสูงส่ง คือเป็นเทพบุตรและเทพธิดาแห่งสรวงสวรรค์

๔. การวิเคราะห์ภาพพจน์

พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ-ไทย ให้ความหมายของคำว่า ภาพพจน์ ว่า สำนวนภาษารูปแบบหนึ่ง เกิดจากการเรียบเรียงถ้อยคำด้วยวิธีการต่างๆ ให้ผิดแผกไปจากการเรียงลำดับคำหรือความหมายของคำตามปกติ เพื่อให้เกิดภาพ หรือให้มีความหมายพิเศษ

สุจิตรา จงสถิตวัฒนา (๒๕๔๙ : ๓๗-๔๗) ได้ให้ความหมายของคำว่า ภาพพจน์ (Figures of Speech) คือ คำ หรือกลุ่มคำที่เกิดจากกลวิธีการใช้คำ เพื่อให้เกิดภาพที่แจ่มชัดและลึกซึ้งขึ้นในใจของผู้อ่านและผู้ฟัง คำสามารถสื่อให้เห็นภาพได้ เช่น ผู้ชาย ผู้หญิง แต่คำที่สื่อภาพเหล่านี้ไม่เรียกว่าภาพพจน์ เพราะภาพพจน์เป็นผลของการใช้คำอย่างมีศิลปะ โดยกลวิธีการเปรียบเทียบ ซึ่งมีต่างๆ กัน

ประโยค คลื่นกระทบฝั่ง กับ คลื่นซบฝั่ง

ประโยคที่มีภาพพจน์อยู่ด้วยคือ คลื่นซบฝั่ง เพราะ ซบ ปกติใช้กับอาการของคนในที่นี้เปรียบเทียบอาการของคนเหมือนอาการของคน นับเป็นการเปรียบเทียบ จึงจัดว่ามีภาพพจน์

ผมของเขาวาว กับ ผมของเขาวาวเหมือนดอกเลา

ประโยคหลัง วลี เหมือนดอกเลา ทำให้ภาพชัดเจนยิ่งขึ้น นับว่ามีภาพพจน์

ธเนศ เวศร์ภาดา (๒๕๔๙ : ๔๑) ให้ความหมายของคำว่า “ภาพพจน์” คือการเขียนอย่างแจ่มแจ้งจนมองเห็นภาพ โดยใช้ความเปรียบเป็นหลัก

จากนิยามความหมายที่กล่าวมา สรุปได้ว่า ภาพพจน์ (Figure of Speech) คือการใช้คำหรือกลุ่มคำเปรียบเทียบ เพื่อให้เกิดภาพที่ชัดเจนแจ่มชัดแจ้ง หรือขยายความสิ่งที่เป็นนามธรรม ให้เกิดรูปธรรมเพื่อให้มีความหมายเด่นชัดและลึกซึ้งขึ้น

ภาพพจน์มีหลายประเภทที่สำคัญๆ มี ๖ ประเภท ดังนี้

๑. อุปมา

การเปรียบสิ่งหนึ่งเหมือนอีกสิ่งหนึ่ง ใช้คำเชื่อมเหล่านี้ “เหมือน ราว รวากับ เปรียบดุจ ประดุจ ดัง ดั่ง เฉก เช่น เพียง เพียง ประหนึ่ง ถนัด กล เล่ห์ ปี่มว่า ป่าน ปูน ฟาง ละม้าย แม่น”
ตัวอย่าง

ไฉนางเกิดในปทุมมา	สุริยวงศ์พงศานันหาไม
จะมาช่วงชิงกันดังผลไม	อันจะได้นางไปอย่าสงกา

(อิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง)

บทประพันธ์นี้เป็นเนื้อความที่อิเหนากล่าวตอบท้าวกะหมังกุหนิงว่านางบุษบาเป็นพระธิดาของท้าวดาหาวจะมาช่วงชิงกันดังผลไม ไม่ได้ ผลไมในที่นี้คือลูกนารีผล

ศักดิ์ศรี แยมันดดา อธิบายไว้ในบทความเรื่อง “ภาษาวรรณคดี” ในวารสารภาษา และวรรณคดีไทย ปีที่ ๘ สิงหาคม – ธันวาคม ๒๕๓๔ ว่า “ลูกนารีผลหรือมกักระผล เป็นผลไม้ประหลาดที่อยู่ในป่าหิมพานต์ ผู้ชายชอบแย่งกัน เพราะต้นนารีผลออกลูกเป็นผู้หญิงเปลือยห้อยอยู่ตามกิ่ง มีหัวจุกติดอยู่กับกิ่ง พวกฤๅษีไพร่สำนักสิทธิ์วิทยารักษ์เอาไม้ง่ามมาสอย หล่นตั่วลงมาก็แย่งกันตั่วตั่วๆ เพราะเป็นของสาธารณะ ใครแรงดีกว่าเพื่อก็ได้ไป เอาไปเซยชมได้ ๗ วันก็เน่า เพราะมันเป็นผลไม้ แล้วก็สอยกันอีกแย่งกันตั่วตั่วๆ เอาอีก”

๒. อุปลักษณ์

การเปรียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งมีคุณสมบัติบางประการร่วมกัน มักใช้คำว่า “คือ” และ “เป็น” เช่น ครูคือเรือจ้าง ทหารเป็นรังของชาติ หรือบางครั้งไม่มีคำเชื่อมโยง เช่น ฝนดาวตกเปรียบดาวตกที่ตกพร่างพรายเป็นสายฝน หัวใจกระดากเปรียบหัวใจที่ไม่หนักแน่นเหมือนกระดาก ที่บางเบาพร้อมจะปลิวไปตามสายลม ศักฟุตบอล เปรียบการแข่งขันฟุตบอลเหมือนศึกสงคราม ตะเข็บชายแดน เปรียบรอยต่อชายแดนของสองประเทศเหมือนตะเข็บ

อุปลักษณ์มักจะเปรียบคำนามกับคำนามให้เห็นอย่างชัดเจน แต่บางครั้งข้อความบางข้อความอาจต้องตีความอีกชั้น เช่น ภาษางอกงาม ข้อความนี้ดูเผินๆ จะเข้าใจว่าเป็นบุคคลวัต แต่พิจารณาอย่างถี่ถ้วนในที่นี้ กล่าวเปรียบภาษาเหมือนต้นไม้หรือดอกไม้ที่งอกงามได้ เราเสียเวลาไปมากแล้ว เปรียบเวลาเป็นเงินเป็นทองที่เสียไปแล้วไม่คุ้มค่า

ในวรรณคดีไทย ปรากฏใช้อุปลักษณ์เป็นจำนวนมาก เพื่อขยายจินตภาพให้แจ่มชัด หรือเปรียบเทียบความคิดประการให้ลึกซึ้งกัน เช่น

ก้านบัวบอกลึกตื่น	ชลธาร
มารยาทส่อสันดาน	ชาติเชื้อ
โฉดฉลาดเพราะคำขาน	ควรทราบ
หย่อมหญ้าเหี่ยวแห้งเรื้อ	บอกร้ายแสดงดิน

(โคลงโลกนิติ)

โคลงโลกนิติบทนี้เปรียบก้านบัวกับมารยาท ก้านบัวอาจหยั่งความลึกความตื้นของแม่น้ำฉันทใด มารยาทก็อาจบอกชาติตระกูลว่า อบรมเลียงดูมาดีหรือไม่ดีอย่างไรฉันทนั้น และเปรียบต้นหญ้ากับวาจาเนื่อดินกับพื้นภูมิสติปัญญา ต้นหญ้าอาจแสดงให้เห็นคุณภาพของเนื่อดิน เหมือนวาจาที่อาจสะท้อนให้เห็นว่ามีสติปัญญาโง่เขลาหรือชาญฉลาดได้

๓. บุคคลวัต

การสมมติสิ่งต่างๆ ให้มีกิริยาอาการความรู้สึกเหมือนมนุษย์ เช่น ดวงตะวันแย้มยิ้ม สายลมโหมไล่เอาอกเอาใจพฤษภตามาลัย

บุคคลวัต ตำราบางเล่มเรียกว่า บุคลาธิษฐาน แต่ในงานวิจัยนี้ใช้ว่า บุคคลวัต เพื่อให้สอดคล้องกับหนังสือเรียนวิชาภาษาไทย หลักสูตรชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ

ตัวอย่าง

ต้นไม้แต่งตัว	อยู่ในม่านมัวของหมอกคราม
บ้างลอกเปลือกอยู่ปลามปลาม	บ้างแปรกิ่งประกบกัน
บ้างปลิวใบสยายลม	บ้างขึ้นชมช่อชูชัน
บ้างแตกตึงอวดดาววัน	บ้างว่อนไหวจะร้ายรำ
บ้างเตรียมหาผ้าแพรคลุม	บ้างประชุมอยู่ฟังฟ้า
ท่านผู้เฒ่าก็เตรียมทำ	พิธีสู่ขวัญผู้เยาว์
ม่านหมอกค่อยคล้ายคลี	เผยเวทีอันพริ้งเพรา
หมู่ไม้ร่าเริงเร้า	จะต้อนรับฤดูกาล

(เพลงขลุ่ยผิว)

กวีใช้ภาพพจน์บุคคลวัตพรรณนาภาพของต้นไม้ที่ผลิระบัดใบ สร้างจินตภาพของต้นไม้ว่ามีชีวิตจิตใจเหมือนมนุษย์ ดังจะเห็นจากการสร้างภาพต้นไม้ที่มีอายุมาก ประดุจผู้เฒ่าผู้แก่เตรียมทำพิธีสู่ขวัญแก่ต้นไม้รุ่นเยาว์ และภาพต้นไม้ร่าเริงเบิกบาน พร้อมต้อนรับฤดูกาลใหม่อย่างน่ายินดี

๔. อติพจน์

การเปรียบเทียบโดยการกล่าวข้อความที่เกินจริง มักเปรียบเทียบในเรื่องปริมาณว่ามีมากเหลือเกิน มีเจตนาเน้นข้อความที่กล่าวนั้นให้น้ำหนักยิ่งขึ้น เช่น ร้อนตับแตก คอแห้งเป็นผง รักคุณเท่าฟ้า รอดังโกฏิปีแล้ว ใจดีเป็นบ้า ออกใหม่ไส้ลม เหนื่อยสายตัวแทบขาด

ตัวอย่าง

ตราบนขุนคิริขัน	ขาดสลาย ลงแม่
รักบ่หายตราบหาย	หกฟ้า
สุริยจันทรขจาย	จากโลก ไปฤา
ไฟแล่นล้าสหัส	หอนล้าอาลัย ฯ (นิราศนรินทร์)

กวีใช้ภาพพจน์ประเภทอุปมาอุปไมย แสดงความรักความอาลัยที่มีต่อท่อนาง โดยกล่าวอ้างว่าแม่ขุนคิริ คือ เขาพระสุเมรุ จะเปื่อยสลายลง แม่สวรรค์ทั้งหกชั้นคือฉกามาพจรจะมลายหายไป แม้พระอาทิตย์ พระจันทร์จะจากโลก และแม่ไฟบรรลัยกัลป์จะล้างทวีปทั้งสี่ลงสิ้น ความรักความอาลัยของกวีที่มีต่อท่อนางก็ได้มลายล้า คงอยู่ชั่วนิรันดร์

๕. นามนัย

การใช้คำหรือวลีที่บ่งลักษณะหรือคุณสมบัติ ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาแสดงความหมายแทนสิ่งนั้นทั้งหมด เช่น ใช้ เวที แทน การแสดง มงกุฎ พระบาท แทน กษัตริย์ แก้ว แทน ตำแหน่งหน้าที่ของผู้บริหาร ข้าวปลา แทน อาหาร

ว่านครามินทร์ ผลิตแผ่นดินเปลี่ยนราช เยียววิวาทชิงฉัตร

ฉัตร เป็นชื่อเครื่องสูงอย่างหนึ่งที่สำคัญยิ่งสำหรับพระมหากษัตริย์ แสดงความเป็นกษัตริย์ในที่นี้ กวีใช้ ฉัตร ให้หมายถึงองค์พระมหากษัตริย์หรือความเป็นกษัตริย์

(๑) ยุงร่านมันกินมาหลายวัน	อุตสาห์ให้น้องนั้นได้ขี่มา
(๒) ถ้าแพ้ลงคงปรับทัพบิ	เลือดเนื้อเท่านี้เป็นเงินทอง
(๓) ขุดเผือกมันสุกกันมาตามจน	พักร้อนผ่อนปรนมาในป่า
- (ขุนช้างขุนแผน)

ข้อความที่ ๑ ยุงร่าน เป็นนามนัยแทนสัตว์ที่กินเลือดเป็นอาหาร ข้อความที่ ๒ ใช้ เลือดเนื้อ แทน ชีวิต และข้อความที่ ๓ เผือกมัน เป็นนามนัยแทนอาหารที่หาได้ตามป่าตามเขา

๖. ปฏิทรรศน์

การนำเอาคำและความหมายที่ไม่สอดคล้องกัน และดูเหมือนจะขัดแย้งกันมารวมไว้ด้วยกัน เพื่อให้เกิดผลทางความหมายเป็นพิเศษ เช่น น้ำผึ้งขม คาวน้ำค้าง ศัตรูคือยากำลัง มีความเคลื่อนไหวในความนิ่ง

ส่วนในงานกวีนิพนธ์ มีตัวอย่างการใช้ปฏิทรรศน์ที่น่าสนใจ เช่น

เธอตายเพื่อจะปลุกให้คนตื่น	เธอตายเพื่อผู้อื่นนับหมื่นแสน
----------------------------	-------------------------------

เธอเป็นดินก้อนเดียวในดินแดน

แต่จะหนักและจะแน่นเต็มแผ่นดิน

(กระทู้แบบ ในเพียงความเคลื่อนไหว)

ในบทประพันธ์นี้กล่าวถึงหญิงสาวผู้ใช้แรงงานในโรงงานแห่งหนึ่ง ที่อำเภอกระทู้แบบ จังหวัดสมุทรสาคร ถูกทำร้ายถึงแก่ชีวิต ในครั้งที่ประท้วงต่อสู้กับนายทุนในยุคก่อนปีพุทธศักราช ๒๕๑๔ ซึ่งเป็นยุคประชาธิปไตยแบ่งบานของเมืองไทย กวีได้กล่าวว่าการตายของชนผู้ใช้งานนี้เป็น การตายที่มีคุณค่า อาจปลุกจิตสำนึกของผู้คนในสังคมได้ และกล่าวเปรียบหญิงผู้ใช้งานนั้นเป็นดิน ที่แม้จะเป็นเพียงก้อนเดียว แต่ดินก้อนนี้ “หนักและแน่นเต็มแผ่นดิน” การกล่าวว่า เธอตายเพื่อจะ ปลุกให้คนอื่นและดินก้อนเดียวที่หนักแน่นเต็มแผ่นดินเป็นปฏิพาทย์

๕. การวิเคราะห์ฉันทลักษณ์

สมเกียรติ รัชมณี (๒๕๕๑ : ๑๖๕-๑๙๖) ให้ความหมายของคำว่าร้อยกรอง หมายถึง บท แห่งการเรียบเรียงถ้อยคำตามบัญญัติของฉันทลักษณ์ ซึ่งจะต้องมีร้อยกรองจะต้องมีลักษณะดังนี้

๑. คณะ ร้อยกรองแต่ละชนิดมีกำหนดจำนวนคำ จำนวนวรรค จำนวนบาทไว้แน่นอน ดังเช่น กาพย์ยานี ๑๑ บทหนึ่งจะมี ๒ บาท บาทหนึ่งจะมี ๒ วรรค บาทที่ ๑ เรียกว่า บาทเอก บาทที่ ๒ เรียกว่า บาทโท วรรคหน้ามี ๕ คำ และวรรคหลังมี ๖ คำ รวมหนึ่งบาทจะมี ๑๑ คำ เป็นต้น

๒. จำนวนคำ ในแต่ละคณะมีกำหนดบังคับจำนวนคำด้วย แต่การนับจำนวนคำนั้นจะมี ลักษณะพิเศษ เพราะความหมายของคำในทางฉันทลักษณ์หมายถึง พยางค์หนึ่งๆ หรือเสียงที่เปล่ง ออกมาครั้งหนึ่ง

๓. สัมผัส สัมผัสที่มีการบังคับในการประพันธ์ร้อยกรอง คือการส่งสัมผัสระหว่างวรรค ระหว่างบท และระหว่างบท ซึ่งเรียกว่าสัมผัสนอกนั้นถือเป็นสัมผัสบังคับของฉันทลักษณ์แต่ละ ประเภท และจะมีลักษณะแตกต่างกันไป ในการประพันธ์ร้อยกรอง สัมผัสที่ใช้มี ๒ ประเภท คือ สัมผัส สระ และสัมผัสอักษร หรือสัมผัสพยัญชนะ โดยนำมาใช้เป็นสัมผัสนอก (สระ) และสัมผัสใน (สระและ อักษร)

๔. คำเอกคำโท การบังคับคำเอกคำโทนั้น มีบังคับในฉันทลักษณ์ของร้อยกรองประเภท โคลงและร่าย คำเอกคือคำที่มีรูปวรรณยุกต์เอก เช่น “ข้า” “นา” “ป่า” ส่วนคำโท คือคำที่มีรูป วรรณยุกต์โท เช่น “ข้า” “นา” “ป่า” เป็นต้น แต่ทั้งนี้อาจจะใช้คำเอกโท หรือโทโท ในตำแหน่งที่ ไม่สามารถหาคำเอกหรือคำโทมาใช้ได้ “เอกโทษ” คือ คำที่เดิมมีรูปวรรณยุกต์เป็นโท แต่แปลงคำนั้น มาใช้วรรณยุกต์เอกแทน เช่น ขึ้น-คั้น หน้า-น้ำ “โทโทษ” ก็มีลักษณะคล้ายกันกล่าวคือ นำคำที่เดิมมี รูปวรรณยุกต์เป็นเอก มาแปลงเป็นคำที่ใช้รูปวรรณยุกต์โท เช่น ฟัง-ฝั่ง คำ-ข้า เล่น-เหล่น เป็นต้น

๕. มีการบังคับคำตายและคำเป็น คำตายคือคำที่มีเสียงวรรณยุกต์หนัก ได้แก่ คำที่ ประสมด้วยสระเสียงสั้นไม่มีตัวสะกด ยกเว้นสระอา ไอ โอ เออ คำที่สะกดด้วยแม่ก แม่กด และกบ

เรียกว่า “คำตาย” ส่วน “คำเป็น” คือคำที่ประสมด้วยสระเสียงยาวไม่มีตัวสะกด และคำที่สะกดด้วย แม่กง แม่กน แม่กม แม่เกย แม่เกอว รวมทั้งคำประสมด้วยสระอำ ไอ โอ เอ

๖. คำครุและคำลหุ ลักษณะการบังคับครุและลหุใช้ในฉันทลักษณ์ประเภทฉันท “คำครุ” คือคำที่ประสมด้วยสระเสียงยาว คำที่มีตัวสะกด และคำที่ประสมด้วย สระอำ ไอ โอ เอ ส่วนคำ “ลหุ” เป็นคำที่มีประสมด้วยสระเสียงสั้น ไม่มีตัวสะกดและไม่ประสมด้วยสระอำ ไอ โอ เอ

๗. เสียงวรรณยุกต์ การบังคับเสียงวรรณยุกต์นั้น จะมีผลเกี่ยวเนื่องถึงความไพเราะของ ร้อยกรองบางประเภท เช่น กลอน ส่วนการบังคับรูปวรรณยุกต์ได้กล่าวมาแล้วว่า มักจะบังคับใช้ในคำ ประพันธ์ประเภทร่ายและโคลง

๘. คำนำและคำลงท้าย ลักษณะการบังคับคำนำและคำลงท้ายนี้มักจะใช้กับร้อยกรอง ประเภทกลอน ซึ่งกลอนบางประเภทจะกำหนดว่าในวรรคแรกจะต้องขึ้นต้นวรรคอย่างไร และจบบท ด้วยคำใด เช่น กลอนดอกสร้อยกำหนดว่าในวรรคแรก คำที่สอง ต้องใช้คำว่า “เอ๋ย” หรือ “เอ๋ย” ดังเช่น “แมวเอ๋ยแมวเหมียว” และจบบทด้วยคำว่า “เอ๋ย” ดังเช่น “หมั่นคำนับคำเช้าจะเจ้าเอ๋ย”

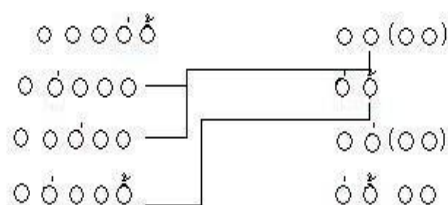
๙. คำสร้อย ลักษณะการใช้คำสร้อยในร้อยกรองบางประเภท โดยเฉพาะโคลงและร่าย ซึ่งมักจะเพิ่มคำสร้อยลงที่ท้ายวรรค หรือท้ายบาท นับว่าทำไมจำนวนคำครบตามลักษณะที่ฉันทลักษณ์ บังคับไว้ หรืออาจจะใช้เพื่อเสริมความงามความไพเราะของบทประพันธ์นั้นๆ ให้มีเสียงเสนาะไพเราะ ยิ่งขึ้น

ร้อยกรองไทย จำแนกเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ ๕ ประเภท คือ กลอน กาพย์ โคลง ร่าย และฉันท ดังนี้

โคลง

๑) โคลงสี่สุภาพ (จังหวะอ่าน ๕-๒/๕-๒/๕-๒/๕-๔)

แผนผังโคลงสี่สุภาพ

ตัวอย่าง

เสียงลือเสียงเล่าอ้าง
เสียงย่อมยอศไคร
สองเขือพีหลับไหล

อันใด พี่เอ๋ย
ทั่วหล้า
ลืมนั่น ฤาพี่

สองพีคิตเองอ้า

อย่าได้ถามเผื่อ

(ลิลิตพระลอ)

การแต่งโคลงมีข้อยึดหยุ่นได้ ๓ ข้อ

๑. ย้ายเอกโทบาทแรกได้หนึ่งแห่ง

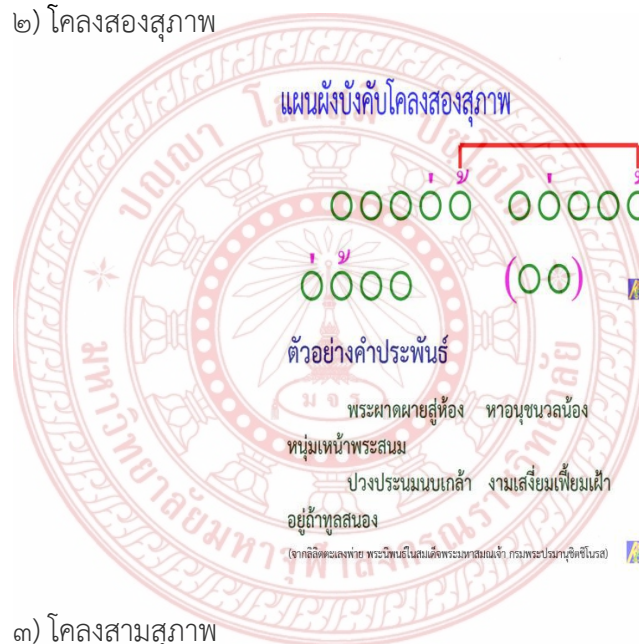
๒. ใช้คำตายแทนคำเอกได้

๓. ใช้คำเอกโทษ โทโทษได้

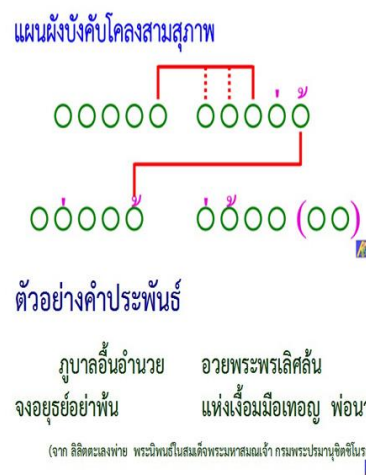
คำเอกโทษ คือ คำที่เคยใช้ไม้โทโดยปกติ แต่เปลี่ยนใช้ไม้เอกเสียงเดียวกัน เช่น เข้า เป็น แค่า

คำโทโทษ คือ คำที่เคยใช้ไม้เอกโดยปกติ แต่เปลี่ยนใช้ไม้โทเสียงเดียวกัน เช่น ช่วยเป็น ฉ่วย

๒) โคลงสองสุภาพ

๓) โคลงสามสุภาพ

วิธีจำโคลงสองสุภาพและสามสุภาพ

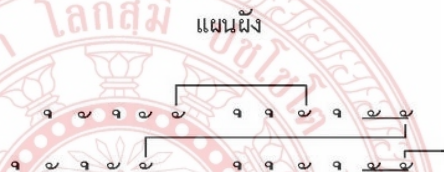
ยวรรคแรกของโคลงสี่สุภาพ “000 เอก โท” มาวางไว้ข้างหน้าบาทสุดท้ายของโคลงสี่สุภาพ “0 เอก 0 0 โท เอก โท 0 0 (0 0)” และใส่สัมผัสส่นอกระหว่างวรรคที่ ๑ กับ ๒ จะได้โคลงสองสุภาพ ส่วนโคลงสามสุภาพ เดิมคำสุภาพ ๕ คำอีก หนึ่งวรรคหน้าโคลงสองสุภาพ จะได้โคลงสามสุภาพ

ฉันท

ลักษณะเด่นของฉันทคือ คำครุลหุ ดังนั้น ฉันทจึงมีเสียงหนัก เสียงเบา อินทริเชียรฉันท มีจังหวะเหมือนกาพย์ยานี คือ อ่านจังหวะ ๒-๓/๓-๓ ถ้าอ่านได้จังหวะ ๒-๓/๓-๓ ให้ออกเสียงดูว่ามีเสียงหนักเบาหรือไม่ ถ้ามีก็เป็นอินทริเชียรฉันท ถ้าอ่านแล้วเสียงเสมอกัน ก็เป็นกาพย์ยานี

๑. อินทริเชียรฉันท ๑๑

แผนผังอินทริเชียรฉันท ๑๑

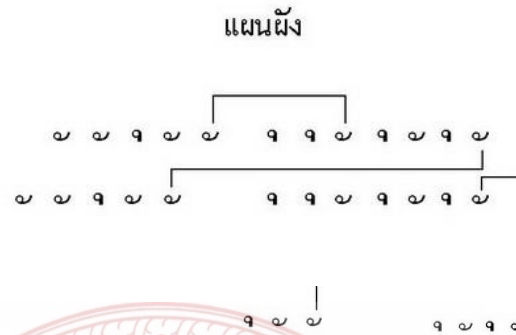
ตัวอย่าง

พฤษภาสาร	อีกกุญชรอันปลดปลง
โททนต์เสน่งคง	สำคัญหมายในกายมี
นรชาติวางวาย	มลายสิ้นทั้งอินทรี
สถิตทั่วแต่ชั่วดี	ประดับไว้ในโลกา
	(กฤษณาสอนน้องคำฉันท)

นอกจากนี้ ยังมีฉันทจำนวนคำ ๑๑ และ ๑๒ กลุ่มหนึ่งที่เกี่ยวเนื่องกับอินทวิเชียรฉันท

๒. อินทวงศ์ฉันท ๑๒

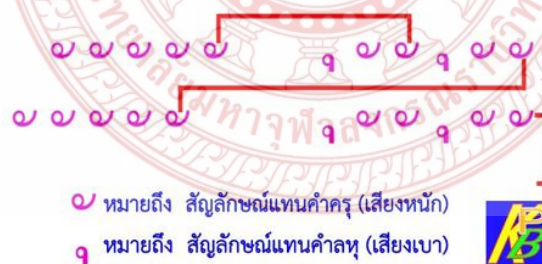
แผนผังอินทวงศ์ฉันท ๑๒

(เติมคำลหุเข้าไปอีกคำในท้าววรรคที่ ๒ จาก เป็น มีจิงหะเบาหนัก เบาหนัก จะได้อินทวงศ์ฉันท)

๓. สาลีฉันท ๑๑

แผนผังสาลีฉันท ๑๑

ตัวอย่างคำประพันธ์

อันทรงเมตตาควร จะประจบและตอบแทน
คุณท่านที่มากแสน คณนาประมวลมี.

จาก บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา
พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว)

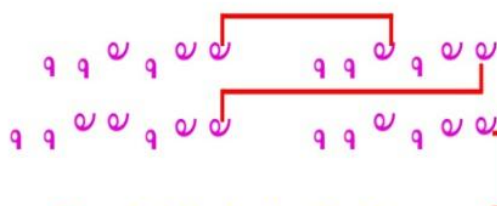
หมายเหตุ ในวรรคหลังคำที่ ๒ มีการใช้คำลหุ

(ให้คงจิงหะครุลหุในวรรคสองของอินทวิเชียรฉันท และเปลี่ยนวรรคแรกเป็นเสียงครุ ๕ คำ จะได้ สาลีฉันท)

๔. กมลฉันท ๑๒

แผนผังกมลฉันท ๑๒

u หมายถึง สัญลักษณ์แทนคำครุ (เสียงหนัก)

q หมายถึง สัญลักษณ์แทนคำลหุ (เสียงเบา)

ตัวอย่างคำประพันธ์

มะทะนาชะเจ้าเล่ห์ ชิช้างจ้านรรจา,
ตะละคำอวาทา ฤ กระบิถกระบวนความ.
ตฤถามก็เจ้าไซริ์ บ มิตอบ ณ คำถาม,
วนิดาพยายาม กะละเล่นสำนวนนวน.

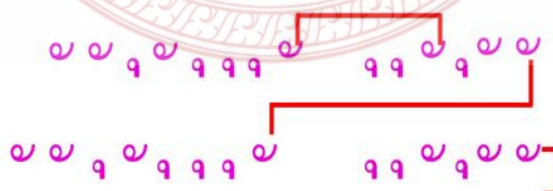
จาก บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา
พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

(ให้วางจังหวะครุหลุในวรรคสองของอินทวิเชียรฉันทเป็นผังของทั้งสี่วรรคจะได้ กมลฉันท)

๕. วสันตติฉันท ๑๔

แผนผังบังคับวสันตติฉันท ๑๔

u หมายถึง สัญลักษณ์แทนคำครุ (เสียงหนัก)

q หมายถึง สัญลักษณ์แทนคำลหุ (เสียงเบา)

ตัวอย่างคำประพันธ์

สุเทศน์ อ้าโฉมวิไลยะสุปริยา มะทะนาสุรางค์ศรี,
พี่รักและกอบอภิระติ บ มิเว้นลิเนห์หนัก ;

(จาก บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา
พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว)

ตัวอย่าง

สามยอดตลอดระยะระยะยับ ะวะวะวัับสลับพรรณ
 ช่อฟ้าตระการกลจะหยัน จะเยาะยั่วทิมพร ฯ

๖. อธิสัณฐานที่ ๒๐

(ฉันทลักษณ์นี้มีจุดเด่น คือ การวางเสียงหนักเบาสลับกันทั้งบท ทำให้จังหวะเสียงกระชั้น รุกเร้า รวดเร็ว)

ตัวอย่าง

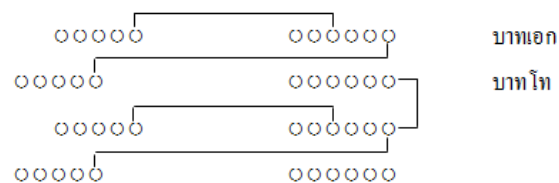
เอออูเหม่นะมิงชีข้างกระไรทุกทาสสุถุฉะนี้ไฉน ก็มาเป็น

ภาพย์

๑) ภาพย์ยานี ๑๑

(จังหวะอ่าน ๒-๓/๓-๓ มีเสียงหนักเสมอกันตลอดทั้งบท)

แผนผังภาพย์ยานี ๑๑

ตัวอย่าง

สุวรรณหงส์ทรงพู่ห้อย งามชดช้อยลอยหลังสินธุ์

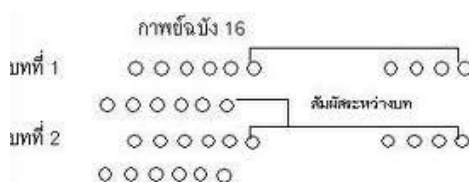
เพียงหงส์ทรงพรหมินทร์

ลิลลศเลือนเดือนตาชม

(กาพย์เห่เรือ)

๒) กาพย์ฉับ ๑๖ (จังหวะอ่าน ๖-๔-๖)

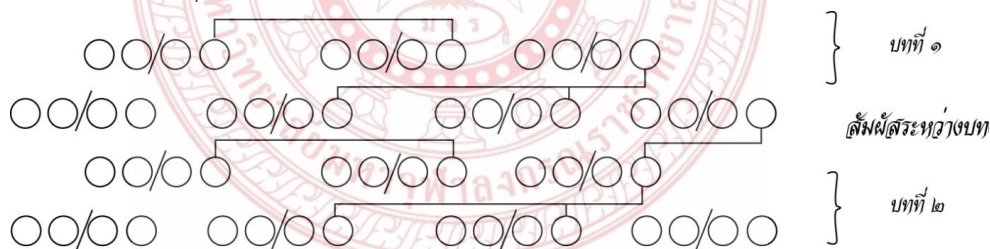
แผนผังกาพย์ฉับ (๑๖)

ตัวอย่าง

เห็นกว้างอย่างเอื้องข้าเลื่องเดิน เหมือนอย่างนางเชิญ
พระแสงสำอางข้างเคียง
เขาสูงผ่องหงส์ลงเรียง เรืองร้องก้องเสียง
สำเนียงนำฟังวังเวง

๓) กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ (จังหวะอ่าน วรรคละ ๔ คำ ๗ วรรค)

ตัวอย่าง

	เกิดมาเป็นคน	หนังสือเป็นต้น	วิชาหนาเจ้า
ถ้ามันไม่รู้	อดสูายเขา	เพื่อนฝูงเยาะเย้า	ว่าเงาว่าเง
	लगคนเกิดมา	ไม่รู้วิชา	เคอะอยู่จนโต
ไปเป็นข้าเขา	เพราะเงาเพราะเง	บังเป็นคนโซ	เที่ยวขอกก็มี
	ถ้ารู้วิชา	ประเสริฐหนักหนา	ชูหน้าราศี
จะไปแห่งใด	มีคนปรานี	ยากไร้ไม่มี	สวัสดีมงคล

กลอน

๑) กลอนแปด

(ลีลาการเล่นแบบสุนทรภู่มีจังหวะอ่าน ๓-๒-๓ หรือ ๓-๓-๓)

แผนผังกลอนสุภาพ

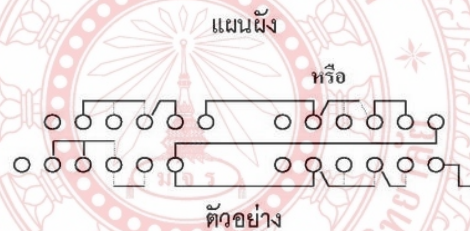

ตัวอย่าง

อันความ / กรุณา / ปราณี จะมีใคร / บังคับ / ก็หาไม่
 หลั่งมาเอง / เหมือนฝน / อันชื่นใจ จากฟากฟ้า / สรุวลัย / สู่แดนดิน

๒) กลอนหก (จังหวะอ่าน ๒-๒-๒)

แผนผังกลอนหก

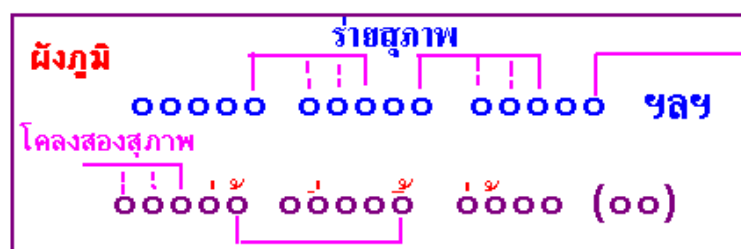
กลอนหกยกคำงานนัก มีหลักวิภาษงานศรี
 แต่งเล่นเป็นแบบแยบยล ชูชี้ชักคำงานใน
 ความอรรธชาติงามตามหมาย บรรยายยั่วจิตพิศมัย
 ยึดแบบแยบยลกลไก แต่งไว้มิตรีวิชา

จังหวะ ๒+๒+๒

๒+๒+๒

ร่าย

๑. ร่ายสุภาพ (วรรคละ ๕ คำ จบด้วยโคลงสองสุภาพ)

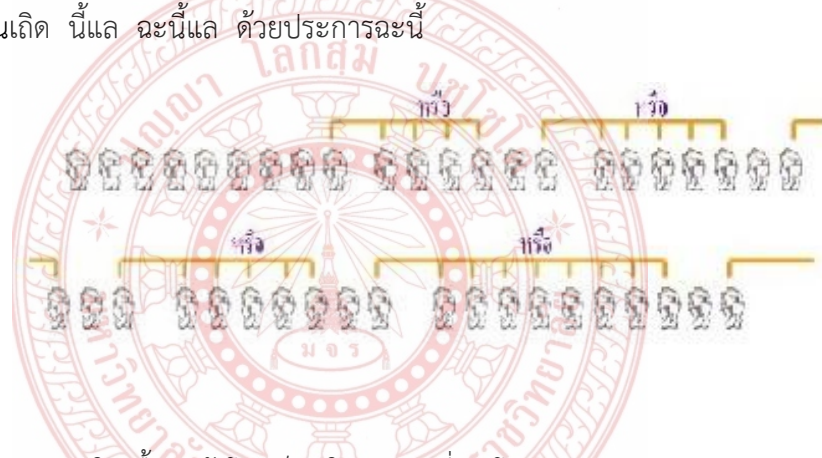

ตัวอย่าง

ศรีสวัสดิเดชะ	ชนะราชอรินทร์	ยिनพระยศเกริกเกรียง
เพียงพกแผ่นฟากฟ้า	หล้าเล่มเลื่องชัยเชิง	เกรงพระเกียรติระย้อย
ผ่อใจห้าวบมิหาญ	ลาญใจแกล้วยมิกล้า	บค้ำอาม์ออกรงค์
บคงอาม์ออกฤทธิ์...	เถกิงพระเกียรติฟุ้งฟ้า	ลือตรลบแหล่งหล้า
โลกล้วนสดุดี		

๒. ร่ายยาว

ร่ายยาวไม่กำหนดจำนวนคำ หรือวรรคแน่นอน จะใช้คำมากเท่าไรก็ได้ แต่ไม่ควรน้อยกว่า ๕ คำ การสัมผัสจะให้คำสุดท้ายของวรรคต้นสัมผัสคำใดคำหนึ่งของวรรคต่อไปโดยไม่กำหนดว่าจะเป็นคำไหน แต่อย่าให้อยู่ใกล้ชิดกับคำสุดท้าย ส่วนเอกโทก็ไม่บังคับ ร่ายยาวนี้ใช้แต่งเทศน์ หรือบทสวดที่ต้องว่าเป็นทำนอง เช่น เทศน์มหาชาติ เทศน์ธรรมวัตร เมื่อจบความตอนหนึ่งๆ มักลงท้ายด้วยคำว่า นั้นแล นั้นเถิด นี่แล ฉะนั้นแล ด้วยประการฉะนี้

ตัวอย่าง

แลถนัดในเบื้องหน้าโน้นก็เขาใหญ่ยอดเยี่ยม โปยมอย่างพยับเมฆ
 มีพรรณเขียวขาวดำแดงดูดิเรกดังรายรัตนนพมณีแนมน้ำใครชม
 ครั้นแสงพระสุริยะส่องระดมก็ดูเด่นดังดวงดาวแวววาววะวาว
 วะวาวที่เว้งว้าง วิจิตรจรัสจรัญรุ่งเป็นสีรุ้งพุงพันเพิงคั่นมพรพินนภาภาค
 (มหาเวสสันดรชาดก)

บทที่ ๔

การวิเคราะห์คุณค่าและหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทกวีนิพนธ์ เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ตามแนวทฤษฎีการวิจารณ์วรรณคดีร้อยกรองร่วมสมัย

การวิจารณ์รูปแบบร้อยกรองร่วมสมัย ควรพิจารณาใน ๒ ประเด็น คือ รูปลักษณ์ ได้แก่ รูปร่างหรือลักษณะของรูปแบบที่กวีนำมาใช้ และความเหมาะสมในการเลือกรูปแบบมาใช้ว่าเหมาะสมกับเนื้อหา อารมณ์และความคิดในบทกวีนั้น ๆ หรือไม่ (ร.ศ.นภลัย สุวรรณธาดา ๒๕๓๐ : ๕๗๐)

หลักของการวิจารณ์วรรณคดีร้อยกรอง พึงคำนึงถึงประเด็นต่าง ๆ ต่อไปนี้ คือ ๑) พึงทราบ ว่า บทร้อยกรอง หรือคำประพันธ์ หรือกวีนิพนธ์มีหลายชั้น ที่เป็นชั้นที่ได้รับความยกย่องว่าเป็น วรรณคดีชั้นเยี่ยมก็มี ที่เป็นเพียงชั้นรอง ๆ ก็มี หรือที่ไม่เป็นวรรณคดีเป็นแต่เพียงบทร้อยกรองเท่านั้นก็มี หาใช่ว่าบทร้อยกรองที่ถูกฉันทลักษณ์ มีถ้อยคำที่ถูกต้อง ไม่ผิดอักขรวิธี ถูกตามศัพท์หรือสำนวนแล้ว ก็ถือว่าเป็นวรรณคดีทั้งสิ้น ๒) วรรณคดีที่เป็นบทร้อยกรอง มีรูปแบบต่าง ๆ กัน เช่น บทละคร นิยาย บทพรรณนา บทพรรณนาสำหรับแก้กล่อม เป็นต้น ๓) การวิจารณ์บทร้อยกรอง ย่อมขึ้นอยู่กับ ตัวคำร้อยกรองนั่นเอง หรือจะเรียกอีกวิธีหนึ่งก็ได้ คือ พึงเล็งความไพเราะของการประพันธ์ยิ่งกว่าสิ่งอื่น วรรณกรรมประเภทร้อยกรองถึงแม้จะดีในด้านอื่นสักเท่าใด ถ้าหากว่าในด้านร้อยกรองอ่อนไปแล้ว วรรณกรรมชิ้นนั้นก็ไม่น่าจะยกย่อง ถ้าหากวรรณคดีใดมีความไพเราะทางการร้อยกรองจับใจ สะเทือน ใจผู้อ่าน วรรณกรรมชิ้นนั้นก็จะเป็นที่ชื่นชมและจดจำยั่งยืนต่อไป เช่น บทเสภาขุนช้างขุนแผน แม้จะมี ข้อตำหนิหลายอย่าง มีทั้งตอนที่หยาบโลน ตอนที่ผิดต่อศีลธรรม แต่ที่เป็นที่ยกย่องก็เพราะศิลปะการ ร้อยกรองเป็นสำคัญ อีกตัวอย่างหนึ่งคือ มหาปฐุมโพิธิกา พระนิพนธ์ของกรมสมเด็จพระปรมานุชิต ชิโนรส ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณคดี ก็เพราะความไพเราะ พุทธประวัติ้นั้น มีผู้เขียนเรียบเรียง มากมาย แต่ไม่ได้รับความยกย่องในฐานะเป็นวรรณคดี และบทกลอนที่สอนธรรมะต่าง ๆ แม้จะเป็น ประโยชน์ในการสอนเด็กหรือผู้ใหญ่สักเพียงใด แต่ก็ไม่ได้รับการยกย่องชื่นชมในทางวรรณคดีก็มีมาก เช่นกัน ๔) พิจารณาด้านอื่น ๆ ของบทร้อยกรอง เช่น รูปแบบ เนื้อหา วิธีการนำเสนอ เป็นต้น โดย พิจารณาถึงความเหมาะสมกับเรื่องหรือไม่อย่างไร ๕) ใช้หลักพิจารณาเดียวกันกับหลักการพิจารณา บทร้อยแก้ว เช่น รูปแบบ เนื้อหา(ขัดแย้งหรือสอดคล้อง) โครงเรื่อง ตัวละคร กาลเวลา แนวความคิด (ขัดแย้งไหม) ลักษณะนิสัยตัวละคร(น่าสนใจหรือไม่) ภาพพจน์หรือถ้อยคำสำนวน(จับใจไหม) ทศนะ ผู้ประพันธ์ รสนิยม คติ (คิดเองหรือว่าคัดลอกมา) กลวิธีในการประพันธ์ เนื้อหา ลักษณะตัวละคร มีความเหมาะสมกับความมุ่งหมายของผู้ประพันธ์หรือไม่ ความรู้ของผู้ประพันธ์ อยู่ในระดับใด ทำให้งาน ด้อยไปหรือไม่ กลวิธีในการร้อยกรอง ในการแสดงความรู้สึก ความคิดเห็น เหมาะสมหรือไม่เพียงใด ๖) บทร้อยกรอง เป็นบทที่ต้องอ่านออกเสียง มีการเว้นจังหวะ ลงจังหวะ เน้นเสียงหนักเบา ความไพเราะ

จึงอยู่ที่การอ่านออกเสียง ต้องอาศัยทางหูเป็นสำคัญ ๗) แบ่งวรรณคดีประเภทร้อยกรองออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ ก่อน คือ ประเภทที่มีเนื้อเรื่องและตัวละคร และประเภทที่ไม่มีตัวละคร ๘) ใช้จินตนาการเพื่อให้เห็นภาพชัดเจน โดยแบ่งเป็นการวิจารณ์แบบชาวบ้าน (Practical Criticism) กล่าวคือ วิจารณ์ไปตามความชอบไม่ชอบ ด้วยเหตุผลประกอบการวิจารณ์ อีกประเภทหนึ่งคือการวิจารณ์เฉยๆ (Literary Criticism) เป็นการวิจารณ์ตามหลักทฤษฎีแนวคิดการวิจารณ์วรรณคดีโดยใช้ศาสตร์ต่าง ๆ (ศาสตราจารย์พิเศษ หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ ๒๕๕๖ : ๘๑-๘๘)

การวิจารณ์วรรณคดี จึงต้องคำนึงถึงรูปแบบหรือรูปลักษณะของวรรณคดีและความเหมาะสมในการเลือกรูปแบบที่ต้องสอดคล้องเหมาะสมกับเนื้อหา อารมณ์และแนวคิดในบทกวี รวมไปถึงหลักเกณฑ์เบื้องต้นในการศึกษาวรรณกรรม เช่น คำเรื่อง ความสะท้อนอารมณ์ ลักษณะของตัวละคร องค์ประกอบของบทประพันธ์ ลักษณะคำประพันธ์ วิธีการแต่ง เสียงและความหมายของบทวรรณกรรม เพื่อเข้าถึงอารมณ์ความรู้สึกและเจตนารมณ์ของกวีอย่างถ่องแท้

นอกจากนี้ การวิจารณ์สุนทรียภาพในร้อยกรองร่วมสมัย จำต้องใช้ทฤษฎีการวิจารณ์วรรณคดีแนวสุนทรียศาสตร์เป็นแนวทางสำหรับการวิจารณ์ เพื่อกำหนดเกณฑ์มาตรฐานในการตัดสินความงามตามองค์ประกอบสำคัญของสุนทรียศาสตร์คือ องค์ประกอบด้านเนื้อหา (คำและความ) และองค์ประกอบด้านรูปแบบ ซึ่งได้แก่กลวิธีในการแสดงออก ประกอบด้วย ความงาม ความง่าย ความชัดเจน และความกลมกลืน โดยแบ่งเป็นการวิจารณ์สุนทรียภาพในคำและสุนทรียภาพในความ

การวิจารณ์สุนทรียภาพในคำ พึงคำนึงถึง ๑. เสียงของคำ ๒. การเล่นคำ ๓. จังหวะและลีลาของคำ โดยพิจารณาว่าการเล่นคำในบทกวีนั้น ๆ ทำให้คำไพเราะรื่นหู เพิ่มพูนความหมายให้มากขึ้น หรือตรงกันข้ามหากการเล่นคำมากเกินไปจะกลายเป็นรกรุงรังโดยไร้ประโยชน์ การใช้คำที่มีเสียงและจังหวะลีลาไพเราะ นอกจากจะทำให้อ่านง่ายน่าจดจำแล้ว ในการอ่านออกเสียง ไม่ว่าจะอ่านธรรมดาหรืออ่านทำนองเสนาะก็จะไพเราะด้วย นอกจากนี้ ควรเลือกใช้คำที่เหมาะสมกับบรรยากาศของเรื่อง เช่น บทกวีที่มีเนื้อหาแบบลูกทุ่ง ไม่ควรใช้คำที่เพริศพิริ้งแบบชาววัง (รองศาสตราจารย์ จิตรลดา สุวดีถิกุล ๒๕๓๐ : ๑๙๐)

ส่วนการวิจารณ์สุนทรียภาพในความ ได้แก่ การพิจารณาถึงภาพพจน์ สัญลักษณ์ รสวรรณคดี และโวหาร การใช้คำหรือกลุ่มคำเปรียบเทียบกับให้เกิดภาพที่ชัดเจนแจ่มชัดแจ้ง หรือขยายความสิ่งที่เป็นนามธรรม ให้เกิดรูปธรรมเพื่อให้มีความหมายเด่นชัดและลึกซึ้งขึ้น อนึ่ง การวิจารณ์ร้อยกรองร่วมสมัยในด้านสุนทรียภาพนั้น นอกจากจะพิจารณาในแง่ คำ และ ความ แล้ว ยังพิจารณากลวิธี ในการประพันธ์ด้วย (รองศาสตราจารย์นภลัย สุวรรณธาดา พ.ศ.๒๕๓๐ : ๕๗๐)

ส่วนคำว่า คุณค่า หมายถึง สิ่งที่มีประโยชน์หรือมีมูลค่าสูง (ราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๕๖ : ๒๖๓) นอกจากนั้น รสสุคนธ์ โชติคารัง (๒๕๔๖:๙) ยังได้กล่าวว่า คุณค่า หมายถึง สาระสำคัญของเรื่อง การสอดแทรกคุณธรรมที่ถ่ายทอดไปสู่ผู้อ่าน คุณธรรม คุณงามความดี ความควรกระทำ และ

ความถูกต้องที่ได้สะสมไว้ในความรู้สึกนึกคิดทางจิตใจของบุคคลและเป็นแรงผลักดันให้บุคคลนั้นประพฤติปฏิบัติในทางที่ถูกต้องและดีงาม เป็นที่ยอมรับของบุคคลทั่วไปในปัจจุบัน

เมื่อนำกรอบแนวคิดเรื่องการวิจารณ์วรรณคดีและวรรณกรรมข้างต้น มาเป็นกรอบในการวิเคราะห์บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ของชิต บุรทัต พบว่า มีคุณค่าในด้านต่าง ๆ ดังนี้

๔.๑ คุณค่าของบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์

๔.๑.๑ คุณค่าด้านวรรณศิลป์

๔.๑.๒ คุณค่าด้านความรู้

๔.๑.๓ คุณค่าด้านสุนทรียภาพในบทร้อยกรอง

๔.๒ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์

๔.๓ ประภาพของบทร้อยกรองในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์

๔.๔ การสังเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ มาประยุกต์ใช้กับสังคมไทย

๔.๑ คุณค่าของบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์

๔.๑.๑ คุณค่าด้านวรรณศิลป์ของบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์

ก) โครงเรื่อง

บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ใช้เค้าโครงดำเนินเรื่องโดยอิงประวัติศาสตร์ครั้งพุทธกาล ว่าด้วยการใช้เล่ห์อุบายทำลายความสามัคคีของเหล่ากษัตริย์ลิจฉวี กรุงเวสาลี แห่งแคว้นวัชชี เนื้อความนี้มีปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร แห่งพระไตรปิฎก และอรรถกถาสุมังคลวิสาลินี โดยเล่าถึงกษัตริย์ในสมัยโบราณ ทรงพระนามว่า พระเจ้าอชาตศัตรู แห่งแคว้นมคธ ทรงมีอำมาตย์คนสนิทชื่อว่าวิสสการพราหมณ์ ทรงมีดำริจะปราบแคว้นวัชชีซึ่งมีกษัตริย์ลิจฉวีครอบครอง แต่แคว้นวัชชีมีความเป็นปึกแผ่นและปกครองกันด้วยความสามัคคี

พระเจ้าอชาตศัตรูปรึกษากับวิสสการพราหมณ์เพื่อหาอุบายทำลายความสามัคคีของเหล่ากษัตริย์ลิจฉวี โดยการสร้างเนรเทศวิสสการพราหมณ์ออกจากแคว้นมคธ เดินทางไปยังเมืองเวสาลี แล้วทำอุบายจนได้เข้าเฝ้ากษัตริย์ลิจฉวี และในที่สุดได้เป็นครูสอนศิลปวิทยาแก่เหล่าราชกุมารของเจ้าลิจฉวีทั้งหลาย ครั้นสบโอกาส วิสสการพราหมณ์จึงทำอุบายให้ราชกุมารทั้งหลายซึ่งเป็นศิษย์ของตนแตกร้างกัน ทำให้เหล่าราชกุมารไปฟ้องร้องบิดาของตนซึ่งเป็นกษัตริย์ เป็นเหตุให้ความแตกร้างขยายวงกว้างออกไปในระหว่างกษัตริย์ลิจฉวีไปด้วย ทำให้เกิดวิวาทะและแตกความสามัคคีในหมู่กษัตริย์ลิจฉวี เมื่อนั้น พระเจ้าอชาตศัตรูจึงได้กรีธาทัพสู่เมืองเวสาลี สามารถปราบแคว้นวัชชีลงได้อย่างง่ายดายโดยวิสสการพราหมณ์เป็นผู้มาเปิดประตูเมืองให้แก่พระเจ้าอชาตศัตรู

ข) สารัตถะหรือแก่นเรื่อง

ชิต บุรทัต ประพันธ์บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ โดยใช้วิธีการแสดงให้เห็นโทษของการขาดความสามัคคี เป็นแก่นหลักของเรื่อง ดังความตอนหนึ่งในตอนท้ายเรื่องว่า

๑ อันภูบตีรา	ชะอชาตะศัตรุ
ได้ลิจฉวีภู	วะประเทศสวดี ๑
๑ แลสรรพะบรรดา	วระราชะวัชชี
ถึงซึ่งพิบัติปี	ทะอนัตถ์พินาศหนา ๑
๑ เขี้ยมนั้นเพราะผันแพก	คณะแตกและต่างมา
ถือทฤษฏีมานสา	หะโทะพิโรธจง ๑
๑ แยกพรรคสมรรคิน	ทนะสิ้น บ ประองตอง
ขาดญาณพิจารณาตรอง	ตริมะลักประจักษ์เจือ ๑
๑ เชื้ออรรยกุลเอา	รสะเล่าง่ายเหลือ
มากโมหะพันเผื่อ	บ มิพอกคตีมูล ๑ ^{๓๐}
	อินทรวีเชียรฉันท ๑๑

นอกจากนี้ ชิต บุรทัต ยังแสดงให้เห็นประโยชน์ของการมีความสามัคคีสมานสามัคคี กลมเกลียวเอาไว้ด้วย ดังความตอนหนึ่งในท้ายเรื่องว่า

๑ ดังนั้น ณ หมู่ใด	ผิ บ ไร้สมัคคีมี
พร้อมเพรียงนิวัตรนี้	ระวิวาทระแวงกัน ๑
๑ หวังเทอญมิต้องสง	สยะคงประสพพลัน
ซึ่งสุขเกษมสันต์	หิตะกอบทวิการ ๑
๑ ใครเล่าจะสามารถ	จิตระอาจจะรานหาญ
หักล้าง บ แผลกลาญ	ก็เพราะพร้อมเพราะเพรียงกัน ๑ ^{๓๑}
	อินทรวีเชียรฉันท ๑๑

ในส่วนของแก่นรองของเรื่อง ชิต บุรทัตได้สอดแทรกข้อคิดคติธรรมลงไปในช่วงบทกวีนิพนธ์เป็นระยะเรื่อยไปจนกระทั่งจบเรื่อง ดังนี้

๑) การคิดก่อนทำ การอดทน รู้จักรอคอย ทำให้ได้ผลสมความปรารถนา

พระเจ้าอชาตศัตรู กษัตริย์แห่งแคว้นมคธ กรุงราชคฤห์ มีพระราชประสงค์จะแผ่ขยายพระราชอำนาจของพระองค์ให้กว้างขวางออกไป โดยมีเป้าหมายขยายอำนาจด้วยการยกทัพไปตีเมืองเว

^{๓๐} ชิต บุรทัต, สามัคคีเภทคำฉันท์และบทกวีนิพนธ์ของชิต บุรทัต, สำนักพิมพ์ ห.จ.ก.บรรณกิจเทรดดิ้ง : ๒๕๒๐. หน้า ๕๓ - ๕๔

^{๓๑} ชิต บุรทัต, สามัคคีเภทคำฉันท์และบทกวีนิพนธ์ของชิต บุรทัต, สำนักพิมพ์ ห.จ.ก.บรรณกิจเทรดดิ้ง : ๒๕๒๐. หน้า ๕๕

สาส์น แคว้นวัชชีของเจ้าลิจฉวีทั้งหลาย จึงทรงคิดวางแผนตีเมืองด้วยการใช้ “ปัญญา” มากกว่า “ใช้กำลัง” ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ อชาตศัตรูผู้มี	ทรงทราบโดยคดี
ตั้งนั้นก็ครั่นคร้ามขาม ฯ	
๑ ศีกใหญ่หากจะพยายาม	หาญหักเอาตาม
กำลังก็หนักนักหนา ฯ	
๑ จำจักหักด้วยปัญญา	รอก่อนผ่อนหา
อุบายทำลายมูลความ ฯ	

(กาพย์ฉบับ ๑๖)^{๑๓๒}

๒) การรู้จักเลือกใช้บุคคล

พระเจ้าอชาตศัตรูทรงเลือกผู้ที่จะไปอุบายยุยงให้กษัตริย์ลิจฉวีแตกแยกกัน หรือทำให้กษัตริย์ลิจฉวีเกิดความริ้วฉานกินแหนงแคลงใจต่อกันและกัน ซึ่งจะต้องใช้คนที่มีความรอบรู้มีความสามารถที่จะทำอุบายอันแนบเนียนเพื่อจะทำให้กษัตริย์ลิจฉวีวางพระทัย ดังนั้นทรงเลือกวัสสการพราหมณ์ผู้เป็นอัครบุโรหิตซึ่งเป็นที่ปรีชาરાชาการบ้านเมืองของตนไปเป็นไส้ศึกที่เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ อรรคบุโรหิตอาจารย์	พราหมณ์นามวัสสการ
ฉลาดเฉลียวเชี่ยวชาญ	ฉลาดเฉลียวเชี่ยวชาญ
๑ กลเวทโกวิทจิตรจินต์	ประจักษ์แจ้งศีล
ปศาสตรก็จบสรรพ ฯ	
๑ เปนมหาอำมาตย์ราชวัล	ลภไครไปทัน
ฤทัยมฤเตียบเปรียบปาน ฯ	

(ฉบับ ๑๖)^{๑๓๓}

ความตอนนี้ พรรณาถึงความรู้ความสามารถของวัสสการพราหมณ์ซึ่งนับได้ว่าเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าอชาตศัตรู มีความเฉลียวฉลาดเชี่ยวชาญในราชการบ้านเมืองมาก ทั้งยังเป็นผู้มากไปด้วยกลอุบายต่างๆ ทำให้ไม่มีผู้ใดในราชสำนักเทียบได้

๓) การรู้จักใช้กลอุบาย

พระเจ้าอชาตศัตรู ทรงนัดแนะทำการตกลงกับวัสสการพราหมณ์โดยการทำอุบาย โดยมียอมให้ผู้ใดล่วงรู้ถึงแผนการณ์ โดยให้วัสสการพราหมณ์ทักท้วงมิให้ยกทัพไปตีแคว้นวัชชีของเจ้าลิจฉวี

^{๑๓๒} เรื่องเดียวกัน, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑ – ๑๒

^{๑๓๓} ชิต บุรทัต, สามัคคีเภทคำฉันท์และบทกวีนิพนธ์ของชิต บุรทัต, สำนักพิมพ์ ห.จ.ก.บรรณกิจเทรด

ทั้งหลายในที่ประชุมในท้องพระโรง โดยให้วัสสการพราหมณ์อ้างว่าพวกกษัตริย์ลิจฉวีมีความสามัคคี
กลมเกลียวกัน ยกทัพไปตีเมืองก็จะมีแต่พ่ายแพ้ เพื่อยั่วให้พระเจ้าอชาตศัตรูกริ้วและลงโทษรวมถึงการ
ลงทัณฑ์โดยการเนรเทศวัสสการ พราหมณ์ ดังความตอนหนึ่ง ว่า

๑ ตกลงและทรงนัด	ณะกะวัสสการครู
ตรีเพื่อเผด็จมู	ละสมัคคไมตรี ฯ
๑ สมัยเสด็จว่า	กิจจะราชะการี
เสนาธิบดี	มุขะมวณูมาตย์ผอง ฯ
๑ โดยศักดิฐานัน	ดระชั้นอนันต์นอง
ณ ท้องพระโรงทอง	ขณะเฝ้าพระบาทมัลย์ ฯ
๑ สดับปกาสิต	วระกิจจวโรงการ
จึงราชะสมภาร	พจนารถ์ประภาชไป ฯ
๑ เราคิดจะไคร่ยก	พยุห์พลสกลไกร
ประชุมประชิดไชย	รณะรัฐวัชชี ฯ
๑ ฉนี้แหละเสนา	ปติฐานะมนตรี
คือไครจะไคร่มี	พจะค้ำนประการไร ฯ
๑ ฝ่ายพราหมณ์ก็กราบทูล	อดิสุริย์ณทันใด
นยาธิบายไซ	วจนัตถพัตทาน ฯ
๑ พระราชปรารม	ภณิยมมิควรการณ
ของคฤบาล	พิเคราะห์เหตุจดังดี ฯ
๑ อันซึ่งจะกริธา	พละทัพและไปตี
กระษัตริย์ณวัชชี	ชนบทสมหมาย ฯ
๑ มิแถมมิพิตพา	กยะข้าพระองค์ทาย
ไปได้สวดกตาย	และจะแพ้เพราะไพร่ ฯ
๑ พวกลิจฉวีขัด	ติยรัชชวัชชี
ละองค์ละองค์มี	มิตระพันระมันคง ฯ
๑ และแสนจะสามารถ	พละอาจกระทำสง
ครามยุทธยรรยง	มิระยอมเียงใคร ฯ
๑ เราน้อยจะย่อยับ	ดละอัปราชัย
ฉนี้แหละแนโน	มนะข้าพยาการณ ฯ
๑ และอีกประการเล่า	ผิวะเขาสิดคิดคลอน
แคลนพาลระราญรอน	ทุจริตผจญเรา ฯ

๑ เปนก่อนกระนั้นชอบ	ทูลตอบก็ทำเนา
มีมีดีเอา	ธุระเห็นบเปนธรรม ๖
๑ และโลกจะล่วงวา	ทะติว่าพระองค์จำ
นงเจตนาดำ	ริหวิรุธประทุษฐ์เขา ๖
๑ กระนี้พระจูงปรา	รภาระแบ่งเบา
เพื่อกล่อมถนอมเกลา	มิตรภาพสงบงาม ๖
	(อุปชาติฉันท ๑๑) ^{๑๓๔}

๔) ใช้อุบาย “เท็จคือจริง จริงคือเท็จ” (สร้างเล่นละครตบตา)

หลังจากวิสการพราหมณ์ทักท้วงพระเจ้าอชาตศัตรูในที่ประชุม พระเจ้าอชาตศัตรูจึงสร้างแสดงความเกรี้ยวกราด ทรงสั่งลงโทษและเนรเทศวิสการพราหมณ์ ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ ท้าวทึงแสดงพระองค์ปาน	
ประหนึ่งพระราชหทัยดล	พิโรธจึง ๖
๑ ผันพระกายกระเทิบพระบาทและอิง	
พระศัพทะสีหนาทะพืง	สยอภัย ๖
๑ เอออุเหมะมิงชีข้างกระไร	
ทุทาษสฤณนี้ไฉน	ก็มาเปน ๖
๑ คึก บ ถึงและมิงก็ยังมีเห็น	
จะน้อยจะมากจะยากจะเย็น	ประการใด ๖
๑ อวดฉลาดและคาดแกลงเพราะใจ	
ขยาดขยันมีพันอะไร	ก็หมิ่นกู ๖
๑ เล่ห์กาเกหวาดขมังธนู	
บห่อนจะเห็นธวัชรูป	ก็ทอดอย ๖
๑ พ่ายเพราะไถยะตัวสีกลัวจะพลอย	
พินาศพิพิตรประดิษฐ์ประดอย	ประเด้นขัด ๖
๑ กูก็เอากุดมบรมกษัตริย์	
วิจารณ์ถ้วนบวรจะตัด	จะทานคำ ๖
๑ นี่ก็เห็นเพราะเปนอมาตย์กระทำ	
พระราชการะมาณน้ำ	สมัยนาน ๖

^{๑๓๔} ชิต บุรทัต, สามัคคีเภทคำฉันท์และบทกวีนิพนธ์ของชิต บุรทัต, สำนักพิมพ์ ห.จ.ก.บรรณกิจเทรดดิ้ง :

- ๑ ใช้กระนั้นละไซ้จะให้ประหาร
ชีวาทม์และหัวจะเสียบประจาน ฦ ทั้นที่ ๑
- ๑ นักราภิบาลสภาพดี
และราชบุรุษอะเฮียจะรี จะรอยไย ๑
- ๑ นุดกระซากกะลือปรีชะไป
บพักจะต้องกะรุนอะไร กะคนคด ๑
- ๑ ลงพระราชอาชะญา
พระอัยการพิพากชะกฎ ฦ บท
และโกณम्म ๑
- ๑ ไล้มีให้สฤติยณคามนิคม
นครมหาสิมานิยม บุรีไต่ ๑
- ๑ มั่นสมรรคสวามีภักดีใน
อมิตตะลิจฉวิก็ไป บ ห้ามกัน ๑
- ๑ เสรีจประกาศพระราชธรรสสรพ์
เสด็จนิวัติศุขาภิมณฑ์ มหาคาร ๑^{๑๓๕}
อิทิสั่งฉันท์ ๒๐

๕) หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย ชีวิตเป็นสุข

ชิต บุรทัต ได้สอดแทรกวิธีการแก้ปัญหาในหมู่คณะด้วยการ “จัดประชุม” เพื่อปรึกษาหารือเพื่อหาข้อยุติหรือเพื่อแก้ปัญหา หรือเพื่อหาแนวทางปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ต่อประเด็นต่าง ๆ โดยฉายภาพให้เห็นถึงวิธีการดังกล่าวในส่วนของกษัตริย์ลิจฉวิ โดยมีการติกลงเรียกประชุม ดังความตอนหนึ่งว่า

- ๑ ทรงทราบข่าวสาสน์ โดยราชดำรัส
สัญญาอาณัติ ทุ่มฆาฏเกรรี ๑
ทุกไ้ไรชา อาณาวัชชี
มาชุมนุมมี การตฤกปฤกษา ๑
(วิชชุมมาลาฉันท์ ๘)

๖) การใช้ปียวาจา เจริจาอ่อนหวาน เพื่อผลอันเลิศ

วัสสการพราหมณ์ เป็นผู้ที่ได้มไปด้วยเล่เพทุบาย เมื่อถูกสอบสวนจากบรรดาเจ้าลิจฉวิทั้งหลาย เรื่องที่ตนทำอุบายถูกเขียนถูกโบยและถูกเนรเทศมาจากเมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ ก็ใช้มธุรส

^{๑๓๕} ชิต บุรทัต, สามัคคีเภทคำฉันท์และบทกวีนิพนธ์ของชิต บุรทัต, สำนักพิมพ์ ห.จ.ก.บรรณกิจเทรดดิ้ง :

วาทาเล่าความที่เป็นเหตุให้ถูกเนรเทศ พร้อมทั้งชื่นชมเหล่ากษัตริย์ลิจฉวีว่าเป็นผู้มีเมตตากรุณากว้างใหญ่ไพศาลตั้งห้วงมหานที คงจะปราณีและยินดีให้ตนได้พักอาศัย หากมีกิจการราชการใดจะให้รับใช้ ตนก็ยินดียิ่งนัก ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ ข้าแต่พระเจ้าจอมจุฬามงกุฏ	บริสุทธิ์ก่าจาย
ปรากฏพระยศระบुरะบาย	กิติเบิกระบือบุญ ฯ
๑ เมตตาทายาลุศุภะกรรม	อุปถัมภะการุญ
สรรเสริญเจริญพระคุณะสุน	พระภาพพิบูลย์งาม ฯ
๑ เปรียบปานมหรณพะนที	ระมะที่ประทั้งความ
ร้อนกายกระหายอุททะยาม	นระผู้ประสบเห็น ฯ
๑ เอิบอิมกระหิยมหทยะคราว	กระอุฝวาก็ผ่อนเย็น
ยังอุณหะมูญจนะและเปน	ศุขะปีติดีใจ ฯ
๑ อันข้าพระองค์กะขณะนี้	บมิมิจะร้อนใด
ยิ่งกว่าและหามนุษไน	ฤเสมียนเสมอดน ฯ
๑ ใครเปลื้องประเทืองประนุทะทุกข	ภะยะมูขะจะมาดล
ไร้ญาติและขาดมิตระสกล	นฤผู้จะดูตาย ฯ
๑ โดยเดียวอดักอตุระแด	และก็แก้ชรากาย
ที่ซึ่งจะพึงสรณะหมาย	อนุศรบห่อนเห็น ฯ
๑ ทราบข่าวขจรพระกิตีบา	ระมิว่าพระองค์เปน
เอกอรรคกระษัตริย์สุขุมะเพ็ญ	กรุณามหาศาล ฯ
๑ หวังเพื่อพะพิงบพิตระพิง	อภิโพธิสมภาร
มอบกายถวายชีพิตระปราณ	นิจะกาละปรารมภ์ ฯ
๑ คิดไว้ บ ได้ประดุจะเจตน์	เฉภาะเหตุดเห็นสม
ขึ้นทำก็เท่ากะจะนิยม	คติผิตพิจารณดู ฯ
๑ ขึ้นซื้อกระฉ่อนบุรุษะกัก	ขละอักษัตถุญ
คิดคดขบถประทุษะภู	วะประเทศผไทตน ฯ
๑ จำเปนเพราะเหลือจะทมนัส	บมิน่าจะรับผล
แห่งราชภัยพิบัติดล	ดุจะนี้พินิจดู ฯ
๑ เหตุเดิมก็โดยบรมะรา	ขอชาตะศัตถุ
ปฤษากะข้ายุคละมู	ลิกะมุขมนตริ ฯ
๑ จักยาตรัพยุห์พหะยุท	ระประทุษฐะย่ำยี
เขตร์แดนพระองค์นิยมะนี้	ระประโยชนพยายาม ฯ

๑ ข้าบาท บ จงจิตรระอสัตย์	พิเคราะห์ชัฏถนัดความ
จริงอ้างกระจ่างพจนะตาม	อธิบายรบิลแจง ฯ
๑ วัชชีนครบวระสรร	พะจะขันจะเข้มแขง
รู้พลสกลพิริยแรง	รณะการะกล้าหาญ ฯ
๑ มาครณไพร้ฐะนิกร	พละอ่อนบชำนาญ
ทั้งสิ้นจะสู้สมระราญ	ริบุนั้นไฉนไหว ฯ
๑ ตั้งอินทโคปกะผวา	มุกะฝ่า ณ กองไฟ
หึงห้อยสืแห่งสุริยะไหน	จะมีน้ำชีवालัญ ฯ
๑ เห็นการณก็ควรยุบละขัด	พจนัตถะทัตทาน
บัดดลปดินทร์หะยะดาล	ลูพิโรธะสำแดง ฯ
๑ ลงราชทัณทะพิระทา	รณะการะร้ายแรง
ไปควรเฉลยนยะแถลง	เพราะพระองค์ก็ทรงเห็น ฯ
๑ กราบทูลประมุขบทะประมวญ	ตละลั่นตลอดเปน
ความจริงบแต่งกละประเด็น	นิระสาระพาที ฯ
๑ ที่ด้บระงับอดุระผ่อน	กับท่อนจะเห็นมี
นอกจากพระองค์อดุละสี	ตลเมตตะคุณมัย ฯ
๑ มุ่งมาก็หมายกมลละมี	สรณียะเปนไป
ครองชีวะสืสุขะพิสัย	อนุสนธิอาสัญ ฯ
๑ มั่นปองสนองวระคุณา	อิหมากะรุดนครัน
ในราชกิจนิจะนิรัน	ดระตราบสลายกาล ฯ
๑ สุดแต่จะทรงพระกรุณา	ทนุข้าพระบาทมัลย์
ผู้ถึงอภัพพละชาน	เสาะอุสาหะมาถึง ฯ ^{๑๓๖}
	วสันตดิถีกฉันท์ ๑๔

๓) ไว้ใจศัตรู ชีวิตความเป็นอยู่จะอับปางและย่อยยับ

ผลของการประชุม กษัตริย์ลิจฉวีมีทั้งคัคค่านมิให้รับวัสสการพราหมณ์เข้ามาอยู่ในเมือง และมีทั้งเห็นด้วยที่จะให้รับวัสสการพราหมณ์เข้ามาอยู่ในเมือง สุดท้ายกษัตริย์ลิจฉวีมีมติรับวัสสการพราหมณ์เข้ามาอยู่ในเมืองพร้อมทั้งให้ทำหน้าที่เป็นครูสอนศิลปวิทยาแก่ราชกุมารในพระราชวัง ซึ่งเป็นการคิดที่ผิดมหันต์ของเหล่ากษัตริย์ลิจฉวี ที่สำคัญยังให้ผู้เป็นศัตรูทำหน้าที่เป็นครูสอนศิลปวิทยาแก่

^{๑๓๖} ชิต บุรทัต, สามัคคีเภทคำฉันท์และบทกวีนิพนธ์ของชิต บุรทัต, สำนักพิมพ์ ห.จ.ก.บรรณกิจเทรดดิ้ง :

ลูกหลานของพวกตนอีก ข้อนี้ชี้ให้เห็นถึงการที่จะเชื่อใจหรือไว้วางใจใครให้ทำงานสิ่งใดก็ตาม ต้องคิดพิจารณาให้รอบคอบ อย่าวางใจแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งสำคัญ เพราะอาจจะทำให้งานส่วนรวมต้องเสียหาย อีกทั้งตนเองอาจต้องวายปราณพินาศย่อยยับ ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ จะรับและเลี้ยงท่าน	อุปการ ฌ ฐานะควร
ก็จงละเว้นมวล	มละโทษประพฤตีสุธรรม ๑
๑ ประคองชนบ้น	ธรรมาชกิจจสรพ
ทิงคะน้อมอัญ	ชลีเช่นจะขึ้นจะชู ๑
๑ และมีพระปจณา	นยะวาก็ครา ฌ ครู
ฉลองพระคุณ	ธรรมาชกิจจสรพ ๑
๑ สถิตย ฌ ฐานัน	ดระชั้นอะไรจะปุน
ประกอบและเกื้อกูล	ดุดังบุราณมา ๑
๑ ทวิชแกล้งไท	กิจะในสมัยณะกา
ละยูนครรา	ชคฤห์ศักติข้าธลี ๑
๑ สเลียรอมาตย์ฐา	นะพิจารณาคติ
พินินทะธารี	ดุดกิจพิพากษะการ ๑
๑ กระษัตริย์กษेत्र์ลิจ	ฉวิหฬ้าพระราชาทาน
สถาปนาฐาน	ยสะเทอดธโรปถัมภ ๑
๑ และเห็นเพราะเป็นครู	วุฒิวริชาและชา
นิสิลปศาสตร์คัม	ภีระเพทพิเศษพิศาล ๑
๑ ประสิทธิตำแหน่ง	คะรุแห่งพระราชากุมาร
นิพัทธะเอาการ	อนุสิฏฐะวิทยา ๑ ^{๑๓๗}
	วังสัฏฐฉันท์ ๑๒

๘) เชื่อโดยไม่คิด ชีวิตกัมพิ้ง

เหล่ากษัตริย์ลิจฉวีและบรรดาพระราชโอรสต่างขาดสติ หูเบา ไม่ไตร่ตรองใคร่ครวญในสิ่งที่วิสสการ พราหมณ์ใช้เล่ห์เพทุบายยุยงให้ทะเลาะเบาะแว้งกัน ก่อทำให้เกิดความบาดหมางกันในหมู่กษัตริย์ลิจฉวีด้วยกัน ซึ่งทำให้อุบาย “น้ำเซาะทราย” ที่วิสสการพราหมณ์ทำขึ้นบรรลุเป้าหมาย โดยวิสสการพราหมณ์คอยยุแหย่และเสี้ยมเหล่ากุมารของบรรดาเจ้าลิจฉวี ทำให้ราชกุมารแตกคอกันก่อนแล้ว ปัญหาเริ่มลุกลามบานปลายไปยังเจ้าลิจฉวีทั้งหลาย ทำให้เจ้าลิจฉวีไม่ลงรอยกัน เกิดความแตกแยกกัน จนกระทั่งความหายนะได้เดินทางมาเยือนแคว้นวัชชี ดังความตอนหนึ่งว่า

^{๑๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗ – ๒๘

๑ ทิขงค์เงาะจงเจตน์ กละห์เหตุยุยงเสริม
กระหน่ำและซ้ำเติม นฤพัทธะก่อการ ฯ
๑ ละครั้งระหว่างครา ทินะวาระนานนาน
เหมาะทำทิจาจารย์ ธก็เชิญเสด็จไป ฯ
๑ บท่อนจะมีสา ระฤหาประโยชน์ใด
กระนั้นเสมอใน ยะ ธ แสร้งเสาะสนธาม ฯ
๑ และบ้างก็พูดว่า ณะแนะข้าสดับตาม
ยุบลระบิลความ พจะแจ้งกระจายมา ฯ
๑ ลเมิตติเตียนท่าน ก็เพราะท่านสิแสนสา
ระพัดทลิตทภา วะและสุดจะขัดสน ฯ
๑ จะแน่มิแนเหลือ มนะเชื่อเพราะยากยล
ณ ที่ บ มีคน ธ ก็ควรขยายความ ฯ
๑ และบ้างก็กล่าวว่า ณะแนะข้าจะขอถาม
เพราะทราบคดีตาม วจะลือระบือมา ฯ
๑ ตินินเยะเย้ยท่าน ก็เพราะท่านสิแสนสา
ระพรรณพิกลกา ยะพิลึกประหลาดเปน ฯ
๑ จะจริงมิจริงเหลือ มนะเชื่อเพราะไปเห็น
ผิข้อ บ ลำเค็ญ จิตระควรขยายความ ฯ
๑ กุมารองค์เสา วนะเค้าคดีตาม
กระทุ้พระครูธาม ธ ก็แสนจะสงสัย ฯ
๑ ก็คำบอภารณ์ คะรุท่านจะถามไย
ธ ชักเสาะสืบใคร ระบุแจ้งกะอาจารย์ ฯ
๑ ทวิชก็บอกว่า พระกุมาระโน้นขาน
ยุบลกะข้ากาล เฉาะอยู่กะกันสอง ฯ
๑ กุมารพระองค์นั้น ธ มีทันจะตฤกตรอง
ก็เชื่อ ณ คำของ วุฒิครูและวู่วาม ฯ
๑ พิโรธกุมารอง คะเงาะจงพยายาม
ยุครูเพราะเอาความ บ มีดีประเดตน ฯ
๑ ก็พ้อและต่อว่า ทิฐิมานะเกิดจน
ลู่โทษะสืบสน ธิวิวาทเสมอมา ฯ
๑ และฝ่ายกุมารหมู่ ทิชะครู บ เรียกหา

ก็แห่งประดารา	ชะกุมารทิงค์เชิญ ฯ
๑ พระราชบุตรลิจ	ฉวีมิตตจิตรเมิน
กะกันและกันเหิน	คณะห่างก็ต่างถือ ฯ
๑ ทนงชนกตน	วุฒิล้นประเสริฐลือ
ก็หาญกระเหิมฮือ	মনেইক ব নীকখাম ។ ^{๑๓๘}
	อุเปนทรวีเชียรฉันท ๑๑

๙) ขาดปัญญาพิจารณา ละอึดตาไม่ได้ ใจมีทิฏฐิมานะ หายนะจะมาเยือน

เหล่ากุมารของเจ้าลิจฉวี เมื่อถูกคำยุยงจากวัสสการพราหมณ์ซึ่งอยู่ในคราบของอาจารย์ สอนพวกตน จึงมิได้ตะขิดตะขวงใจ มีทันทริกตรองให้รอบคอบด้วยปัญญา กอปรกับพวกตนมีทิฏฐิ มานะแห่งความเป็นราชกุมารแห่งกษัตริย์ลิจฉวี จึงต่างพากันกินแหนงแคลงใจกัน เกิดวิวาทกัน โดย มิได้คำนึงถึงความเสียหายที่จะเกิดขึ้นในภายภาคหน้า ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ กุมารพระองค์นั้น	ธ มีทันจะตฤกตรอง
ก็เชื่อ ณ คำของ	วุฒิครุและวุวาม ฯ
๑ พิโรธกุมารอง	คะเจาะจงพยายาม
ยุครูเพราะเอาความ	บ มีดีประเดตน ฯ
๑ ก็พ้อและต่อว่า	ทิฐิมานะเกิดจน
ลุโทษะสืบสน	อิวิวาทเสมอมา ฯ
๑ และฝ่ายกุมารหมู่	ทิตะครู บ เรียกหา
ก็แห่งประดารา	ชะกุมารทิงค์เชิญ ฯ
๑ พระราชบุตรลิจ	ฉวีมิตตจิตรเมิน
กะกันและกันเหิน	คณะห่างก็ต่างถือ ฯ
๑ ทนงชนกตน	วุฒิล้นประเสริฐลือ
ก็หาญกระเหิมฮือ	মনেইক ব নীকখাম ។ ^{๑๓๙}
	อุเปนทรวีเชียรฉันท ๑๑

๑๐) ผลของการแตกความสามัคคี ก็ไม่มีความร่วมแรงร่วมใจ

วัสสการพราหมณ์ต้องการทราบว่ายุบายของตนบรรลุผลหรือไม่ จึงให้เหล่ากษัตริย์ลิจฉวี แห่งแคว้นวัชชีตีกลองเรียกประชุมตามปกติ เพื่อจะดูท่าทีของกษัตริย์ลิจฉวีแต่ละกลุ่ม หากว่าเหล่าเจ้า

^{๑๓๘} ชิต บุรทัต, สามัคคีเภทคำฉันท์และบทกวีนิพนธ์ของชิต บุรทัต, สำนักพิมพ์ ห.จ.ก.บรรณกิจเทรดดิ้ง :

๒๕๒๐. หน้า ๓๓ - ๓๔

^{๑๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓ - ๓๔

ลิจฉวีทั้งหลายไม่เข้าประชุมเหมือนดังก่อน แสดงว่าแผนของตนได้ผล จึงจะส่งข่าวให้พระเจ้าอาชาตศัตรูกรีธาทัพมาตีแคว้นวัชชีต่อไป ดังความปรากฏตอนหนึ่งว่า

๑ พราหมณ์ครุรู้สังเกต	ประจักษ์เหตุตระหนักรัน
ราชาวัชชีสร	พะจักสุพินาสสม ฯ
๑ ยินดีบัดนี้กิจ	จะสัมฤทธิ์มณารมณ
ทำมาด้วยปรารภ	และอุตสาหะแห่งตน ฯ
๑ ให้ลองตีกลองนัด	ประชุมชัตติยมณฑล
เชิญซึ่งสำสากล	กษัตริย์สุสภาคาร ฯ
๑ วัชชีภูมิผอง	สดับกลองกระหิมขาน
ทุกให้ไปเออาภ	ณ กิจเพื่อเสด็จไป ฯ
๑ ต่างทรงรับสั่งว่า	จะเรียกหาประชุมโย
เราใช่เป็นใหญ่ใจ	ก็ขลาดกลัว บ กล้าหาญ ฯ
๑ ท่านใดที่เป็นใหญ่	และกล้าใคร บ เปรียบปาน
พอใจใครในการ	ประชุมชอบก็เชิญเขา ฯ
๑ ปฤษาหาฤกกัน	ไฉนนั้นก็ทำเนา
จักเรียกชุมนุมเรา	บ แลเห็นประโยชน์เลย ฯ
๑ รับสั่งผลึกใสส่ง	และทูกองค์ ๘ เฟิกเฉย
ไปได้ไปตั้งเคย	สมรรคเข้าสมาคม ฯ ^{๑๔๐}

๑๑) เสียสามัคคี จึงต้องเสียเมือง

เมื่อพระเจ้าอาชาตศัตรูทราบข่าวแล้ว จึงกรีธาทัพยกพลมาตีแคว้นวัชชี และได้เมืองอย่างง่ายดายโดยไม่ต้องออกแรงรบเลย โดยมีวิสสการพราหมณ์คอยเปิดประตูเมืองให้ ด้วยเพราะกษัตริย์ลิจฉวีขาดความสามัคคีต่างคนต่างก็หนีเอาตัวรอด ดังความปรากฏตอนหนึ่งว่า

๑ ปินเขตรมครชัต	ตียะรัชชธำรง
ยังทัพประทับตรง	นครเรศวิสาลี ฯ
๑ ภูธร ๘ สังเกต	พิเคราะห์เหตุ ณ ธาณี
แห่งราชะวัชชี	ขณะศึกประชิดแดน
๑ ดูดั่ง บ รู้ศึก	และมินีกะเกรงกลน
ฤกคิดจะตอบแทน	รณะเพื่อระงับไทย ฯ
๑ นิงเจียบสงบงำ	บ มิทำประการใด

^{๑๔๐} เรื่องเดียวกัน, อ้างแล้ว, หน้า ๓๗

ปรากฏประหนึ่ง

บุระว้างและร้างคน ^{๑๔๑}

อินทรวีเชียรฉันท ๑๑

หรือความอีกตอนหนึ่ง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงผลของการแตกความสามัคคี ไม่รักใคร่กลมเกลียว
สมัครสมานสามัคคีกัน ทำให้บ้านเมืองต้องประสบกับภัยนะ

๑ อันภูบติรา	ชะอชาตะศัตรู
ได้ลิจฉวีฏ	วะประเทศสวทดี ๑
๑ แลสรพพะบรรดา	วระราชะวัชชี
ถึงซึ่งพิบัติปี	ทะอนัตถ์พินาศหนา ๑
๑ เขี้ยมนั้นเพราะผันแพก	คณะแตกและต่างมา
ถือทิฐิภูมานสา	หศะโทษพิโรธจง ๑
๑ แยกพรรคสมรรคภิน	ทนะสิ้น บ ประองตอง
ขาดญาณพิจารณาตรอง	ตริมะลักประจักษ์เจือ ๑
๑ เชื้ออรรณยุบลเอา	รสะเล้ากั๊ยเหลือ
มากโมหะพันเผื่อ	บ มิพอกคตมูล ๑
๑ จิ่งดลประการหา	ยนะภาวะอาตุร
เสียแดนผไทสูญ	กิตติศัพท์เสื่อมนาม ^{๑๔๒}
	อินทรวีเชียรฉันท ๑๑

ค) ตัวละคร (CharacterS)

ตัวละคร หมายถึง ผู้ที่มีบทบาทในเรื่อง ^{๑๔๓} เพื่อดำเนินเรื่องไปจนกระทั่งจบ ในส่วนของ
บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ตัวละครหลักในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์มีไม่มากนัก
เนื่องจากชิต บุรทัตประสงค์จะเน้นให้เห็นถึงสารัตถะ (แก่น) แห่งธรรมที่มุ่งจะสอนให้คนได้รู้จักสามัคคี
ชี้ให้เห็นประโยชน์ของความสามัคคี และสอนให้รู้จักใช้สติปัญญาสำหรับพิจารณาไตร่ตรองให้ถ้วนถี่
อย่าได้เชื่ออะไรง่าย ๆ และยังชี้ให้เห็นถึงโทษภัยอย่างมหันต์ของการแตกความสามัคคีอันจะนำมาซึ่ง
ภัยพิบัติอย่างใหญ่หลวงทั้งต่อตนเองและสังคมส่วนรวมอย่างที่ตนเองก็คาดไม่ถึง มากกว่าที่จะคำนึงถึง
ตัวละครในลักษณะของนวนิยาย ซึ่งเป็นเหตุให้ตัวละครหลักในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์มี
ไม่มาก แต่ตัวละครแต่ละตัว ชิต บุรทัต ก็สามารถสร้างให้มีบุคลิกที่เหมือนกับมีชีวิตจริง ๆ มีอารมณ์

^{๑๔๑} ชิต บุรทัต, สามัคคีเภทคำฉันท์และบทกวีนิพนธ์ของชิต บุรทัต, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ หจ.ก.บรรณกิจเท
รุดติง, ๒๕๒๐, หน้า ๔๔

^{๑๔๒} อ้างแล้ว, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓

^{๑๔๓} ฤทธิลาภ มัลลิกะมาส, (๒๕๔๖). **วรรณคดีวิจารณ์** (พิมพ์ครั้งที่ ๑๑). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
รามคำแหง, หน้า ๑๑

ความรู้สึกรู้สึกนึกคิดของคนจริง ๆ มีชีวิตจิตใจและอารมณ์อย่างที่มนุษย์จะพึงมีพึงเป็นจริง ๆ ในการวิจัยครั้งนี้ ได้เสนอประเด็นของตัวละครไว้ ๒ ประเด็นคือ ๑) การแนะนำตัวละคร และ ๒) บุคลิกภาพและลักษณะนิสัยของตัวละคร

๑) การแนะนำตัวละคร

ชิต บุรทัต ได้ใช้ความสามารถเชิงภาษากวีแนะนำตัวละคร โดยใช้การพรรณนาบอกลักษณะรวมไปถึงการบอกสถานภาพของตัวละครได้อย่างคมคาย ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ โบราณกาลบรมะชัต	ดิยรัชเกรียงไกร
ท้าวทรงพระนามะอภิไธ	ยะอชาตะศัตรุ
๑ ครอบครัวมโหยศุริยเอก	อภิเศกประสิทธิ์ภูว
อาณาปวัตติบริบู	รณะบรรพประเพณี ฯ ^{๑๔๔}
	วสันตดิลกฉันท ๑๔

ความตอนนี ชิต บุรทัต บรรยายลักษณะของตัวละครที่ชื่อว่า อชาตศัตรุ ซึ่งเป็นกษัตริย์ครอบครองราชอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ไพศาล มีความอุดมสมบูรณ์เพียบพร้อม ซึ่งเป็นการแนะนำตัวละครสำคัญตั้งแต่เปิดเรื่อง โดยตัวละครมีสถานภาพเป็นพระมหากษัตริย์ ข้อความบ่งถึงความเป็นกษัตริย์ยิ่งใหญ่เกรียงไกรยิ่งนัก

๒) บุคลิกภาพของตัวละคร

๒.๑ การพรรณนาบุคลิกภาพของตัวละคร

ชิต บุรทัต ใช้วิธีการเดียวกันกับการแนะนำตัวละครในการนำเสนอบุคลิกภาพของตัวละครในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์นี้ กล่าวคือ การใช้วิธีพรรณนาลักษณะของตัวละครด้วยภาษากวีจนผู้สามารถสามารถเกิดจินตภาพได้ว่า ตัวละครแต่ละตัวมีลักษณะและอุปนิสัยอย่างไร ดังความตอนหนึ่งที่พรรณาลักษณะของพระเจ้าอชาตศัตรุว่า

๑ แว่นแคว้นมคธนครระรา	ชคฤห์ราชบุรี
ทรงราชวัตรวิระทวี	ทศธรรมะจรรยา ฯ
๑ แหล่งหล้ามหาอุดมะลาภ	คุณะภาพพระเมตตา
แผ่เพียงชนกกรุณา	พระบุตรีธิดาตน ฯ
๑ โปรงปรีติปราศอริรูป	ภพะภูมิมณฑล
เปรมโสถ์ถึประสพวิวัฒนะผล	ศุขะด้วยพระเดชา ฯ ^{๑๔๕}

^{๑๔๔} ชิต บุรทัต, สามัคคีเภทคำฉันท์และบทกวีนิพนธ์ของชิต บุรทัต, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ ห.จ.ก.บรรณกิจเทร็ดดิ้ง, ๒๕๒๐. หน้า ๖

^{๑๔๕} อ้างแล้ว, เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

ความตอนนี ชิต บุรทัต ได้พรรณาลักษณะนิสัยของพระเจ้าอชาตศัตรูว่า เป็นกษัตริย์ที่ทรงปกครองบ้านเมืองด้วยหลักทศพิธราชธรรมและหลักราชวัตร ทั้งยังทรงใช้ทั้งพระเดช ทำให้ไม่มีข้าศึกมาโจมตี และยังทรงใช้พระเมตตาคุณต่ออาณาประชาราษฎร์ ทำให้กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธมีความอุดมสมบูรณ์

นอกจากนี้ ชิต บุรทัตยังใช้วิธีการเดียวกันกับการแนะนำบุคลิกลักษณะนิสัยของพระเจ้าอชาตศัตรูในการพรรณามุขลักษณะนิสัยของตัวละครอื่น ๆ ในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์เช่นกัน ดังความที่ปรากฏในบทกวีนิพนธ์นี้ ในแต่ละตัวละครดังนี้

ข้อความแนะนำตัวละครพราหมณ์

๑ อันนรรคบุโรหิตอาจารย์	พราหมณ์นามวัสสการ
ฉลาดเฉลียวเชี่ยวชาญ	
๑ กลเวทโกวิทจิตรจินต์	ประจักษ์แจ้งศีล
ปศาสตร์ก็จบสรรพ	
๑ เปนมหาอำมาตย์ราชวัล	ลภไคร่ไปทัน
ฤทัยมฤทัยเปรียบปาน	
	กาพย์ฉบับ ๑๖

ข้อความนี้พรรณาลักษณะของวัสสการพราหมณ์ว่า เป็นคนที่มีปัญญาเฉลียวฉลาด มีประสบการณ์มาก เล่ห์เหลี่ยมแพรวพราว มากด้วยกลศึก เป็นที่ปรึกษาและโปรดปรานของพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นอย่างมาก

หรือการพรรณานิสัยของกษัตริย์ลิจฉวีทั้งหลายแห่งกรุงเวสาลี แคว้นวัชชี ไว้ว่า

๑ ว่ากษัตริย์วัชชีบรรดา	ครองราชสิมา
กษेत्रประเทศทุกองค์	
๑ อปรีหานิยะธรรมอ้าง	ทั้งนั้นมั่นคง
มิไกรธมิกร้าวร้าวฉาน	
๑ เพื่อธรรมดำเนินเจริญการณ	ไซ้เหตุแห่งหานี้
เจ็ดข้อจะคัดจัดไซ	
๑ หนึ่ง. เมื่อมีราชกิจใด	ปฤชากันไป
บววยบหน่วยชุมนุม	
๑ สอง. ย่อมพร้อมเล็กพร้อมประชุม	พร้อมพร้อมพร้อม
ประกอบณกิจควรทำ	
๑ สาม. นั้นถือนั่นในสัณ	มะจาริตจำ
ประพฤตมิติดัดแปลง	

- ๑ สี่. ใครเปนใหญ่ชี้แจง โฉวาทศาสน์แสดง
ก็ย่อมและน้อมบูชา ฯ
- ๑ ห้า. นั้นอันบุตรีภริยา ผู้อื่นก็หา
ประทุษร้ายกระทำข่มเหง ฯ
- ๑ หก. ที่เจตีย์ชนเกรง เคารพยำเียง
ก็เส้นก็บวงสรวงพลี ฯ
- ๑ เจ็ด. พระอรหันต์อันมี โนรีฐวัชชี
ก็คุ้มก็ครองป้องกัน ฯ
- ๑ พร้อมสรรพสัปปิณจินรินทร์ สามัคคีธรรม
ณ หมู่กระษัตริย์ลิจฉวี ฯ

ภาพย์ฉบั้ง ๑๖

ข้อความตอนนี้ ชิต บุรทัต ใช้ภาษากวีพรรณนาโวหารถึงลักษณะนิสัยของเหล่ากษัตริย์ลิจฉวีที่ใช้หลักอภิธานียธรรม ๗ ในการปกครองบ้านเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุข รักสงบ ไม่เบียดเบียนกันและกัน ทำให้อยู่กันด้วยสามัคคีธรรม

๒.๒) ตัวละครสำคัญ

ตัวละครหลักในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์มีไม่มากนัก เนื่องจากชิต บุรทัตประสงค์จะชี้ให้เห็นประโยชน์ของความสามัคคีและโทษของการแตกความสามัคคีมากกว่าจะคำนึงถึงตัวละครเหมือนในนวนิยายทั่วไป ซึ่งในบทกวีนิพนธ์นี้มีตัวละครหลัก ดังนี้

๒.๒.๑) พระเจ้าอชาตศัตรู

พระเจ้าอชาตศัตรู เป็นกษัตริย์ปกครองเมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ ทรงปกครองเมืองด้วยทศพิธราชธรรมและหลักจักรวรรดิวัตร ทรงมีทั้งพระเดชพระคุณ ทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง และให้พสกนิกรอยู่อย่างร่มเย็นและเป็นสุข แต่ในขณะเดียวกัน ก็ทรงมีความปรารถนาจะขยายพระราชอำนาจและอิทธิพล

ของตนให้ขยายออกไปอีก และประสงค์จะยกทัพไปตีแคว้นวัชชีเพื่อแสดงพระบรมเดชานุภาพของพระองค์ให้เกรียงไกรยิ่งขึ้น แต่พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นผู้มีนิสัยรอบคอบจึงยังลังเลอยู่ และได้ปรึกษากับวัสสการพราหมณ์ ถึงความเป็นไปได้ในเรื่องการยกทัพไปตีแคว้นวัชชี ดังความตอนหนึ่งว่า

- ๑ สมัยหนึ่งจึงจอมภูมิบาล ท้าวจินตนาการ
จะแผ่อำนาจอาณา ฯ
- ๑ ให้ราบปราบปรามเพื่อปรา กฎไฟไพศา
ละจวบจังหวดวัชชี ฯ
- ๑ หวังพระหฤทัยใคร่กรี ขาทัพโยธิ

กระทำประยุทธ์เอาไชย ฯ

๑ ครั้นทรงดำริห์ไตรไป

กลับยังหยั่งใน

มนัสมิแน่งแปรเกรง ฯ

๑ หากหักจักได้ไชยเซว

ฤพแพ้แลเลง

พะว้าพะวังลึงเล ฯ

๑ ไปอาจสามารถห่มเท

ทำศึกรวนเร

พระราชหทัยไช้เบา ฯ

กาพย์ฉบับ ๑๖

๒.๒.๒) วัสสการพราหมณ์

วัสสการพราหมณ์ เป็นอัครบุโรหิตของแคว้นมคธ มีปัญญาเฉลียวฉลาด มากด้วยกลอุบาย มีความจงรักภักดี เสียสละ เห็นแก่ประโยชน์ของชาติบ้านเมืองมากกว่าประโยชน์ส่วนตน จำยอมให้ถูกพระเจ้าอชาตศัตรูลงโทษเพื่อทำอุบายตบตาผู้คน ยอมถูกลงโทษและถูกขับไล่ออกจากแคว้นมคธเพื่อไปแฝงตัวเป็นไส้ศึก ณ แคว้นวัชชี มีความอดทน และมีความพากเพียรพยายามเป็นอย่างมาก เพื่อวางอุบายให้เหล่ากษัตริย์ลิจฉวีต้องแตกแยกกัน เป็นเหตุให้แคว้นวัชชีต้องตกอยู่ในอาณัติของพระเจ้าอชาตศัตรู ดังความตอนหนึ่งที่กล่าวถึงความจงรักภักดีและเห็นแก่ประโยชน์ของส่วนรวมเป็นที่ตั้ง ว่า

๑ ควรสุดจะสมเพช

จิตระเวทนาการ

ที่ทำนพฤฒาจารย์

พะกระทบประสพทัณฑ์ ฯ

๑ โดยเต็มกตัญญู

กตเวทิตาอัน

ใหญ่ยิ่งและยากครั้น

ขรการณ์จะทานทน ฯ

๑ ยินดีนิยมนเพื่อ

สละเนื้อและเลือดตน

ยอมรับอดุรผล

จะพะพ้องพะพานกาย ฯ

๑ ไปเห็นกะเจ็บแสบ

ชีวะแทบจะทำลาย

มอบสัจธรรมรทหมาย

มนะมันมิหวั่นไหว ฯ

๑ หวังการ ณ แผ่นดิน

จะสดวกเพราะฉนั้นใด

ให้กิจสฤทธิไป

บมิเลียงฤเปียงเปือน ฯ

๑ เหลือที่จะมีใคร

ทมะในหทัยเหมือน

กัตพัน บ พันเพื่อน

สติดอดสกดเอา ฯ (น.๑๗)

อินทรวชิรฉัตร ๑๑

๒.๒.๓) กษัตริย์ลิจฉวี

กษัตริย์ลิจฉวี เป็นกลุ่มกษัตริย์ที่ปกครองแคว้นวัชชี^{๑๔๖} ๑ ใน ๑๖ แคว้นใหญ่แห่งชมพูทวีป ตั้งอยู่บนฝั่งทิศตะวันออกของแม่น้ำคันทกะ อยู่ทางทิศตะวันออกของแคว้นมัลละ ทางทิศเหนือของแคว้นมคธ นครหลวงชื่อ เวสาลี แคว้นวัชชีเป็นแคว้นที่ปกครองด้วยระบอบสามัคคีธรรม (หลักอภิปรายธรรม ๗) มีกษัตริย์ที่ปกครองเรียกว่า กษัตริย์ลิจฉวี แคว้นวัชชีมีอำนาจมาก มีความเข้มแข็งและเจริญรุ่งเรืองมากในสมัยปลายพุทธกาล และได้กลายเป็นคู่แข่งกับแคว้นมคธ ภายหลังก็เสียอำนาจแก่แคว้นมคธเพราะอุบายทำลายความสามัคคีของวัสสการพราหมณ์

กษัตริย์ลิจฉวีขาดความรอบคอบและหุเบา เพราะทรงเชื่อสิ่งที่พระโอรสของพวกตนพากันมาพูดฟุ้งอั้นเนื่องมาจากกลอุบายของวัสสการพราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์ ทำให้เรื่องราวบานปลายลุกลามใหญ่โตจนกระทั่งกลุ่มกษัตริย์ลิจฉวีแตกความสามัคคีกัน ไม่ไว้เนื้อเชื่อใจกันเหมือนดังก่อน ทั้งยังมีทิฐิมานะต่อกันด้วยความเข้าใจผิด ทั้งนี้อาจจะเนื่องด้วยกลุ่มกษัตริย์ลิจฉวีปกครองบ้านเมืองโดยธรรม จึงไม่ทันเล่ห์เพทุบายของวัสสการพราหมณ์ เป็นเหตุให้ต้องเสียบ้านเมืองแก่พระเจ้าอชาตศัตรู ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ ลำดับนั้นวัสสการพราหมณ์	ธ ก็อุบายตาม
เล่ห์อุบายงาม	ฉนนจ่า ฯ
๑ ปวงโอรสลิจฉวีดำ	ริหะวิรุทธะและสำ
คัญประดุจคำ	ธเสกสัน ฯ
๑ ไปเหลือเลยสักพระองค์อัน	มิละปิยะสพหันท์
ขาดสมรรถพันธ์	ก็อาดูร ฯ
๑ ต่างองค์นำความมิงามทูล	พระชนกะอดิศุริย์
แห่ง ธ โดยมูล	ปวัตต์ตีความ ฯ
๑ แตรกร้าวกร้าวร้ายก็ป้ายปาม	ลูวระบิตระลาม
ทีละน้อยตาม	ณ เหตุผล ฯ
๑ ที่เชื้อฟุ้งพจน์อรุสตน	นฤวิเคราะห์เสาะสน
สืบจะหมองมล	เพราะฉนใด ฯ
๑ แลทั้งท่านวัสสการใน	ขณะยลจะเหมาะเอน
เสริมเสมอไป	สวดกตตาย ฯ
๑ หลายอย่างต่างกลธชวนชวาย	ระบิละยุปริยาย
วิญจโนบาย	บ เว้นครา ฯ
๑ ครั้นล่วงสามปีประมาณมา	คณชัตติยะประดา

^{๑๔๖} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (๒๕๖๑). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**
พิมพ์ครั้งที่ ๓๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด. หน้า ๓๘๘

ลิจฉวีรา	ชะทั้งหลาย ฯ
๑ สามัคคีธัมมะทำลาย	มิตระภิกษะภะจาย
สรรพะเสียมหายน์	ก็เปนไป ฯ
๑ ต่างองค์ทรงแคลงระวางใน	พระหฤทยะนิสัย
ผู้พิโรธใจ	ระวังกัน ฯ
	สัทธราฉันท ๒๑

๒.๒.๔) ราชกุมารของเจ้าลิจฉวี

บรรดาพระราชโอรสของกษัตริย์ลิจฉวีนั้นมีมาก ยังเป็นกุมารอยู่ มิรู้ความ จึงถูกวัสสการพราหมณ์ทำอุบายได้ง่าย ถูกอุบายให้ระแวงกันเอง ให้ทะเลาะกันเองในหมู่ราชกุมาร จนกระทั่งต้องไปฟ้องพระราชบิดาของตน และนำไปสู่การขัดแย้งกันอย่างรุนแรงในหมู่กษัตริย์ลิจฉวีด้วยกัน ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ ทิฆงค์ชาติฉลิตายล	คนเกลศนึ่งการ
กษัตริย์ลิจฉวีวาร	ระวังเหือตระเวงหาย ฯ
๑ เหมาะแก่การจะเสกสัน	ปวัตต์วิญจะโนบาย
มล้างเหตุพิเฉทสาย	สมัคคีสนธิ์สโมสร ฯ
๑ ฌวันหนึ่งลู่ถึงกา	ละศีกษาพิชาการ
กุมารลิจฉวีวาร	เสด็จพร้อมประชุมกัน ฯ
๑ ตระบัดวัสสการมา	สถานราชะเรียนพลัน
ธ แก่งเชิงญกุมารฉันท	สนิทหนึ่งพระองค์ไป ฯ
๑ ลุ่หองหับระโหรฐาน	ก็ถามการณะทันใด
มีลี้ลับอะไรใน	กถาที่ ๘ ปุจฉา ฯ
๑ จะถูกผิดกระไรอยู่	มณุษผู้กระทำนา
และคุโคก็งูมา	ประเทียบไถมิใช่หรือ ฯ
๑ กุมารลิจฉวีชัตย	ก็รับอรรถะอออื่อ
กะสิกชนกระทำคือ	ประดุจคำพระอาจารย์ ฯ
๑ ก็เท่านั้น ๘ เชิญให้	นิวัตในมิช้านาน
ประสัทธศีลปประสาสน์สาร	ตลอดเล็กลุเวลา ฯ
๑ อรุสลิจฉวีสร	พะชวนกันเสด็จมา
และต่างชักกุมารรา	ชะองค์นั้นจะเอาความ ฯ
๑ พระอาจารย์สิเรียกไป	ณ ช้างใน ๘ ไต่ถาม
อะไรเธอเสนอตาม	วจีสัตย์กะพวกรา ฯ

๑ กุमारนั้นสนองสา	ระวากยวาทะตามเลา
เฉลยกับพระครูเปา	รหิตยโดยคติมา ฯ
๑ กุมารอื่นก็สงสัย	มิเชื่อในพระวาทา
สหายราชพรพณนา	และต่างองค์ก็พาที่ ฯ
๑ โฉนเลยพระครูเรา	จะพูดเปล่าประโยชน์มี
เลอะเหลวนักละลั่นนี้	ระผลเห็น บ เปนไป ฯ
๑ เกะถึงถ้าจะจริงแม่	ธ กล่าวแท้ก็ทำไม
สีชวนเข้า ณ ช้างใน	จะถามนอก บ ยากเย็น ฯ
๑ ขรอย่ว่าทิจาจารย์	ธ คิดอ่านกะท่านเปน
รหัสเหตุประเภทเห็น	ละแนชัตถนัตความ ฯ
๑ และท่านมามุสาวาท	บ กล้าอาจจะบอกตาม
พิจิจจริงพยายาม	ไถลแสรังแกลงสาร ฯ
๑ กุมารราชมิตรผอง	ก็สอดคล้องและแคลงดาล
พิโรธกาจวิทาการ	อุปัติขึ้นเพราะขัดเคือง ฯ
๑ พิพิธพันธะไมตรี	ประดามีนิรันดร์เนื่อง
กะองค์นั้นก็พลันเปลือง	มลายปลาศท์พินาศปลง ฯ
	ภุชงคปยาตฉินท์ ๑๒

ง) ฉาก (Setting)

ฉาก หมายถึง สถานที่ และเวลาที่เรื่องนั้น ๆ เกิดขึ้น ตลอดจนบรรยากาศและสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่อยู่รอบ ๆ ตัวละคร ลักษณะการสร้างฉากที่ดีต้องมีความถูกต้อง ชัดเจน สมจริง และสอดคล้องกับการดำเนินเรื่อง เพราะความถูกต้องแม่นยำในเรื่องของฉาก เป็นเครื่องให้เห็นถึงความปรารถนาในการแต่ง ซึ่งจะทำให้เนื้อเรื่องน่าสนใจยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ฉากยังเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นลอย ๆ ไม่ได้ จำต้องเกิดในเวลาและสถานที่หนึ่ง เพราะฉะนั้น เวลาและสถานที่จึงสำคัญในการที่จะให้เรื่องและตัวละครมีชีวิตจิตใจขึ้น จึงเห็นได้ว่า นักประพันธ์จำเป็นต้องเน้นเวลาหรือสถานที่ในนวนิยายเพื่อทำให้ผู้อ่านได้เห็นความสมจริงในฉากนวนิยายที่แต่งขึ้นนั้นถูกต้องเหมาะสมกับเหตุการณ์ที่สมมติขึ้น ซึ่งจะทำให้นวนิยายเรื่องที่แต่งขึ้นนั้นมีความสมบูรณ์อย่างแท้จริง^{๑๔๗}

ในการศึกษาวิเคราะห์บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ จึงได้แบ่งเป็น ๒ คือ การวิเคราะห์ฉากสถานที่และการวิเคราะห์ฉากเหตุการณ์

๑. การวิเคราะห์ฉากสถานที่

^{๑๔๗} วิทย์ ศิวะศรียานนท์, **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์**. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา. ๒๕๐๔. หน้า ๑๑๒

การวิเคราะห์ฉากสถานที่ แบ่งเป็นฉากบรรยากาศเมืองราชคฤห์ , ฉากเหตุการณ์
หลังจากวัสสการ พราหมณ์ถูกลงโทษ, ฉากวัสสการพราหมณ์เดินทางไปสู่เมืองเวสาลี, ฉากการประชุม
สภาของกษัตริย์ลิจฉวี, ฉากตั้งวัสสการพราหมณ์เป็นครูของพระราชกุมารของเจ้าลิจฉวี, ฉากวัสสการพ
ราหมณ์ทำอุบายกับราชกุมารของเจ้าลิจฉวี, ฉากพระเจ้าอชาตศัตรูเตรียมกรีธาทัพ, ฉากความโกลาหล
ของชาวเมืองเวสาลีและความไม่สามัคคีของกษัตริย์ลิจฉวี, ฉากพระเจ้าอชาตศัตรูเข้ายึดเมืองเวสาลี

๑.๑ ฉากบรรยากาศเมืองราชคฤห์

ฉากบรรยากาศเมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ เป็นฉากเปิดเรื่องของบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคค
เภทคำฉันท์เพื่อให้ผู้อ่านได้ทราบถึงสถานการณ์ในปัจจุบันของตัวละครเอกของเรื่องคือ พระเจ้าอชาต
ศัตรูและวัสสการ พราหมณ์ ซึ่งพระเจ้าอชาตศัตรูทรงเป็นกษัตริย์ปกครองเมืองราชคฤห์ และมีวัสสกา
รพราหมณ์เป็นอัครบุโรหิตคู่ใจ โดยชิต บุรทัต ได้พรรณนาถึงบรรยากาศของเมือง บรรยากาศอันวิจิตร
ตระการตาของปราสาทราชวังของพระเจ้าอชาตศัตรู รวมไปถึงอาคารสถานที่ที่ประดับประดาเรียงราย
รอบ ๆ พระราชวัง ทั้งยังพรรณนาถึงชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเมืองราชคฤห์ที่มีความเป็นอยู่อย่างร่มเย็น
เป็นสุขและเมืองมีความอุดมสมบูรณ์ โดยชิต บุรทัตใช้ลีลาสำนวนโวหารเชิงกวีของตนพรั่งพรู
บรรยายให้ผู้อ่านได้เกิดจินตภาพ ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ แคว้นแคว้นมคธนครระรา	ชคฤห์ราชบุรี
ทรงราชวัตรวิระหวี	ทศธรรมะจรรยา ฯ
๑ แหล่งหล้ามหาอุดมมะลาภ	คุณะภาพพระเมตตา
แผ่เพียงชนกกรุณาอา	พระบุตรธิดาตน ฯ
๑ โปรงปรีดีปราศอริรูป	ภพะภูมิณทล
เปรมโสถ์ประสพวิวัฒนะผล	สุขะด้วยพระเดชา ฯ
๑ อำพนพระมณเฑียรพระราช	ะนิวาศน์วโรฬาร
อัปกันตร์กัโฬจิตรระพา	หิรภาคีพิงชม ฯ
๑ เช่นหลังชลอตุลิตะเท	วสถานพิมานพรหม
มารังสฤษดิ์ศิริอุดม	ผิวะเทียบก็เทียมทัน ฯ
๑ สามยอดเยเยียมยละระยับ	วะวะวับสลับพรรณ
ข้อฟ้าตระการกละจะหยัน	จะเยาะยั่วพิฆัมพร ฯ
๑ บราลีพิลาศศุภจรูญ	นพศูลประภัสร์
ทางหงส์ผจงพิจิตระงอน	ดุจะกวัณภาลัย ฯ
๑ รอบด้านตระหง่านจตุรมุข	พิศะสุกอรัมไส
กาญจน์แกมมณีนกพะไพ	ทุริย์พรั่งพะแพรวพราย ฯ
๑ บานบัวพระบัญชาชะสลัก	ฉลุลักษณะเนลาฉาย

เพดาลก็ดาร์กะประกาย	ระกะดาดประดิษฐ์ดี ฯ
๑ เฟ่งภาพตลอดดลณัง	ก็มะลั้งมะเลื่องสี่
ยิ่งดูก็เด่นประดุจจะมี	ชีวะแม่นกมลครอง ฯ
๑ ภาพเทพพนมวิจิตรยิ่ง	นรสิงหะล่ายอง
ครุฑยุดนาคขั้ววิยะผยอง	และเผยอขยับผัน ฯ
๑ ลวดลายระบายระบุงระหนาบ	กระแหแนวภาพกระหนกพัน
แผ่เกี่ยวผกาบุษปะวัล	ลิและวางระหว่างเนือง ฯ
๑ ภายใต้เศวตฉัตรระรัต	นะจรัศจัญญ์เรือง
ตั้งราชาอาสนะประเทือง	วรมัญจบรรจรัษฎ์ ฯ
๑ ห้อยย้อยประทีปอุษะประทีน	รศกลินชเอมอร
อาบอบตระหลบนิจะขจร	ดุษะทิพย์สุมาลัย ฯ
๑ คั่นนาคเนกคณะอนงค์	ศิริทรงเจริญใจ
สรรพางคะพรรณพิศะประไพ	กละพิมพ์อัสคร ฯ
๑ เรียงรายจรุงรมยะบาท บริจาริการ	
บันเวยพิทักษ์อิบวร	ทิวรัตน์นิวัธวาร ฯ
๑ โดยรอบมหานคระเล	หะสิเนรูปการ
มันคงอรินทระจะราญ	ก็ระย้อยและท้อหนี ฯ
๑ แก้วถัมภะไตรณะสลัง	ระยะนางจรัลมี
ชลคุประตวรบุรี	ณ ระหวางพระภารา ฯ
๑ เรียงป้อมและป้อมวัชะราย	ยละค่ายก็แน่นหนา
เสารงสถิตยะธชะมา	ลุดะโบกสบัดปลาย ฯ
๑ หอรบอรินทระจะรอ	รณะท้อหทัยหมาย
ม่งยุทชะย้อมชีวะมลาย	ก็ประลาศนมีอาจทาน ฯ
๑ พร้อมพรั่งพณฑท์พละรณ	พยุห์พลทหารหาญ
อำมาตย์และราชบริวาร	วุฒิสเภากร ฯ
๑ เนืองแน่นขนัดอัศวะพา	หนะชาติกุญชร
ชาญศึกสมรรถะณสมร	ชยะเพิกิริบูณินท์ ฯ
๑ ความสุขก็แสนบรมสุข	และสนุกสนานยิน
ดีในผไท้ฐะบุรีน	ทรรัตน์จรัญเรือง ฯ
๑ กลางวันอนันตคณนา	นรคลาคระไลเนือง
กลางคั่นมหุชะประเทือง	ดุริยศัพท์ะดีดี ฯ

๑ บรรสานผสมสรณินาท	พิณพะพาทยและดนตรี
แซ่ไฮตรัสตบเสนาะฤดี	อุระเพลินเจริญใจ ฯ
๑ เมืองท้าวและเทียบพิพยโลก	ภพะแหล่งสุราลัย
เมืองท้าวและสมบุรณไพ	บุละทุกประการมาน ฯ (น.๖ – ๙)
	วสันตดิถีฉันท ๑๔

๑.๒ ฉากเหตุการณ์หลังจากวัสสการพราหมณ์ถูกลงโทษ

ชิต บุรทัต ได้บรรยายเหตุการณ์หลังจากวัสสการพราหมณ์ถูกลงโทษอย่างละเอียดและทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพได้อย่างชัดเจน ซึ่งเป็นการบ่งบอกถึงความเป็นผู้เชี่ยวชาญในเชิงอักษรของผู้ประพันธ์พร้อมทั้งใช้ภาษาทวิได้อย่างมีชีวิตชีวา ก่อให้เกิดความรู้สึกประหนึ่งว่าผู้อ่านได้รับการลงโทษเสียเอง รวมถึงพรรณนาถึงความรู้สึกของวัสสการพราหมณ์ที่ต้องยอมถูกลงโทษเพื่อผลอันยิ่งใหญ่ในภายภาคหน้า ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ ควรสุดจะสมเพช	จิตรระเวทนาการ
ที่ท่านพญาจารย์	พะกระบพประสพทัณฑ์ ฯ
๑ โดยเต็มกตัญญู	กตเวทิตาอัน
ใหญ่ยิ่งและยากครัน	ขรการณ์จะทานทน ฯ
๑ ยินดีนิยมนเพื่อ	สละเนื้อและเลือดตน
ยอมรับอสูรผล	จะพะพ้องพะพานกาย ฯ
๑ ไปเห็นกะเจ็บแสบ	ชีวะแทบจะทำลาย
มอบสัตย์สมรรถหมาย	มนะมันมิหวั่นไหว ฯ
๑ หวังการ ฌ แผ่นดิน	จะสดวกเพราะฉันทใด
ให้กิจสฤทธิไป	บ มิเลียงฤเปียงเปือน ฯ
๑ เหลือที่จะมีใคร	ทมะในหทัยเหมือน
กัดฟัน บ พันเพื่อน	สตอดสกดเอา ฯ
๑ พวกราชมัลลโดย	พละโบายมิใช่เบา
สุดหัตถะแห่งเขา	ขณะหวดสีฟุ้งกลัว ฯ
๑ ยลเนื้อก็เนื้อเต็น	พิศะเส้นก็สั่นร้าว
ท้าวร้างและทั้งตัว	ก็ระริกระริวไป ฯ
๑ แลหลังก็หลังโล	หิตะโอ้เลอะลามไหล
เพ่งผาดอนาใจ	ตลกล้วนระรอยหวาย ฯ
๑ เนื่องนับอเนกแนว	ระยะแถวตลอดลาย
เมื่อยนครบสยบกาย	ศิระพับพะกับคา ฯ

๑ ทั้งหลายสหายมิตร	ตะอมัจจะเสนา
ทัศน์เหตุทุเรศสา	หตะแสนสลตใจ ฯ
๑ สุตที่จะกลั่นโท	มนะโศกะอาลัย
ถ้วนหน้ามิว่าใคร	ขณะเห็นบ้วนคน ฯ
๑ แก้วไขและได้คืน	สติพื้นประทั้งตน
จิ้งราชบุรุษกล	ปกกรรมก็โกนหัว ฯ
๑ เสื่อมศีศะผมเผ้า	พิศะเปล่าประจานตัว
เปนเยี่ยงประหยัดกลัว	ผิมะลักจะหลาบจำ ฯ
๑ เสรีจาอะญาทัณฑ์	กิจะพลันประกาศทำ
ปัพพาชนียกรรม	ดุจะราชโองการ ฯ
๑ บรรดาประชาชน	ขณะยลทิจาจารย์
สุดแสนจะสงสาร	สรแซ่ประสาสน์หน ฯ
๑ บางคนกมลอ่อน	อุระซ้อนพิไรพรรณ
บางเหล่าวิสัยอัน	กฤษะเกลียดก็เสียดสี ฯ
๑ บางพวกก็เปนกลาง	ยละข้างพิจารณาดี
บางหมู่กะรุนมี	ณ หทัยก็ให้ของ ฯ
๑ พรหมณวิสสการเส	กละเลห์ทำนอง
ท่าทางละอย่างผอง	นระสันบสงสัย ฯ
๑ ออกจากนครรา	ชะคฤห์รีบจรัลไป
สู่เทศสถานไกล	บุระรัฐฐะวัชชี ฯ (น.๑๗ – ๑๙)
	อินทรวีเชียรฉันท ๑๑

๑.๓ ฉากวิสสการพรหมณ์เดินทางไปสู่เมืองเวสาลี

ชิต บุรทัต บรรยายฉากที่วิสสการพรหมณ์ต้องเดินทางแรมรอนในป่าหลายวันจนกระทั่ง
ตนเข้าสู่เขตเมืองเวสาลี พร้อมทั้งสร้างทำที่เป็นสนิทสนมกับชาวเมืองเวสาลี จนชาวเมืองสงสารและ
ช่วยเหลือทำแผลและให้อาหารและที่พักอาศัยชั่วคราว ดังความปรากฏว่า

๑ แรมทางกลางเถื่อน	ห่างเพื่อนหาผู้
หนึ่งใดนึกดู	เห็นใครไปมี ฯ
หลายวันถันล่อง	เมืองหลวงธานี
นามเวสาลี	ดุ่มเดาเข้าไป ฯ
๑ ผูกไมตรีจิตร์	เชิงชิดชอบเชื่อง
กับหมู่ชาวเมือง	ฉันทอชฌาสัย ฯ

เล่าเรื่องเคียงคู่	ว่าวุ่นวายใจ
จำเอนมาใน	ด้าวต่างแดนตน ฯ
๑ เขาแสนสังเวช	สังเกตอาการ
แห่งท่านอาจารย์	ท่าทีทุกข์ทน ฯ
ภายนอกบอกแผล	แน่วแท้ทุพพล
เห็นเหตุสมผล	ให้พักอาศัย ฯ (น.๑๙ – ๒๐)
	วิชชุมมลาฉันท ๘

๑.๔ ฉากการประชุมสภาของกษัตริย์ลิจฉวี

ชิต บุรทัต ได้ใช้ความสามารถทางพรรณนาโวหารและลีลาอันคมคายทางกวี บรรยาย
บรรยากาศแห่งที่ประชุมสภาของกษัตริย์ลิจฉวี ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ ประชุมกระษัตริย์รา	ชะสภาสดับคณิง
คณณทุกข์รีง	อุระอัคร์ประวัติประวิง ฯ
๑ ประกอบระกำพา	หิระกายะน่าจะจริง
มิใช่จะแอบอิง	กละอำกระทำอุบาย ฯ
๑ และทุกพระองค์ใน	คณะไปฉงนฉงาย
ก็เชื่อ ณ แยบคาย	คะรุวัสสการะพราหมณ์ ฯ (น.๒๖)
	วังสัฎฐฉันท ๑๒

๑.๕ ฉากตั้งวัสสการพราหมณ์เป็นครูของพระราชกุมารของเจ้าลิจฉวี

ชิต บุรทัต ได้บรรยายเหตุการณ์ที่กษัตริย์ลิจฉวีตั้งวัสสการพราหมณ์เป็นครูสอนศิลปวิทยาของ
บรรดาเหล่าพระราชกุมารของเจ้าลิจฉวีทั้งหลาย โดยคำนึงถึงความรู้ความสามารถของวัสสการพ
ราหมณ์ จึงให้เกียรติด้วยการตั้งเป็นครูของราชกุมาร ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ กระษัตริย์กษेत्र์ลิจ	ฉวีหล้าพระราชาทาน
สถาปนาฐาน	ยสะเทอดธูโรปถัมภ์ ฯ
๑ และเห็นเพราะเปนครู	วุฒิววิชาและชำ
นิศิลปศาสตร์คัม	ภีระเทพพิเศษพิศาล ฯ
๑ ประสัทธิตำแหน่ง	คะรุแห่งพระราชกุมาร
นิพัทธะเออาการ	อนุสิฎฐะวิทยา ฯ (น.๒๗ – ๒๘)
	วังสัฎฐฉันท ๑๒

๑.๖ ฉากวัสสการพราหมณ์ทำอุบายกับราชกุมารของเจ้าลิจฉวี

ชิต บุรทัต ได้บรรยายวิธีทำอุบายของวัสสการพราหมณ์อย่างละเอียด จนทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพไปตามตัวอักษร โดยสร้างทำเป็นชนวนราชกุมารองค์หนึ่งไปพบในทীরโหลฐาน แต่แก้งสอถามเรื่องทั่วไป ซึ่งมีได้มีใจความสำคัญอะไรมานัก พวกราชกุมารที่เหลือกก็สงสัยในความนัยจึงไปถามราชกุมารองค์ดังกล่าว ซึ่งก็ได้รับคำตอบตามที่ตนได้ตอบแก่วัสสการพราหมณ์ แต่ราชกุมารที่เหลื่อไม่เชื่อทำให้เกิดความระแวงกันเองในหมู่ราชกุมารของเจ้าลิจฉวีตั้งแต่นั้นมา ดังความปรากฏตอนหนึ่ง ว่า

๑ ตระบัดวัสสการมา	สถานราชะเรียนพลัน
๕ แก้งสอเชิญกุมารฉันท	สนิทหนึ่งพระองค์ไป ฯ
๑ ลุ่ห้องหับระโหลฐาน	ก็ถามการณะทันใด
มีลี้ลับอะไรใน	กถาที่ ๕ ปุจฉา ฯ
๑ จะถูกผิดกระไรอยู่	มนุษย์ผู้กระทำนา
และคูโคก็งูมา	ประเทียบไถมิใช่หรือ ฯ
๑ กุมารลิจฉวีซัดย	ก็รับอัดอะอือ
กะสิกชนกระทำคือ	ประดุจคำพระอาจารย์ ฯ
๑ ก็เท่านั้น ๕ เชิญให้	นิวัตในมิช้านาน
ประสิทธิศิลป์ประสานสาร	ตลอดเลิกลุเวลา ฯ
๑ อรุสลิจฉวีสรร	พะชวนกันเสด็จมา
และต่างชักกุมารรา	ชะองค์นั้นจะเอาความ ฯ
๑ พระอาจารย์สิเรียกไป	ณ ช้างใน ๕ ไต่ถาม
อะไรเธอเสนอตาม	วจีสัตย์กะพวกเรา ฯ
๑ กุมารนั้นสนองสา	ระวากยวาทะตามเลา
เฉลยกับพระครูเปา	รุหิตยโดยคดีมา ฯ
๑ กุมารอื่นก็สงสัย	มิเชื่อในพระวาทา
สหายราชธพวรรณนา	และต่างองค์ก็พาที่ ฯ
๑ ไฉนเลยพระครูเรา	จะพูดเปล่าประโยชน์มี
เลอะเหลวนักละลั่นนี้	ระผลเห็น บ เปนไป ฯ
๑ เกอะถึงถ้าจะจริงแม้	ชกล่าวแท้ก็ทำไม
สิชวนเข้า ณ ช้างใน	จะถามนอก บ ยากเย็น ฯ
๑ ขร่อยว่าทิจาจารย์	๕ คิดอ่านกะท่านเปน
รหัสเหตุประเภทเห็น	ละแนชัตถนัตความ ฯ
๑ และท่านมามุสาวาท	บ กล้าอาจจะบอกตาม
พิจิจริงพยายาม	ไถลสร้างแถลงสาร ฯ

๑ กุมารราชมิตรมอง ก็สอดคล้องและแคลงดาล
 พิโรธกาจวิหาการ อุบัติขึ้นเพราะขัดเคือง ฯ
 ๑ พิพิธพันธไมตรี ประดามีนิรันดร์เนื่อง
 กะองค์นั้นก็พลันเปลี่ยน มลายปลาศที่พินาศปลง ฯ (น.๓๐ - ๓๑)

ภูษนคยาตรฉันท์ ๑๒

หรืออีกตอนหนึ่งที่ขีด บุรทัตได้ใช้ความเป็นครูสอนศิลปวิทยาแก่ราชกุมารของเจ้าลิจฉวี ได้
 ยุยงให้เหล่าราชกุมารระแวงกันมากขึ้น และเริ่มไม่ไว้วางใจกันและกัน จนในที่สุดเกิดความร้าวฉาน
 แยกแยกกันโดยสิ้นเชิง ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ ทิฆงค์เจาะจงเจตน์ กละห์เหตุยุยงเสริม
 กระหน้าและซ้ำเติม นฤพัทธะก่อการ ฯ
 ๑ ละครั้งระหว่างครา ทินะวาระนานนาน
 เหมาะทำทิตาจารย์ ฐ ก็เชิญเสด็จไป ฯ
 ๑ บ่อนจะมีสา ระฤหาประโยชน์ใด
 กระนั้นเสมอโน ยะ ฐ แสร้งเสาะสนนมา ฯ
 ๑ และบ้างก็พูดว่า น่ะแนะข้าสดับตาม
 ยุบลระบิลความ พจะแจ้งกระจายมา ฯ
 ๑ ลมิตติเตียนท่าน ก็เพราะท่านสสิแสนสา
 ระพัตถลิทท์ภา วะและสุดจะขัดสน ฯ
 ๑ จะแน่มิแน่มเหลือ มนะเชื่อเพราะยากยล
 ณ ที่ บ มีคน ฐ ก็ควรขยายความ ฯ
 ๑ และบ้างก็กล่าวว่า น่ะแนะข้าจะขอถาม
 เพราะทราบคดีตาม วจะลือระบือมา ฯ
 ๑ ตินินเยาะเย้ยท่าน ก็เพราะท่านสสิแสนสา
 ระพรรณพิกลกา ยะพิลึกประหลาดเปน ฯ
 ๑ จะจริงมิจริงเหลือ มนะเชื่อเพราะไปเห็น
 ผิข้อบล้ำเค็ญ จิตรระควรขยายความ ฯ
 ๑ กุมารองค์เสา วนะเค้าคดีตาม
 กระทุ้พระครูถาม ฐ ก็แสนจะสงสัย ฯ
 ๑ ก็คำบอการณ คะรุท่านจะถามไย
 ฐ ชักเสาะสืบใคร ระบุแจ้งกะอาจารย์ ฯ

๑ ทวิขก็บอกว่า	พระกุมาระโน้นขาน
ยุบลกะข้ากาล	เฉพาะอยู่กะกันสอง ฯ
๑ กุมารพระองค์นั้น	ธ มีทันจะตฤกตรอง
ก็เชื่อ ณ คำของ	วุฒิครุและวุ้วาม ฯ
๑ พิโรธกุมารอง	คะเจาะจงพยายาม
ยุครุเพราะเอาความ	บ มีดีประเดตน ฯ
๑ ก็พ้อและต่อว่า	ทิจูมานะเกิดจน
ลูโทษะสืบสน	ธิวิวาทเสมอมา ฯ
๑ และฝ่ายกุมารหมู่	ทิจะครุบเรียกหา
ก็แห่งประดารา	ชะกุมารทิงค์เชิญ ฯ
๑ พระราชบุตรลิจ	ฉวิมิตตจิตรเมิน
กะกันและกันเหิน	คณะห่างก็ต่างถือ ฯ
๑ ทนงชนกตน	วุฒิล้นประเสริฐลือ
ก็หาญกระเหิมฮือ	มนะฮักบนักขาม ฯ (น.๓๓ - ๓๕)
และความอีกตอนหนึ่งว่า	อุเปนทรวีเชียรฉันท ๑๑
๑ ลำดับนั้นวัสสการพราหมณ์	ธ ก็ยุศิษยะตาม
เล่ห์อุบายงาม	ฉนงจำ ฯ
๑ ปวงโอรสลิจฉวีดำ	ริหะวิรุธะและสำ
คัญประดุงคำ	ธ เสกสัน ฯ
๑ ไปเหลือเลยสักพระองค์อัน	มิละปิยะสหฉันท
ขาดสมรรคพันธ์	ก็อาดูร ฯ
๑ ต่างองค์นำความมิงามทูล	พระชนกะอดิศุริย์
แห่ง ธ โดยมูล	ปวัตดีศุความ ฯ
๑ แตกร้าวกร้าวร้ายก็ป้ายปาม	ลูระบิตระลาม
ทีละน้อยตาม	ณ เหตุผล ฯ
๑ ที่เชื้อฟงพจน์อรุสตน	นฤวิเคราะห์เสาะสน
สืบจะหมองมล	เพราะฉันทใด ฯ
๑ แลทั้งท่านวัสสการใน	ขณะยละจะเหมาะเฉน
เสริมเสมอไป	สวดกตาย ฯ
๑ หลายอย่างต่างกลธชวนชวย	ระบิละยุปริยาย

วิญญูโนบาย	บ เว้นครา ฯ
๑ ครั้นล่วงสามปีประมาณมา	คนชัติยะประดา
ลิจฉวีรา	ชะทั้งหลาย ฯ
๑ สามัคคีธัมมะทำลาย	มิตรระภินะกระจาย
สรรพะเสื่อมหายน	ก็เป่นไป ฯ
๑ ต่างองค์ทรงแคลงระวางใน	พระหฤทยะนิสัย
ผู้พิโรธใจ	ระวังกัน ฯ (น. ๓๕ - ๓๖)
	สัทธานันท์ ๒๑

๑.๗ ฉากพระเจ้าอชาตศัตรูเตรียมกริทาทัพ

ชิต บุรทัต ใช้สำนวนโวหารเชิงกวีบรรยายถึงกองทัพของพระเจ้าอชาตศัตรู โดยใช้อักษรพรรณนาถึงความยิ่งใหญ่และความฮึกเหิมแห่งกองทัพของพระเจ้าอชาตศัตรู ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ บพิตร้อชา	ตะสัถตุรา
ชะรัฐฐะไกร	สตับณสาสน
พระราชหทัย	ธ ปรีดีไค
บ เปรียบ บ ปาน ฯ	
๑ พระเผยประภาษ	กะมุขอมาย
บดีประธาน	ตระเตรียมสกล
พหลทหาร	สมรรถะชาญ
ประดั่งประดา ฯ	
๑ สพรีบสพรั่ง	ณ หน้าและหลัง
ณ ช้ายและขวา	ละหมู่ละหมวด
ก็ตรวจก็ตรา	ประมวญกะมา
ก็มากประมาณ ฯ	
๑ นิกายเสบียง	ก็พอกก็เฟียง
พลไพบการ	และสัถะภักณ
ทะสรรพะภาร	จะยุทระราญ
กะเรียกระดม ฯ	
๑ ประชุมพยุห์	กระเกริกกระกรู
กระหิมนิยม	ละลั่นสง่า

มนาริรมย์	บ ขามระทม
มิท้อริปู ฯ	
๑ สมานสมัคคี	ระเร้งและรัก
จะรบศตรู	ฉลองพระคุณ
พระจุฬารุ	พิไชยะชู
พระเกียรติไผท ฯ	
๑ จะดีจะงาม	เพราะเข้าสนาม
ประยุทระไกร	เหมาะนามทหาร
ละคร้านไฉน	และสมกะใจ
บุรุษสมัญญ ฯ	
๑ ก็ให้และฮัก	ประหัตถ์คะคิก
ประกวดประชัน	ณ ท้องพระลาน
ประมาณอนันต์	อเนกะสรร
พะเตรียมคระไล ฯ	(น.๓๘ - ๔๐)
	สุรางคณงค์ ๒๘

๑.๘ ฉากความยิ่งใหญ่แห่งกองทัพของพระเจ้าอชาตศัตรู

ชิต บุรทัตได้ร้อยเรียงภาษาเชิงกวีบรรยายพรรณนาถึงความยิ่งใหญ่ของกองทัพของพระเจ้าอชาตศัตรูอย่างอลังการด้วยอักษรประดุจว่าทำให้อักษรมีชีวิตชีวาอย่างมหัศจรรย์ รวมไปถึงพรรณนาถึงความเชื่อของคนในสมัยพุทธกาลก่อนที่จะมีการเดินทัพด้วยการทำพิธีบวงสรวง ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ ประลุฤกษ์มหุดี	ทินะอุตตะมะไกร
รณรงคะวิไช	ยะดิถีสุภะยาม ฯ
๑ ทิชะพฤตปิโร	หิตโกวิทะพราหมณ์
ก็ประกอบกิจจะตาม	นิติไสยะพิธี ฯ
๑ ทนุเพื้ออภิมง	คละสงเคราะห์ทวี
ศิริวัชฒนะกรี	ทะเเผด็จดัชกร ฯ (น.๔๐)
	โตฏกณันท์ ๑๒

หรือข้อความบรรยายถึงความอลังการของกองทัพพระเจ้าอชาตศัตรู ว่า

๑ ให้ฆาฏฆ้องไชยมงคล	คำรบสามหน
เฉลิมพระฤกษ์เบิกธง ฯ	
๑ ทุ่มอินทเรีร่งคง	คาบลาล้วนลง
มะโหระทึกคฤกโครม ฯ	

๑ ดุริยางค์ดนตรีนี้ประโคม กระหึ่มสนั่นบรรสาน ฯ	สังข์แตรแซ่โหม
๑ ราชามาครภูมิบาล ประเสริฐสง่างามทรง ฯ	เถลิงหลังคชาธาร
๑ ควรรชัตติยานยรรยง สหัสสนัยน์ไฉน ฯ	เพียงพาหนาศน์องค์
๑ ครบเต็มเครื่องตั้งหลังสาร ละลั่นบรรเจิดเจดณัน ฯ	กูปแพรแลลาน
๑ โอภาษาอารมณ์รรรคณันท์ ก็เลิศก็ล้ำล่ายอง ฯ	คชลักษณ์ปีลันทน
๑ แพร้ว ๆ พราย ๆ ช่ายกรอง และพู่สุพรรณสรณกล ฯ	ก้องสกาสดาวทอง
๑ สองพลุกสุกวะลี่ยเลอยล และปกขนองชองหาง ฯ	ลาดพัตรรัตน
๑ งวงเสยเงยเคียรสายพลาง ส่งาบล้ำกำลั้ง ฯ	เทอดทันต์ท่าทาง
๑ ขุนคอคชคุมกุมอั้ง ขุนควาญประจำดำริ ฯ	กุษกรายท่ายยัง
๑ เครื่องสูงครบสรรพอันมี พยุหบาตรยาตรา ฯ	ตามบุรพประเพณี
๑ จาตุรงค์เคแสนเสนา ตลอดดลิ่งแลลาน ฯ	เนื่องสุดสายตา (น.๔๑ - ๔๒) กาพย์ฉบับ ๑๖

๑.๙ ฉากความโกลาหลของชาวเมืองเวสาลีและความไม่สามัคคีของกษัตริย์ลิจณวี

ชิต บุรทัต บรรยายถึงความแตกตื่นโกลาหลและความไม่สามัคคีของชาวเมืองเวสาลี ยามที่มีศึกมาประชิด ทำให้สามารถจินตนาการถึงความตระหนกตกใจของชาวเมือง เวสาลี ต่างพากันทิ้งบ้านเรือนหนีเอาตัวรอด ดังความปรากฏว่า

๑ ข้าวเคิกเอิกอึ้ง	ทราบถึงบัดดล
ในหมู่ผู้คน	ชาวเวสาลี
แทบทุกถิ่นหมด	ชนบทบุรี

อกสันขั้วหนึ

หวาดกลัวทั่วไป ฯ

๑ ตื่นตาค้นหน้าเผือด

หมดเลือดสั่นกาย

หลบลี้นี้ตาย

วุ่นหัวนพรั้นใจ

ซุกครอกซอกคร้ว

ซ่อนตัวแตกไผ

เข้างงพงไพร

ทึงย่านบ้านตน ฯ (น.๔๗)

วิษณุมาลาฉันท ๘

หรือความอีกตอนหนึ่งว่า

๑ นาคะระธา

นิวิสาลี

เห็นรูปมี

พละมากมาย

ข้ามติระชล

ก็ลุพินหมาย

มุ่งจะทลาย

พระนครตน ฯ

๑ ต่างก็ตระหนก

মনะอกเต้น

ตื่นบมิเว้น

ตละผู้คน

ทั่วบุระคา

มะจลาจล

เสียงอลวน

อลเวงไป ฯ (น.๕๐ - ๕๑)

จิตรปทาฉันท ๘

และชิต บุรทัตได้พรรณาถึงความถือปฏิธานะของกษัตริย์ลิจฉวีที่ต่างอวดดีถือตัว และนึ่ง
ดูดยายไม่ยอมรวมตัวกันเพื่อช่วยกันต่อต้านข้าศึกจากแคว้นมคธ ดังความว่า

๑ จึ่งให้ตักลง

ป่าวร้องทันที

แจ่งข่าวไพร่

รุกเบียดบีทา

เพื่อหมู่หมู่

วัชชีอาณา

ชุมนุมบัญชา

ป้องกันฉันทใด ฯ

๑ ราชาลิจฉวี

ไปมีสักรงค์

ที่ทรงจำนง

เพื่อจักเสด็จไป

ต่างองค์ดำรง

เรียกนัดทำไม

ใครเปนใหญ่ใคร

กล้าหาญเห็นดี ฯ

๑ เชิญเทอญท่านต้อง

ขัดข้องข้อไหน

ปฤกษาปราไส

ตามเรื่องตามที่

แต่ส่วนเราไซ้

เปนใหญ่แลมี

ใจอย่างผู้ภี

รุกห่อนอาจหาญ ฯ

๑ ต่างทรงสำแดง	ความแขงอำนาจ
สามัคคีชาด	แก่งแย่งโดยมาน
ภูมิศรัลจณี	วิชชีรัฐบาล
ไปชุมนุสมาน	แม้แต่สักงค์ ฯ (น.๔๘)
	วิชชุมมลาฉันท์ ๘

๑.๑๐ ฉากพระเจ้าอชาตศัตรูเข้ายึดเมืองเวสาลี

ชิต บุรทัตได้พรรณานาถที่พระเจ้าอชาตศัตรูกรีธาทัพเข้าเมืองเวสาลี แคว้นวัชชีได้อย่าง
ง่ายดาย โดยมีวัสสการพราหมณ์คอยเปิดประตูเมืองต้อนรับ ดังความปรากฏว่า

๑ จอมทัพมากระราชฐัธยาตร์พยุหะกรี	
หาสู่วิสาลี	นคร ฯ
๑ โดยทางอันพระทวาระเปิดระนิกร	
ไปร่อจะต่อรอน	อะไร ฯ
๑ เบื้องนั้นท่านคะรุวัสสการทิจะก็ไป	
นำทัพชนนทร์ไท	มคธ ฯ
๑ เข้าปราบลิจณวิชัยัตยัณรัฐระชนบท	
สู่เงื่อมพระหัตถ์หมด	และโดย ฯ
๑ ไปพักต้องจะกะเกณฑ์นิกายพหละโรย	
แรงเปลืองระดมโปรย	ประยुทธ์ ฯ
๑ รวบคาบเสรีจระเสด็จจุราชะคฤหะอุต	
ดมเขตร์บุเรศดุจ	ะเดิม ฯ (น.๕๒ - ๕๓)
	สัททลวิกิพีตฉันท์ ๑๙

๔.๑.๒ คุณค่าด้านความรู้

จากการศึกษาบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ สามารถได้รับความรู้เพิ่มเติมดังต่อไปนี้

๔.๑.๒.๑ ความรู้ด้านการใช้คำยืมภาษาบาลีสันสกฤตในบทร้อยกรอง

อิทธิพลของภาษาต่างประเทศที่เข้ามามีบทบาทในบทร้อยกรองของไทยที่พบมากที่สุดก็คือ
ภาษาบาลีสันสกฤต คำยืมในภาษาไทยที่ยืมมาจากทั้งสองภาษานี้ เป็นคำที่มีใช้ในชีวิตประจำวันของ
สังคมไทยเป็นจำนวนมาก ทั้งภาษาพูดและภาษาเขียน ภาษาบาลีเข้ามาทางศาสนาพุทธ ส่วนภาษา
สันสกฤตเข้ามาทางศาสนาพราหมณ์และวรรณคดีเรื่องมหาภารตะและรามายณะ

ในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ เป็นบทกวีนิพนธ์ที่ชิต บุรทัต ใช้ภาษาบาลี
สันสกฤตมากที่สุดเรื่องหนึ่งในบรรดาบทกวีนิพนธ์ไทย โดยจะปรากฏคำบาลีสันสกฤตในทุกประเภท
ของฉันทลักษณ์ที่ใช้ในบทกวีนิพนธ์นี้ ดังความตอนหนึ่งในบทขึ้นต้น ศุภมัสสุ ว่า

๑ พร้อมเบญจางคประดิษฐ์สฤทธิดุขภูมิ

กายจิตรวิจิตร

ทวาร ๗

๑ กราบไหว้คุณพระสุคตอนาวรณญาณ

ยอดศาสตราจารย์

มุณี ๗

๑ อีกคุณสุนทรธรรมะคัมภีร์วิธี

พุทธพจน์ประชุมตรี

ปิฎก ๗

สัทพัลลภกิตติฉันท ๑๙ ๗

ข้อความข้างต้น ชิต บุรทัต ใช้คำบาลีสันสกฤตเป็นส่วนใหญ่ในการประพันธ์ เช่น คำว่า “เบญจางคประดิษฐ์สฤทธิดุขภูมิ” ซึ่งมีความหมายถึงการกราบแบบเบญจางคประดิษฐ์ โดยมีองค์ประกอบของการกราบครบองค์ ๕ ได้แก่ เข้า ๒ ศอก ๒ หน้าผาก ๑ เป็นการแสดงความเคารพ โดยดุขณียภาพ หรือในบรรทัดต่อมา ผู้ประพันธ์ใช้ “กายจิตรวิจิตร ทวาร” ก็เป็นคำบาลีสันสกฤตทั้งสิ้น ซึ่งมีความหมายถึงการแสดงความเคารพต่อพระรัตนตรัยทั้งทางกาย วาจา และใจ

คำว่า พระสุคต กิติ อนาวรณญาณ กิติ ศาสตราจารย์ กิติ มุณี กิติ คำเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นคำที่ยืมคำในภาษาบาลีสันสกฤตมาใช้เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเชี่ยวชาญในเชิงภาษาบาลีสันสกฤตของ ชิต บุรทัตเป็นอย่างมาก ซึ่งได้นำคำยืมดังกล่าวมาร้อยเรียงกันด้วยกลวิธีทางการประพันธ์บทร้อยกรอง ทำให้บทร้อยกรองมีความโดดเด่นอย่างมากในด้านภาษา อีกทั้งยังเป็นการใช้คำในภาษาบาลีเพื่อแสดงความเคารพสูงสุดต่อพระรัตนตรัยอีกด้วย

๔.๑.๒.๒ ความรู้ด้านการเมืองการปกครองในสมัยพุทธกาล

บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ได้แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างด้านการเมืองการปกครองของแคว้นใหญ่ ๒ แคว้นในสมัยพุทธกาล คือ แคว้นวัชชี และแคว้นมคธ ซึ่งพระเจ้าอชาตศัตรู กษัตริย์ผู้ครองกรุง ราชคฤห์ ใช้ระบบอัตตาธิปไตยผสมระบบโลกาธิปไตยในการปกครอง กล่าวคือ ใช้การปกครองแบบใช้ความคิดเห็นส่วนตนและการขอความเห็นชอบกับเหล่ามุนีมาตย์มนตรี ดังความปรากฏตอนหนึ่งว่า

๑ สมัยเสด็จว่า

กิจจะราชะการี

เสนานิบัติ

มุขะมวณูมาตย์ผอง ๗

๑ โดยศักดิฐานัน

ตระชั้นอนันต์นอง

ณ ท้องพระโรงทอง

ขณะเฝ้าพระบาทมัลย์ ๗

อุปชาติฉันท ๑๑ (น.๑๒)

ความตอนนี้นำแสดงให้เห็นถึงวิธีการปกครองบ้านเมืองของพระเจ้าอชาตศัตรู ที่มักจะเสด็จออกจากราชการ ณ ท้องพระโรง โดยมีเหล่ามหาอำมาตย์น้อยใหญ่เข้าเฝ้าถวายคำแนะนำเกี่ยวกับ

ราชการบ้านเมืองอยู่เป็นประจำ โดยสุดท้ายแล้วอำนาจการตัดสินใจอยู่ที่พระเจ้าอชาตศัตรูนั่นเอง ซึ่งเป็นลักษณะของการปกครองที่ผสมผสานระหว่างอัตตาธิปไตยกับโลกาธิปไตย ดังจะเห็นได้จากความอีกตอนหนึ่งที่พระเจ้าอชาตศัตรูประชุมกับเหล่าอำมาตย์แล้วปรารภจะยกทัพไปตีแคว้นวัชชี ซึ่งเป็นแคว้นที่เจริญรุ่งเรืองแคว้นหนึ่งในสมัยพุทธกาล เพื่อแผ่พระราชอำนาจของพระองค์ออกไป และมีเหล่าอำมาตย์ทักท้วง แต่สุดท้ายก็ทรงตัดสินใจพระทัยที่จะยกทัพไปตีให้ได้ โดยวางอุบายร่วมกับวัสสการพราหมณ์

๑ เราคิดจะใคร่ยก	พยุห์พลสกลไกร
ประชุมประชิดไชย	รณะรัฐวัชชี ฯ
๑ ฉนี้แหละเสนา	ปตฺธิฐานะมนตรี
คือใครจะใคร่มี	พจะค้ำนประการไร ฯ
๑ ฝ่ายพราหมณ์ก็กราบทูล	อดิสุริย์ณทันใด
นยาธิบายไย	วจนัตถทัตทาน ฯ
๑ พระราชปรารภ	ภินิยมมิควรการณ
ของอญฺบาล	พิเคราะห์เหตุจติ ฯ
	อุปชาติฉันท์ ๑๑ (น.๑๓)

ส่วนเหล่ากษัตริย์ลิจฉวีแห่งแคว้นวัชชีนั้น เป็นกลุ่มกษัตริย์ที่ปกครองบ้านเมืองด้วยระบบธัมมาธิปไตย คือถือธรรมอันได้แก่ความถูกต้องชอบธรรมเป็นหลักในการปกครอง โดยใช้หลักความสามัคคีในการอยู่ร่วมกัน ทำให้บ้านเมืองพัฒนาเจริญก้าวหน้ามาก จนเป็นเหตุให้พระเจ้าอชาตศัตรูประสงค์จะยกทัพไปยึดเมืองนั่นเอง หลักสร้างความสามัคคีที่เหล่ากษัตริย์ลิจฉวีใช้เป็นหลักในการปกครองคือหลักอภิธานิยธรรม ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ ว่ากษัตริย์วัชชีบรรดา	ครองรัชสีมา
กษेत्रประเทศทุกองค์ ฯ	
๑ อภิธานิยะธรรมจํารง	ทั้งนั้นมั่นคง
มิโกรธมิกร้าวร้าวฉาน ฯ	
๑ เพื่อธรรมดำเนินเจริญการณ	ใช้เหตุแห่งหานี้
เจ็ดข้อจะคัดจัดไย ฯ	
๑ หนึ่ง. เมื่อมีราชกิจใด	ปฤกษากันไป
บ วาย บ หน่ายชุนนุมน ฯ	
๑ สอง. ย่อมพร้อมเล็กพร้อมประชุม	พร้อมพรักพรคคุม
ประกอบ ณ กิจควรทำ ฯ	
๑ สาม. นั้นถือนั่นในสัณ	มะจารีตจํ

ประพจน์มีตัดตัดแปลง ฯ

๑ สี่. ใครเป็นใหญ่ชี้แจง โฉวาทศาสน์แสดง

ก็ย่อมและน้อมบูชา ฯ

๑ ห้า. นั้นอันบุตรีภริยา ผู้อื่นก็หา

ประทุษร้ายกระทำข่มเหง ฯ

๑ หก. ที่เจตีย์ชนเกรง เคารพยำเียง

ก็เส้นก็บวงสรวงพลี ฯ

๑ เจ็ด. พระอรหันต์อันมี โนรัษฎ์วัชชี

ก็คุ้มก็ครองป้องกัน ฯ

๑ พร้อมสรรพสัปปิณจินรินทร์ สามัคคีธรรม

ณ หมู่กระษัตริย์ลิจฉวี ฯ

ฉบับ ๑๖ (น. ๑๐ - ๑๑)

๔.๑.๒.๓ ความรู้ด้านกลวิธีการประพันธ์บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์

กลวิธีการประพันธ์ หมายถึง วิธีการที่นักประพันธ์นำองค์ประกอบทางวรรณกรรมมาสร้างสรรค์ขึ้นเป็นผลงาน ตั้งแต่ต้นเรื่องจนจบเรื่อง ซึ่งกุหลาบ มลลิกะมาส (๒๕๑๘:๑๘๓) ก็ได้กล่าวว่า กลวิธีการแต่งหรือเทคนิค คือการแต่งเรื่องเพื่อแสดงฝีมือหรือความสามารถของผู้แต่งว่า ควรรวบรัดตอนใด และควรขยายความในตอนใดเพื่อก่อให้เกิดความสนใจมากขึ้นทั้งในด้านตัวละคร การเล่าเรื่อง การนำเสนอเรื่อง และการใช้ภาษา

กลวิธีด้านโครงสร้างของบทกวีนิพนธ์

สามัคคีเภทคำฉันท์ เป็นนิยายคำฉันท์ มีความยาว ๔๑๐ บท คำประพันธ์ที่ใช้แต่งสามัคคีเภทคำฉันท์นั้น ชิต บุรทัตใช้ฉันทลักษณ์และกาพย์แต่งสลับกันไป จึงเรียกว่า คำฉันท์ โดยมีฉันทลักษณ์ถึง ๒๐ ชนิดด้วยกัน โดยรูปแบบของคำฉันท์ ชิต บุรทัตแต่งเป็นบทร้อยกรอง โดยนำฉันทลักษณ์ต่าง ๆ มาใช้สลับกันอย่างเหมาะสมกับเนื้อหาแต่ละตอน ประกอบด้วยฉันทลักษณ์ ๑๘ ชนิด กาพย์ ๒ ชนิด คือ กาพย์ฉกัณฑ์ ๑๖ และ กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ ซึ่งประกอบด้วย กาพย์ฉกัณฑ์, สัททูลวิกิภิตฉันท, วสันตดิถีฉันท, อุปชาติฉันท, อธิสังข์ฉันท, อินทรวชิรฉันท, วิชชุมมาลาฉันท, อินทรวงศ์ฉันท, วัณโณฉันท, มาลินีฉันท, ฤๅษคประยาตฉันท, มาณวกฉันท, อุเปนทรวชิรฉันท, สัทธราฉันท, สาลินีฉันท, อุปฐิตาฉันท, สุรางคนางค์, ไตรภักฉันท, กมลฉันท, และ จิตรปทาฉันท

ชิต บุรทัต เลือกใช้ฉันทลักษณ์ให้เหมาะกับวัตถุประสงค์หรือเนื้อเรื่องที่จะเขียน คือ

๑. บทนมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์ บทไหว้ครู บทสรรเสริญพระเกียรติ ความขลัง นิยมใช้ สัท
ทุลวิกกีฬิตฉันท
หรือสัทธราฉันท

๒. บทเล่าเรื่อง บทชม คร่ำครวญ นิยมใช้ อินทวิเชียรฉันท หรือสันติกลฉันท

๓. บทแสดงอารมณ์รุนแรง เช่น โกรธ ตื่นเต้น วิตกกังวล หรือบรรยายความในใจเกี่ยวกับ
ความรักที่ต้องการให้เห็นอารมณ์สะท้อนใจอย่างมาก นิยมใช้ อิทิสฉันท ซึ่งเป็นฉันทที่สลับเสียงหนัก
เบาเน้นเสียงเป็นจังหวะทุกระยะ

๔. บทพรรณนาโวหารหรือบรรยายข้อความที่น่าตื่นเต้น หรือเป็นที่ประทับใจ นิยมใช้
ภุชงคประยาตฉันท

๕. บทสนุกสนานขบขัน หรือคึกคักสับสน ให้เหตุการณ์บรรยายไปอย่างรวดเร็วจะนิยมใช้
โตฏกฉันท มาณวฉันท หรือจิตรปทาฉันท

๖. บทบรรยายความ นิยมใช้ อุเปนทวิเชียรฉันท อินทวงศฉันท วิชชุมมาลาฉันท หรือสาลินี
ฉันท

กลวิธีด้านตัวละคร

ตัวละครและบทบาทของตัวละครทั้งหมดในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ มีปรากฏ
อยู่แล้วในมหาปริณิพพานสูตรแห่งพระไตรปิฎก และอรรถกถาสุมังคลวิสาลินี ซึ่งมีตัวละครหลักไม่มาก
นัก ประกอบด้วย พระเจ้าอชาตศัตรูผู้ครองกรุงราชคฤห์แห่งแคว้นมคธ กษัตริย์ลิจฉวีแห่งแคว้นวัชชี
อำมาตย์คนสนิทของพระเจ้าอชาตศัตรูชื่อวิสสการพราหมณ์ ราชกุมารของเหล่ากษัตริย์ลิจฉวี เหล่า
เสนาอำมาตย์ของทั้งสองแคว้น

กลวิธีด้านการเล่าเรื่อง

ชิต บุรทัต ใช้วิธีการเล่าเรื่องด้วยการใช้บทร้อยกรองซึ่งเป็นจุดเด่นของบทกวีนิพนธ์นี้เป็น
รูปแบบของการดำเนินเรื่อง โดยเลือกใช้บทร้อยกรองที่เหมาะสมกับเรื่องราวเหตุการณ์ในแต่ละตอนได้
อย่างน่าสนใจ ส่วนการสอดแทรกหลักธรรมลงไป เนื้อหาของเรื่องนั้น ชิต บุรทัต ได้นำมาจากมหา
ปริณิพพานสูตรและอรรถกถาสุมังคลวิสาลินี เพียงแต่ชิต บุรทัต ได้นำข้อมูลดังกล่าวมาเรียงร้อยถ้อยคำ
ด้วยสำนวนกลอนและชั้นเชิงทางการประพันธ์บทร้อยกรองในแบบฉบับของตนเอง ทำให้บทกวีนิพนธ์
เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์มีความโดดเด่นและกลายเป็นอัตลักษณ์ของชิต บุรทัตในที่สุด

๔.๑.๒.๔ ความรู้ด้านการใช้ราชาศัพท์

เนื่องจากบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ เป็นบทกวีนิพนธ์ที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ ซึ่งได้แก่ บรรดาเหล่ากษัตริย์ลิจฉวีผู้ปกครองแคว้นวัชชี และพระเจ้าอชาตศัตรูผู้ปกครองแคว้นมคธ ชิต บุรทัต จึงได้เลือกใช้คำราชาศัพท์หรือคำที่สละสลวยมาประพันธ์ เพื่อความเหมาะสมสำหรับ สถานภาพของพระราชา แทนที่จะใช้คำธรรมดาของสามัญชน ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ จึงให้ตีกลอง ปาวร้องทันทน์ที่
 แจ้งข้าวไพร่ รุกเปียพปีทา
 เพื่อหมู่ภูมิ วัชชีอาณา
 ชุมชุมบัญชา ป้องกันฉันใด ฯ
 ๑ ราชาลิจฉวี ไปมีสักองค์
 ที่ทรงจ้านง เพื่จักเสด็จไป
 ต่างองค์ดำรงส เรียกนัตทำไม
 ใครเปนใหญ่ใคร กล้าหาญเห็นดี ฯ
 วิชชุมมालาฉันท์ ๘ (น.๔๘)

ชิต บุรทัต ใช้คำราชาศัพท์ คือ **บัญชา ดำรงส** แทนที่จะใช้คำว่า สั่ง พุด และยังใช้คำที่บ่งบอกถึงความเป็นคำราชาศัพท์ นำหน้าคำกริยาเพื่อแสดงสถานะของความเป็นคำราชาศัพท์ คือ ทรงเสด็จ

๔.๑.๓ คุณค่าด้านสุนทรียภาพในบทร้อยกรอง

สุนทรียภาพในบทร้อยกรอง เป็นการรับรู้ความงามของศิลปะ การตัดสินความงามขึ้นอยู่กับผลกระทบของสิ่งนั้นที่มีต่ออารมณ์และจิตใจมนุษย์ โดยกำหนดเกณฑ์มาตรฐานในการตัดสินความงามตามองค์ประกอบสำคัญของสุนทรียศาสตร์คือ องค์ประกอบด้านเนื้อหา ซึ่งได้แก่เนื้อหาเรื่องราวต่าง ๆ ที่ผู้ประพันธ์แสดงออกโดยการเลือกใช้สื่อทางภาษา (คำและการความ) อย่างเหมาะสม กล่าวคือรู้จักการเลือกใช้คำและความที่แสดงให้เห็นถึงความงามและความคิดริเริ่มแปลกใหม่ และองค์ประกอบด้านรูปแบบ ซึ่งได้แก่กลวิธีในการแสดงออก ประกอบด้วยความงาม ความง่าย ความชัดเจน และความกลมกลื่น การศึกษาด้านสุนทรียภาพในบทร้อยกรองประกอบด้วย ๒ ส่วนคือ

๑) สุนทรียภาพในคำ

๒) สุนทรียภาพในความ (ภาพพจน์ รสวรรณคดี และโวหาร)

๔.๑.๓.๑ สุนทรียภาพในคำ

สุนทรียภาพในคำ เกิดจาก ๑. เสียงของคำ ๒. การเล่นคำ ๓. จังหวะและลีลาของคำ โดยพิจารณาองค์ประกอบย่อยทั้งสาม เพื่อให้สอดคล้องกัน

ก) เสียงของคำ ประกอบด้วย การเล่นเสียงสัมผัส (สัมผัสสระ) การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ (สัมผัสอักษร) การเล่นเสียงวรรณยุกต์

ข) การเล่นคำ ประกอบด้วย การสรุคำ การเล่นคำพ้องเสียง การเล่นคำหลายความหมาย การเล่นคำอุปมา การซ้ำคำ การหลกคำ

ค) จังหวะและลีลาของคำ ประกอบด้วย การเล่นจังหวะเสียง การเลียนเสียงธรรมชาติ

ก) เสียงของคำ

การเล่นเสียงสัมผัส (สัมผัสสระ)

ในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ชิต บุรทัต ใช้การเล่นเสียงสัมผัสสระ โดยใช้คำที่มีเสียงสระที่คล้องจองกันและมีมาตราสะกดอย่างเดียวกัน มีการรับส่งกัน ระหว่างบาท และระหว่างบท ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ ทิขังค์เงาจงเจตน์ กละห์เหตุยุยงเสริม
กระหน่ำและซ้ำเต็ม นฤพัทธะก่อการ ฯ
๑ ละครั้งระหว่างครา ทินะวาระนานนาน
เหมาะทำทิดาจารย์ ธิก็เชิญเสด็จไป ฯ
อุเปนทริวิเชียร ฉันท์ ๑๑

กวีนิพนธ์บทนี้ ชิต บุรทัต เล่นเสียงสัมผัสสระทั้งในแต่ละบาทและระหว่างบท ดังนี้

สัมผัสสระ (สัมผัสนอก)

บทที่ ๑ ได้แก่ เจตน์ – เหตุ, เสริม – เต็ม

บทที่ ๒ ได้แก่ ครา – วา, นาน – จารย์

สัมผัสระหว่างบท ได้แก่ การ – นาน

การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ (สัมผัสใน)

ชิต บุรทัต ใช้คำที่เล่นเสียงสัมผัสใน กล่าวคือ ใช้คำที่มีเสียงสระหรือเสียงพยัญชนะคล้องจองกันในวรรคเดียวกันในการประพันธ์บทร้อยกรอง โดยแบ่งการเล่นเสียงสัมผัสในออกเป็น ๒ ประเภท คือ ๑. สัมผัสสระ ๒. สัมผัสพยัญชนะหรือสัมผัสอักษร กลวิธีนี้ทำให้บทร้อยกรองมีความไพเราะจับใจยิ่งขึ้น หรืออาจกล่าวได้ว่า สัมผัสในก็คือสัมผัสในวรรคเดียวกันนั่นเอง กลวิธีนี้ทำให้บทร้อยกรองมีความสละสลวยและมีความโดดเด่น ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ ทิขังค์ชาติฉลาดยล คนเกลคณิงการ
กษัตริย์ลิจฉวีวาร ระวังเหือตระแวงหาย ฯ
๑ เหมาะแก่การจะเสกสัน ปวัตดีวิญจะโนบาย
มล้างเหตุพิเนทสาย สัมคค์สนธิ์สโมสร ฯ

กฎกติกายาตรฉันท ๑๒

กวีนิพนธ์บทนี้ ชิต บุรทัต เล่นเสียงสัมผัสใน โดยเล่นเสียงสัมผัสทั้งสระ และสัมผัสพยัญชนะ ดังนี้

สัมผัสสระ

บทที่ ๑ ได้แก่ ยล – กล, การ – วาร

บทที่ ๒ ได้แก่ สัน – วัณ, บาย – สาย

บทที่ ๑ ได้แก่ ชาตี – ฉลาด

สัมผัสระหว่างบท ได้แก่ หาย – บาย

สัมผัสอักษร/พยัญชนะ

บทที่ ๑ ได้แก่ ชง, ชาตี

บทที่ ๒ ได้แก่ กล, การ

บทที่ ๓ ได้แก่ วิ, วาร

บทที่ ๔ ได้แก่ วัง, แวง, เหือด, หาย

บทที่ ๕ ได้แก่ แก่, การ, เสก, สัน

บทที่ ๖ ได้แก่ วัตตี, วัน

บทที่ ๗ ได้แก่ สมัคคีสนธิ์สโมสร

ข) การเล่นคำ

อีกหนึ่งกลวิธีที่ชิต บุรทัต ใช้ในการประพันธ์บทร้อยกรองก็คือ การเล่นคำ ซึ่งเป็นการใช้คำคำเดียวกันซ้ำในคำประพันธ์ แต่ความหมายของคำจะแตกต่างกันไป และการเล่นคำมีหลายประการ เช่น การสรรคำ การเล่นคำพ้องเสียง การเล่นคำอ้อพาส การซ้ำคำ การหลกคำ

การสรรคำ

ชิต บุรทัตใช้กลวิธีการสรรคำเพื่อต้องการจะเล่นคำที่สื่อความหมายถึงคำที่ใช้สำหรับผู้มีบรรดาศักดิ์สูง โดยมากเป็นการใช้คำบาลีสันสกฤต คำสมาส หรือคำที่มีการตกแต่งให้อลังการในการประพันธ์บทร้อยกรองเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ดังความปรากฏตอนหนึ่งว่า

๑ จอมทัพมากระราชฐ์ยาตรพยุหะกรี

หาสู่วิสาลี

นคร ฯ

๑ โดยทางอันพระทวาระเปิดนระนิกร

ไปร่อจะต่ออรอน

อะไร ฯ

สัทพัลวิภินฉันท ๑๙ (น.๕๒)

ความตอนนี ชิต บุรทัต ใช้การสรรคำที่ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ โดยใช้คำบาลีสันสกฤต คำสมาส ประดิษฐ์คำอย่างอลังการร้อยเรียงในเชิงกลอนได้อย่างมหัศจรรย์

คำบาลีสันสกฤต ได้แก่ มาคธราชฐ์ ธ ยาตร์ พยุหะ กรีชา วิสาลี นคร ทวาระ นระ นิกร ซึ่งคำว่า ธ แปลว่า ท่าน เป็นคำสรรพนามที่ใช้ได้แต่กับพระมหากษัตริย์เพียงผู้เดียว

การเล่นคำพ้องเสียง

ชิต บุรทัต นับได้ว่าเป็นกวีที่ครบเครื่องมาก เนื่องจากรู้จักใช้กลวิธีเล่นคำได้ทุกประเภท รวมถึงการเล่นคำพ้องเสียง ซึ่งเป็นกลวิธีการใช้คำที่อ่านออกเสียงเหมือนกัน แต่รูปแบบการเขียนแตกต่างกัน และมีความหมายต่างกัน ดังความปรากฏตอนหนึ่งว่า

๑ สอง. ย่อมพร้อมเล็กพร้อมประชุม พร้อมพริกพร้อมพรรคคุม

ประกอบ ณ กิจควรทำ ฯ

๑ พร้อมสรรพสัปดาห์นิจนรินทร์ สำนัคคีธรรม

ณ หมู่กระษัตริย์ลิจฉวี ฯ

กาพย์ฉบับ ๑๖

ความทั้งสองตอนที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ ชิต บุรทัต ในความตอนแรก ใช้คำว่า “พริก – พรรค” ซึ่งอ่านออกเสียงว่า “พัก” ทั้งสองคำ แม้ว่า คำว่า “พริก” จะต้องออกเสียง ตัว ร เรือ ควบ กล้าด้วยว่า “พริก” ก็ตาม แต่ก็ยังเป็นคำที่ถือว่า พ้องเสียง อ่านออกเสียงใกล้เคียงกัน แต่มีความหมายต่างกัน

คำว่า “พริก” อ่านว่า [พริก-] ว. มีความหมายว่า รวมอยู่พร้อมหน้ากัน ใช้ในลักษณะเช่น ญาติพี่น้องมากร่วมพริกพร้อม, รวมอยู่พร้อมทุกอย่าง เช่น เตรียมข้าวของไว้ให้พริกพร้อม, พร้อมพริก ก็ว่า^{๑๔๘}

ส่วนคำว่า “พรรค” อ่านว่า “พัก” น. มีความหมายว่า หมู่คนที่เข้าร่วมกันเป็นพวกเป็นฝ่าย เช่น พรรคการเมือง, พวก เช่น คนพรรคนั้น (ส. วรค; ป. วคค)^{๑๔๙}

ส่วนความในตอนที่สอง คำพ้องเสียง คือ คำว่า “สรรพ” และคำว่า “สัปดาห์” อ่านออกเสียงเหมือนกัน แต่มีความหมายต่างกัน โดยต่างก็อ่านออกเสียงว่า “สับ”^{๑๕๐}

^{๑๔๘} <http://www.royin.go.th/dictionary/> (online)

^{๑๔๙} เรื่องเดียวกัน

^{๑๕๐} เรื่องเดียวกัน

คำว่า “สรรพ” อ่านว่า [สัป, สัปปะ-] ว. ทุกสิ่ง, ทั้งปวง, ทั้งหมด, เช่น พร้อมสรรพ งามสรรพ เสร็จสรรพ สรรพสิ่ง สรรพสินค้า (ส. สรว; ป. สพพ).

ส่วนคำว่า “สัปด” อ่านว่า [สัปปะ-] ว. เจ็ด. (ส. สปต; ป. สตต)^{๑๕๑} ซึ่งความในตอนนี้หมายถึง อปริหานิยธรรม ๗ ประการนั่นเอง

การเล่นคำอัฟภาส

อีกกลวิธีหนึ่งที่ชิต บุรทัต ได้ใช้ในการประพันธ์บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ก็คือ กลวิธีการใช้คำอัฟภาส ซึ่งเป็นเทคนิคการใช้คำประสมที่เกิดจากคำมูลสองคำเสียงซ้ำกัน ต่อมาเสียงคำหน้ากร่อนเหลือเป็นเสียงประวิสรรชนีย์

- ๑ สามยอดยะเยียมยละระยับ ะวะวะวัปลัปลพรรณ
 ช่อฟ้าตระการกละจะหยัน จะเยาะยั่ววิหิมพร ฯ
 วสันตดิลก ฉันท์ ๑๔ (น.๖)

คำว่า ะวะวะวั กร่อนมาจากคำว่า วัปลัปล แล้วกร่อนเป็น ะวะวะวั ซึ่งมีความหมายว่า ระยับตา เป็นอาการของแสงหรือเงาที่ปรากฏแล้วหายลับไปทันทีทันใดต่อเนื่องกัน เช่น แสงเพชรเป็นประกายวัป ๆ^{๑๕๒}

การซ้ำคำ

ชิต บุรทัต ใช้กลวิธีซ้ำคำ โดยการใช้คำเดียวกันกล่าวซ้ำหลายแห่งในบทประพันธ์หนึ่งบท เพื่อย้ำความให้หนักแน่นขึ้น ซึ่งในแง่วรรณศิลป์มักจะซ้ำคำที่สำคัญเพื่อช่วยสร้างความชัดเจนหนักแน่นของสารที่กวีต้องการสื่อไปยังผู้รับสาร ดังความปรากฏตอนหนึ่งว่า

- ๑ จะแน่มิแน่เหลือ มนะเชื้อเพราะยากยล
 ณ ที่ บ มีคน ฐ ก็ควรขยายความ ฯ

- ๑ จะจริงมิจริงเหลือ มนะเชื้อเพราะไปเห็น
 ผิข้อ บ ลำเค็ญ จิตระควรขยายความ ฯ
 อุเปนทรวีเชียร ฉันท์ ๑๑ (น.๓๔)

จากบทร้อยกรองที่ยกมาแสดงข้างต้น จะเห็นว่า ชิต บุรทัต ใช้กลวิธีซ้ำคำ โดยในความตอนแรก ใช้คำว่า “แน่” ซ้ำกัน ส่วนในตอนที่สอง ใช้คำว่า “จริง” เพื่อเน้นอารมณ์และคำพูดของตัวละครที่ต้องการถามให้แน่วความแน่ใจและต้องการทราบความจริง

^{๑๕๑} เรื่องเดียวกัน

^{๑๕๒} [http://www.royin.go.th/dictionary/\(online\)](http://www.royin.go.th/dictionary/(online))

จารย์ ทวิชค์ ทวิช ทิชะ” คำทั้งหมดนี้ มีความหมายเดียวกันก็คือแปลว่า “พราหมณ์” ซึ่งในเรื่องก็ได้แก่ วัสสการพราหมณ์ นั่นเอง

ค) จังหวะและลีลาของคำ

ชิต บุรทัต ใช้กลวิธีการเล่นจังหวะเสียงและลีลาของคำตามแบบแผนฉันทลักษณ์ในการร้อยกรอง โดยการร้อยเรียงถ้อยคำที่มีจังหวะเด่น มีเสียงสมดุลกัน ดังความตอนหนึ่งว่า

ทวิชค์ชาตฉลาดยล	คเนกลคณิงการ
กษัตริย์ลิจฉวีวาร	ระวังเหือตระแวงหาย ฯ
	ภูขงคปยาตรฉันท์ ๑๒

คำว่า “คเนกลคณิงการ” และ “ระวังเหือตระแวงหาย” ชิต บุรทัต ใช้การเล่นจังหวะของเสียงและลีลาของคำ ทำให้ฉันทลักษณ์มีความไพเราะมากยิ่งขึ้น เป็นการเล่นคำอย่างมีชั้นเชิงกลอนอย่างมาก

๔.๑.๓.๒ สุนทรียภาพในความ (ภาพพจน์ โวหาร และรสวรรณคดี)

การใช้ภาพพจน์

ชิต บุรทัต ใช้ภาพพจน์ (Figure of Speech) ในบทร้อยกรองบทวินิพนธ์เรื่องสามัคคีเภท คำฉันท โดยการใช้นำหรือกลุ่มคำเปรียบเทียบ เพื่อให้เกิดจินตภาพที่ชัดเจนแจ่มแจ้ง หรือขยายความสิ่งที่เป็นามธรรม ให้เห็นเป็นรูปธรรมเพื่อให้มีความหมายเด่นชัดและลึกซึ้งขึ้น

อุปมา (Simile)

ชิต บุรทัต ได้ใช้ภาพพจน์ประเภทอุปมา (Simile) เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่ากษัตริย์ลิจฉวี ี่มีความสมัครสมานสามัคคีกันประดุจกิ่งไม้หลายกิ่งที่เมื่อนำมามัดรวมกันเป็นกำแล้ว ก็ยากที่จะมีใครจะหักทำลายลงได้ ดังความตอนหนึ่งว่า

แม้มากฝักกิ่งไม้	ผิจะใครจะใคร่ลอง
มัดกำกระนั้นปอง	พละหักก็เต็มทน ฯ
	อินทรวีเชียรฉันท์ ๑๑ (น.๕๕)

ชิต บุรทัต ใช้ภาพพจน์ประเภทอุปมา (Simile) เพื่อเปรียบเทียบสภาพบ้านเมืองที่เสียบสงบ ไม่มีความเคลื่อนไหว โดยเปรียบว่าเป็นเหมือนเมืองร้าง ไม่มีคนอยู่อาศัย ดังที่กล่าวว่า

นิ่งเสียบสงบจำ	บ มีทำประการใด
ปรากฏประหนึ่งใน	บุระว่างและร้างคน ฯ
	อินทรวีเชียรฉันท์ ๑๑ (น.๕๙)

ชิต บุรทัต ได้ใช้ภาพพจน์ประเภทอุปมา (Simile) เพื่อเปรียบเทียบโดยนัยว่าวัฏสสารพรหมณ์ที่สนุกกับการยุเหยให้หวั่นไหวถึงฉวีแตกความสามัคคีว่าเหมือนเด็กที่สนุกกับการขว้างลูกข่าง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ลูกข่างประดาทา	รกะกาละขว้างไป
หมุนเล่นสนุกโฉน	ดจะกันฉนั้นหนอ ฯ

อินทรวชิรฉรฉนธ์ ๑๑ (น.๔๙)

อติพจน์ (Hyperbole)

บุรทัต ใช้ภาพพจน์ประเภทอติพจน์ (Hyperbole) คือการกล่าวเกินจริง เพื่อแสดงความรู้สึกหรือความคิดที่ต้องการย้ำความหมายให้ผู้ฟังรู้สึกว่หนักแน่นจริงจัง เน้นความรู้สึกให้เด่นชัดและน่าสนใจ โดยไม่เน้นความเป็นจริง เพราะต้องการให้ผู้รับสารเกิดความซาบซึ้งและประทับใจ ซึ่งอาจจะมากเกินไปหรือน้อยเกินไปก็ได้ เพื่อเน้นความรู้สึกมากกว่าความเป็นเหตุเป็นผล มุ่งเร้าอารมณ์และความรู้สึกสะเทือนใจเป็นสำคัญ ทำให้เห็นภาพได้ง่าย ดังความตอนหนึ่งว่

ทรงตรีโฉน	ก็จะได้ทำ
โดยนยะดำ	ร้สะภูบาล
เสวกะผอง	ก็เคาะกลองขาน
อาณติปาน	ดจะกลองพัง

ฉิตรปทาฉนธ์ ๘ (น.๕๑)

บทประพันธ์ข้างต้น ชิต บุรทัตใช้ภาพพจน์ประเภทอติพจน์ ในการแสดงความรู้สึกที่ต้องการย้ำความหนักแน่นจริงจัง มุ่งให้ผู้รับสารเกิดอารมณ์ความรู้สึกสะเทือนใจ ทำให้เห็นภาพของการตีกลองสัญญาณด้วยเสียงดังรุนแรงมากประหนึ่งกลองจะพังเสียทีเดียว

บุคลาธิษฐาน (Personification)

ชิต บุรทัต ใช้ภาพพจน์ประเภทบุคลาธิษฐาน (Personification) ในการสมมติให้สิ่งที่ไม่มีชีวิต ไม่มีความคิด สิ่งที่เป็นนามธรรม หรือสัตว์ให้มีสติปัญญา อารมณ์ หรือกิริยาอาการเหมือนมนุษย์ ทำให้สิ่งที่กล่าวถึง มีชีวิตชีวา เพื่อให้ผู้รับสารจะมองเห็นภาพสิ่งนั้นเคลื่อนไหวทำกิริยาอาการเหมือนคนมีอารมณ์ มีความรู้สึก และสามารถสื่อความรู้สึกนั้นมาสู่ผู้รับสารได้ ดังความตอนหนึ่งว่

จำจกหักด้วยปัญญา รอก่อนผ่อนหา
อุบายทำลายมูลความ ฯ

ฉบั้ง ๑๖

ชิต บุรทัต ได้อธิบายให้เห็นภาพของการใช้สติปัญญาในการเอาชนะศึก โดยไม่ต้องใช้กำลังเข้ารวี คำว่ “หักด้วยปัญญา” จึงเป็นภาพพจน์ประเภทบุคลาธิษฐาน ที่แสดงให้เห็นถึงการใช้ปัญญา

ทำหน้าที่เป็นอาวุธที่จะหักหาญเอาชนะข้าศึกได้ ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้ว คำกริยา “หัก” เป็นคำกริยาของวัตถุ เช่น ต้นไม้หัก ฟันหัก ดินสอหัก ซึ่งต้องมีคนทำให้หัก ซึ่งเป็นรูปธรรม แต่คำว่า “ปัญญา” เป็นนามธรรม ขิต บุรทัต จึงต้องการจะแสดงให้เห็นภาพที่ชัดเจนขึ้นเท่านั้นเอง

การเลียนเสียง/สัทพจน์ (Onomatopoeia)

แม้ว่าสามัคคีเภทคำฉันท์จะไม่ได้เป็นเรื่องที่กล่าวถึงธรรมชาติ แต่ขิต บุรทัตก็ใช้กลวิธีการเลียนเสียงคำพูดของคนเพื่อแสดงอารมณ์และการกระทำของตัวละครแทน ดังความปรากฏตอนหนึ่งว่า

กุมารลิจฉวีชิตติย์	ก็รับอตะ <u>อ้ออ้อ</u>
กลีกลงกระทำความ	ประดุจดั่งคำพระอาจารย์ ฯ
	ภุชงคปยาตรฉันท์ ๑๒ (น.๓๐)
๑ และบ้างก็พูดว่า	<u>นะเนะ</u> เข้าสดับตาม
ยุบลระบิลความ	พจะแจ้งกระจายมา ฯ

๑ และบ้างก็กล่าวว่า	<u>นะเนะ</u> เข้าจะขอลาม
เพราะทราบคดีตาม	วจะลือระบือมา ฯ
	อุเปนทรวีเชียร ฉันท์ ๑๑ (น.๓๓ - ๓๔)

จากตัวอย่างดังกล่าวข้างต้น ขิต บุรทัต ใช้คำว่า “อ้ออ้อ” เพื่อเลียนเสียงคำพูดของคนที่ใช้เวลาตอบรับ และใช้คำว่า “นะเนะ” เพื่อเลียนเสียงที่แสดงถึงการถามคำถาม

การเลือกใช้คำที่เหมาะสมแก่ลักษณะของคำประพันธ์

ขิต บุรทัต รู้จักเลือกใช้คำที่เหมาะสมกับคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองเพื่อสร้างความไพเราะของเสียง เช่น ใช้คำว่า “ไฉน” แทนที่จะใช้ “อย่างไร หรือเหตุใด” และ ใช้คำว่า “บ ไป ” แทนคำว่า “ไม่” ตัวอย่างเช่น

๑ <u>ไฉน</u> เลยพระครูเรา	จะพูดเปล่าประโยชน์มี
เลอะเหลวนักเลวล้านนี้	ระผลเห็น <u>บ</u> เปนไป ฯ
	ภุชงคปยาตรฉันท์ ๑๒ (น.๓๑)
๑ ทนชนกตน	วุฒิล้นประเสริฐลือ
ก็หาญกระเหิมฮือ	মনะฮึก <u>บ</u> นึกขาม ฯ
	อุเปนทรวีเชียรฉันท์ ๑๑ (น.๓๕)
๑ ราชาลิจฉวี	<u>ไป</u> มีสักองค์

ที่ทรงจำนง	เพื่อจักเสด็จไป
ต่างองค์ดำรง	เรียกนัดทำไม
ใครเปนใหญ่ใคร	กล้าหาญเห็นดี ฯ
	วิชขุมมาลาฉันท ๘ (น.๔๘)

โวหาร

ชิต บุรทัต ใช้โวหารหลากหลายในการประพันธ์บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ เพื่อเล่าเรื่องราวเหตุการณ์ เพื่อให้ผู้รับสารได้รับความรู้ ความเข้าใจในเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ อย่างละเอียดแจ่มแจ้ง โดยการร้อยเรียงถ้อยคำสำนวนด้วยเทคนิคความชำนาญด้านการประพันธ์ร้อยกรอง ซึ่งมีการเลือกใช้คำศัพท์สื่อความหมายตรงไปตรงมา รวมถึงการเลือกใช้คำที่เหมาะสมกับสถานภาพของตัวละครแต่ละตัวได้อ่านน่าสนใจอีกด้วย ขณะเดียวกัน ชิต บุรทัต จะบรรจงเลือกประเภทแห่งโวหารเพื่อให้เหมาะสมสอดคล้องกับเนื้อหาและเรื่องราวต่าง ๆ ทำให้ผู้อ่านต้องตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา

บรรยายโวหาร

ชิต บุรทัต ใช้การบรรยายโวหาร โดยเล่าเรื่องราวไปตามลำดับ สอดคล้อง เป็นเหตุเป็นผล ด้วยสำนวนลีลาด้านภาษาผสมผสานกับชั้นเชิงทางภาษาร้อยกรอง ดังความตอนหนึ่งว่า

โบราณกาลบรมะชัต	ดิยรัชชเกรียงไกร
ท้าวทรงพระนามะอภิไธ	ยะชาตะศัตรุ
๑ ครอบครองมไหยศุริยเอก	อภิเศกประสิทธิภูว
อาณาปวัตติบริบู	รณะบรรพประเพณี ฯ
๑ แว่นแคว้นมคธนครระรา	ชคฤหรัชาบุรี
ทรงราชวัตรวิระหวี	ทศธรรมะจรรยา ฯ
๑ แหล่งหล้ามหาอุตมะลาม	คุณภาพพระเมตตา
แผ่เพียงชนกกรุณา	พระบุตรธิดาตน ฯ
๑ โปร่งปรีดีปราศอริรูป	ภพะภูมิมณฑล
เปรมโสถ์ประสพวิวัฒนะผล	สุขะด้วยพระเดชา ฯ
๑ อำพนพระมณเฑียรพระราช	ะนิวาศน์วโรพาร
อัปพันตรีก์ไฟจิตระพา	หิรภาคี่พึงชม ฯ
	วสันตติลก ฉันท ๑๔ (น.๖)

อุปมาโวหาร

ชิต บุรทัต ก็ใช้กลวิธีการร้อยกรองด้วยการใช้รูปแบบของอุปมาโวหาร เพื่อเปรียบเทียบให้ผู้รับสารได้เกิดจินตภาพชัดเจนยิ่งขึ้น ทำให้เข้าใจเรื่องราวได้แจ่มแจ้ง ดังความตอนหนึ่งว่า

- ๑ ดั่งอินทโคปกะผวา มุหะฝ่า ณ กองไฟ
หึ่งห้อยลิแสงสุริยะไหน จะมิน่าชีवालัญ ฯ
วสันตดิถีฉันท ๑๔ (น.๒๕)

บทร้อยกรองข้างต้น ชิต บุรทัต ใช้ภาพพจน์ประเภทการเปรียบเทียบ โดยเปรียบเทียบว่า ถ้าพระเจ้าอชาตศัตรูยกทัพบุกไปตีแคว้นวัชชีในทันที ย่อมเปรียบเสมือนแมงเม่าบินเข้ากองไฟ ชีวาจะหาไม่

พรรณนาโวหาร

บางช่วงของเรื่อง ชิต บุรทัต ก็ใช้วิธีพรรณนาโวหารเพื่อแสดงให้เห็นภาพของความยิ่งใหญ่ของกองทัพพระเจ้าอชาตศัตรู ดังความตอนหนึ่งว่า

- ๑ ให้ฆาฏฆ้องไชยมงคล คัมภีรสามหน
เฉลิมพระฤกษ์เบิกธง ฯ
๑ ทุ่มอินทรีเกร็งคง คาบลาล้วนลง
มะโหระทึกคึกโครม ฯ
๑ ดุริยางค์ดนตรีนี้ประโคม สังข์แตรแซ่โหม
กระหึ่มสนั่นบรรสาน ฯ
๑ ราชามาครภูมิบาล เกลิงหลังคชาธาร
ประเสริฐสง่างามทรง ฯ
๑ ควรชัตติยานยรรยง เพียงพาหนาศน์องค์
สหัสสนัยน์ไคพาน ฯ
๑ ครบเต็มเครื่องตั้งหลังสาร กุบแพรวแลลาน
ละลั่นบรรเจิดเฉิดฉัน ฯ
๑ โอภาษาอารมณ์อรรคกันท์ คชลักษณ์ปิลันท์
ก็เลิศก็ล้ำล้ายอง ฯ
๑ แพรว ๆ พราย ๆ ข่ายกรอง ก่องสกาสดาวทอง
และพู่สุพรรณสรธกมล ฯ
๑ สองพลุสุกวะลัยเลอยล ลาดพัทธ์รัตคน
และปกขนองซ่องหาง ฯ

๑ งวงเสยเงยเคียรส่ายพลาง เทอดทนต์ท่าทาง
สง่า บ ล้ากำลัง ฯ

๑ ขุนคอคชคุมกุมอั้ง กุขกรายท่ายยัง
ขุนควาญประจำตำรี ฯ

๑ เครื่องสูงครบสรรพอันมี ตามบุรพประเพณี
พยุหบาตรยาตรา ฯ

๑ จาตุรงค์กิเกแสนเสนา เนื่องสุดสายตา
ตลอดตลิ่งแลลาน ฯ

๑ ขุนคชขึ้นคชชินชาญ คุมพลคชสาร
ละตัวกำแหงแข่งขัน ฯ

๑ เคยเคิกเข้าศึกอีกครัน เสียงเพรียกเรือกมน
คำรนประดุกเดือดดาล ฯ

๑ อร่ามเรื่องด้วยเครื่องอลังการ นายขอหมอบควาญ
ก็ขี่กะรีดำเนิน ฯ

๑ พลหัยพิศเห็นเช่นเห็น หาวเหาะเหยาะเดิน
เดาะเดื่อนก็เต็นดินชรอย ฯ

๑ ต่างตัวดีดโลดโดดลอย เล็งเล่นแผ่นคอย
จะควบประกวดอวดพล ฯ

๑ สีกายฝ้ายแซมแกมขน คำบั้งต่างปน
กระเลียวและเหลื่องแดงพรรณ ฯ

๑ โสภากัศวากรณัศจรรย์ ตาบหน้าพร้าวร
ณะเด่นด้ากลกาญจน์มณี ฯ

๑ ยาบย้อยห้อยพู่ดูดี ขลุ้มสวมกรวมสี
สะคาดกนกแถมเกลา ฯ

๑ สายถื่อสายง่องถ่องเพรา คล้องสอดสายหา
งามทั้งพะนั่งโกลนอาน ฯ

๑ ขุนอัศวอาตม์โอโฬาร ไร่ทวนเทอดปาน
ประหนึ่งจะโถมโถมแทง ฯ

๑ ต่างขับแสะขี่เข้มแข็ง ควงแสสำแดง
ดุรงค์วิธีโรมรณ ฯ

๑ ดาษดาคลาคล้ำสำพล บทจรอนนต์

อนกคณณคณนา ฯ

๑ ปลุกเสกเลขยันต์ว่านยา อาคมคาถา

ประสิทธิขลังทั้งกาย ฯ

๑ เสื้อผ้าสารพัดจัดหลาย หมู่มวดมากมาย

ก็มีละอย่างต่างกัน ฯ

๑ แรงหัดถักวัดแกว่งซึ่งสรรพ ศัสตราวุธอัน

ระวาวระวาวขาวคม ฯ

๑ พลธพลลั่นควรรคม แอกลงอ่อนสม

สง่าประกอบคุมกง ฯ

๑ เล็งสูงลี้สวยช่วยธง ชายโบกชวนบง

สับกระรื้อปลิวปลาย ฯ

๑ ปืนไฟใส่ล้อเลื่อนราย หามลากมากหลาย

และลูกกระสุนดินดำ ฯ

๑ พร้อมสรรพกองทัพโดยลำ ดับลั่นควรรยำ

ระย้อยสงเยงยล ฯ

๑ เคลื่อนคล้ายพลนิกายสกล เต็มสองฟากสกล

อุโฆษผสานศัพทพิ้ง ฯ

๑ เสียงสารแสร้งร้องก้องดัง เสียงโกลนเตือนพะนั่ง

และเสียงพยุหียโยธี ฯ

๑ เสียงแซ่สึงคีตดีดสี พาทย์กลองซ้องดี

ลิกัมปนาทหวาดไหว ฯ

๑ ผงกลีมีดคลุ้มกลุ้มไป ปานพื้นแผ่นไฟท

ทำลายถล่มจมเอียง ฯ

๑ ออกจากราชคฤห์เขตร์เวียง มุ่งแคว้นแดนเชียง

วัชชีประชิดชิงไชย ฯ

ฉบับ๑๖ (น.๔๑ - ๔๕)

หรือใช้การพรรณนาโวหารเพื่อให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพแห่งการประกอบพิธีกรรมก่อนออกรบ ดังความ
ตอนหนึ่งว่า

๑ ประลุฤกษ์มहुดี ทินะอุตตมะไกร

รณรงคะวิไช ยะดิถีศุภะยาม ฯ

๑ ทิเชพฤตปิโร	หิตโกวิทะพราหมณ์
ก็ประกอบกิจตาม	นิติไสยะพิธิ ฯ
๑ ทนุเพื้ออภิมง	คละสงเคราะห์ทวิ
ศิริวัฑฒนะกริ	ทะเผด็จดัษกร ฯ
๑ บุรพัณหะสมัย	ลอุทัยระวีวร
นถนารถอดิศร	ธ เสด็จสระสนาน ฯ
๑ วรองค์อภิมณฑ	ศุภะสรพะประการ
ดุษะขัตติย์บุราณ	รณะยุทธานิยม ฯ
๑ พระเสด็จรัฐยะ	บทะคลาอนุกรม
ฐิตะเกยชยะชม	พละพณทะนิกร ฯ

โตฏก ฉันท ๑๒ (น.๔๐ - ๔๑)

หรือการพรรณนาให้เห็นสภาพความโกลาหลของเมืองเวสาลี หลังจากกองทัพพระเจ้าอชาตศัตรูได้กรีธาทัพเข้าสู่เมืองเวสาลีอย่างง่ายดาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งบรรดาข้าศึกทั้งหลายต่างเพิกเฉย ไม่ยอมทำหน้าที่เหมือนเดิม เพราะต้องด้วยอุบายแผนทำลายความสามัคคีของวัสสการพราหมณ์ ทำให้ต่างคนต่างอยู่ ไม่หันหน้าเข้าหากันเพื่อปรึกษาหารือช่วยกันแก้ไขปัญหามิเหมือนดังเคย เมื่อถึงข้อเรียกประชุมก็หาไม่มีผู้ใดไปสภามา ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ นาคะระธา	นิวิสาตี
เห็นรูปมี	พละมากมาย
ข้ามติระชล	ก็ลุพันหมาย
มุ่งจะทลาย	พระนครตน ฯ
๑ ต่างก็ตระหนก	มนะอกเต้น
ตื่น บ มิเว้น	ตละผู้คน
ทั่วบุระคา	มะจลาจล
เสียงอลวน	อลเวงไป ฯ
๑ สรรพะสกล	มุขะมนตริ
ตรอมจิตระภี	รูกะเภทไทย
บางคนอะอา	ทระปราไส
ยังมีกระไร	ขณะนั้นหนอ ฯ
๑ ควรบริบาล	พระทวารม่น
ด้านประทะกัน	อริก่อนพอ
ขัตติยะรา	ชะสภารอ

ดำริหะขอ	วระโองการ ฯ
๑ ทรงตรีเอน	ก็จะได้ทำ
ตามนยะดำ	รัสสะภูบาล
เสวกะผอง	ก็เคาะกลองขาน
อาณติปาน	ดุษะกลองฟัง ฯ
๑ ศัพพะอุโฆษ	ลุพระโสตร์ท้าว
ลิจฉวิด้าว	ขณะทรงฟัง
ต่าง ธ ก็เอย	และละเลยตั้ง
ไทนฤกั	วละอย่างไร ฯ
๑ ต่างบมิลลา	ณสภาคาร
แม่พระทวาร	บุระทั่วไป
รอบทิศะด้าน	และทวารไหน
หอนนระใด	ธูระปิดมี ฯ
	จิตรปทานันท์ ๘ (น.๕๐ - ๕๒)

รสวรรณคดี

บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ นอกจากจิต บุรทัต จะได้ใช้กลวิธีต่าง ๆ ในเชิงภาษา และเชิงกวีในการสร้างสรรค์ความงดงามด้านภาษาแล้ว ยังได้สอดแทรกคติธรรมและทำให้วรรณคดีมีชีวิตชีวา มีอรรถรส ด้วยการสอดแทรกอารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ เช่น อารมณ์โกรธ อารมณ์เศร้า อาการวิตกกังวล เป็นต้น ลงไปในเนื้อเรื่องของบทกวีนิพนธ์นี้ด้วย

ในการวิเคราะห์รสวรรณคดีในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ จึงนำเอาหลักการเรื่องรสวรรณคดีทั้งของไทยและวรรณคดีสันสกฤตมาเป็นเกณฑ์ในการวิเคราะห์ ซึ่งแบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะ ดังนี้ คือ รสวรรณคดีไทย มี ๔ รส คือ เสาวรจนี นารีปราโมทย์ พิโรธวาทัง สัลลาปคพิสัย สนวนรส วรรณคดีสันสกฤตมี ๘ รส คือ

- ๑) ศฤงคารรส คือ รติ หมายถึง รสแห่งความรัก
- ๒) หัสสรส คือ হাসะ หมายถึง รสแห่งความขบขันหรือขำ
- ๓) กรูณารส คือ โสกะ หมายถึง รสแห่งความโศกเศร้าสงสาร
- ๔) รุทธรส คือ โกธะ หมายถึง รสแห่งความโกรธแค้น
- ๕) วีรรส คือ อุตสาหะ หมายถึง รสแห่งความกล้าหาญ
- ๖) ภัยานกรส คือ ภัย หมายถึง รสแห่งความกลัวภัยและสยดสยอง
- ๗) วิภังจรส คือ ชิกุจฉา หมายถึง รสแห่งความเกลียดและขยะแขยง
- ๘) อัทภูตรส คือ วิมทยา หมายถึง รสแห่งความประหลาดใจ

๙) สันตรส คือ สมะ หมายถึง รสแห่งความสงบแห่งจิตใจ

บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ชิต บุรทัตได้สอดแทรกวรรณคดีไว้ในเนื้อเรื่อง ดังนี้

เสาวรจณี /ศฤงคารรส

เสาวรจณี เป็นการกล่าวถึงความงามของตัวละครในเรื่อง ซึ่งอาจเป็นตัวละครที่เป็นมนุษย์ อมมนุษย์ หรือสัตว์ซึ่งการขมนี้อาจจะเป็นการชมความเก่งกล้าของกษัตริย์ ความงามของปราสาทราชวัง หรือความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองก็ได้เช่นกัน ดังความตอนหนึ่งในสามัคคีเภทคำฉันท์ ว่า

๑ อันข้าพระองค์ขณะนี้	บ มิมีจะร้อนใด
ยิ่งกว่าและหามนุษย์ไหน	ฤเสมือนเสมอดน ฯ
๑ ใครเปลื้องประเทืองประนุทะทุกข์	ภะมุขจะมาดล
ไรรู้ชาติและชาติมิตรสกล	นฤผู้จะดูตาย ฯ
๑ โดยเดียวดัดก่อตุระแด	และก็แกชรากาย
ที่ซึ่งจะพึงสรณะหมาย	อนุสรบห่อนเห็น ฯ
๑ ทราบข่าวจรพระกิตติบา	ระมิว่าพระองค์เปน
เอกอรรคกระษัตริย์สุขุมะเพ็ญ	กรุณามหาศาล ฯ
๑ หวังเพื่อพะพิงบพิตรระพิง	อภิโพธิสมภาร
มอบกายถวายชีวิตรระปรารณ	นี้จะกาละปรารมภ์ ฯ
	วสันตดิถีฉันท ๑๔

บทประพันธ์นี้ ชิต บุรทัต กล่าวถึงตอนที่วัสสการพราหมณ์ทำอุบายด้วยการยอมถูกเขี่ยนตีจนเลือดไหลนองกายและถูกโกนศีรษะ เดินทางไปทำเลศเข้าด้วยกษัตริย์ลิจฉวีแห่งแคว้นวัชชี แล้วใช้วาจาเจรจาทาที่ขึ้นขมย่องว่า กษัตริย์ลิจฉวีมีคุณธรรม มีความเมตตากรุณา ตัวพราหมณ์เองเหมือนหนีร้อนมาพึ่งเย็น จึงหวังจะพึงพิงพระบรมโพธิสมภารของเหล่าเจ้าลิจฉวีทั้งหลายซึ่งเป็นกษัตริย์เปี่ยมคุณธรรมน้ำมิตร จะมอบกายถวายชีวิตตนแก่กษัตริย์ลิจฉวีแห่งแคว้นวัชชี

พิโรธวาทัง/รุทรส

พิโรธวาทัง เป็นวรรณคดีที่กล่าวถึงการแสดงอารมณ์ไม่พอใจ ตั้งแต่น้อยไปจนมาก เริ่มตั้งแต่ ไม่พอใจ โกรธ ตัดพ้อ ประชดประชัน กระทบกระเทียบเปรี้ยวเปรย เสียดสี และด่าว่าอย่างรุนแรง ดังความตอนหนึ่งในเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ว่า

๑ ท้าวที่ทรงแสดงพระองค์ปะปาน	
ประหนึ่งพระราชหทัยธดาล	พิโรธจึง ฯ

๑ ผันพระกายกระที่บพระบาทและอิง

พระศัพพะสีหนาทะพืง สยอภัย ๖

๑ เอออูเหม่นะมิงชีข้างกระไร

ทุทาสถุลณนี้ไฉน ก็มาเปน ๖

๑ อีทิสั่ง ฉันท ๒๐ (น.๑๔ - ๑๕)

บทร้อยกรองนี้ ชิต บุรทัต ได้กล่าวถึงพระเจ้าอชาตศัตรู แห่งกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ที่นัด
แนะทำอุบายกับวัสสการพราหมณ์แล้ว จึงสร้างทำเป็นกริ้ว เพื่อให้สมเหตุสมผล โดยใช้ถ้อยคำดำที่
รุนแรง และทรงกระที่บพระบาทขึ้นหน้าดำว้าวัสสการพราหมณ์ที่มาทักท้วงเรื่องจะยกทัพไปตีแคว้นวัชชี

สัลลาปังกพิสัย/กรณารส

สัลลาปังกพิสัย เป็นรสรวรรณคดีที่แสดงอารมณ์โศกเศร้าเสียใจ อาลัยรัก เป็นอารมณ์
ความรู้สึกที่ผิดหวัง ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ ทั้งหลายสหายมิต ตะมัจจะเสนา

ทัศน์เหตุทุเรศสา หศะแสนสลดใจ ๖

๑ สุดที่จะกลั่นโท มนะโคกะอาลัย

ถ้วนหน้ามิว่าใคร ขณะเห็น บ เว้นคน ๖

อินทวิเชียร ฉันท ๑๑ (น.๑๘)

บทร้อยกรองนี้ ชิต บุรทัตกล่าวถึงความรู้สึกหุดหู่ใจ สลดใจ ไม่สามารถกลั่นความทุกข์
โหม่นสของเหล่าอำมาตย์เสนาของพระเจ้าอชาตศัตรูไว้ได้ ด้วยเห็นวัสสการพราหมณ์ถูกลงโทษอย่าง
หนักทั้งการโบยตี ทั้งโกนหัวประจาน ทั้งถูกขับไล่จากเมือง ซึ่งเป็นไปตามกลอุบายที่วัสสการพราหมณ์
นัดแนะไว้กับพระเจ้าอชาตศรูนั่นเอง

วีรรส

ชิต บุรทัต ได้สอดแทรกวีรรส ซึ่งเป็นรสรวรรณคดีสันสกฤต ที่มีความหมายถึงรสแห่งความ
กล้าหาญ เป็นการใช้แสดงความชื่นชมน้ำใจที่เด็ดเดี่ยวของวัสสการพราหมณ์ที่ยอมต้องพระราช
อาชญาเพื่อทำให้การใหญ่ของบ้านเมืองบรรลุเป้าหมาย ด้วยสำนึกแห่งความกตัญญูรู้คุณแผ่นดิน ดัง
ความตอนหนึ่งว่า

๑ ควรสุดจะสมเพช จิตระเวทนาการ

ที่ท่านพดุมจารย์ พะกระทบประสบทัณฑ์ ๖

๑ โดยเต็มกตัญญู กตเวทิตาอัน

ใหญ่ยิ่งและยากครัน ขรการณ์จะทานทน ๖

๑ ยินดีนิยมนเพื่อ สละเนื้อและเลือดตน

ยอมรับอศุรผล จะพะพ้องพะพานกาย ๖

๑ ไปเห็นกะเจ็บแสบ ชิวะแทบจะทำลาย
มอบสัจธรรมหมาย มน่มันมีหัวนไหว ฯ

อินทวิเชียร ฉันท์ ๑๑ (น.๑๗)

บทร้อยกรองนี้ ชิต บุรทัต ได้พรรณนาถึงจิตใจที่กล้าหาญ แข็งแกร่ง มุ่งมั่นตั้งใจของวีรสภา
รพราหมณ์ที่จะแทนคุณแผ่นดินที่ตนอาศัยอยู่ด้วยการนัดแนะกับพระเจ้าอชาตศัตรูเพื่อทำอุบายตบตา
ให้คนทั่วไปเชื่อในอุบาย จึงยอมเอาร่างของตนเข้าแลกกับความเจ็บปวดทรมานอย่างแสนสาหัส ยอม
ให้ผู้คนตราหน้า ยอมให้ผู้คนเข้าใจผิด ยอมตกระกำลำบากแต่เพียงผู้เดียว ทั้งนี้เพื่อหวังผลสำเร็จแห่ง
ประโยชน์ของบ้านเมืองในภายภาคหน้า

ภยานกรส

ชิต บุรทัต สอดแทรกภยานกรส คือ ภาวะ หมายถึง รสแห่งความกลัวภัยและสยดสยอง เพื่อ
แสดงให้เห็นถึงความหวาดกลัวของชาวแคว้นวัชชีที่ต้องประสบภัยสงคราม โดยการใช้การพรรณนาให้ผู้อ่านเกิด
จินตภาพเกี่ยวกับความกลัวภัยสงครามของประชาชนที่ต่างก็พากันแตกตื่นหนีภัยไปคนละทิศละทาง ดัง
ความตอนหนึ่งว่า

๑ ข้าวเคิกเอิกอิง ทราบถึงบัดดล
ในหมู่ผู้คน ชาวเวสาลี
แทบทุกถิ่นหมด ชนบทบุรี
อกสั่นขวัญหนี หวาดกลัวทั่วไป ฯ
๑ ตื่นตาดำหน้าเผือด หมดเลือดสั่นกาย
หลบลิ้นหนีตาย วุ่นหัวนพรั้นใจ
ชุกครอกชอกคร้ว ซ่อนตัวแตกไผ่
เข้าดงพงไพร ทิ้งยานบ้านตน ฯ

วิชมุมมลาฉันท์ ๘ (น.๔๗)

ชิต บุรทัตใช้วิชมุมมลาฉันท์ ๘ ซึ่งเป็นฉันทลักษณ์ที่มีทำนองรวดเร็ว และประกอบด้วยคำ
ครุหรือคำเสียงหนักทั้งหมด ทำให้อ่านเป็นเสียงสั้นและรวดเร็ว และใช้คำที่กล่าวถึงอารมณ์ของผู้คนที่
ตื่นตกใจวุ่นวายรับหาที่หลบภัย เช่น อกสั่นขวัญหนี, หวาดกลัว, ตื่นตาดำหน้าเผือด, หมดเลือดสั่นกาย,
วุ่นหัวนพรั้นใจ เพื่อให้สอดคล้องกับลักษณะที่กระซิบของวิชมุมมลาฉันท์ ๘

๔.๒ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์

วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ส่วนใหญ่มักสอดแทรกหลักธรรมคำสอนทาง
พระพุทธศาสนาไว้มากมาย เช่น หลักกฎแห่งกรรมที่ว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ความเจริญรุ่งเรือง ความ
เสื่อมในทางโลก ความเชื่อเรื่องความกตัญญูกตเวที และขอควรปฏิบัติต่อครอบครัวและสังคม เป็นต้น

บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ของชิต บุรทัต ก็เช่นเดียวกันกับวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาอื่น ๆ ที่นอกจากจะมีความไพเราะแล้วยังสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต ความเชื่อ และสอดแทรกหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาอันเป็นขบคิดและคติสอนใจแก่ผู้อ่านอีกด้วย ซึ่งจะได้อธิบายนำมาเสนอดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ หลักสังคหัตถ์ ๔

ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของบุคคลและประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี เป็นหลักการสงเคราะห์ ทำให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ประกอบด้วย

(๑) ทาน การให้ คือ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของ ตลอดจนการให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน

(๒) ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ การมีวาจาเป็นที่รัก เป็นที่ดูดีมีน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ่งใจ คือกล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยินดี

(๓) อัตถจริยา การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม

(๔) สมานัตตตา ความมีตนเสมอ คือ การวางตัวให้เหมาะสมเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอกันในสุขทุกข์ โดยร่วมรับรู้ ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์ และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี^{๑๕๓}

วัสสการพราหมณ์ เป็นคนฉลาด หลักแหลม มีปฏิภาณไหวพริบดี ยามที่ตนทำอุบายเพื่อไปเข้าด้วยกับกษัตริย์ลิจจวี แห่งแคว้นวัชชี แล้วถูกสอบถาม ก็หาได้ตื่นตระหนกไม่ กลับใช้วาจาพูดจาชื่นชมยกย่องจูงใจให้เหล่ากษัตริย์ลิจจวีซึ่งปกติก็มีเมตตาอยู่แล้ว ได้มีจิตใจอ่อนโยน เกิดความสงสารเห็นใจวัสสการพราหมณ์ ทั้งนี้เป็นเพราะว่า วัสสการพราหมณ์มีความเข้าใจหลัก “ปิยวาจา” คือการใช้วาจาสุภาพอ่อนโยน อ่อนน้อมถ่อมตัว ยกย่อง ชื่นชมสรรเสริญเยินยอ จนทำให้เหล่ากษัตริย์ลิจจวีเกิดความเชื่อถือ ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ ข้าแต่พระเจ้าจอมจุฬามกุฏ	บริสุทธิ์กาย
ปรากฏพระยศระบुरบาย	กิติเปิกระบือบุญ ฯ
๑ เมตตาททาลุศุภะกรรม	อุปถัมภ์การบุญ
สรรเสริญเจริญพระคุณะสุน	พระภาพพิบูลย์งาม ฯ

^{๑๕๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓๒.

๑ เปรียบปานมหรณพณที	รณะที่ประพังความ
ร้อนกายกระหายอุทกะยาม	นระผู้ประสบเห็น ฯ
๑ เอิบอ้อมกระหุ้มหทยะคราว	กระอุฝ่าวก็ผ่อนเย็น
ยังอุณหะมูญจนะและเปน	ศุขะปิตติใจ ฯ
๑ อันข้าพระองค์ขณะนี้	บมิมิจะร้อนใด
ยิ่งกว่าและหามนุษไหน	ฤเสมือนเสมอดน ฯ
๑ ใครเปลื้องประเทืองประนุทะทุกข์	ภยะมุขจะมาดล
ไร้ญาติและขาดมิตรสกล	นฤผู้จะดูตาย ฯ
๑ โดยเดียวดักอุดระแด	และก็แก่ชรากาย
ที่ซึ่งจะพึงสรณะหมาย	อนุสร บ ห่อนเห็น ฯ
๑ ทราบข่าวจรรพระกิตินา	ระมิว่าพระองค์เปน
เอกอรรคกระษัตริย์สุขุมะเพ็ญ	กรุณามหาศาล ฯ
๑ หวังเพื่อพะพิงบพิตรระพิง	อภิโพธิสมภาร
มอภายถวายชีพิตรระปราณ	นิจะกาละปรารมภ์ ฯ

วสันตดิถีฉัตร ๑๔ (น. ๒๓ - ๒๔)

วัสสการพราหมณ์ ได้กล่าวชื่นชมกษัตริย์ลิจฉวีมีเปี่ยมด้วยบุญญาบารมี มีพระเกียรติเกริก
ก้องเกรียงไกร มีใจเปี่ยมไปด้วยความเมตตาปราณี ดุจดั่งมหานทีที่คอยดั่งร้อนดับกระหายได้ ใครก็
ตามที่ได้มาประสบพบเจอกับเหล่ากษัตริย์ลิจฉวีก็พลอยได้ความร่มเย็นเป็นสุขฉนั้น อันตัวข้าพเจ้า
นามว่าวัสสการพราหมณ์นี้ร้อนมาพึงเย็น ไร้ญาติขาดมิตรโดดเดี่ยวเดียวดาย ทั้งยังเป็นเผ่าชแระแก่
ชรา ไม่รู้จะหันหน้าไปพึ่งผู้ใด พอทราบว่าบรรดาพระองค์ผู้เป็นกษัตริย์ลิจฉวีแห่งแคว้นวัชชีเป็นผู้ทรง
ธรรม มีความเมตตากรุณาต่อคนทุกคน จึงได้บากหน้ามาขอพึ่งใบบุญแห่งพระบรมโพธิสมภาร และจะ
มอภายถวายชีวิตนี้แก่พระองค์ผู้ทรงเป็นกษัตริย์แห่งแคว้นวัชชีตลอดไป

เหล่ากษัตริย์ลิจฉวี แห่งแคว้นวัชชี ใช้หลักธรรมเกี่ยวกับ “ทาน” คือ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
และแบ่งปัน ช่วยเหลือกันวัสสการพราหมณ์ด้วยการรับไว้ในวัง ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ จะรับและเลี้ยงท่าน	อุปการ ณ ฐานะควร
ก็จงละเว้นมวล	มละโทษประพฤตสุธรรม ฯ

วังสัจฉฐฉัตร ๑๒ (น. ๒๖)

หลักธรรมเรื่องสังคหวัตถุที่ปรากฏในบทวินิพนธ์นี้ จึงเป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน
เป็น หลักธรรมในการครองใจคน หลักยึดเหนี่ยวใจกันไว้ วิธีทำให้คนรัก หลักสังคสมสงเคราะห์ ซึ่งเป็น
เครื่องประสานใจและเหนี่ยวรั้งใจคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ และทำให้อยู่กันด้วยความรักความ

ปรารถนาดีต่อกัน เหมือนลิมสลักรถที่ตรึงตัวรถไว้มิให้ชิ้นส่วนกระจายไป ทำให้รถแล่นไปได้ตามที่ต้องการได้นั้น

๔.๒.๒ สาราณียธรรม ๖

สาราณียธรรม เป็นธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึงกัน เป็นธรรมที่ก่อให้เกิดความสามัคคี เป็นหลักการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ มี ๖ ประการคือ

๑) **เมตตาการุณยธรรม** การตั้งเมตตาการุณยธรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยเหลือกิจธุระของผู้ร่วมหมู่คณะด้วยความเต็มใจ แสดงกิริยาอาการสุภาพ เคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๒) **เมตตาจารีกรรม** การตั้งเมตตาจารีกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอน แนะนำ ตักเตือนด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๓) **เมตตามโนกรรม** การตั้งเมตตามโนกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน

๔) **สาธารณโภคิตา** การแบ่งปัน เมื่อได้สิ่งใดมา ก็แบ่งปันกัน คือ เมื่อได้สิ่งใดมาโดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อย ก็ไม่หวงไว้ผู้เดียว นำมาแบ่งปันเฉลี่ยแจกจ่าย ให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคทั่วกัน

๕) **ศีลสามัญญตา** การมีศีลบริสุทธิเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ มีความประพฤติสุจริตดีงาม ถูกต้องตามระเบียบวินัย ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจของหมู่คณะ

๖) **ทัญญูสามัญญตา** การมีทัญญูดีงามเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ มีความเห็นชอบร่วมกัน ในข้อที่เป็นหลักการสำคัญอันจะนำไปสู่ความหลุดพ้น สิ้นทุกข์ หรือขจัดปัญหา^{๑๕๔}

กษัตริย์ลิฉวนวี เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี ใช้หลักสาราณียธรรม ซึ่งเป็นหลักธรรมอันเป็นไปเพื่อความระลึกถึงกันและกัน กล่าวคือใช้หลักธรรมเพื่อเสริมสร้างความรู้สึกที่ดีให้เกิดขึ้นต่อกัน จนก่อให้เกิดเป็นความสามัคคีมีน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ซึ่งหลักธรรมเรื่องสาราณียธรรมประกอบด้วยการคิด พูด ทำที่ก่อปรด้วยเมตตา หมั่นประชุมปรึกษาหารือกันเนื่องนิത്യ แบ่งปันสงเคราะห์กันตามเหตุปัจจัย มีความเคารพให้เกียรติกัน เคารพความคิดเห็นที่แตกต่างกัน และมีความประพฤติถูกต้องตามคลองธรรมเหมือนกัน ดังความตอนหนึ่งว่า

^{๑๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๐ - ๒๐๑

๑ จะรับและเลี้ยงท่าน	อุปการ ฌ ฐานะควร
ก็จงละเว้นมวล	มละโทษประพตีสุธรรม ฯ
	วังสัจฉณันท์ ๑๒ (น. ๒๖)
๑ ทรงทราบข่าวสาสน์	โดยราชดำรัส
สัญญาอาณัติ	ท่มฆาฏเกรี ฯ
ทุกให้ราชา	อาณาวัชชี
มาชุมนุมมี	การตฤกปลูกษา ฯ
	วิชขุมมาลาฉันท์ ๘ (น.๒๐)

เหล่ากษัตริย์ลิจฉวีเชื่อว่าการที่หมู่คณะหรือสังคมใดเกิดความแตกแยก มีปัญหาวุ่นวาย ก็เพราะว่าคนในหมู่คณะหรือสังคมเหล่านั้นละเลยหลักธรรมเรื่องความสามัคคี จึงทำให้ขาดความรัก ขาดความเมตตา มีความอิจฉาริษยา นินทาว่าร้ายกัน เบียดเบียนและรังแกกัน เห็นแก่ตัว ถืออภิสิทธิ์ อ้างอำนาจบาตรใหญ่ และมีความคิดเห็นที่ไม่ตรงกัน ต่างคนต่างก็ถือความคิดของตนเป็นใหญ่อยู่ตลอดเวลา แต่ถ้าทุกคนในสังคมเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติ เข้าอกเข้าใจซึ่งกันและกัน ยอมรับในความแตกต่างของกันและกัน เคารพในกฎกติกาเดียวกัน รู้จักแบ่งปันช่วยเหลือกัน ให้กำลังใจซึ่งกันและกัน และรู้จักการให้อภัยกันอยู่ตลอดเวลา สังคมของเราก็จะมีความอบอุ่นและน่าอยู่เต็มเปี่ยมไปด้วยความสุข

ดังนั้น วิธีการอยู่ร่วมกันอย่างสันติของกษัตริย์ลิจฉวีประการหนึ่งก็คือใช้หลักสาราณียธรรมดังกล่าวเพื่อสร้างมิตรภาพให้เกิดขึ้นในหมู่คณะ ทำให้เกิดความสามัคคี ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของคนในสังคม

๔.๒.๓ อปริหานิยธรรม ๗

อปริหานิยธรรม เป็นธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว เป็นธรรมสำหรับหมู่ชนหรือผู้บริหารบ้านเมือง ซึ่งเหล่ากษัตริย์ลิจฉวีใช้เป็นหลักในการปกครองบ้านเมืองคือกรุงเวสาลีแคว้นวัชชี มี ๗ ประการดังนี้

- ๑) หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์
- ๒) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ
- ๓) ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ ถือปฏิบัติตามหลักธรรมที่บัญญัติไว้
- ๔) ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง
- ๕) บรรดากุลสตรีกุลมารีทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหงหรืออดคร่ำขึ้นใจ

๖) เคารพสักการะบูชาเจดีย์ทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอกเมือง และปล่อยให้ธรรมิกพลี ที่เคยให้เคยทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป

๗) จัดให้ความอารักขา คุ้มครอง ป้องกัน อันชอบธรรมแก่พระอรหันต์ทั้งหลาย ด้วยตั้งใจ ว่า พระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมีได้มา พึงมาสู่แคว้นแคว้น ที่มาแล้ว พึงอยู่ในแคว้นแคว้นโดยผาสุก^{๑๕๕}

ในบทวินิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์นี้ ชิต บุรทัต ได้กล่าวถึงเหล่ากษัตริย์ลิจฉวี ผู้ครอง กรุงเวสาลี แคว้นวัชชีซึ่งปกครองบ้านเมืองด้วยหลักอภิธานิยธรรม ทำให้เกิดความสามัคคีสมัคค สมานเหนียวแน่นกลมเกลียวกันในหมู่คณะของกษัตริย์ลิจฉวี ดังความตอนหนึ่งว่า

ฉบบั ๑๖

- ๑ เพื่อธรรมดำเนินเจริญการณ ไซ้เหตุแห่งหานี้
เจ็ดข้อจะคัดจัดไซ้ ๑
- ๑ หนึ่ง. เมื่อมีราชกิจใด ปฤภาษากันไป
บ วาย บ หน่ายชุมนุม ๑
- ๑ สอง. ย่อมพร้อมเลิกพร้อมประชุม พร้อมพรักพรรคคุม
ประกอบ ณ กิจควรทำ ๑
- ๑ สาม. นั้นถือนั่นในสัณ มะจารีตจำ
ประพัตต์มีดัดดัดแปลง ๑
- ๑ สี่. ใครเปนใหญ่ชี้แจง โอวาทศาสน์แสดง
ก็ย้อมและน้อมบูชา ๑
- ๑ ห้า. นั้นอันบุตรีภริยา ผู้อื่นก็หา
ประทุษฐ์กระทำข่มเหง ๑
- ๑ หก. ที่เจดีย์ชนเกรง เคารพยำเียง
ก็เส้นกับวงสรวงพลี ๑
- ๑ เจ็ด. พระอรหันต์อันมี โนรัฐวัชชี
ก็ค้อมก็ครองป้องกัน ๑
- ๑ พร้อมสรรพสัปปิณจินรินทร์ สามัคคีธรรม
ณ หมู่กระษัตริย์ลิจฉวี ๑

^{๑๕๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ผลิณม ในเครือบริษัทสำนักพิมพ์แพรวแอนดโฮม จำกัด. ๒๕๕๘. หน้า ๒๑๑ - ๒๑๓

๔.๒.๔ สัปติธรรม ๗

ธรรมของสัตบุรุษ หรือคุณสมบัติของคนดี มี ๗ ประการ คือ

๑) **ธัมมัญญตา** ความรู้จักธรรม รู้หลัก คือ รู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้หลักเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมดา รู้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล และรู้หลักการที่จะทำให้เกิดผล เช่น ภิกษุรู้ว่าหลักธรรมข้อนั้น ๆ คืออะไร มีอะไรบ้าง หรือ พระมหากษัตริย์ทรงทราบว่าหลักการปกครองตามราชประเพณีเป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง รู้ว่าจะต้องกระทำเหตุอันนี้ๆ หรือกระทำตามหลักการข้อนี้ๆ จึงจะให้เกิดผลที่ต้องการหรือบรรลุจุดหมายอันนั้นๆ เป็นต้น

๒) **อัตถัญญตา** ความรู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย หรือ รู้จักผล คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำ หรือความเป็นไปตามหลัก เช่น รู้ว่าหลักธรรมหรือภาชิตข้อนั้น ๆ มีความหมายว่าอย่างไร หลักนั้น ๆ มีความมุ่งหมายอย่างไร กำหนดไว้หรือพึงปฏิบัติเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไร การที่ตนกระทำอยู่มีความมุ่งหมายอย่างไร เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง ดังนี้ เป็นต้น

๓) **อัตตัญญตา** ความรู้จักตน คือ รู้ว่า เรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้ เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติเหมาะสมและรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป

๔) **มัตตัญญตา** ความรู้จักประมาณ คือ ความพอดี เช่น ภิกษุรู้จักประมาณในการรับและบริโภคปัจจัย ๔ ศฤกษ์รู้จักประมาณในการใช้จ่ายทรัพย์ พระมหากษัตริย์รู้จักประมาณในการลงทัณฑ์อาชญาและในการเก็บภาษี เป็นต้น

๕) **กาลัญญตา** ความรู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่ควรหรือจะต้องใช้ในการประกอบกิจ ทำหน้าที่การงาน หรือปฏิบัติกรต่าง ๆ เช่น ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะสมเวลา เป็นต้น

๖) **ปริสฺสัญญตา** ความรู้จักบริษัท คือ รู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม รู้ரியที่จะประพฤติต่อชุมชนนั้นๆว่า ชุมชนนี้ เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกริยาอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างนี้ เป็นต้น

๗) **บุคคลัญญตา หรือ บุคคลปโรปรัญญตา** ความรู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอัยยาศัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ใคร ๆ ยิ่งหรือหย่อนอย่างไร และรู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นๆ ด้วยดี ว่าควรจะคบหรือไม่ จะใช้หรือตำหนิ ยกย่อง และแนะนำสั่งสอนอย่างไร เป็นต้น^{๑๕๖}

^{๑๕๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓๒.

กษัตริย์ลิจฉวี เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี เป็นกลุ่มนักปกครองที่ใช้หลักสัปปุริสธรรม กล่าวคือ ธรรมสำหรับคนดีในการปกครองบ้านเมือง นอกจากจะประชุมปรึกษาหารือกันโดยใช้หลักอภิธานิย ธรรมแล้ว ยังใช้เหตุใช้ผลในการเจรจาพาที รู้จักเลือกใช้คน โดยแต่งตั้งวิสสการพราหมณ์ให้เป็นครูสอน ราชกุมารของเจ้าลิจฉวี ดังความตอนหนึ่งว่า

วังสัทธู ฉันท ๑๒

๑ ประชุมกระษัตริย์รา	ชะสภาสดับคณิง
คณณทุกขัริง	อุระอัถ์ประวัติประวิง ฯ
๑ ประกอบระกำพา	หิระกายะน่าจะจริง
มิใช่จะแอบอิง	กละอำกระทำอุบาย ฯ
๑ และทุกพระองค์ใน	คณะไปฉงนฉงาย
ก็เชื่อ ณ แยกกาย	คะรุวิสสการะพราหมณฺ ฯ
๑ ตระบัด ฐ รับสั่ง	ผิจะตั้งวจินิยาม
ละลั่นก็ควรความ	และมีร้ายมีแรงอะไร ฯ
๑ อชาตะศัตรู	จุพะภูวัมคธผไท
มิควรจะมีใจ	กุระเกรียวกระนีสีหนอ ฯ
๑ และเหตุก็เท่านั้น	ผิจะผันจะผ่อนก็พอ
ระงับพิโรธรอ	พิเคราะห์เห็นบเปนกระไร ฯ
๑ เกอระเราก็เอนดู	ทิจะครูและเศร้าหทัย
เพราะที่ธมีใจ	สุจิริตวินิจวิจารณ์ ฯ
๑ พะพ้องพระอาชญา	บ มิน่าจะเปนจะปาน
มิหนานินเทศการ	ทวิวิธลูทันตะทวน ฯ
๑ จะรับและเลี้ยงท่าน	อุปการ ณ ฐานะควร
ก็จงละเว้นมวล	มละโทษประพตีสุธรรม ฯ
๑ ประดุจขนบข้า	ธูระราชะกิจจสรพ
ทิงคะน้อมอัญ	ชลีเช่นจะขึ้นจะชู ฯ
๑ และมีพระปจณา	นยะว่าก็ครา ณ ครู
ฉลองพระคุณญ	ธะรับพระราชาฐ ฯ
๑ สถิตย ณ ฐานัน	ดระชั้นอะไรจะปุน
ประกอบและเกื้อกูล	ดะดั่งบุราณะมา ฯ
๑ ทวิชแกลงไท	กิจะในสมัยณะกา
ละอยู่นครรา	ชคฤห์ศักติข้าจุลี ฯ

๑ สเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์	นะพิจาณาคดี
พินิตะธารี	ตุลาการพิพากษการ ๖
๑ กระษัตริย์กษัตริย์	ฉวิหฬ้าพระราชทาน
สถาปนาฐาน	ยสะเทอดธูโรปถัมภ์ ๖
๑ และเห็นเพราะเปนครู	วุฒิรู้วิชาและชำ
นิคิลปศาสตรคัม	ภริระเพทพิเศษพิศาล ๖
๑ ประสิทธิดำแหน่ง	คระรุแห่งพระราชกุมาร
นิพัทธะเออาการ	อนุสิญฐะวิทยา ๖

๔.๒.๕ เหตุทำความแตกร้างกัน ๑๘ ประการ

ในบทวินิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์นี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงผลแห่งการแตกความสามัคคีอันนำไปสู่หายนะของบ้านเมือง ทำให้อาณาประชาราษฎร์ได้รับความเดือดร้อนอย่างมาก และได้ชี้ให้เห็นเหตุแห่งการแตกความสามัคคี ซึ่งในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงเรื่องที่ทำให้เกิดการแตกความสามัคคีไว้ดังนี้

เหตุทำความแตกร้างกัน ๑๘ (สำหรับบรรพชิต)

- ๑) แสดงสภาพมิใช่ธรรม ว่าเป็นธรรม.
- ๒) แสดงธรรมว่า สภาพมิใช่ธรรม.
- ๓) แสดงสภาพมิใช่วินัย ว่าเป็นวินัย.
- ๔) แสดงวินัยว่า สภาพมิใช่วินัย.
- ๕) แสดงสิ่งที่พระตถาคตมิได้ทรงภาษิตมิได้ตรัสไว้ ว่าพระตถาคตทรงภาษิตตรัสไว้.
- ๖) แสดงสิ่งที่พระตถาคตได้ทรงภาษิต ตรัสไว้แล้ว ว่าพระตถาคตมิได้ทรงภาษิตมิได้ตรัสไว้.
- ๗) แสดงสิ่งที่พระตถาคตมิได้ทรงประพฤติมาว่า พระตถาคตทรงประพฤติมา.
- ๘) แสดงสิ่งที่พระตถาคตทรงประพฤติมาว่า พระตถาคตมิได้ทรงประพฤติมา.
- ๙) แสดงสิ่งที่พระตถาคตมิได้ทรงบัญญัติไว้ว่า พระตถาคตทรงบัญญัติไว้.
- ๑๐) แสดงสิ่งที่พระตถาคตทรงบัญญัติไว้ว่า พระตถาคตมิได้ทรงบัญญัติไว้.
- ๑๑) แสดงอาบัติว่า มิใช่อาบัติ.
- ๑๒) แสดงสิ่งมิใช่อาบัติว่า เป็นอาบัติ.
- ๑๓) แสดงอาบัติเบาว่า อาบัติหนัก.
- ๑๔) แสดงอาบัติหนักว่า อาบัติเบา.
- ๑๕) แสดงอาบัติมีส่วนเหลือว่า อาบัติหาส่วนเหลือมิได้.
- ๑๖) แสดงอาบัติหาส่วนเหลือมิได้ว่า อาบัติมีส่วนเหลือ.

๑๗) แสดงอาบัติชั่วหยาบว่า อาบัติไม่ชั่วหยาบ.

๑๘) แสดงอาบัติไม่ชั่วหยาบว่า อาบัติชั่วหยาบ.^{๑๕๗}

จากเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ วัสสการพราหมณ์ใช้กลอุบายที่สร้างความเข้าใจผิด ทำให้หมู่กษัตริย์ลิจฉวีเกิดระแวงต่อกัน ด้วยการใช้หลักการสร้างความแตกร้างข้อ ๑ – ๔ นั่นก็คือการทำอุบายลงว่าจริงเป็นเท็จ เท็จเป็นจริง พุทธสิ่งที่ถูกตามคลองธรรมให้กลายเป็นสิ่งที่ผิด พุทธสิ่งที่ผิดจากคลองธรรมให้คนเชื่อว่าถูก จนทำให้กษัตริย์ลิจฉวีหลงกล จนเกิดความแตกแยกกันในหมู่กษัตริย์ลิจฉวีเอง เป็นเหตุให้ในท้ายที่สุดต้องเสียเมืองให้กับพระเจ้าอชาตศัตรูแห่งแคว้นมคธ

๔.๒.๖ กาลามสูตร๑๐ประการ

กาลามสูตร หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เกสปุตตสูตร เป็นพระสูตรที่พระโคตมพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ชาวกาลามะ หมู่บ้านเกสปุตตนิคม แคว้นโกศล กาลามสูตรเป็นหลักแห่งความเชื่อที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงวางไว้ให้แก่พุทธศาสนิกชน ไม่ให้เชื่อสิ่งใด ๆ อย่างมง่าย แต่ทรงให้ใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นจริงถึงคุณโทษหรือดีไม่ดีเสียก่อนเชื่อแล้วจึงค่อยเชื่อ มี ๑๐ ประการคือ

(๑) มา อนุสฺสวเนน	–	อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา
(๒) มา ปรมปราย	–	อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบ ๆ กันมา
(๓) มา อิติกิริย	–	อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ
(๔) มา ปิฎกสมปทาเนน	–	อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
(๕) มา ตกฺกเหตุ	–	อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ (การคิดเอาเอง)
(๖) มา นยเหตุ	–	อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุมาน (คาดคะเน)
(๗) มา อากาโรปริวิตกเกน	–	อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล
(๘) มา ทิฏฺฐินิซฺฆมานกฺขนติยา	–	อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้ากันได้กับทฤษฎีที่พึงใจไว้แล้ว
(๙) มา ภพฺพุปปตา	–	อย่าปลงใจเชื่อมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้
(๑๐) มา สมโณ โน ครุ	–	อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือของท่านสมณะนี้เป็น

ครูของเรา^{๑๕๘}

เพราะเหล่ากษัตริย์ลิจฉวี กรุงเวสาลี แคว้นวัชชี ไม่ใช้ปัญญาไตร่ตรองให้รอบคอบ ขาดวิจารณญาณในการกลั่นกรองข้อมูล ด้วยเหตุที่วัสสการพราหมณ์ฉลาดที่จะใช้อุบายยุยงให้ลูกหลานของกษัตริย์ลิจฉวีระแวงต่อกันก่อน แล้วยุยงเสี้ยมให้บรรดาเหล่าราชกุมารของเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นแตกคอกัน ทำให้ต้องนำเอาข้อมูลที่ผิดๆ ไปฟ้องต่อบิดามารดาของแต่ละคน เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น มีจะมี

^{๑๕๗} วิ.ปริวรร(ไทย)๘/๘๕๖/๒๔๐

^{๑๕๘} อัง.เอก (ไทย) ๒๐/๑๐๕/๑๗๙ . และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสนาสรร

ความฉลาดแต่ขาดความเฉลียวใจ เพราะความรักลูกของตน จึงตกหลุมพรางที่วัสสการพราหมณ์ขุดวาง กับดักเอาไว้ เป็นเหตุให้เรื่องราวบานปลายลุกลามไปใหญ่โต เมื่อเสียสามัคคีเสียแล้ว ย่อมเสียหายไปถึง การปกครองบ้านเมือง ยามบ้านเมืองมีภัยจากศัตรูมารุกราน จึงไม่สามารถต้านทานรักษาบ้านเมือง เอาไว้ได้ ต้องเสียเมืองให้กับพระเจ้าอชาตศัตรู เพราะกษัตริย์ลิจฉวีไม่ใช้หลักกาลามสูตรเป็นแนวทาง ในการตัดสินใจนั่นเอง ดังความตอนหนึ่งว่า

อุเปนทวิเชียรฉันท์ ๑๑

๑ ทิขงค์เจาะจงเจตน์	กละห์เหตุยุ่งเสริม
กระหน่ำและซ้ำเติม	นฤพัทธะก่อการ ฯ
๑ ละครั่งระหว่างครา	ทินะวาระนานนาน
เหมาะท่าทิจาจารย์	ธกัเชิญเสด็จไป ฯ
๑ บ่หอนจะมีสา	ระฤหาประโยชน์ใด
กระนั้นเสมอใน	ยะธสร้างเสาะสนธาม ฯ
๑ และบ้างก็พูดว่า	นะแนะข้าสดับตาม
ยุบสละบิลความ	พจะแจ้งกระจายมา ฯ
๑ ลเมิตติเตียนท่าน	ก็เพราะท่านสืแสนสา
ระพัทลิลัทธภา	วะและสุดจะขัดสน ฯ
๑ จะแน่มิแนเหลื่อ	มนะเชื่อเพราะยากยล
ณที่บ่มีคน	ธกัควรขยายความ ฯ
๑ และบ้างก็กล่าววว่า	นะแนะข้าจะขอถาม
เพราะทราบคดีตาม	วะจะลือระบือมา ฯ
๑ ตินินเยาะเย้ยท่าน	ก็เพราะท่านสืแสนสา
ระพรรณพิกลกา	ยะพิลึกประหลาดเปน ฯ
๑ จะจริงมิจริงเหลื่อ	มนะเชื่อเพราะไปเห็น
ผิข้อบล้าเค็ญ	จิตระควรขยายความ ฯ

สรุปความตอนนี้ เป็นตอนที่วัสสการพราหมณ์พยายามยุยงให้เหล่าราชกุมารของเจ้าลิจฉวี เกิดความระแวงต่อกัน เสี้ยมให้ราชกุมารผิดใจกันด้วยคำใส่ร้ายป้ายสี โดยเรียกกุมารมาทีละคน แล้ว สร้างทำเป็นกล่าวอ้างว่าคนอื่นพูดตาดินนินทาว่าร้าย จนกระทั่งราชกุมารทั้งหมดทะเลาะกัน และไม่ไว้วางใจกันอีกต่อไป แล้วนำไปสู่การที่ราชกุมารนำความเท็จนั้นไปบอกเหล่ากษัตริย์ลิจฉวีผู้เป็นพระราชบิดา ของตน

ส่วนความอีกตอนหนึ่ง เป็นตอนที่ชิต บุรทัต กล่าวถึงวัสสการพราหมณ์ที่ใช้เวลาเพียง ๓ ปี ก็สามารถทำลายความสามัคคีของกษัตริย์ลิจฉวีลงได้ ดังความตอนหนึ่งว่า

สัทราฉันท ๒๑

๑ ครั้นล่วงสามปีประมาณมา	คนชัฏยะประดา
ลิจฉวีรา	ชะทั้งหลาย ฯ
๑ สามัคคีธัมมะทำลาย	มิตรระภินะกระจาย
สรรพะเสื่อมหายน	ก็เป่นไป ฯ
๑ ต่างองค์ทรงแคลงระวางใน	พระหฤทยะนิสสัย
ผู้พิโรธใจ	ระวังกัน ฯ

ความตอนนี้ แสดงให้เห็นว่า กษัตริย์ลิจฉวีเมื่อถูกขยุงมากเข้า ต่างก็ระวางต่อกัน ความเป็นมิตรไมตรีต่อกันก็พลันมลายสลายลงไป เพราะขาดสติ ขาดวิจารณ์ญาณ ขาดการใคร่ครวญอย่างรอบคอบ ด้วยมิได้นำหลักกาลามสูตรข้อ มา อติกราย อย่าปลงใจเชื่อเพราะคำเล่าลือ ส่วนเหล่าราชกุมารก็ขาดหลัก มา สมโณ โน ครุ อย่าเพิ่งปลงใจเชื่อเพียงเพราะว่าผู้นี้เป็นครูของเรา ทำให้เรื่องไม่เป็นเรื่อง กลายเป็นเรื่องที่เป็นเรื่อง

๔.๓ ประเภทของบทร้อยกรองในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์

บทร้อยกรองหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ฉันทลักษณ์ ที่ปรากฏในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์มีต้นแบบมาจากฉันทลักษณ์ในคัมภีร์วุตโตทัย (A book treating on Pali Metric) แปลโดยพยัญชะว่า คัมภีร์เป็นเครื่องดำเนินไปแห่งฉันทและคาถา เดิมเป็นปิงคลฉันทโสตถะ เป็นคัมภีร์ที่มีรากฐานเดิมของท่านอาจารย์ปิงคละ เป็นภาษาสันสกฤตเป็นคัมภีร์มีรากฐานเดิมจากคัมภีร์ฉันทสันสกฤตและได้ยัดถ้อยคำสำนวน และแนวการแต่งของคัมภีร์ฉันทโสตถะ รจนาโดย พระสังฆรักขิตชาวลึงกา^{๑๕๙} ดังต่อไปนี้

๔.๓.๑ สัททูลวิกิพิตฉันท ๑๙^{๑๖๐}

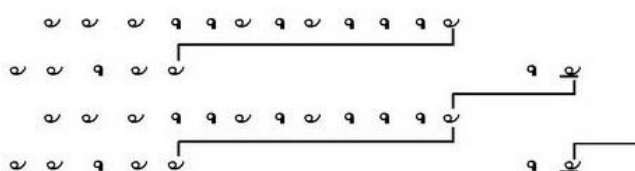
สัททูลวิกิพิตฉันท เป็นชื่อที่เรียกตามแบบไทย แต่ในคัมภีร์วุตโตทัย ท่านเรียกว่า “สัททูลวิกิพิตคาถา” เป็นอติฉันทฉันท ฯ “สัททูลวิกิพิตะ” แปลว่า “คาถาที่ออกเสียงเหมือนการกระโดดของเสือดาว” เป็นคาถา ๔ บาท ๆ ละ ๑๙ คำ มีสูตรว่า “อกุสเสหิ ยติ มสชา สตตคา, สททูลวิกิพิต” แปลว่า “คาถาที่มี ม คณะ ส คณะ ข คณะ ส คณะ ต คณะ ต คณะ และครุลอย มีจังหวะหยุด ๑๒ และ ๗ พยางค์ ชื่อว่า “สัททูลวิกิพิตคาถา”

^{๑๕๙} พระรักขิตเถระ รจนา .วุตโตทัยปกรณัม (คัมภีร์วุตโตทัย ตำราฉันทลักษณ์บาลีฉบับวัดโพธาราม พระธรรมคุณาภรณ์ จิตปัญญาเถระชำระ), (พิมพ์อุทิศถวายในงานพระเมรุพระศพ สมเด็จพระสังฆราช ญาณโทยมหาเถระ ณ พระเมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ๒๐ พย.๒๕๐๘). โรงพิมพ์ประยูรวงศ์ เชียงสะพานพุทธ ธนบุรี : หน้า ๓๐

^{๑๖๐} <http://www.watmoli.com/poetry-chapter5/old-verse/51361.html>

ในการบัญญัติฉันทไทยนั้น ท่านนำสูตรดังกล่าวมาเป็นสูตร โดยกำหนดนำมาเพียง ๑ บาท แล้วปรับปรุงให้เป็น ๓ วรรค รวม ๑๙ คำ เพราะรวมทั้งบทมี ๑๙ คำ จึงเรียกว่า “ฉันท ๑๙” แล้วเพิ่มสัมผัสเข้า คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ ส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒, และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ ส่งสัมผัสไปยังคำที่พร้อมจะรับในบทที่จะแต่งต่อไป มีแผนผังและตัวอย่าง ดังนี้

แผนผัง

ตัวอย่าง

เริ่มเรียนฉันทที่จะประพันธ์นี้ที่ศูนย์ฐาน
ผูกบทยูปถการ กวี
เพื่อแต่งแต้มสู่ระบบขนบวิธี อู้งาม
นามฉันทและหมู่มี ประไพ
พอสัมผัสพระสมุทมนิยามะความ
ตั้งจิตพยายาม
จังหวะ วรรคที่ ๑ :- ๓+๓+๒+๔
วรรคที่ ๒-๓ :- ๒+๓ ๒

ในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท ชิต บุรทัต ใช้สัททวิภินิหารฉันท หรือสัททวิภินิหารฉันท มีความหมายว่า “เสื่อผยอง” ในการประพันธ์บทไหว้ครู บทโกรธ และบทยอพระเกียรติ ซึ่งในบทกวีนี้ใช้เป็นบทไหว้ครูหรือบทประณามพจน์ (การไหว้ครูเป็นธรรมเนียมนิยมอย่างหนึ่งสำหรับการแต่งวรรณคดีประเภทร้อยกรอง มักอยู่ตอนต้น ก่อนดำเนินเนื้อเรื่อง) เป็นการนอบน้อมต่อสิ่งที่ควรเคารพ ในที่นี้ ใช้คำว่า ปณามพจน์ “อวยมณชลิ ปจฉิม สุปณามิโต ความว่า อัญชลีนี้แม้จะเป็นอัญชลีครั้งหลัง ก็นอบน้อมอย่างดีที่สุดทีเดียว”^{๑๖๑} และปณามคาถาในพระไตรปิฎกว่า “ขอนอบน้อมพระผู้มีพระ

^{๑๖๑} ขุ.วิมาน ๕๓/๔/๔

ภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น สรณคมน์ ว่าด้วยการถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะข้าพเจ้าขอถึงพระธรรมเป็นสรณะ ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ^{๑๖๒}

อนึ่ง สัททวลีกิฬิตฉันท เป็นฉันทที่มีลีลาดังกิริยาของเสือดาว ซึ่งในคำฉันทจะมีลักษณะของคำดูการเดินไปของเจ้าป่า เกิดพลังอำนาจเพื่อให้วรรณคดีเรื่องนี้มีความขลัง ศักดิ์สิทธิ์ น่าอ่าน น่าติดตาม นั่นเอง^{๑๖๓}

สัททวลีกิฬิตฉันทหนึ่งบทมี ๑๙ พยางค์ แบ่งเป็น ๓ วรรค วรรคแรก ๑๒ พยางค์ วรรคสอง ๕ พยางค์ และวรรคสุดท้าย ๒ พยางค์ ส่งสัมผัสแบบกลอนสังขลิกะ

ลักษณะครุ-ลหุ คือ ครุ-ครุ-ครุ-ลหุ-ลหุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ลหุ-ลหุ-ครุ ครุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ครุ ลหุ-ครุ

ดังความตอนต้นของบทกวีนิพนธ์นี้ว่า

ศุภมัสตु

สัททวลีกิฬิตฉันท ๑๙

- ๑ พร้อมเบญจางคประดิษฐ์สุภาษิตดุขมู
กายจิตรวิจิตร ทวาร ฯ
- ๑ กราบไหว้คุณพระสุคตอนาวรณญาณ
ยอดศาสตราจารย์ มูณี ฯ
- ๑ อีกคุณสุนทรธรรมะคัมภีร์วิธี
พุทธพจน์ประชุมตรี ปีกุ๊ก ฯ
- ๑ ทั้งคุณสงฆะพิสุทธิตาสนะติลก
สัมพุทธสาวก นิกร ฯ
- ๑ นอบน้อมคุณพระคณศิวเศษศีลปธ
เวทาคบวร กะวี ฯ
- ๑ เปนเจ้าแห่งวิทยาวราภรณ์ศรี
สุนทรสุวาทิ วิธาน ฯ
- ๑ สรวมชีพหัตถประณามประนตพระบาทมลาย
บพิตรสมภาร พระองค์ ฯ
- ๑ สมเด็จจอร์จระมหาจุฑาธิปะพระมง
กุฎเกล้าพิศิษฐ์พงศ์ กระษัตริย์ ฯ

^{๑๖๒} พ.ธ.๒๕/๑/๑

^{๑๖๓} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ: **หลักภาษาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา

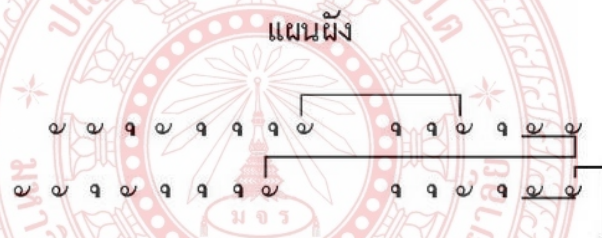
- ๑ บานบำเพ็ญพระเถลิงถวัลยอภิปดี
ที่หกลิลกรัณฐ์ ประชา ฯ
- ๑ ชุ่มชื่นมณฑลละภูมินิพัทธ์วิมานะปรา
กฏเพียงพระรามา วตาร ฯ
- ๑ ปางไวกุณฐประกอบประกาศกิติอุฬาร
เลิศมากประมาณคือ พระองค์ ฯ
- ๑ สรรวมศรีไตรรัตนาคุณอดุลละม
คลเหตุพิเศษทรง ประสิทธิ์ ฯ
- ๑ เสริมซึ่งโสสถิบรรพระพรจตุรพิธ
ขอพึงสฤษดิ์นิจ นิรันดร์ ฯ
- ๑ จูงไท้เทียรชมพระชนมะคลลุตสพรรษ
ภัทร์เพิ่มพระศุขวรร ณฑล ฯ
- ๑ อันใดสรระพะกะลีและนรีผละมล
ทินไกลยุคลบาท ลออง ฯ
- ๑ เพียรเพียรในมนะข้าพเจ้านิยามะจง
เจตน์คติลิขิตปอง ประพันธ์ ฯ
- ๑ สามัคคีภีทะโทษนิทานะคติธรรม
โดยพิศดารอัน แสดง ฯ
- ๑ เชิงบรรพ์ฉันทะลเบงขเลงพจนะแปลง
บรรจงพิจ้าง ประโยชน์ ฯ
- ๑ บุชาศาสนะพากย์สุภาสิตะวิโรจน์
เริงปรีติปราโมทย์ ประมวญ ฯ
- ๑ ไตบทบาทพิวะคลาสและผิตนิตีขบวน
โกวิทกะวีควร อภัย ฯ

ข้อความตอนนี้ เป็นบทไหว้ครูหรือประณามพจน์ ซึ่งเป็นประเพณีการแต่งตั้ง จะต้อง
ขึ้นต้นด้วยการไหว้ครูและใช้ฉันทประเภนี้ ซึ่งในสามัคคีภีก็เริ่มด้วยนมัสการพระพุทธเจ้า พระ
ธรรม พระสงฆ์ และน้อมไหว้พระคเณศผู้เป็นเทพแห่งศิลปะ ทั้งกล่าวคำสรรเสริญพระบารมีของ
พระบาทสมเด็จพระเจ้ามงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ แห่งราชวงศ์จักรี พร้อมกับถวายพระพร
ตอนท้ายบอกความมุ่งหมายของการประพันธ์เรื่องนี้ว่า ที่เกิดความพากเพียรประพันธ์เรื่องนี้ ก็เพราะ
จะชี้ให้เห็นโทษของการแตกความสามัคคีตามนิทานคติธรรมของพุทธศาสนา และในตอนท้ายของบท
กวีนิพนธ์นี้ ชิต บุรทัต ได้กล่าวขออภัยถ้ามีสิ่งใดผิดพลาดบกพร่องเกี่ยวกับการประพันธ์บทกวีนิพนธ์นี้

๔.๓.๒ วสันตติลกฉันท^{๑๖๔}

“วสันตติลกฉันท” เป็นชื่อที่เรียกตามแบบไทย แต่ในคัมภีร์วृत्ตัทธัย ท่านเรียกว่า “วสันตติลกคาถา” เป็นสักริฉันท คำว่า “สักริ” แปลว่า “ฉันทเป็นที่กระทำดีด้วยคณะ ลหุ ครุ และ ยติ” ๑ “วสันตติลก” แปลว่า “คาถาที่มีคณะวิจิตรเหมือนเมฆในวสันตฤดู” เป็นคาถา ๔ บาท ๆ ละ ๑๔ คำ มีสูตรว่า “วृตฺตา วสนตติลกา ตภฺชา ชฺคา โค” แปลว่า “คาถาที่มี ต คณะ ภ คณะ ช คณะ ช คณะ และครุลอย ๒ ท่านกล่าวว่า “วสันตติลกคาถา”

ในการบัญญัติฉันทไทยนั้น ท่านนำสูตรดังกล่าวมาเป็นสูตร โดยกำหนดนำมาเพียง ๒ บาท แล้วปรับปรุงให้เป็น ๔ วรรค มีบาทละ ๑๔ คำ เพราะมีบาทละ ๑๔ คำ จึงเรียกว่า “ฉันท ๑๔” เมื่อปรับปรุงแล้ว เพิ่มสัมผัสเข้า คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ ส่งสัมผัสไปยังคำที่ ๓ ของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ ส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓, และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ ส่งสัมผัสไปยังคำที่พร้อมจะรับในบทที่จะแต่งต่อไป มีแผนผังและตัวอย่าง ดังนี้

ตัวอย่าง

พ่อแม่สุพรรณพรวนัตว	สุพิพัฒน์วิมลสรพร
เป็นเทพสุธรรมวรนนต์	วรครูสุวิชา
เป็นอาหุเนยยะอดิศักดิ์	วรลักษณสุโสภา
เลี้ยงลูกลูงามหทยะสาร	พหุภารลูม่งใส

จังหวะ ทุกบาท :- ๒+๒+๔ ๓+๓

วสันตดิถีฉันทน์ มีความหมายว่า "ฉันทน์ที่มีลีลาดังจอมเมฆในฤดูใบไม้ผลิ (ฤดูฝน)" เป็นหนึ่งในฉันทน์ที่นิยมแต่งกันมากที่สุด เนื่องจากอ่านแล้วฟังได้รื่นหู รู้สึกซาบซึ้งจับใจ มักใช้แต่งชมความงามและสดุดีความรักหรือของสูง^{๑๖๕}

วสันตดิถีฉันทน์ หนึ่งบทมี ๒ บาท บาทละ ๑๔ พยางค์ แบ่งเป็น ๒ วรรค วรรคแรก ๘ พยางค์ วรรคหลัง ๖ พยางค์ ส่งสัมผัสแบบกาพย์

ลักษณะครุ-ลหุ เหมือนกันทุกบาท คือ ครุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ลหุ-ลหุ-ลหุ-ครุ ลหุ-ลหุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ครุ

ดังความตอนหนึ่งของบทกวีนิพนธ์นี้ว่า

วสันตดิถีฉันทน์ ๑๔

๑ โบราณกาลบรมะชัต	ดิยรัชชเกรียงไกร
ท้าวทรงพระนามะอภิไธ	ยะชาตะศัตรุ
๑ ครอบครองมไหยศุริยเอก	อภิเชกประสิทธิ์ภูว
อาณาปัตติบริบู	รณะบรรพประเพณี
๑ แว่นแคว้นมคธนครระรา	ชคฤห์ราชบุรี
ทรงราชวัตรวิระหวี	ทศธรรมะจรรยา
๑ แหล่งหล้ามหาอุดมะลาภ	คุณะภาพพระเมตตา
แผ่เพียงชนกกรุณา	พระบุตรธิดาตน
๑ โปร่งปรีดีปราศอริรูป	ภพะภูมิมณฑล
เปรมโสถลีประสพวิณะผล	สุขะด้วยพระเดชา ฯลฯ

ความตอนนี้ กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่า พระเจ้าชาตศัตรุผู้ครองกรุงราชคฤห์ ในแคว้นมคธ ทรงตั้งมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม มีกิตติศัพท์เลื่องลือไปทั่วทุกสารทิศว่า ทรงมีพระเมตตาต่ออาณาประชาราษฎร์ รักราษฎรเสมือนหนึ่งบิดามีต่อบุตร บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ ปราศจากข้าศึกศัตรูมารุกราน ทุกเขตคามมีแต่ความสงบความเจริญ ต่อจากนั้นก็กล่าวชมความงามของมหาปราสาทราชวังของพระเจ้าอชาตศัตรุ

๔.๓.๓ กาพย์ฉันทน์ ๑๖

กาพย์ฉันทน์ หมายถึง คำประพันธ์ประเภทกาพย์ บทหนึ่งมีเพียงหนึ่งบาท บาทละ ๓ วรรค บังคับจำนวนคำและสัมผัส ไม่มีบังคับเอก-โท หรือ ครุ-ลหุ

ลักษณะคำประพันธ์

(๑)บท บทหนึ่งมี ๓ วรรค คือ

- วรรคแรก (วรรคสดับ) มี ๖ คำ
- วรรคที่สอง (วรรครับ) มี ๔ คำ
- วรรคที่ ๓ (วรรคส่ง) มี ๖ คำ
- รวมทั้งหมด ๑๖ คำ จึงเรียกฉบับ ๑๖

(๒) สัมผัส

(๒.๑) สัมผัสนอก หรือสัมผัสระหว่างวรรค เป็นสัมผัสบังคับ คือ คำสุดท้ายของวรรคแรก (วรรคสดับ) สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคสอง (วรรครับ)

(๒.๒) สัมผัสระหว่างบท คือ คำสุดท้ายของวรรคสาม (วรรคส่ง) สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคหนึ่ง (วรรคสดับ) ของบทต่อไป

(๓) การอ่านกาพย์ฉบับ ๑๖

การอ่านกาพย์ฉบับนี้จะเว้นจังหวะการอ่านทุก ๆ ๒ คำ ดังนี้

๐๐/๐๐/๐๐ ๐๐/๐๐
๐๐/๐๐/๐๐

มักใช้ในการสวดทำนองสรภัญญะไพเราะมาก แต่ในเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ใช้ในเชิงเชี่ยวชาญชำนาญในหน้าที่ของวีรสการพราหมณ์ ดังความตอนหนึ่งในบทกวีนิพนธ์นี้ว่า

กาพย์ฉบับ ๑๖

๑ อันอรรคบุโรhitอาจารย์	พราหมณ์นามวีรสการ
ฉลาดเฉลียวเชี่ยวชาญ	
๑ กลเวทโกวิทจิตรจินต์	ประจักษ์แจ้งศีล
ปศาสตร์ก็จบสรรพ	
๑ เปนมหาอำมาตย์ราชวัล	ลภไครไปทัน
ฤเทียมฤเทียบเปรียบปาน	
๑ สมัยหนึ่งจึงจอมภูมิบาล	ท้าวจินตนาการ
จะแผ่อำนาจอาณา	
๑ ให้ราบปราบปรามเพื่อปรา	กฎไฟทไฟศา
ละจวบจังหวดวัชชี	
๑ หวังพระหฤทัยใคร่กรี	ทาทัพโยธี
กระทำประยุทธ์เอาไชยา	

ความตอนนี้ กล่าวถึงบุโรhitผู้มีนามว่าวีรสการ ผู้มีความฉลาดและรอบรู้ศิลปศาสตร์ เป็นอำมาตย์ใกล้ชิดของพระเจ้าอชาตศัตรู ครั้งหนึ่งทรงพระราชดำริที่จะแผ่พระราชอาณาเขต โดยจะ

กริษาทัพไปตีแคว้นแคว้นวัชชี แต่พระองค์ทรงลั้งเลเพราะทรงทราบกิตติศัพท์ว่าเหล่ากษัตริย์ลิจฉวีทรงตั้งมั่นอยู่ในอธิปไตยธรรม

ภาพยณบง ๑๖ มักใช้พรรณนาเรื่องการทำหน้าที่ที่มอบหมาย ปกติใช้อ่านทำนองเสนาะ เช่น บทพุทธคุณที่ น้อย อาจริยางค์กูรแต่งไว้ เช่น “สงฆ์ใดสาวกศาสดา รัปปฏิบัติมา ต้องค์สมเด็จจกควัน..”^{๑๖๖}

๔.๓.๔ อุปชาติฉันท ๑๑^{๑๖๗}

อุปชาติฉันท เป็นฉันทที่เจือด้วยอินทริยเชียรฉันทและอุเพนทริยเชียรฉันท^{๑๖๘} สีสการแต่งสอดคล้องกับความหมายของฉันท เช่น ผู้นำควรเข้มแข็งเด็ดขาดเฉกเช่นพระแสงแก้วซึ่งเป็นอาวุธของพระอินทร์ ในการตัดสินใจบนพื้นฐานแห่งเหตุผล

“อุปชาติฉันท” เป็นชื่อที่เรียกตามแบบไทย แต่ในคัมภีร์วุตโตทัย ท่านเรียกว่า “อุปชาติคาถา” มีสูตรว่า

อนนตโรทิติลกขณา เจ
ปาทา วิมิสสา อุปชาติโย ตา
เอว กิณณาสูปิ มิสสิตาสู
วทนติ ชาตีสวิทเมว นามิ.

แปลความว่า “หากบาทคาถามีลักษณะดังกล่าวแล้วต่อเนื่องกัน คือ เป็นบาทที่ผสมกันในคาถาใด คาถานั้นชื่อว่า “อุปชาติคาถา” โดยหลักเกณฑ์ฉันทนี้ เป็นคาถาผสมระหว่างอุเพนทริยเชียรคาถากับอินทริยเชียรคาถา โดยกำหนดบทหนึ่งมี ๔ บาท ๆ ละ ๑๑ คำ บาทแรกเป็นอุเพนทริยเชียรคาถา บาทที่สองเป็นอินทริยเชียรคาถา ต้องรวม ๒ บท จึงเป็นองค์ประกอบสมบูรณ์ของคาถา

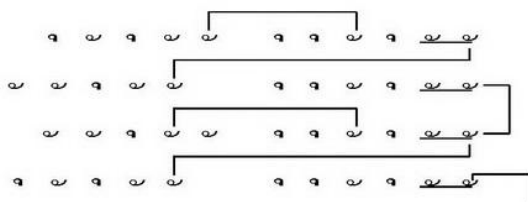
ในการบัญญัติอุปชาติฉันทไทยนั้น โดยนำเอาหลักเกณฑ์ของอุปชาติคาถามาเป็นหลักปรับปรุงใหม่ให้เหมาะสมยิ่งขึ้น โดยกำหนดบทหนึ่งมี ๒ บาท ๆ ละ ๒ วรรค บาทหนึ่งมี ๑๑ คำ รวมบทหนึ่งมี ๒๔ คำ ต้องรวม ๒ บท คือ ๔๘ คำ จึงเป็นองค์ประกอบสมบูรณ์ โดยบาทแรกขึ้นด้วยอุเพนทริยเชียร บาทที่ ๒ เป็นอินทริยเชียร บาทที่ ๓ เป็นอินทริยเชียร บาทที่ ๔ เป็นอุเพนทริยเชียร บทต่อไปก็สลับกันแบบนี้ จะแต่งต่อเท่าใดก็ได้แต่ต้องให้สลับกันไปอย่างนี้ มีแผนผังและตัวอย่างดังนี้

^{๑๖๖} อ้างแล้วหลักภาษาไทย หน้า ๒๖๘

^{๑๖๗} <http://www.watmoli.com/poetry-chapter5/old-verse/5120.html>

^{๑๖๘} สามัคคีเภทคำฉันท: หน้า ๕

แผนผัง

ตัวอย่าง

วิมลมนัสผ่อง	ม.จ. ปรียานุช วัฒนศิริ
ปัญญาลุชาญชัย	ม.จ. ปรียานุช วัฒนศิริ
สามารถฉลาตหนัก	ม.จ. ปรียานุช วัฒนศิริ
ประกอบสุกิจา	ม.จ. ปรียานุช วัฒนศิริ
จังหวัด ทุกบาท :- ๒๓+๓	๓+๓

ลักษณะครุ-ลหุ

บาทที่ ๑ และบาทที่ ๔ เป็นอุเพนทรวิเชียรฉันท คือ ลหุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ครุ ลหุ-ลหุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ครุ
 บาทที่ ๒ และบาทที่ ๓ เป็นอินทรวิเชียรฉันท คือ ครุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ครุ ลหุ-ลหุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ครุ
 ดังความตอนหนึ่งในบทกวีนิพนธ์นี้ว่า

อุปชาติ ฉันท ๑๑

๑ ปกษาอุบายคำ	ริหะทำไฉนการ
จะสมนิมการ	ธุระปรารณาเรา
๑ สมัคคีสมานมิตร	คณะลิจฉวีเขา
มันคงจะคิดเอา	ชนะด้วยประการใด
๑ ท่านวัสสการผู้	ทิวะครุฉลาตใน
อุบายคณิงไป	ก็ประจักษ์กระจ่างจินต์ฯ

ความตอนนี้ พระเจ้าอชาตศัตรูทรงปรึกษากับวัสสการพราหมณ์ถึงเรื่องที่จะยกทัพไปตี
 แคว้นวัชชีของกษัตริย์ลิจฉวี ซึ่งวัสสการพราหมณ์ได้กราบทูลวิธีทำอุบายในการศึกครั้งนี้จนเป็นที่พอ
 พระราชหฤทัย ครั้นถึงเวลาเสด็จออกรบอาราธนา ณ ท้องพระโรง พระเจ้าอชาตศัตรูก็ทรงแจ้งเรื่องที่จะ
 ยกทัพไปตีแคว้นวัชชีในที่ประชุมท้องพระโรง ฝ่ายวัสสการพราหมณ์ก็แก้มกราบทูลคัดค้านว่าการที่จะ
 ไปตีนครวัชชีนั้นไม่เหมาะและไม่สามารถทำได้ง่ายนัก เพราะคณะกษัตริย์วัชชีล้วนแต่มีความรักสมัคร
 สมานสามัคคีกันอย่างเหนียวแน่น หากยกทัพไปตีเวลานี้ อาจต้องพ่ายแพ้กลับมา

๑ ศึกบถึงและมึงก็ยังมีเห็น

จะน้อยจะมากจะยากจะเย็น ประการใด ๆ

๑ อวดฉลาดและคาดแกลงเพราะใจ

ขยาดขยั้นมีทันอะไร ก็หมิ่นกู ๆ

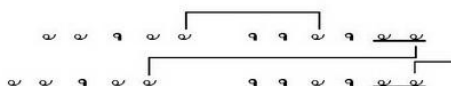
ความตอนนี กล่าวถึง ทันทที่ที่พระเจ้าอชาตศัตรูทรงฟังคำเตือนของวัสสการพราหมณ์แล้ว จึงทรงสร้างทำเป็นกริ้ว พร้อมกับตรัสว่า วัสสการพราหมณ์เป็นคนชาติชั่ว ขลาดกลัว อวดฉลาด ยังไม่ทันเห็นข้าศึกก็หวาดกลัวเสียแล้ว ยังมาทำให้ขวัญทหารเสียอีก แถมยังใช้คำดูหมิ่นดูแคลนพระองค์อีกด้วย

๔.๓.๖ อินทรวีเชียรฉันท ๑๑^{๑๗๐}

“อินทรวีเชียรฉันท” เป็นชื่อที่เรียกตามแบบไทย แต่ในคัมภีร์วุตโตทัย ท่านเรียกว่า “อินทรวีเชียรคาถา” เป็นติฎฐฎาฉันท ๆ “ติฎฐฎา” แปลว่า “ฉันทที่เปียดเบียนความไม่ไพเราะในฐานะ ๓ คือ ต้นบาท, กลางบาท และปลายบาท” ๆ “อินทรวีเชียร” แปลว่า “คาถาที่เหมือนคทาเพชรของพระอินทร์ เพราะมีเสียงหนักในหนต้นตลอดหนปลาย” เป็นคาถา ๔ บาท ๆ ละ ๑๑ คำ มีสูตรว่า “อินทาทิกา ตา วชิรา ชคา โค” แปลความว่า “คาถาที่มี ต คณะ ต คณะ ช คณะ และครุลอย ๒ ชื่อว่า “อินทรวีเชียร”

ในการบัญญัติฉันทไทยนั้น ท่านนำสูตรดังกล่าวมาเป็นสูตร โดยนำมาเพียง ๒ บาท แล้วปรับปรุงให้เป็น ๔ วรรค เพราะมีบาทละ ๑๑ คำ จึงเรียกว่า “ฉันท ๑๑” แล้วเพิ่มสัมผัสเข้า คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ สัมผัสไปยังคำที่ ๓ ของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓, และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ สัมผัสไปยังคำที่พร้อมจะรับในบทที่จะแต่งต่อไป มีแผนผังและตัวอย่างดังนี้

แผนผัง

ตัวอย่าง

เดินทางสู่มนต์	มนะหวังลู่ถึงไ
การกิจประกอบไป	จะมีมุ้งทราศี
มวณชนจะเลศลักษณะ	ก็เพราะหลักอุทมตี
กอบปรการขยันมี	บ มีรังประกอบงาน

จังหวะ ทุกบาท :- ๒+๓ ๓+๓

อินทรวีเชียรฉันท มีความหมายว่า "ฉันทที่มีลีลาดุจสายฟ้าของพระอินทร์" เป็นฉันทที่นิยม
 แต่งกันมากที่สุด มีลักษณะและจำนวนคำคล้ายกับกาพย์ยานี 11 แต่ต่างกันเพียงที่วอินทรวีเชียรฉันท
 มีข้อบังคับ ครุและลหุ โดยหนึ่งบทมี ๒ บาท บาทละ ๑๑ พยางค์ แบ่งเป็น ๒ วรรค วรรคแรก ๕
 พยางค์ วรรคหลัง ๖ พยางค์ ส่งสัมผัสแบบกาพย์

ลักษณะครุ-ลหุ เหมือนกันทุกบาท คือ ครุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ครุ ลหุ-ลหุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ครุ

ตัวอย่างอินทรวีเชียรฉันทในบทกวีนิพนธ์นี้

อินทรวีเชียรฉันท ๑๑

๑ ควรสุดจะสมเพช	จิตรระเวทนาการ
ที่ท่านพญาจารย์	พะกระทบประสพทัณฑ์ ฯ
๑ โดยเต็มกตัญญู	กตเวทิตาอัน
ใหญ่ยิ่งและยากครัน	ชรการณ์จะทานทน ฯ
๑ ยินดีนิยมเพื่อ	สละเนื้อและเลือดตน
ยอมรับอดุรผล	จะพะพ้องพะพานกาย ฯ

ความตอนนี กล่าวถึงนิสัยใจคอของวีรสการพราหมณ์ที่เป็นคนกตัญญูกตเวทียากที่จะมีเทียบได้ โดยย
 ยอมให้ถูกโบย โดนหัว และถูกขับไล่ออกจากเมือง

๔.๓.๗ วิชขุมมาลาฉันท ๘

วิชขุมมาลาฉันท มีความหมายว่า "ระเบียบแห่งสายฟ้า" กล่าวคือ มีลีลาดุจสายฟ้าแลบ
 เป็นฉันทที่ประกอบด้วยครุล้วน จึงใช้บรรยายความธรรมดา ใช้ประพันธ์เรื่องราวที่โดดเด่นด้วยเพราะ
 คนทั้งหลายเห็นอะไรที่น่าแปลกใจชวนให้ไต่ถาม

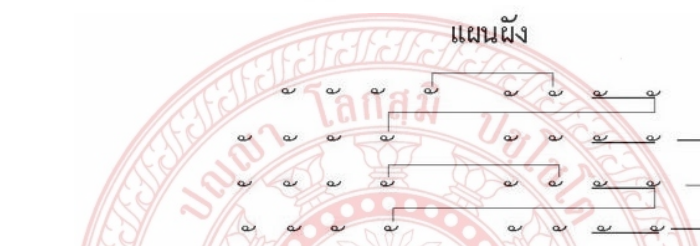
หนึ่งบทมี ๔ บาท บาทละ ๘ พยางค์ แบ่งเป็น ๒ วรรค วรรคละ ๔ พยางค์ ส่งสัมผัสแบบ
 กลอน

ลักษณะครุ-ลหุ เหมือนกันทุกบาท คือ ครุ-ครุ-ครุ-ครุ ครุ-ครุ-ครุ-ครุ

“วิชขุมมาลาฉันท” เป็นชื่อที่เรียกตามแบบไทย แต่ในคัมภีร์วุตโตทัย ท่านเรียกว่า “วิชขุม
 มาลาคาถา” ท่านเป็นอนุญฐาฉันท ฯ “วิชขุมมาลา” แปลว่า “คาถาที่เป็นครุล้วนเหมือนสายฟ้า

แลบ” เป็นฉันทที่มี ๔ บาท ๆ ละ ๘ คำ รวมเป็น ๓๒ คำ มีสูตรว่า “โม โม โค โค วิชขุมมาลา” แปลว่า “คาถาที่มี ม คณะ ม คณะ ครุลอย ๒ คำ ชื่อว่า “วิชขุมมาลา”

ในการบัญญัติฉันทไทยนั้น ท่านนำเอาสูตรดังกล่าวมาเป็นสูตร โดยกำหนดนำมาทั้ง ๔ บาท แล้วปรับปรุงให้เป็น ๔ บาท ๆ ละ ๒ วรรค เพราะบาทหนึ่งมี ๘ คำ จึงเรียกว่า “ฉันท ๘” แล้วเพิ่มสัมผัสเข้า คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ สัมผัสไปยังคำที่ ๒ ของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ สัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๖, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๕ สัมผัสไปยังคำที่ ๒ ของวรรคที่ ๖, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๖ สัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๗ และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๘ สัมผัสไปยังคำที่พร้อมจะรับในบทที่จะแต่งต่อไป มีแผนผังและตัวอย่างดังนี้^{๑๗๑}

ตัวอย่างวิชขุมมาลาฉันท ในบทกวีนิพนธ์นี้

วิชขุมมาลาฉันท ๘

๑ แรมทางกลางเถื่อน	ห่างเพือนหาผู้
หนึ่งใดนึกดู	เห็นใครไปมี
หลายวันถันล่อง	เมืองหลวงธานี
นามเวสาลี	คุ่มเดาเข้าไป
๑ ผูกไมตรีจิตร	เชิงชิดชอบเชื่อง
กับหมู่ชาวเมือง	ฉันทอัชฌาสัย
เล่าเรื่องเคื่องขุน	ว่าวุ่นวายใจ
จำเอนมาใน	ด้าวต่างแดนตน
๑ เขาแสนสังเวช	สังเกตอาการ
แห่งท่านอาจารย์	ท่าทีทุกขทน
ภายนอกบอกแผล	แน่แท้ทุพพล
เห็นเหตุสมผล	ให้พักอาศัย

ความตอนนี กล่าวถึงวีรสการพราหมณ์รอนแรมไปในป่าอยู่หลายวัน ก็ถึงเมืองหลวงของวัชชี คือเมืองเวสาลี ได้ผูกไมตรีจิตกับชาวเมือง และเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ให้ชาวเมืองเวสาลีฟัง ทำให้ตนต้องระเห็จออกมาจากเมืองราชคฤห์ ชาวเมืองเวสาลีสงสารวีรสการพราหมณ์เพราะได้เห็นร่างกายภายนอกของพราหมณ์เป็นรอยแผลเต็มไปหมด คิดดูแล้วเป็นเรื่องที่สมเหตุสมผล จึงเชื่อโดยสนิทใจมิได้สงสัยแต่ประการใด

๔.๓.๘ อินทรวงศ์ฉันท ๑๒^{๑๗๒}

“อินทรวงศ์ฉันท” หรือ “อินทวงศฉันท” มีความหมายว่า “มีสำเนียงไพเราะดังปีของพระอินทร์” เป็นชื่อที่เรียกตามแบบไทย แต่ในคัมภีร์รวิสูตรทักขิ ท่านเรียกว่า “อินทรวงศาธา” เป็นชกฉันท ๓ “อินทวงศา” แปลว่า “คาถาที่เป็นวงศของอินทรวีเชียรคาถา” เป็นคาถา ๔ บาท ๆ ละ ๑๒ คำ มีสูตรว่า “สา อินทวงศา ขลุ ยตถ ตา ขรา” แปลความว่า “คาถาที่มี ๓ คณะ ๓ คณะ ๓ คณะ และ ๓ คณะ ชื่อว่า “อินทวงศาธา”

ในการบัญญัติฉันทไทยนั้น ท่านนำสูตรดังกล่าวมาเป็นสูตร โดยกำหนดนำมาเพียง ๒ บาท แล้วปรับปรุงให้เป็น ๔ วรรค มีบาทละ ๑๒ คำ เพราะมีบาทละ ๑๒ คำนั้น จึงเรียกว่า “ฉันท ๑๒” แล้วเพิ่มสัมผัสเข้า คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ สัมผัสไปยังคำที่ ๓ ของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ สัมผัสไปยังคำที่

พร้อมจะรับในบทที่จะแต่งต่อไป มีแผนผังและตัวอย่างดังนี้

หนึ่งบทมี ๒ บาท บาทละ ๑๒ พยางค์ แบ่งเป็น ๒ วรรค วรรคแรก ๕ พยางค์ วรรคหลัง ๗ พยางค์ สัมผัสแบบกาพย์

ลักษณะครุ-ลหุ เหมือนกันทุกบาท คือ ครุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ครุ ลหุ-ลหุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ลหุ-ครุ
ตัวอย่างอินทรวงศ์ฉันทในบทกวีนิพนธ์นี้

อินทรวงศ์ ฉันท ๑๒

๑ ราชาประชุมดำ	ริหะโดยประการดัง
ดำรงสตระบัดยัง	วจนต์ถ์ปวัตติพลัน
๑ ให้ราชภักโป	ริสะไปมีขมนัน
หาพราหมณ์ทุพลอัน	บุระเนระเทสะมา
๑ เขาพลันจรัลริบ	จระรุตประดุงประกา
สิดนัาทิจาจา	ริยะสู่พระราชฐาน
๑ จึงลิจฉวีรา	ชะสภาพดีประธาน
มีราชโองการ	นยะปจณนียค์ด้า

๔.๒.๙ มาตินี่จันท์ ๑๕^{๑๗๓}

หนึ่งบทมี ๑๕ พยางค์ แบ่งเป็น ๓ วรรค วรรคแรก ๘ พยางค์ วรรคสอง ๔ พยางค์ วรรคสุดท้าย ๓ พยางค์ ส่งสัมผัสแบบกลอนสังขลิกะ

“มาลินีฉันท” เป็นชื่อที่เรียกตามแบบไทย แต่ในคัมภีร์วาทิตท้ายท่านเรียกว่า “มาลินีคาถา” เป็นอดีตภักรีฉันท ฯ “มาลินี” แปลว่า “คาถาที่มีลำดับคณะประกอบด้วย น คณะ เป็นต้น” เป็นคาถา ๔ บาท ๆ ละ ๑๕ คำ มีสูตรว่า “น นมยยุตยา มลินี โภคีสหิ” แปลว่า “คาถาที่มี น คณะ น คณะ ม คณะ ย คณะ ย คณะ มีจิงหะหยด ๘ และ ๗ พยางค์ ชื่อว่า “มาลินีคาถา”

ในการบัญญัติฉันทิไทยนั้น ท่านนำสูตรดังกล่าวมาเป็นสูตร โดยกำหนดนามา ๑ บาท แล้วปรับปรุงให้เป็น ๓ วรรค รวม ๑๕ คำ เพราะรวมทั้งบทมี ๑๕ คำ จึงเรียกว่า “ฉันทิ ๑๕” แล้วเพิ่มสัมผัสเข้า คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ ส่องสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒, และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ ส่องสัมผัสไปยังคำที่พร้อมจะรับในบทที่จะแต่งต่อไป มีแผนผังและตัวอย่าง ดังนี้

ตัวอย่าง

สุมนะสูตรเกรียงไกร	มนุญวงศ์
วิมลคี	
วิริยะสูตรผ่องศรี	เดชอำนาจมี
สุธานา	
จังหวะ ๓+๓+๒	๑ ~ ๓
๓	
อิกนัยหนึ่ง ๗	๑ ~ ๓
๓	

ตัวอย่างมาลินีฉันทน์ในบทกวีนิพนธ์นี้

มาลินีฉันทน์ ๑๕

- ๑ กษณะทวิชะรับฐา นันตร์และที่ว่า
ทกาจารย์ ฯ
- ๑ นิระอลสะประกอบการ พิริโยพาร
และเต็มใจ ฯ
- ๑ จะพินิจะคดีใด เทียง ณ บทใน
พระธรรมนุญ ฯ
- ๑ ละมนะอคติสี่สุญ ยุกติบาฐบุรณ์
ณคล่องธรรม ฯ
- ๑ ลุสมยะจะแนะนำพรรค ราชกุมารสรรพ
ธพร้างสอน ฯ
- ๑ หฤทยปรีอาทร ชีวีชากร
ก็โดยดี ฯ

ความตอนนีกล่าวถึงวัสสการพราหมณ์ได้รับฐานันดรและได้รับแต่งตั้งให้เป็นครูผู้ประสิทธิ์
ประสาทวิชาความรู้แก่ราชกุมารของกษัตริย์ลิจนวิ ก็ทำหน้าที่ด้วยความขยันหมั่นเพียรไม่เกียจคร้าน
มีความเที่ยงธรรม ปราศจากอคติ ครั้นถึงสมัยร่ำเรียนวิชา ท่านก็สอนราชบุตรด้วยความเต็มใจ จนเป็น
ที่ไว้วางพระราชหฤทัย

๔.๓.๑๐ ภาษคปรยาดฉัณฑ์ ๑๒^{๑๗๔}

ภาษคปรยาดฉัณฑ์ มีความหมายว่า "งูเลื้อย" ได้แก่ เป็นฉัณฑ์ที่มีลีลาดุจลีลาพญานาค มีทำนองที่สละสลวย มักใช้แต่งกับเนื้อหาที่มีการต่อสู้ บทสวดดี บทชมความงาม บทถวายพระพร และบทสนุกสนาน นอกจากนั้นยังสามารถใช้แต่งบรรยายความให้รวดเร็วได้

หนึ่งบทมี ๒ บาท บาทละ ๑๒ พยางค์ แบ่งเป็น ๒ วรรค วรรคละ ๖ พยางค์ ส่งสัมผัสแบบกาพย์

ลักษณะครุ-ลหุ เหมือนกันทุกบาท คือ ลหุ-ครุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ครุ ลหุ-ครุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ครุ

“ภาษคปรยาดฉัณฑ์” หรือ “ภาษคปยาดฉัณฑ์” เป็นชื่อที่เรียกตามแบบไทย แต่ในคัมภีร์วุดโตทัย ท่านเรียกว่า “ภาษคปรยาดคาถา” เป็นชกตฉัณฑ์ ๖ “ภาษคปรยาดะ” แปลว่า “คาถาที่มี ย คณะ ย คณะ ติดต่อกันไม่ขาดสายเหมือนงูเลื้อยติดต่อกัน” เป็นคาถา ๔ บาท ๆ ละ ๑๒ คำ มีสูตรว่า “ภาษคปยาด ภาเว เวทเยหิ” แปลความว่า “คาถาที่มี ย คณะ ๔ คณะ ชื่อว่า “ภาษคปยาดะ”

ในการบัญญัติฉัณฑ์ไทยนั้น ท่านนำสูตรดังกล่าวมาเป็นสูตร โดยกำหนดนำมาเพียง ๒ บาท แล้วปรับปรุงให้เป็น ๔ วรรค มีบาทละ ๑๒ คำ เพราะมีบาทละ ๑๒ คำนั้น จึงเรียกว่า “ฉัณฑ์ ๑๒” เมื่อได้ปรับปรุงแล้ว เพิ่มสัมผัสเข้าคือ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ ส่งสัมผัสไปยังคำที่ ๓ ของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ ส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓, และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ ส่งสัมผัสไปยังคำที่พร้อมจะรับในบทที่จะแต่งต่อไป มีแผนผังและตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างคำประพันธ์

ภาษคปยาดฉัณฑ์ ๑๒

๑ ทิฆังค์ชาติฉลาดยล	คเนกลคะนิงการ
กษัตริย์ลิจฉวีวาร	ระวังเหือตระแวงหาย
๑ เหมาะแก่การจะเสกสัน	ปวัตต์วิญจะโนบาย
มล้างเหตุพิเฑทสาย	สมัคคีสนธิ์สโมสร
๑ ณ วันหนึ่งลุถึงกา	ละศึกษาพิชากร
กุมารลิจฉวีวาร	เสด็จพร้อมประชุมกัน
ตระบัดวัสสการมา	สถานราชะเรียนพลัน
ธกแล้งเชิญกุมาร	ฉัณฑ์สนทหนึ่งพระองค์ไป

ความตอนนี กล่าวถึงพราหมณ์พิจารณาเห็นว่าคณะกษัตริย์ลิจฉวีหมดความระแวงแล้ว เหมาะที่จะเริ่มดำเนินอุบายทำลายความสามัคคี โดยในวันหนึ่ง ถึงสมัยเรียนวิชาการ วัสสการพ

ราหมณ์เรียกกุมารองค์หนึ่งไปในที่ลับแล้วทูลถามว่า คนเราทำนานั้นใช้โคประเทียบไถใช้หรือไม่ กุมาร
ก็รับว่าใช่ ครั้นเมื่อโอรสองค์นั้นเสด็จกลับโอรสองค์อื่นๆ ก็ถามกันเองว่า พระอาจารย์เรียกไปถาม
อะไร กุมารนั้นตอบตามความจริงก็ไม่มีใครเชื่อ เพราะสงสัยกันว่า เป็นไปไม่ได้ที่พระครูจะถามด้วยสิ่ง
ที่ไม่มีประโยชน์เช่นนี้ หากว่าจะถามเช่นนี้ก็ไม่ว่าจำเป็นจะต้องเรียกไปถามข้างใน หรือคงจะเป็นเพราะ
คิดอ่านเป็นความลับอะไรสักอย่างหนึ่ง ด้วยเหตุนี้จึงพากันแทงแคลงใจ ความสัมพันธ์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ก็
เสื่อมสลายไปสิ้น

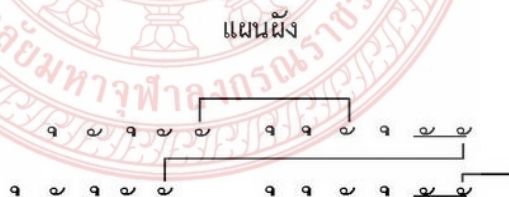
๔.๓.๑๑ อุเปนทริเชียร ฉันท ๑๑^{๑๗๕}

หนึ่งบทมี ๒ บาท บาทละ ๑๑ พยางค์ แบ่งเป็น ๒ วรรค วรรคแรก ๕ พยางค์ วรรคหลัง ๖
พยางค์ สัมผัสแบบกาพย์

ลักษณะครุ-ลหุ เหมือนกันทุกบาท คือ ลหุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ครุ ลหุ-ลหุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ครุ

“อุเปนทริเชียรฉันท” เป็นชื่อที่เรียกตามแบบไทย แต่ในคัมภีร์วุตโตทัย ท่านเรียกว่า
“อุเปนทริเชียรคาถา” เป็นติฎฐฎาฉันท ๖ “อุเปนทริเชียร” แปลว่า “คาถาที่มีคณะฉันทที่ใกล้เคียง
กับอินทริเชียร” เป็นคาถา ๔ บาท ๆ ละ ๑๑ คำ มีสูตรว่า “อุปาทิกา สว ชดา ชคาโค” แปลว่า
“คาถาที่มี ช คณะ ต คณะ ช คณะ และครุลอย ๒ ชื่อว่า “อุเปนทริเชียร”

ในการบัญญัติฉันทไทยนั้น ท่านนำสูตรดังกล่าวมาเป็นสูตร โดยกำหนดนำมาเพียง ๒ บาท
แล้วปรับปรุงให้เป็น ๔ วรรค เพราะมีบาทละ ๑๑ คำ จึงเรียกว่า “ฉันท ๑๑” แล้วเพิ่มสัมผัสเข้า
กำหนดอย่างเดียวกับอินทริเชียรฉันท มีแผนผังและตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่าง

สุกการสุน-	ทรคุณอุตุลสาร
ขยันประกอบการ	ศุภผลอนกมี
สมานเหมาะงามกิจ	สุประสิทธิ์งามศรี
อนันตผลดี	บ มัชฌิมประสงคไต่

จังหวะ ทุกบาท :- ๒+๓ ๓+๓

ตัวอย่างอุเพนทริเชียรฉันท ๑๑

๑ และฝ่ายกุมารหมู่	ทิวะครู บ เรียกหา
ก็แหงประดารา	ชะกุมารทิวะชังเฉียว ฯ
๑ พระราชบุตรลิจ	ฉวิมิตตจิตรเมิน
กะกันและกันเหิน	คณะท่างก็ต่างถื่อ ฯ
๑ ทนงชนกตน	วุฒิล้นประเสริฐลือ
ก็หาญกระเหิมฮือ	মনะฮีก บ นึกขาม ฯ

ความตอนนี้นักกล่าวถึงราชกุมารที่วัสสการพราหมณ์ไม่เคยเรียกเข้าไปหาเลย เกิดความไม่พอพระทัยพระราชกุมารที่พราหมณ์เชิญไปพบ พระราชกุมารลิจฉวีเกิดความกินแค้นแค้นใจกันและเหินห่างกัน ต่างก็ถือทิวะมานะและทะนงว่า พระบิดาของตนมีอำนาจล้นเหลือ จึงมีใจกำเริบไม่เกรงกลัวกัน

๔.๓.๑๒ สัทธราฉันท ๒๑^{๑๗}

“สัทธราฉันท” เป็นชื่อที่เรียกตามแบบไทย แต่ในคัมภีร์วุตโตทัย ในสมวุตติเนเทศ ท่านเรียกว่า “สัทธราคาถา” เป็นปกติฉันท ฯ “สัทธรา” แปลว่า “คาถาที่ก่อให้เกิดความพึงพอใจในการฟัง” เป็นคาถา ๔ บาท ๆ ละ ๒๑ คำ มีสูตรว่า “มรา ภา นา โย โยตร เยนต, ติมุนิยติดยตา, สทฐรา กิตติ ตาย” แปลว่า “คาถาที่มี ม คณะ ร คณะ ภา คณะ น คณะ ย คณะ ย คณะ และ ย คณะ มีจึงหะ หยุด ๗ พยางค์ ๓ ครั้ง ท่านเรียกว่า “สัทธรา” ในสมวุตติเนเทศนี้

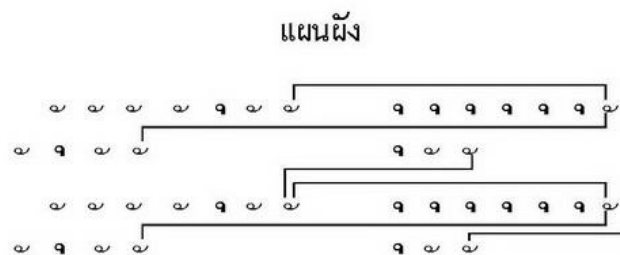
ในการบัญญัติฉันทไทยนั้น ท่านนำสูตรดังกล่าวมาเป็นสูตร โดยกำหนดนำมาเพียง ๑ บาท แล้วปรับปรุงให้เป็น ๔ วรรค รวม ๒๑ คำ เพราะรวมทั้งบทมี ๒๑ คำ จึงเรียกว่า “ฉันท ๒๑” แล้วเพิ่มสัมผัสเข้า คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ สัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓, และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ สัมผัสไปยังคำที่พร้อมจะรับในบทที่จะแต่งต่อไป

สัทธราฉันทหนึ่งบทมี ๒๑ พยางค์ แบ่งเป็น ๔ วรรค วรรคแรก ๗ พยางค์ วรรคสอง ๗ พยางค์ วรรคสาม ๔ พยางค์ และวรรคสุดท้าย ๓ พยางค์ สัมผัสแบบกลอนสังขลิกะ

ลักษณะครุ-ลหุ คือ

ครุ-ครุ-ครุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ครุ	ลหุ-ลหุ-ลหุ-ลหุ-ลหุ-ลหุ-ครุ
ครุ-ลหุ-ครุ-ครุ	ลหุ-ครุ-ครุ

มีแผนผังและตัวอย่าง ดังนี้

ตัวอย่าง

ขอเชิญเดินตามสุธรรมศรี สุพละวิริยะมี
 สิทธิธรรมธีร์ ลุลาภา
 ผู้เข้าสิทธธรรมอรร่าร์ สุนะธิกะฐาน
 สิทธิโอฬาร สุนะชัย
 จังหระ ๔+๓ ๓+๔
 ๑~๓ ๓

ตัวอย่างสัทธานันท์ ๒๑

๑ ลำดับนั้นวัสสการพราหมณ์ ธัญศิษยะตาม
 เล่ห์อุบายงาม ฉนงำ ฯ
 ๑ ปวงโอรสลิจฉวีดำ ริหะวิรุธะและสำ
 คัญประดุงคำ ธเสกสัน ฯ
 ๑ ไปเหลือเลยสักพระองค์อัน มิละปิยะสหพันธ์
 ขาดสมรรถพันธ์ กี่อาตุร ฯ

ความตอนนี กล่าวถึงเหตุการณ์ที่วัสสการพราหมณ์ยุยงราชมารของเหล่ากษัตริย์ลิจฉวี ด้วยอุบาย ทำให้เกิดความหวาดระแวงกัน ต่างสิ้นความไว้นือเชื่อใจกันและกัน ต่อมาเรื่องราวลูกหลาน บานปลายไปจนถึงเหล่ากษัตริย์ลิจฉวีผู้เป็นบิดา พลอยให้พระชนกทั้งหลายก็แตกร้างกันขึ้น สุดท้าย ทั้งหมดก็แตกความสามัคคี

๔.๓.๑๓ สาลินีฉันท ๑๑^{๑๗๒}

ชื่อฉันทมีความหมายว่า ฉันทที่มากไปด้วยครุซึ่งเปรียบเสมือนแก่นหรือหลัก เป็นฉันทที่มี เสียงครุมาก มักใช้บรรยายความในการดำเนินเรื่อง

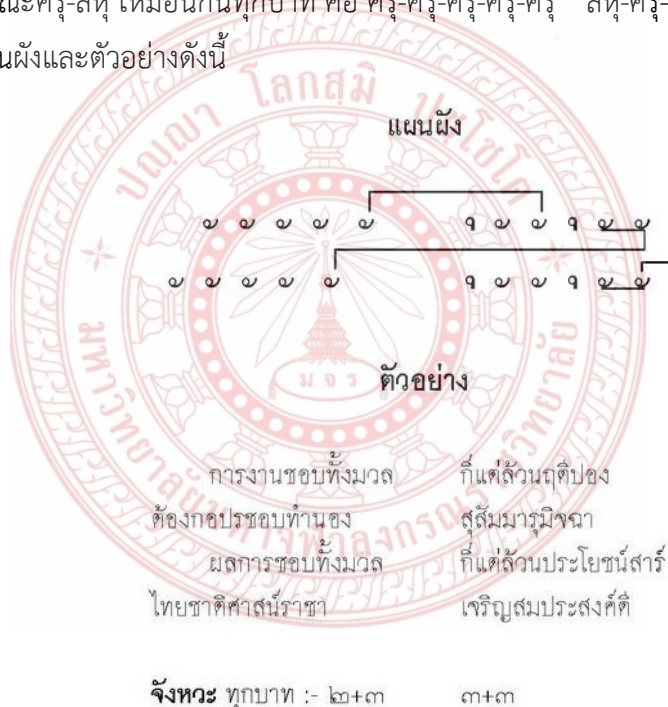
“สาลินีฉันท” เป็นชื่อที่เรียกตามแบบไทย แต่ในคัมภีร์วุตโตทัย ท่านเรียกว่า “สาลินี คาถา” เป็นติฎฐฎาฉันท ฯ “สาลินี” แปลว่า “คาถาที่มีสาระกว่าคาถาก่อน เพราะมีครุมากกว่าเดิม

และมีจังหวะเพิ่มขึ้น มีสูตรว่า “เวทสุเสหิ, มตา ตคคา สาลินี सा” แปลว่า “คาถาที่มี ม คณะ ต คณะ ต คณะ และครุลอย ๒ มีจังหวะหยุด ๔ และ ๗ พยางค์ ชื่อว่า “สาลินีคาถา”

ในการบัญญัติฉันทไทยนั้น ท่านนำสูตรดังกล่าวมาเป็นสูตร โดยกำหนดนำมาเพียง ๒ บาท แล้วปรับปรุงให้เป็น ๔ วรรค มีบาทละ ๑๑ คำ จึงเรียกว่า “ฉันท ๑๑” แล้วเพิ่มสัมผัสเข้า คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ ส่งสัมผัสไปยังคำที่ ๓ ของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ ส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓, และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ ส่งสัมผัสไปยังคำที่พร้อมจะรับในบทที่จะแต่งต่อไป

สาลินีฉันทหนึ่งบทมี ๒ บาท บาทละ ๑๑ พยางค์ แบ่งเป็น ๒ วรรค วรรคแรก ๕ พยางค์ วรรคหลัง ๖ พยางค์ ส่งสัมผัสแบบกาพย์

ลักษณะครุ-ลหุ เหมือนกันทุกบาท คือ ครุ-ครุ-ครุ-ครุ-ครุ ลหุ-ครุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ครุ
มีแผนผังและตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างสาลินีฉันท ๑๑

๑ พรหมณ์ครุรู้สังเกต	ประจักษ์เหตุตระหนักรัน
ราชาวชิสร	พะจักสุพินาศสม ฯ
๑ ยินดีบัดนี้กิจ	จะสัมฤทธิ์มณารมณ
ทำมาด้วยปราคกรม	และอุตสาหะแห่งตน ฯ
๑ ให้ลองดีกลองนัด	ประชุมขัตติยมณฑล
เชิญซึ่งสำสากล	กษัตริย์สู่สภาคาร ฯ

๑ วัชชีฎมีผอง

สดับกลองกระหึ่มขาน

ทุกไท้ไปเออาการ

ณกิจเพื่อเสด็จไป ฯ

ความตอนนี กล่าวถึงวัสสการพราหมณ์เห็นว่าแผนยุงของตนได้ผล จึงประสงค์อยากจะทราบว่าเป็นของของตนได้ผลพอที่จะดำเนินการทำอุบายต่อไปหรือยัง จึงให้ราชบุรุษตีกลองเรียกประชุมเจ้าลิจฉวีทั้งหลาย คณะกษัตริย์ต่างก็ถือทิวฐิมานะ ถือดี ทำให้ไม่มีใครเข้าประชุมเลย

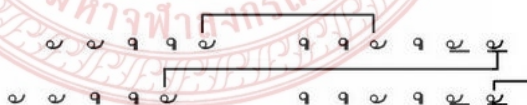
๔.๓.๑๔ อุปฐิตาฉันท ๑๑

อุปฐิตาฉันท มีหมายความว่า ฉันทที่กล่าวสำเนียงอันดังก้องให้ปรากฏ กรินิยมใช้บรรยายความทั่วไป

“อุปฐิตาฉันท” เป็นชื่อที่เรียกตามแบบไทย ปรากฏในคัมภีร์วฤตตรัตนากร เรียกว่า อุปฐิตาคาถา ในติฎฐฎาฉันท ๑๑ ซึ่งแปลว่า “คาถาที่มีเสียงชัดเจน เพราะประกอบด้วย ๓ คณะเป็นต้น” เป็นคาถา ๔ บาท ๆ ละ ๑๑ คำ มีสูตรว่า “ตชา ชคา ครุณายมุฏฐิตตตต” แปลว่า “คาถาที่มี ๓ คณะ ช คณะ ช คณะ และครุลอย ๒ ตัว เรียกว่า “อุปฐิตา”

ในการบัญญัติฉันทไทยนั้น ท่านกำหนดนำสูตรดังกล่าวมาเป็นสูตร โดยกำหนดนำมาเพียง ๒ บาท แล้วปรับปรุงให้เป็น ๔ วรรค เพราะมีบาทละ ๑๑ คำ จึงเรียกว่า “ฉันท ๑๑” แล้วเพิ่มสัมผัสเข้า คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ สัมผัสไปยังคำที่ ๓ ของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓, และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ สัมผัสไปยังคำที่พร้อมจะรับในบทที่จะแต่งต่อไป มีแผนผังและตัวอย่างดังนี้

แผนผัง

ตัวอย่าง

การงามคำรมัน	มุขยันประกอบกรรม
ใหญ่น้อยมิละท่า	บ มิตอดมิทิ้งวาง
หนักเบาธุรกิจ	นะประชิดมิเห็นห่าง
การชอบ บ มิหมาง	จะลูเสร็จเพราะการไต่
จังหวะ ทุกบาท :- ๒+๓	๓+๓

อุปฐิตาฉันทหนึ่งบทมี ๒ บาท บาทละ ๑๑ พยางค์ แบ่งเป็น ๒ วรรค วรรคแรก ๕ พยางค์ วรรคหลัง ๖ พยางค์ สัมผัสแบบกาพย์

ลักษณะครุ-ลหุ เหมือนกันทุกบาท คือ ครุ-ครุ-ลหุ-ลหุ-ครุ ลหุ-ลหุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ครุ

ตัวอย่างอุปฐิตาฉันท ๑๑

๑ เห็นเชิงพิเคราะห์ช่อง	ชนะคล้องประสพสม
พราหมณ์เวทะอุดม	ธก็ลอบแกลงการณ ฯ
๑ ให้วัลลภะชน	คมะดลประเทศฐาน
กราบทูลนฤบาล	อภิเษามครไกร ฯ
๑ แจงลักษณะสา	สนะว่ากระษัตริย์ใน
วัชชีบุระไก	วละหล้าตลอดกัน ฯ

ความตอนนี้กล่าวถึงวัสสการพราหมณ์เห็นว่าอุบายสัมฤทธิ์ผลแล้ว ก็ลอบส่งคนสนิทไปยังเมืองมคธ นำหนังสือขึ้นกราบทูลพระเจ้าอชาตศัตรูว่า บัดนี้คณะกษัตริย์ลิจฉวีแตกความสามัคคีกันแล้ว ขอเชิญกรีธาทัพไปโดยเร็ว

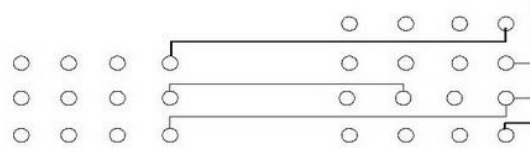
๔.๓.๑๕ กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘^{๑๗๘}

กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ นี้ในหนึ่งบท มี ๒ บาท บาทแรกมี ๓ วรรค บาทที่สอง มี ๔ วรรค วรรคหนึ่ง มี ๔ คำ รวมเป็น ๗ วรรค ในหนึ่งบท ถ้านับคำได้เป็น ๒๘ คำ ด้วยเหตุนี้ จึงเรียก กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ การสัมผัสนั้น มีหลักดังนี้ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๕ และวรรคที่ ๖ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ สัมผัสกับคำที่ ๒ ของวรรคที่ ๕ ส่วนการสัมผัสระหว่างบทนั้น คือ คำสุดท้ายของบทแรกไปสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ ในบทถัดไป และถ้าแต่งไปอีกก็บทก็ตาม ให้ถือหลักการสัมผัสอย่างนี้ไปจนจบเนื้อความตามต้องการ ดังแผนผังการสัมผัส ดังนี้

๓.๓ ภาพยี่สุรางคณางค์ ๒๘

ภาพยี่สุรางคณางค์ บทหนึ่ง มี ๗ วรรค ๆ ละ ๔ คำ จึงนิยมเรียกว่าภาพยี่ ๒๘ บังคับเฉพาะสัมผัส รับสัมผัสนอกบท ด้วยคำท้ายวรรคที่ ๓ วรรคแรกปล่อยว่างไว้ ขึ้นต้นด้วยวรรคที่ ๒ เฉพาะคำสุดท้ายของวรรคที่ ๗ ส่งสัมผัสไปยังคำที่พร้อมจะรับในบทที่จะแต่งต่อไป มีแผนผังและตัวอย่าง ดังนี้

แผนผัง

ตัวอย่าง

เหมือนนงสะอ้าง	สุรางคณางค์
บังคับแต่คำ	ทรวดทรงโล่ก็
หนักเบาจะมี	พอชำระจี้
	มิได้วักกัน
แต่อย่ามักง่าย	แต่งตามสบาย
สัมผัสต้องงาม	ต้องความผ่องพรรณ
อย่าให้แผกผัน	ต้องตามแผนม้วน
	จึงงามอุไร

จังหวะ ทุกวรรค :- ๒+๒

ตัวอย่างภาพยี่สุรางคณางค์ ๒๘

๑ บพิตร้อชา	ตะสัถตุรา
ชะรัฐฐะไกร	สัดบันสาสน์
พระราชหทัย	ธปรีดีใด
บเปรียบบปาน ฯ	
๑ พระเผยประกาศ	กะมุขอมายุ
บดีประธาน	ตระเตรียมสกล
พหลทหาร	สมรรถะชาญ
ประดังประดา ฯ	

ความตอนนีกล่าวถึงพระเจ้าอชาตศัตรูเมื่อทรงทราบข่าวที่วิสสการพราหมณ์ส่งมา ก็ตีพระทัยยิ่งนัก จึงรับสั่งอำมาตย์ให้เตรียมกองทัพและเสบียงให้พร้อม

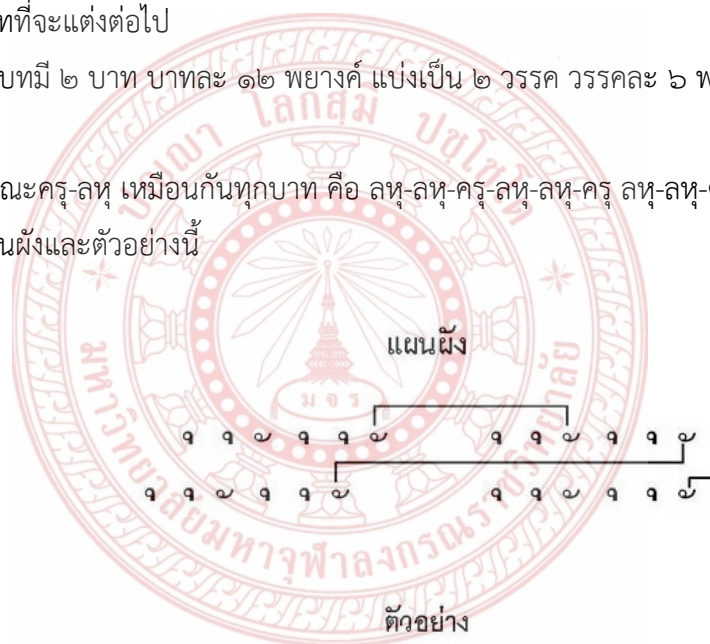
๔.๓.๑๖ โद्यกฉันท ๑๒^{๑๗๙}

“โद्यกฉันท” มีความหมายว่า ฉันทที่มีลีลาสจุโคบาลแห่งโคด้วยปฏัก เป็นชื่อที่เรียกตามแบบไทย แต่ในคัมภีร์รุตโตทัย ท่านเรียกว่า “โद्यกคาถา” เป็นชกตฉันท ๖ “โद्यกะ” แปลว่า “คาถาที่เบียดเบียนลักษณะของคาถาก่อน เพราะเป็น ส คณะทั้งหมด” มีสูตรว่า “อิห โद्यกมมพริเสหิ มิต” แปลว่า “คาถาที่นับเนื่องด้วย ส คณะ ๔ คณะ ชื่อว่า “โद्यกะ” ในชกตฉันทนี้

ในการบัญญัติฉันทไทยนั้น ท่านนำสูตรดังกล่าวมาเป็นสูตร โดยกำหนดนำมาเพียง ๒ บาท แล้วปรับปรุงให้เป็น ๔ วรรค มีบาทละ ๑๒ คำ เพราะมีบาทละ ๑๒ คำนั้น จึงเรียกว่า “ฉันท ๑๒” แล้วเพิ่มสัมผัสเข้า คือคำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ ส่งสัมผัสไปยังคำที่ ๓ ของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ ส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓, และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ ส่งสัมผัสไปยังคำที่

พร้อมจะรับในบทที่จะแต่งต่อไป
หนึ่งบทมี ๒ บาท บาทละ ๑๒ พยางค์ แบ่งเป็น ๒ วรรค วรรคละ ๖ พยางค์ ส่งสัมผัสแบบ
กาพย์

ลักษณะครุ-ลหุ เหมือนกันทุกบาท คือ ลหุ-ลหุ-ครุ-ลหุ-ลหุ-ครุ ลหุ-ลหุ-ครุ-ลหุ-ลหุ-ครุ
มีแผนผังและตัวอย่างนี้

บริหารธุรกิจ	มนะคิตสุกิจา
อติผลวิปากา	จิตะจงประลูหัง
บริจาศกัฏริณญ	พละหนนมนะขลัง
สุกัฎฐัง	จิตะตังมนะมี
จังหวะ ทุกบาท :- ๓+๓	๓+๓

ตัวอย่างไตรภูกฉันท ๑๒

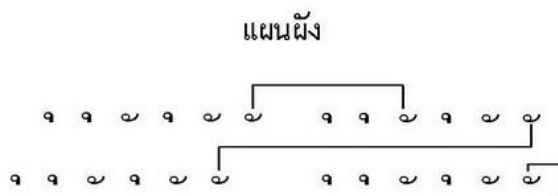
๑ ประลุฤกษ์มहुดี	ทินะอุตตะมะไกร
รณรงคะวิไช	ยะติถิสุภะยาม ๑
๑ ทิชะพฤตปิโร	หิตโกวิทะพราหมณ์
ก็ประกอบกิจจะตาม	นิติไสยะพิธิ ๑
๑ ทนุเพื้ออภิมง	คละสงเคราะห์ทวี
ศิริวิฆณณะกรี	ทะเผด็จดัษกร ๑
๑ บุรพณหะสมัย	ลูทุทัยระวิวร
นถนารถอดิศร	ธเสด็จสละสนาน ๑

ความตอนนีกล่าวถึงวัสสการพราหมณ์ประกอบพิธีตามลัทธิไสยศาสตร์ เพื่อความเป็นสิริมงคลในการทำศึกให้ได้ชัยชนะแก่ศัตรู ตามฤกษ์งามยามดี ครั้นรุ่งเช้าพระเจ้าอชาตศัตรูก็เสด็จสละสนาน แล้วทรงเครื่องทรงตามโบราณราชประเพณี เสร็จแล้วก็เคลื่อนทัพ

๔.๓.๑๗ กมลฉันท ๑๒^{๑๘๐}

“กมลฉันท” หรือ “กมลฉันท” เป็นชื่อที่เรียกตามแบบไทย แต่ในคัมภีร์วุตโตทัย ท่านเรียกว่า “กมลาคาถา” เป็นชกตฉันท ๑ “กมล” แปลว่า “คาถาที่งามเหมือนดอกบัว” เป็นคาถา ๔ บาท ๑ ละ ๑๒ คำ มีสูตรว่า “กมลาคาถา ญะยยา สยเสหิ โย เจ” แปลว่า “คาถาที่มี ส คณะ ย คณะ ส คณะ และ ย คณะ ชื่อว่า “กมลาคาถา” เป็นฉันทที่ใช้พรรณนาความโดยทั่วไป

ในการบัญญัติฉันทไทยนั้น ท่านนำสูตรดังกล่าวมาเป็นสูตร โดยกำหนดนำมาเพียง ๒ บาท แล้วปรับปรุงให้เป็น ๔ วรรค มีบาทละ ๑๒ คำ เพราะมีบาทละ ๑๒ คำนั้น จึงเรียกว่า “ฉันท ๑๒” เมื่อปรับปรุงแล้ว เพิ่มสัมผัสเข้า คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ สัมผัสไปยังคำที่ ๓ ของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓, และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ สัมผัสไปยังคำที่พร้อมจะรับในบทที่จะแต่งต่อไป มีแผนผังและตัวอย่าง ดังนี้

ตัวอย่าง

สุระเชชมเหศักดิ์	วรลักษณ์สุเชชา
อติสทิธิอาณา	สุหทัยจุโมตรี
สุนันสวิมลผ่อง	บ มีหมองฤดีมี
วรฤทธิเด่นศรี	ก็กมลมิเหิมหัน
จังหวะ ทุกบาท :- ๓+๓	๓+๓

ตัวอย่างกมลฉันท ๑๒

๑ อนุมคัศกริษา	พละคลาคะคล่าไป
ณระหว่างวนาลัย	ละเลาะทุ่งและนาเนิน ฯ
๑ อนุจรสิขรเขา	บถะเต้าวิถิเถิน
ระยะทางสีไกลเกิน	ก็คะค้อยกระไลคลา ฯ
๑ ผิวะกาละมชฌัน	ติกะอันระวิสา
หัตระร้อนและอ่อนกา	ยะสกนธ์พหลหาญ ฯ

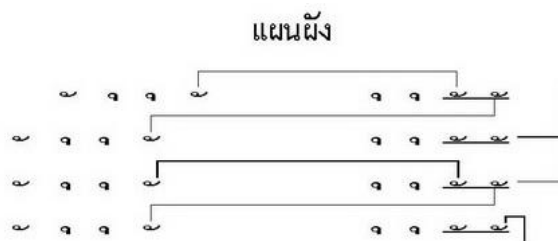
ความตอนนีกล่าถึงพระเจ้าอชาตศัตรูยกทัพบุกป่าฝาดง ขึ้นเขาหลงห้วย ท่ามกลางอากาศที่ร้อนระอุจนกระทั่งร่างกายของเหล่าทหารอ่อนล้า จึงหยุดตั้งทัพเพื่อเตรียมการเดินทัพเข้าเมืองเวสาลีต่อไป

๔.๓.๑๘ จิตรปทานันท์ ^{๑๘๑}

“จิตรปทานันท์” เป็นชื่อที่เรียกตามแบบไทย แต่ในคัมภีร์วุตโตทัย ท่านเรียกว่า “จิตรปทาคาถา” ท่านจัดเป็นอนุภูฏานันท์ “อนุภูฏาน” แปลว่า “ฉันทที่ห้ามความทรมากล่าวคือให้ความเพลิดเพลินดี” ฯ “จิตรปทา” แปลว่า “คาถาที่มีครุต่างจากกุมารลิตา” เป็นฉันทที่มี ๔ บาท รวม ๓๒ คำ มีสูตรว่า “จิตรปทา ยถิ ภา คา” แปลว่า “คาถาที่มี ภา คณะ ภา คณะ และ ครูลอย ๒ คำ ชื่อว่า “จิตรปทา”

ในการบัญญัติฉันทไทยนั้น ท่านนำเอาสูตรดังกล่าวมาเป็นสูตร โดยกำหนดนำมาทั้ง ๔ บาท แล้วปรับปรุงให้บทหนึ่งมี ๔ บาท ๆ ละ ๒ วรรค เพราะบาทหนึ่งมี ๘ คำ จึงเรียกว่า “ฉันท ๘” แล้วเพิ่มสัมผัสเข้า คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ สัมผัสไปยังคำที่ ๓ ของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ สัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๖, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๕ สัมผัสไปยังคำที่ ๓ ของวรรคที่ ๖, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๖

ส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๗, และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๘ ส่งสัมผัสไปยังคำที่พร้อมจะรับใน
บทที่จะแต่งต่อไป มีแผนผังและตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่าง

จิตรปทา	พจนานาม
ครองสุนิยม	สุวโรภา
ต้องคำริตรัง	อติทรงฐาน
หมายคุณมา	อติสุนทร
ตั้งมนะธม	อุทุมมเหตุ
ต้องตรีวิเศษ	สุนิยมพร
อย่าตรีเหตุ	ทุมเนศถอน
ต้องศรีบวร	วรโสภี
จังหวะ ทุกบาท :- ๒+๒	
๒+๒	

จิตรปทาฉันทหนึ่งบทมี ๔ บาท บาทละ ๘ พยางค์ แบ่งเป็น ๒ วรรค วรรคละ ๔ พยางค์
ส่งสัมผัสแบบกลอน

ลักษณะครุ-ลหุเหมือนกับทุกบาท คือ ครุ-ลหุ-ลหุ-ครุ ลหุ-ลหุ-ครุ-ครุ
ตัวอย่างจิตรปทาฉันท ๘

๑ นาคะระธา นิวิสาลี

เห็นรูปมี	พละมากมาย
ข้ามติระชล	ก็ลุพันหมาย
มุ่งจะทลาย	พระนครตน ฯ

๑ ต่างก็ตระหนก มนะอกเต้น

ตื่นบมิเว้น	ตละผู้คน
ทั่วบุระคา	มะจลาจล
เสียงอลวน	อลเวงไป ฯ

ความตอนนี้นักเล่าถึงชาวเมืองเวสาลี ยามเมื่อเห็นข้าศึกยกทัพกำลังพลมาประชิดเมืองต่างก็
ตื่นตระหนกตกใจ พวกหนึ่งหนีอลหม่าน จนเกิดความโกลาหล

๔.๓.๑๙ มาณวกฉันท ๘^{๑๘๒}

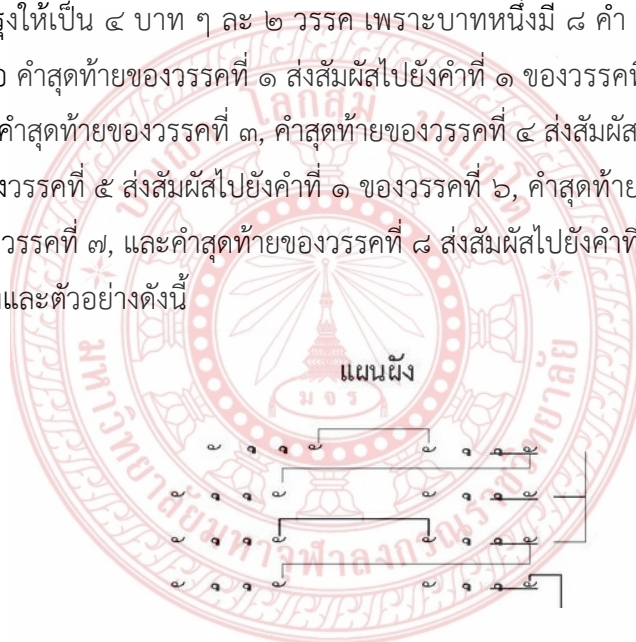
“มาณวกฉันท” เป็นชื่อที่เรียกตามแบบไทย แต่ในคัมภีร์วุตโตทัย ท่านเรียกว่า “มาณวกคาถา” ท่านเป็นอนุภุจฉันท ๖ “มาณวกะ” แปลว่า “คาถาที่มีคณะใหม่อุปมาเหมือนคนหนุ่ม” เป็นฉันทที่มี ๘ บาท ๆ ละ ๘ คำ รวม ๓๒ คำ มีสูตรว่า “ภา ตลคา มาณวก” แปลความว่า “คาถาที่ ต คณะ ลหุลอย และครุลอย ต่อจาก ภา คณะ ชื่อว่า “มาณวกะ”

มาณวกฉันท มีความหมายว่า “ประดุจเด็กหนุ่ม” ใช้แต่งบรรยายความที่รวดเร็ว

หนึ่งบทมี ๔ บาท บาทละ ๘ พยางค์ แบ่งเป็น ๒ วรรค วรรคละ ๔ คำ ส่งสัมผัสแบบกลอน

ลักษณะครุ-ลหุ เหมือนกันทุกบาท คือ ครุ-ลหุ-ลหุ-ครุ ครุ-ลหุ-ลหุ-ครุ

ในการบัญญัติฉันทไทยนั้น ท่านนำเอาสูตรดังกล่าวมาเป็นสูตร โดยกำหนดนำมาทั้ง ๔ บาท แล้วปรับปรุงให้เป็น ๔ บาท ๆ ละ ๒ วรรค เพราะบาทหนึ่งมี ๘ คำ จึงเรียกว่า “ฉันท ๘” แล้วเพิ่มสัมผัสเข้า คือ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๑ ส่งสัมผัสไปยังคำที่ ๑ ของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ ส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ ส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๖, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๕ ส่งสัมผัสไปยังคำที่ ๑ ของวรรคที่ ๖, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๖ ส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๗, และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๘ ส่งสัมผัสไปยังคำที่พร้อมจะรับในบทที่จะแต่งต่อไป มีแผนผังและตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่าง

ขอคำวิจิต	คิตตติสม
พอดุนิยม	เพิ่มสิริชัย
พจนัสสุรสิทธิ์	คิตตวิชัย
เลิศยศโต	เอกอุทวิ
ทวกระนั้น	หมั่นธุรการ
กิจสุสสาร	สมมนะติ
งามปิตุเรศ	เจตน์สิริศรี
ยกเหมาะเจาะมี	สมชติกรรม

จังหวะ ทุกบาท :- ๒+๒ ๒+๒

ตัวอย่างมาณวณันท์ ๘

๑ ล่วงณประมาณ	กาลอนุกรม
หนึ่งลุนิยม	ท่านทวิรงค์
เมื่ออนุสิริ	วิทยะยง
เชิณวระองค์	เอกะกุมาร ๖
๑ เรอจะตาม	พราหมณะไป
โดยเฉภาใน	ห้องรฐาน
จึงพดณิถาม	ความพิศดาร
ขอธประทาน	โทษะและไข ๖

ความตอนนีกล่าวถึงวัสสการพราหมณ์ออกอุบายเชิญราชกุมารองค์หนึ่งเข้าพบในห้องลับ
แห่งหนึ่ง แล้วสอบถามเรื่องราวทั่ว ๆ ไป ซึ่งไม่มีความสำคัญแต่อย่างใด

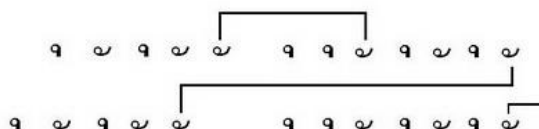
๔.๓.๒๐ วัณณณณณ ๑๒^{๑๘๓}

“วัณณณณณ” เป็นชื่อที่เรียกตามแบบไทย แต่ในคัมภีร์วุตโตทัย ท่านเรียกว่า “วัณณณ
คาถา” เป็นชคตณันท์ ๖ วัณณณณณ แปลว่า “คาถาที่มีเสียงไม่สม่ำเสมอเหมือนเสียงขลุ่ย ซึ่งมีเสียงสูง
และต่ำ” เป็นคาถา ๔ บาท ๆ ละ ๑๒ คำ มีสูตรว่า “วณนติ วัณณณณณ ชตา ชรา” แปลว่า “คาถาที่มี ช
คณะ ต คณะ ช คณะ และ ร คณะ” ชื่อว่า “วัณณณณณคาถา”

ในการบัญญัติฉันทไทยนั้น ท่านนำสูตรดังกล่าวมาเป็นสูตร โดยกำหนดนำมาเพียง ๒ บาท
แล้วปรับปรุงให้เป็น ๔ วรรค มีบาทละ ๑๒ คำ เพราะมีบาทละ ๑๒ คำนั้น จึงเรียกว่า “ฉันท ๑๒”
แล้วเพิ่มสัมผัสเข้า คือ คำที่สุดท้ายของวรรคที่ ๑ สัมผัสไปยังคำที่ ๓ ของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของ

วรรคที่ ๒ ส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓, และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ ส่งสัมผัสไปยังคำที่
พร้อมจะรับในบทที่จะแต่งต่อไป มีแผนผังและตัวอย่างดังนี้

แผนผัง

ตัวอย่าง

ประกอบสุภารหลัก	วรลักษณันะบุญสุศรี
สุทธานสุศีลศรี	ปริกรรมนำใจอุทัย
ประมาทจะหมองหม่น	นิรณัฐโรประไพ
ถนอมมนัสใส	ศุภณลนนต์สุภา
จังหวะ ทุกบาท :- ๒+๓	๓+๔

หนึ่งบทมี ๒ บาท บาทละ ๑๒ พยางค์ แบ่งเป็น ๒ วรรค วรรคแรก ๕ พยางค์ วรรคหลัง ๗
พยางค์ ส่งสัมผัสแบบกาพย์

ลักษณะครุ-ลหุ เหมือนกันทุกบาท คือ ลหุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ครุ ลหุ-ลหุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ลหุ-ครุ
ตัวอย่างวังสัจฉินท์ ๑๒

๑ ประชุมกระษัตริย์รา	ชะสภาสดับคณิง
คณณทุกข์ริง	อระฮัตต์ประวัติประวิง ฯ
๑ ประกอบระกำพา	หิระกายะน่าจะจริง
มิใช่จะแอบอิง	กละอำกระทำอุบาย ฯ
๑ และทุกพระองค์ใน	คณะไปณงนงาย
ก็เชื่อ ณ แยกคาย	คะรุวัสสการะพราหมณ์ ฯ

ความตอนนีกล่าวถึงกษัตริย์ลิจฉินผู้ครองกรุงเวสาลี แคว้นวัชชีได้ประชุมหารือกัน และ
สอบสวนวัสสการพราหมณ์ที่เดินทางมายังแคว้นของตน แต่พอพิจารณาเห็นร่างกายของพราหมณ์เฒ่า
ที่มีร่องรอยบาดแผลจากการถูกโบยและถูกโกนศีรษะด้วยแล้วก็เชื่อโดยสนิทไมเคิดระแวงแต่อย่างใดว่า
จะเป็นอุบาย

สรุปได้ว่า ชิต บุรทัต ได้ประพันธ์บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์นี้ โดยใช้ฉันท ๑๘ ชนิด และกาพย์ ๒ ชนิดคำประพันธ์ รวมเรียกว่า คำฉันท์ รวมฉันทที่ใช้ในการประพันธ์ทั้งสิ้น ๒๐ ชนิด จึงนับว่าสามัคคีเภทคำฉันท์เป็นวรรณคดีคำฉันท์เล่มหนึ่งที่อนุชนรุ่นหลังยกย่องและได้นำมาเป็น ต้นแบบในการศึกษาเรียนรู้กฎระเบียบทางภาษาในการแต่งคำฉันท์เรื่อยมา

อนึ่ง ฉันทที่ใช้ในการประพันธ์สามัคคีเภทคำฉันท์ประกอบด้วย กมลฉันท, กาพย์ฉันท, จิตรปทาฉันท, โตฎกฉันท, ฤชงคประยาตฉันท, มาณวกฉันท, มาลินีฉันท, วสันตติลกฉันท, วังส์ฉันท, วิชชุมมาลาฉันท, สัททูลวิกิภิตฉันท, สัทธราฉันท, สาลินีฉันท, กาพย์สุรางคนางค์, อินทร วิเชียรฉันท, อินทรวงศ์ฉันท, อธิสังข์ฉันท, อุปชาติฉันท, อุปฐิตาฉันท และอุเปนทรวิเชียรฉันท

๔.๔ การสังเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคี เภทคำฉันท์มาประยุกต์ใช้กับสังคมไทย

บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ถือได้ว่าเป็นวรรณคดีคำฉันท์ที่มีคุณค่าอย่างมาก เป นผลงานการสร้างสรรค์จากปัญญามนุษย์ที่เกิดจากการเรียนรู้และพัฒนาออกมาเป็นวรรณคดีคำฉันท์ เนื่องจากมนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีสมองและภูมิปัญญาที่สามารถสร้างสรรค์งานศิลปะได้หลากหลาย แขนง เพื่อสนองความต้องการทางด้านจิตใจของตนเองและผู้อื่น

วรรณคดีคำฉันท์ที่ชิต บุรทัต สร้างสรรค์ขึ้นก็เป็นศิลปะอีกแขนงหนึ่งจากศิลปะหลาย ๆ แขนง ศิลปะเหล่านี้มีส่วนช่วยเติมเต็มด้านจิตใจให้แก่ผู้อ่าน ใหมมีโอกาสสัมผัสผัสสะและอารมณ์ หลากหลายที่ผู้ประพันธ์จำลองมาจากชีวิตจริงหรือจินตนาการ ถึงแม้จะมีการตัดต่อแต่งเติมมากบาง น้อยบางก็ตาม ก็ยังก่อให้เกิดอิทธิพลต่อผู้อ่านในหลาย ๆ ด้านอีกด้วย

ดังนั้น ในที่นี้ ผู้วิจัยจะได้สังเคราะห์สาระสำคัญของวรรณคดีคำฉันท์เรื่องสามัคคีเภทคำ ฉันท์ว่ามีอิทธิพลต่อสังคมไทยอย่างไร ทั้งนี้ จะอธิบายควบคู่กับหลักพุทธธรรมสำคัญที่ปรากฏใน วรรณคดีคำฉันท์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ โดยจำแนกการประยุกต์ใช้ออกเป็น ๒ ระดับคือ

๔.๔.๑ การประยุกต์ใช้กับบุคคล

๔.๔.๒ การประยุกต์ใช้กับสังคม

๔.๔.๑ การประยุกต์ใช้กับบุคคล

ผลผลิตประการหนึ่งที่ไดจากการศึกษางานวรรณกรรมหรือวรรณคดี ก็คือ การได้ศึกษา หรือสัมผัสเรื่องราวและประสบการณ์ต่าง ๆ ผ่านบทกวี เป็นต้นว่า สภาพสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ และค่านิยมต่างๆ ประวัติศาสตร์ พงศาวดาร ตำนาน นิทาน เรื่องราวพื้นเมืองต่าง ๆ ภาษาซึ่งจะทำให้ ผู้อ่านมีความรู้ด้านความหมายของคำ การใช้ภาษาในบทกวี แบบแผนและลักษณะของฉันทลักษณ์แต่ ละประเภท คุณค่าทางอารมณ์ซึ่งทำให้ผู้อ่านได้รับรสสุนทรียภาพของวรรณคดี ช่วยจรรโลงจิตใจ ทำ

ให้มนุษย์เห็นตัวอย่างของความทุกข์ ความสุข และปัญหาชีวิตต่าง ๆ ทำให้ผู้อ่านมองชีวิตด้วยความเข้าใจมากขึ้น

นอกจากนี้ ผลงานวรรณกรรมหรือวรรณคดียังเป็นผลงานที่ทรงคุณค่าและเป็นแบบอย่างที่ดีในการประพันธ์สำหรับนักเขียนรุ่นต่อ ๆ มาจนถึงปัจจุบัน อีกทั้งยังมีอิทธิพลต่อวิธีคิดและวิธีการดำเนินชีวิตของนักอ่านซึ่งปรารถนาจะเลือกเส้นทางสายนักประพันธ์อีกด้วย เช่น รูปแบบและวิธีการเลือกฉันทลักษณ์ในการประพันธ์วรรณคดีคำฉันท์ เป็นต้น ดังนั้น วรรณคดีคำฉันท์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์จึงมีอิทธิพลอย่างมากต่อผู้อ่านและนักประพันธ์ในยุคต่อมาในด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๔.๔.๑.๑ ปลุกฝังทัศนคติที่ดีเกี่ยวกับการศึกษาส่งเสริมการเรียนรู้และฝึกทักษะทางด้านภาษา

บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ของชิต บุรทัต ถือได้ว่าเป็นแบบอย่างที่ดีของการประพันธ์บทกวีทั้งในด้านการเลือกฉันทลักษณ์ที่เหมาะสมกับเนื้อหาของเรื่องในแต่ละตอน ทั้งในด้านลักษณะและกฎเกณฑ์ในการแต่งบทประพันธ์ของฉันทลักษณ์แต่ละประเภท ทั้งในด้านวิธีการใช้ภาษาบาลีสันสกฤตในบทประพันธ์ ทั้งในด้านวิธีคิดวางโครงเรื่องในการแต่งบทกวีนิพนธ์เรื่องนี้ ทำให้ผู้อ่านรับเอาแนวคิดเกี่ยวกับความสำคัญของการประพันธ์บทกวีประเภทคำฉันท์เข้ามาโดยไม่รู้ตัว เป็นการเปิดโลกการศึกษาด้านการประพันธ์ฉันทลักษณ์ผ่านบทกวีนิพนธ์ ดังตัวอย่างบทกวีนิพนธ์ต่อไปนี้

- ๑ พร้อมเบญจางคประดิษฐ์สุทธิตุขภูมิ
กายจิตรวิจิตร ทวาร ฯ
- ๑ กราบไหว้คุณพระสุคตอนาวรรณญาณ
ยอดศาสดาจารย์ มุนี ฯ
- ๑ อีกคุณสุนทรธรรมะคัมภีรวิธี
พุทธพจน์ประชุมตรี ปิฎก ฯ
- ๑ ทั้งคุณสงฆะพิสุทธิสาสนะดิลก
สัมพุทธสาวก นิกร ฯ

สัททลวิกิพิตฉันท ๑๙

จากบทกวีนิพนธ์ข้างต้น จะเห็นได้ว่า ชิต บุรทัต ใช้ภาษาบาลีสันสกฤตในการประพันธ์ฉันทลักษณ์ได้อย่างประณีต สละสลวย สวยงามทั้งในด้านความหมายและภาษาวิ ทั้งยังมีการปลุกฝังทัศนคติที่ดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นที่มาของการยืมภาษาบาลีสันสกฤตมาใช้ในบทกวี โดยการแสดงออกถึงความเคารพนบถต่อพระรัตนตรัย เป็นการแสดงออกถึงการมีสัมมาคารวะต่อสิ่งเคารพสูงสุดในพระพุทธศาสนา ด้วยการเลือกใช้คำและภาษาที่สวยงามบ่งบอกให้เห็นถึงวิธีการคิดที่มีความประณีตและละเอียดละออก่อให้เกิดความซาบซึ้งและสร้างบรรยากาศเริ่มต้นแห่งบทกวีนิพนธ์อย่างมีความขลังและศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนี้ ยังเป็นการส่งเสริมให้ผู้อ่านได้เรียนรู้ลักษณะและประเภทของคำ

ประพันธ์ทั้งครูและลูก รวมถึงส่งเสริมให้เรียนรู้การวางโครงเรื่องว่าต้องใช้ฉันทลักษณ์ประเภทไหนในการอารัมภบทเพื่อเป็นการไหว้ครู

เพราะฉะนั้น บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ จึงเป็นการปลูกฝังทัศนคติที่ดีในการส่งเสริมการเรียนรู้ด้านภาษา ด้านลักษณะ กฎเกณฑ์ และรูปแบบของการประพันธ์ฉันทลักษณ์ ซึ่งช่วยให้มีโอกาสฝึกทักษะด้านภาษา และรู้จักคุณค่าของการใช้ภาษา เพราะบทกวีได้ถ่ายทอดความคิดเป็นการใช้ภาษาเพื่อการสื่อสาร เพื่อรสชาติทางภาษา เพื่อจูงใจ เพื่อความตึงใจ และเพื่อความประทับใจ ทำให้ผู้อ่านสามารถสังเกต จดจำ นำไปใช้ ก่อให้เกิดการใช้ภาษาที่ดี เพราะได้เห็นแบบอย่างที่ดีในการใช้คำ การใช้ประโยค การใช้โวหาร

๔.๔.๑.๒ มีอิทธิพลต่อแนวคิดและวิถีชีวิตของผู้อ่าน

บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ เป็นวรรณคดีคำฉันท์ที่มีรูปแบบเฉพาะตัว เนื่องจากชิต บุรทัต ใช้ฉันทลักษณ์มากมายหลายประเภทเป็นเค้าโครงในการประพันธ์ทั้งเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบ ซึ่งต่อมากลางประพันธ์ในลักษณะนี้ได้สร้างแรงบันดาลใจให้กับผู้อ่านบางคนได้ ทำให้ผู้อ่านเปลี่ยนแนวความคิดหรือเปลี่ยนชีวิตของตนเองได้ ทั้งนี้ก็เพราะว่าบทกวีนิพนธ์นี้สามารถสร้างอารมณ์รวม สรางจินตนาการ สร้างสะท้อนใจสะท้อนอารมณ์ ทั้งอารมณ์รัก โกรธ แค้น สงสาร และสมใจ ประหนึ่งว่าผู้อ่านได้แทรกตัวเองไปกับเรื่องราวที่ชิต บุรทัตนำเสนอ ขณะเดียวกัน บทกวีนิพนธ์นี้ก็มีทรงอิทธิพลส่งผลให้นักอ่านหรือนักเขียนบางคนเกิดแรงบันดาลใจ ที่จะ “สร้างผลงานบทกวีนิพนธ์ของตนเองขึ้นมาบ้าง” ทั้งนี้ก็เขียนรุ่นต่อ ๆ มา ได้ใช้บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ โดยเฉพาะแนวคิดในการประพันธ์ เนื้อหา และรูปแบบ ไปเป็นแนวทางหรือใช้เป็นวัตถุดิบเพื่อสร้างผลงานบทกวีนิพนธ์ของตนเอง ดังนั้น บทกวีนิพนธ์จึงมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์ผลงานการประพันธ์บทกวีนิพนธ์ของผู้อ่านที่ประสงค์จะเริ่มต้นเขียนงานประพันธ์ในลักษณะของวรรณคดีคำฉันท์

๔.๔.๒ การประยุกต์ใช้กับสังคม

วรรณกรรมหรือวรรณคดีทุกประเภท จะทำหน้าที่สืบทอดวัฒนธรรมของชาติจากรุ่นสู่รุ่น เป็นสายใยที่แสดงให้เห็นความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของคนในชาติ เนื่องจากในวรรณกรรมหรือวรรณคดีมักจะแสดงให้เห็นถึงคตินิยมของในแต่ละยุคสมัยเอาไว้ด้วย เป็นต้นว่า วรรณกรรมสมัยสุโขทัย มักแสดงให้เห็นคตินิยมที่ว่าคนไทยสมัยสุโขทัยนิยมการทำบุญ การให้ทาน การสาปแช่งคนชั่ว ดังนี้ หรือวรรณกรรมหรือวรรณคดีของชาติก็จะแสดงให้เห็นถึงประเพณีนิยม คติในการดำเนินชีวิต การใช้ถ้อยคำภาษา วิถีชีวิตประจำวัน แนวทางการแก้ปัญหาสังคม อาหารการกิน ที่อยู่อาศัย เสื้อผ้า เป็นต้น หรือวรรณกรรมเรื่องอิเหนาซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ จะช่วยให้ทราบถึงพระราชพิธีต่าง ๆ เช่น พระราชพิธีโสกันต์ เป็นต้น หรือเรื่องขุนช้างขุนแผน ก็แสดงให้เห็นถึงประเพณีการเกิด การโกนจุก การบวช การแต่งงาน การเผาศพ เป็นต้น

ทั้งนี้เพื่อให้อนุชนหลังได้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนในแต่ละยุคสมัย ทำให้เกิดความเข้าใจอันดีต่อกัน

อนึ่ง วรรณกรรมหรือวรรณคดีประเภทต่าง ๆ ยังมีคุณค่าทางวัฒนธรรมที่เป็นสากลคือมีอุดมคติเป็นกลาง เป็นที่ยึดถือของทุกสังคมได้ และสามารถกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมยังคงดำรงอยู่ได้เพราะมีการบันทึกไว้ในรูปของวรรณกรรมนั่นเอง นอกจากนี้ แนวทางในการศึกษาได้รับการยอมรับมาโดยตลอดคือการศึกษาภาพสะท้อนทางสังคมจากการศึกษาวรรณกรรมหรือวรรณคดี กล่าวคือวรรณกรรมหรือวรรณคดีเป็นประดุกกระเจงกาทที่สะท้อนให้เห็นภาพต่าง ๆ ของความเป็นไปในสังคม เนื่องจากวรรณกรรมหรือวรรณคดีที่ดีจะต้องส่งผลหรือมีอิทธิพลต่อสังคมไม่มากนักน้อย ไม่ว่าจะเป็นภาพสะท้อนทางความรู้สึกนึกคิด ทางอารมณ์ ปรัชญา สภาสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ตลอดจนเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างน่าสนใจ ฉะนั้น วรรณกรรมหรือวรรณคดีประเภทต่าง ๆ ย่อมกล่าวถึงความดี ความชั่ว อุดมคติ ความริษยาอาฆาต เป็นต้นด้วยกันทั้งนั้น

ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมหรือวรรณคดีกับสังคม

เมื่อวรรณกรรมหรือวรรณคดีมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงเกี่ยวข้องกับสังคม เป็นภาพสะท้อนสังคมและประสบการณ์ชีวิตในแต่ละยุคสมัย วรรณกรรมหรือวรรณคดีจึงมีความสัมพันธ์กับสังคมใน ๓ ลักษณะ คือ ด้านรูปธรรมและนามธรรม ด้านสังคมมีอิทธิพลต่อนักเขียน ด้านนักเขียนมีอิทธิพลต่อสังคม

ก) ด้านรูปธรรมและนามธรรม

บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ มีความสัมพันธ์กับสังคมในด้านรูปธรรม กล่าวคือบทกวีนิพนธ์ได้แสดงให้เห็นถึงเหตุการณ์ทั่วไปที่เกิดขึ้นในสังคมในยุคสมัยพุทธกาล สอดคล้องนามธรรมนั้นมีความสัมพันธ์กันในด้านคานิยมของคนในสังคมตลอดจนความรู้สึกนึกคิดของผู้ประพันธ์เองที่มีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการแสดงออกทางความเชื่อและความรู้สึกที่มนุษย์มีต่อสังคม

นอกจากนี้ บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ของ ชิต บุรทัต ได้รับการบรรจุเป็นแบบเรียนวรรณคดีไทยชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โดยกระทรวงศึกษาธิการ โดยใช้ชื่อว่า “แบบเรียนวรรณคดีไทยชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ เรื่องสามัคคีเภท คำฉันท์”^{๑๘๔} ซึ่งคำว่า “สามัคคี” จะเขียนแยกจาก “คำฉันท์” และยังเป็นหลักสูตรการเรียนการสอนในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายอยู่ในปัจจุบันนี้ (พ.ศ.๒๕๕๖) โดยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานได้บรรจุบทกวีนิพนธ์นี้ไว้ในหลักสูตรภาษาไทยในชื่อว่า “สามัคคีเภทคำฉันท์” หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐานภาษาไทย

^{๑๘๔} กระทรวงศึกษาธิการ, แบบเรียนวรรณคดีไทยชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ เรื่องสามัคคีเภท คำฉันท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๙. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.๒๕๒๑

วรรณคดีวิจักษ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖”^{๑๔๔} ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนได้ใช้ทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ ๒๑ ด้านการคิดวิเคราะห์ เพื่อถอดความวรรณคดีคำฉันท์ประการหนึ่ง เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ลักษณะคำประพันธ์ฉันทลักษณ์แต่ละประเภทประการหนึ่ง เพื่ออนุรักษ์ภาษาไทยประการหนึ่ง และเพื่อเผยแพร่หลักธรรมที่ปรากฏในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ให้แพร่หลายประการหนึ่ง เพื่อสะท้อนให้เห็นประโยชน์ของความสามัคคีและโทษของการแตกความสามัคคี ซึ่งท้ายที่สุดจะส่งผลให้สังคมส่วนรวมมีความเสียหายอย่างใหญ่หลวงประการหนึ่ง และเพื่อสะท้อนให้เห็นภาพของการปกครองที่แตกต่างกันอันส่งผลให้ชีวิต วิถีชีวิต แนวความคิดของคนในบ้านเมืองก็ย่อมแตกต่างกันไปด้วย ดังตัวอย่างเช่น **สะท้อนภาพระบอบการปกครองในสมัยพุทธกาล**

๑ อปรีหานิยะธรรมธารัง	ทั้งนั้นมันคง
มิโกรธมิกร้าวร้าวฉาน ฯ	
๑ เพื่อธรรมดำเนินเจริญการณ	ใช้เหตุแห่งหา
เจ็ดข้อจะคัดจัดไซ ฯ	
๑ หนึ่ง. เมื่อมีราชกิจใด	ปฤชากันไป
บววยบหน่ายชุมชุม ฯ	
๑ สอง. ย่อมพร้อมเลิกพร้อมประชุม	พร้อมพรักพรรคคุม
ประกอบณกิจควรทำ ฯ	
๑ สาม. นั้นถือนั่นในสัณ	มะจารีตจำ
ประพดมีตัดดัดแปลง ฯ	
๑ สี่. ใครเปนใหญ่ชี้แจง	โอวาทศาสน์แสดง
ก็ย่อมและน้อมบูชา ฯ	
๑ ห้า. นั้นอันบุตรีภริยา	ผู้อื่นก็หา
ประทุษฐ์กระทำข่มเหง ฯ	
๑ หก. ที่เจตียชนเกรง	เคารพยำเียง
ก็เส้นก็บวงสรวงพลี ฯ	
๑ เจ็ด. พระอรหันต์อันมี	โนรฐัฐวชิ
ก็คุ้มก็ครองป้องกัน ฯ	

^{๑๔๕} สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. “สามัคคีเภทคำฉันท์” หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐานภาษาไทยวรรณคดีวิจักษ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ บทที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว, ๒๕๕๗. หน้า ๑๐๓ - ๑๒๕.

๑ พร้อมสรรพสัพพัตถิณจินันดร สามัคศีธรรม
ณหมู่กระษัตริย์ลิจฉวี ฯ

กาพย์ฉบับ ๑๖ (น.๑๐ - ๑๑)

ความตอนนี ชิต บุรทัต ได้สะท้อนภาพการปกครองบ้านเมืองของกษัตริย์ลิจฉวี เมืองเวสาลี แคว้นวัชชีที่ใช้หลักสามัคคีธรรมในการปกครอง โดยมีหลักธรรมสำคัญคือ อปรีหานิยธรรม มีความหมายว่า ธรรมที่ทำให้ไม่มีความเสื่อม มีแต่ความเจริญฝ่ายเดียว เป็นหลักธรรมที่ก่อให้เกิดความรักสามัคคีในหมู่คณะ ทำให้หมู่คณะและบ้านเมืองมีความเจริญรุ่งเรือง มี ๗ ประการ คือ ๑) หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ ๒) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ ๓) ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ (อันขัดต่อหลักการเดิม) ไม่ลบล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ (ตามหลักการเดิม) ถือปฏิบัติมั่นตามวัชชีธรรม (หลักการ) ตามที่วางไว้เดิม ๔) ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง ๕) บรรดากุลสตรีกุลกุมารีทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหง หรืออุดคร่าขึ้นใจ ๖) เคารพสักการะบูชาเจดีย์ (ปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ ตลอดถึงอนุสาวรีย์ต่างๆ) ของวัชชี (ประจำชาติ) ทั้งภายในและภายนอก ไม่ปล่อยให้ธรรมิกพลที่เคยให้เคยทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป ๗) จัดให้ความอารักขา คุ่มครอง ป้องกันอันชอบธรรม แก่พระอรหันต์ทั้งหลาย (ในที่นี้กินความกว้าง หมายถึงบรรพชิตผู้ดำรงธรรมเป็นหลักใจของประชาชนทั่วไป) ตั้งใจว่า ขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมิได้มา พึงมาสู่แคว้นแคว้น ที่มาแล้วพึงอยู่ในแคว้นแคว้นโดยผาสุก ดังนั้น อปรีหานิยธรรมจึงเป็นหลักธรรมที่ผูกใจของชาวเมืองเวสาลีให้รักใคร่สมัครสมานสามัคคี มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน

ข) ด้านสังคมมีอิทธิพลต่อนักเขียน

เนื่องจากผู้ประพันธ์ทุกคนเป็นสมาชิกของสังคม ดังนั้น จึงเป็นเรื่องปกติสำหรับผู้ประพันธ์ ทั้งวรรณกรรมหรือวรรณคดีหรือบทกวีนิพนธ์ที่ย่อมจะได้ซึมซับและได้รับอิทธิพลด้านการประพันธ์จากสังคมทั้งทางด้านวรรณกรรม ด้านขนบประเพณี ด้านการศาสนา ด้านปรัชญา ด้านการเมือง แม้กระทั่งด้านเศรษฐกิจซึ่งเป็นสิ่งกำหนดทิศทางและแนวโน้มของวรรณกรรม วรรณคดี และบทกวีนิพนธ์

ชิต บุรทัตก็เช่นกัน ได้รับแรงบันดาลใจของการแต่งสามัคคีเภทคำฉันท์มาจากการที่ตนได้อ่านพระราชนิพนธ์คำนำในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในอิสรภาพคำฉันท์ บทประพันธ์ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ์) เมื่อครั้งบรรดาศักดิ์เป็นหลวงสารประเสริฐ ในตอนท้ายของพระราชนิพนธ์คำนำ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระราชวโรกาสแก่ผู้สนใจในทางการประพันธ์ร้อยกรอง แต่งหนังสือขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย เพื่อให้พระองค์ทรงตรวจแก้ไขแนะเพื่อประโยชน์แก่การประพันธ์กวีนิพนธ์ของไทยต่อไป ดังความว่า

“อนึ่ง ข้าพเจ้าขอถือเอาโอกาสอันนี้เพื่อแสดงว่า ถ้าแม่ผู้ใดริเริ่มจะนิพนธ์โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน มีความปรารถนาจะให้ข้าพเจ้าตรวจและแนะบ้าง อย่างที่ข้าพเจ้าช่วยหลวงสารประเสริฐมานี้

แล้ว ถึงแม้ว่าจะไม่ได้เป็นผู้ที่คุ้นเคยกับข้าพเจ้าแล้วแต่ก่อนก็ตาม ข้าพเจ้าก็ยินดีช่วยตรวจ และแสดงความเห็นเท่าที่ข้าพเจ้าสามารถจะทำได้ เพื่อช่วยอนุเคราะห์ผู้ที่มีความพอใจในทางจิตกวีนิพนธ์และเพื่อประโยชน์แก่วิชากรของไทยเรานั้นด้วย”^{๑๘๖}

นอกจากนี้อิทธิพลด้านศาสนาก็ส่งผลให้ชิต บุรทัตได้นำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาสอดแทรกไว้ในบทกวีนิพนธ์เรื่องนี้เช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นหลักธรรมเรื่องอปริหานิยธรรม หรือบทไหว้ครูที่ชิต บุรทัตน้อมนมัสการพระรัตนตรัยด้วยชั้นเชิงลีลาภาษากรวยอย่างสละสลวยสวยงาม ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ พร้อมเบญจางคประดิษฐ์สฤษดิ์ดุขัญ

กายจิตรวิจิตร

ทวาร ฯ

๑ กราบไหว้คุณพระสุคตอนาวรรณญาณ

ยอดศาสตราจารย์

มุนี ฯ

๑ อีกคุณสุนทรธรรมะคัมภีร์วิธี

พุทธพจน์ประชุมตรี

ปิฎก ฯ

๑ ทั้งคุณสงฆะพิสุทธิตาสณะดิลก

สัมพุทธสาวก

นิกร ฯ

สัททวิภินันท์ ๑๙

ความตอนนี ชิต บุรทัตน้อมนมัสการพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ด้วยชั้นเชิงลีลาภาษากรวย มีความสละสลวยทางภาษากรวยยิ่งนัก รวมไปถึงถึงลักษณะการใช้คำในฉันทลักษณ์ที่ส่วนใหญ่เป็นคำในภาษาบาลีสันสกฤตแทบทั้งสิ้น ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากการที่ชิต บุรทัต ได้บวชเป็นสามเณรในพระพุทธศาสนาในสมัยที่เป็นเด็ก และมีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนกับพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราวุธวัฒน สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส นอกจากนี้ยังได้ศึกษาความรู้จากนายชู ผู้เป็นบิดาด้วย ทำให้ชิต บุรทัต มีความเชี่ยวชาญด้านภาษาบาลีสันสกฤตและภาษาไทยมาก

ค) ด้านผู้ประพันธ์มีอิทธิพลต่อสังคม

บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ของ ชิต บุรทัต มีอิทธิพลต่อสังคมในลักษณะที่เป็นสิ่งกระตุ้นเตือนสติ เป็นคติสอนใจให้คนในสังคมได้เห็นโทษของการแตกความสามัคคี และเห็นประโยชน์ของการรู้จักสามัคคี รวมไปถึงการโน้มน้าวให้สังคมได้มองเห็นความสำคัญการใช้ปัญญาไตร่ตรองพิจารณาอย่างมีเหตุผล สอนให้อย่าไว้วางใจคน อย่าวางใจคน จะจนใจเอง เหมือนกับที่กษัตริย์ลิจฉวีไว้นื้อเชื่อใจวัสสการพราหมณ์จนทำให้ต้องเสียเมืองแก่พระเจ้าอชาตศัตรู ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ ลำดับนั้นวัสสการพราหมณ์ เล่าอุบายงาม	ธกัศุขะตาม ฉนงำ ฯ
๑ ปวงโอรสลิขิตดำ คัญประจักษ์	วิหะวิรุณะและสำ ธเสกสัน ฯ
๑ ไปเหลือเลยสักพระองค์อัน ขาดสมรรถพันธ์	มิละปิยะสหพันธ์ ก็อาตุร ฯ
๑ ต่างองค์นำความมิงมทูล แห่ง ธ โดยมูล	พระชนกะอดิสุริย์ ปวัตต์ความ ฯ
๑ แตร้าวร้าวร้ายก็ป้ายปาม ทีละน้อยตาม	ลูระบิตระลาม ณเหตุผล ฯ
๑ ที่เชื้อฟงพจน์อรุสตน สืบจะหมองมล	นฤวิเคราะห์เสาะสน เพราะฉันใด ฯ
๑ แลทั้งท่านวัสสการใน เสริมเสมอไป	ขณะยลจะเหมาะไหน สดวกตาย ฯ
๑ หลายอย่างต่างกลชวนชวาย วิญจโนบาย	ระบิละยุปริยาย บเว้นครา ฯ
๑ ครั้นล่วงสามปีประมาณมา ลิขิตวิรา	คณชัตติยะประดา ชะทั้งหลาย ฯ
๑ สามัคคีธัมมะทำลาย สรรพะเสื่อมหาย	มิตระภินะกระจ่าย ก็เปนไป ฯ
๑ ต่างองค์ทรงแคลงระแวงใน ผู้พิโรธใจ	พระหฤทยะนิสัย ระวังกัน ฯ
	สัทธานันท์ ๒๑

ชิต บุรทัต จึงเป็นผู้มีทั้งพรสวรรค์และพรแสวงในการสร้างสรรค์ผลงานที่สามารถโน้มน้าวจิตใจของผู้อ่านให้มองเห็นสาระสำคัญที่สอดแทรกอยู่ในบทกวีนิพนธ์และยังเป็นผู้มีวิธีการคิดและทัศนคติที่กว้างไกล เข้าใจโลกและมองเห็นภาพความเป็นจริงได้ลึกซึ้งกว่าคนทั่วไป เพราะได้กลั่นกรองจนกระทั่งเหลือเพียงแก่นแท้ของความเปนจริงเท่านั้น ด้วยเหตุนี้บทกวีนิพนธ์ของชิต บุรทัตจึงเป็นอมตะ จนกระทั่งถึงยุคปัจจุบัน

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาเชิงวิเคราะห์คุณค่าวรรณกรรมและหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ โดยมีวัตถุประสงค์ของการศึกษาเพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ เพื่อศึกษาค้นคว้าทฤษฎีการวิจารณ์ร้อยกรองร่วมสมัย เพื่อวิเคราะห์คุณค่าวรรณกรรมและหลักพุทธธรรมจากบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ตามแนวทฤษฎีการวิจารณ์ร้อยกรองร่วมสมัย และเพื่อสังเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์มาประยุกต์ใช้กับสังคมไทยในปัจจุบัน ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิจัยเอกสารและนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลของการศึกษาพบว่า

๑) บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ มีเค้าโครงเรื่องมาจากชาดกในมหาปรินิพพานสูตร พระไตรปิฎก และอรรถกถาสุมังคลวิลาสินี ที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ โดยในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ได้มีวิกฤตการณ์ทั้งภายในและภายนอกประเทศ เช่น สงครามโลกครั้งที่ ๑ และกบฏ ร.ศ. ๑๓๐ ทำให้เกิดความตื่นตัวทางความคิด มีความเห็นเกี่ยวกับการดำเนินการบ้านเมืองแตกต่างกันเป็นหลายฝ่าย ทำให้ส่งผลกระทบต่อความไม่มั่นคงของบ้านเมือง ดังนั้น นายชิต บุรทัต จึงได้แต่งเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๕๗ เพื่อมุ่งชี้ความสำคัญของการรวมกันเป็นหมู่คณะและความสามัคคีปรองดองสมานฉันท์เพื่อรักษาบ้านเมือง โดยในบทกวีนิพนธ์โดยใช้ฉันทลักษณ์ทั้งหมด ๒๐ ประเภท เป็นวรรณคดีคำฉันท์ทั้งเรื่อง

๒) ทฤษฎีการวิจารณ์วรรณคดีมีมากมายหลายแนว เช่น การวิจารณ์วรรณคดีร้อยกรองร่วมสมัย การวิจารณ์วรรณคดีแนวภาษาศาสตร์ การวิจารณ์วรรณคดีแนวจิตวิทยา การวิจารณ์วรรณคดีแนวสังคมวิทยา การวิจารณ์วรรณคดีแนวสุนทรียศาสตร์ การวิจารณ์วรรณคดีแนวปรัชญา เป็นต้น การจะเลือกใช้ทฤษฎีแนวใดแนวหนึ่งมาเป็นแนวทางหรือเป็นพื้นฐานแห่งการวิเคราะห์บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ย่อมขึ้นอยู่กับเนื้อหาของบทกวีนิพนธ์ด้วย ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้ทฤษฎีการวิจารณ์วรรณคดีแบบผสมผสาน กล่าวคือใช้ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบและลักษณะเนื้อหาของบทกวีมาเป็นแนวทางในการวิจารณ์อย่างเป็นเหตุเป็นผล มีกระบวนการ มีขั้นตอนที่จะทำการวิจารณ์อย่างเป็นระบบระเบียบ และทำให้สามารถการเข้าถึงเนื้อหา จุดประสงค์ ความคิดจินตนาการของผู้ประพันธ์ และนำสิ่งที่ได้ศึกษามาอธิบายในแง่มุมต่างๆ ตามลักษณะของวรรณคดี ทำให้เกิดสำนึกตระหนักในคุณค่าแห่งวรรณคดีอย่างซาบซึ้ง

ทฤษฎีการวิจารณ์บทร้อยกรองร่วมสมัย ควรพิจารณาองค์ประกอบด้านเนื้อหาและแนวคิด องค์ประกอบด้านรูปแบบของร้อยกรอง และองค์ประกอบด้านสุนทรียภาพของร้อยกรองมาเป็นเกณฑ์ พิจารณาด้วย โดยขั้นตอนการวิจารณ์เนื้อหาและแนวคิดร้อยกรองร่วมสมัยจะประกอบด้วยการศึกษา ผลงานและอัตชีวประวัติของกวี การจัดกลุ่มผลงาน การกำหนดขอบเขตการวิจารณ์ การเลือกแนวการ วิจารณ์ การวิเคราะห์เนื้อหาและแนวคิด และการสรุปและการเสนอแนะ รวมไปถึงการศึกษาลักษณะ ของรูปแบบของฉันทลักษณ์และพิจารณาความเหมาะสมในการเลือกรูปแบบของฉันทลักษณ์ที่กวีใช้ใน บทร้อยกรอง

นอกจากนี้ การวิจารณ์วรรณคดีประเภทร้อยกรอง ยังมีกลวิธีในการวิจารณ์ร้อยกรองร่วม สมัยอีกหลายประการ เช่น การวิจารณ์สุนทรียภาพในร้อยกรองร่วมสมัย ได้แก่ การวิจารณ์ สุนทรียภาพในคำ (เสียงของคำ การเล่นคำ จังหวะและลีลาของคำ) และการวิจารณ์สุนทรียภาพใน ความ (ภาพพจน์ สัญลักษณ์ รสวรรณคดี และโวหาร) เป็นต้น รวมไปถึงกลวิธีการวิเคราะห์แก่นเรื่อง และแนวคิดในคำประพันธ์ การวิเคราะห์ด้านจินตภาพ (การแสดงภาพ การแสดงอารมณ์ การแสดง ความคิด) การวิเคราะห์เสียงและคำ ได้แก่ เสียง การเล่นเสียงสัมผัสทั้งการเล่นเสียงสัมผัสสระ การเล่น สัมผัสพยัญชนะ (สัมผัสอักษร) และการเล่นเสียงวรรณยุกต์ รวมถึงการสรุคำ การเล่นคำ การเล่นคำ ภาพาส การเล่นคำซ้ำ, การซ้ำคำ

๓) คุณค่าของบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์มี ๓ ด้าน คือ คุณค่าด้านวรรณศิลป์ คุณค่าด้านความรู้ คุณค่าด้านสุนทรียภาพในบทร้อยกรอง ซึ่งคุณค่าด้านวรรณศิลป์นั้นได้แก่ โครงเรื่อง (Plot) สารัตถะหรือแก่นเรื่อง (Theme) ตัวละคร (Characters) ฉาก (Setting) บทสนทนา (Dialogues) คุณค่าด้านความรู้ ได้แก่ ความรู้ด้านการใช้คำยืมภาษาบาลีสันสกฤตในบทร้อยกรอง ความรู้ด้านการเมืองการปกครองในสมัยพุทธกาล ความรู้ด้านกลวิธีการประพันธ์บทกวีนิพนธ์เรื่อง สามัคคีเภทคำฉันท์ ความรู้ด้านการใช้ราชาศัพท์ และคุณค่าด้านสุนทรียภาพในบทร้อยกรอง ได้แก่ สุนทรียภาพในคำ สุนทรียภาพในความ (ภาพพจน์ รสวรรณคดี และโวหาร)

ชิต บุรทัต ได้ประพันธ์บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ซึ่งเป็นวรรณคดีคำฉันท์ที่ใช้ ฉันทลักษณ์ชนิดต่าง ๆ ถึง ๑๘ ชนิด ผสมกับกาพย์อีก ๒ รวมเป็น ๒๐ ชนิด โดยพิจารณาเลือก ลักษณะของฉันทลักษณ์ให้เหมาะสมกับเนื้อหาเป็นตอน ๆ ไป เพราะชิต บุรทัตเล็งเห็นว่าน้ำเสียงของ กาพย์กลอนมีความสำคัญเสมอข้อความ น้ำเสียงของกาพย์กลอนเป็นดนตรีชนิดหนึ่งที่สามารถทำให้ ผู้อ่านหรือผู้ฟังเกิดความรู้สึกและเข้าถึงอารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ ในบทกวีนิพนธ์ได้ เนื่องจากฉันท ลักษณ์บางชนิดก็มีทำนองลีลาจังหวะคึกครื้นเร็ว บางชนิดก็มีทำนองกระซิบตื้นเต้น บางชนิดก็มี ทำนองสละสลวยเพราะพริ้ง ดังนั้นจึงต้องเลือกฉันทลักษณ์ให้เข้ากับเนื้อเรื่อง เช่น ข้อความที่พรรณนา ถึงความสวยงาม ก็ใช้สันตติกล ซึ่งมีลีลาสละสลวยไพเราะ เป็นต้น ซึ่งชิต บุรทัตก็ได้เจริญรอยตาม บรรพกวีอย่างมีแบบมีแผน เช่น ในตอนต้นเรื่อง ต้องมีบทไหว้ครูซึ่งถือเป็นเรื่องของความศักดิ์สิทธิ์และ

การแสดงออกถึงความเคารพต่อสิ่งปุชนียบุคคลและปุชนียวัตถุ ชิต บุรทัตก็ใช้ สัททูลวิกิภิตฉันท์ ซึ่งเป็นลีลาที่เรียกว่า เสือผยอง คือมีลีลาทำนองเครื่องขริบเอาจริงเอาจัง ดังความว่า

○ พร้อมเบญจางคประดิษฐ์สฤษฏิสดุดี

กายจิตวจีไตร

ทวาร

○ ไหว้คุณองค์พระสุคตอนาวรณญาณ

ยอดศาสตราจารย์

มุนี

หรือคุณค่าด้านสุนทรีภาพในคำ เช่น การเล่นเสียงสัมผัส ทั้งสัมผัสพยัญชนะ และสัมผัสสระ ทำให้ฉันท์มีความไพเราะงดงาม เช่น

พระราชบุตรลิจ

ฉวีมิตรจิตเมิน

ณกันและกันเหิน

คณะห่างก็ต่างถือ

ทะนงชนกตน

พลันเถลิงสื่อ

ก็หาญกระเหิมฮือ

มนฮึกบั่นึกขาม

หรือคุณค่าด้านสุนทรีภาพในความ โดยการพรรณนาที่สมจริง ใช้ถ้อยคำที่เรียบง่าย ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพ เช่น

ต่างก็ตระหนก

มนอกเต็น

ตื่นบมิเว็น

ตละผู้คน

ทั่วบุรคา

มจลาจล

เสียงอลวน

อลเวงไป

หรือการใช้ภาพพจน์ประเภทอุปมาเพื่อช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องได้ดียิ่งขึ้น เช่น

ภินท์พัทธสามัค

คิยพรรคพระราชา

ชาวริจฉวีวา

ระจะพ้องอนต์ถัย

ลูกช่างประดาทา

รกกาลขว้างไป

หมุนเล่นสนุกโฉน

ดุกกันฉะนั้นหนอ

หรือคุณค่าด้านวรรณศิลป์ เช่น รูปแบบการใช้ฉันทลักษณ์ในวรรณคดีเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ซึ่งประกอบไปด้วย กมลฉันท์, ภาพยฉันท์, จิตรปทาฉันท์, โตฎกฉันท์, ฤชงคประยาตฉันท์, มาณวกฉันท์, มาลินีฉันท์, วสันตติลกฉันท์, วังสัฎฐฉันท์, วิชชุมมาลาฉันท์, สัททูลวิกิภิตฉันท์, สัทธราฉันท์, สาลินีฉันท์, สุรางคนางค์ฉันท์, อินทรวีเชียรฉันท์, อินทรวงศ์ฉันท์, อิทิสงฉันท์, อุปชาติฉันท์, อุปภูติฉันท์ และอุเปนทรวีเชียรฉันท์ ซึ่งแต่ละประเภทฉันท์ได้ใช้ดำเนินเรื่องตามลำดับของเรื่องราวตามรสทางวรรณคดี ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ก) ประณามพจน์ ได้แก่ บทไหว้ครู ใช้สัททวิภินิหาร ๑๙ ซึ่งเป็นธรรมเนียมนิยมอย่างหนึ่งสำหรับการแต่งวรรณคดีประเภทร้อยกรอง ต้องมีบทไหว้ครูซึ่งมีวางอยู่ในตอนต้นก่อนดำเนินเนื้อเรื่อง ใช้สัททวิภินิหาร ๑๙ ประกอบด้วย มะ คณะ สะ คณะ ชะ คณะ สะ คณะ ตะ คณะ ตะ คณะ มีครุลอย ๑ คำ ๑ บาท มี ๑๙ คำ

ข) ใช้สันตติภินิหาร ๑๔ ประกอบด้วย ตะ คณะ ภา คณะ ชะ คณะ ชะ คณะ ครุลอย ใช้สำหรับการพรรณนาความงามของเมืองราชคฤห์ที่มีพระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่า พระเจ้าชาตศัตรูปกครองอยู่

ค) กาพย์ฉบัง ๑๖ เป็นกาพย์แต่งทำนองฉันทไม่บังคับครุหลุ มักใช้ในการสวดทำนองสรภัญญะ ไพเราะมาก แต่ในเรื่องสามัคคีเภทใช้ในเชิงเชียวชาญชำนาญในหน้าที่ของวีรสัการพราหมณ์

ง) ใช้อุปราติฉันท มี ๑๑ คำประกอบด้วย ชะ คณะ ตะ คณะ ชะ คณะ ตะ คณะ ชะ คณะ สลับกันไป และครุลอย ๒ คำ เพื่อพรรณนาตอนที่พระเจ้าอชาตศัตรูทรงพิจารณาราชการกับวีรสัการพราหมณ์เกี่ยวกับการยกทัพไปตีแคว้นวัชชี

จ) ในตอนอวสาน ใช้สัททวิภินิหาร ๑๙ พรรณาเรื่องพระเจ้าอชาตศัตรูยาตราทัพเข้าเมืองเวสาลีในฐานะได้ชัยชนะโดยไม่เสียเลือดเนื้อ

๔) หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในบทวิภินิหารเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท มี ๖ ประการ ได้แก่ สังคหัตถ์ ๔ สารานิยธรรม ๖ อปริหานิยธรรม ๗ สปัจริยธรรม ๗ เหตุทำความแตกร้างกัน ๑๘ กาลามสูตร ๑๐ ซึ่งจะได้อธิบายนำมาเสนอต่อไป

๔.๑) หลักสังคหัตถ์ ๔ หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของบุคคลและประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี เป็นหลักการสงเคราะห์ ทำให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ประกอบด้วย

(๑) ทาน การให้ คือ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของ ตลอดจนการให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน

(๒) ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ การมีวาจาเป็นที่รัก เป็นที่ดูดีมีน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ่งใจ คือกล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคีให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยินดี

(๓) อตถจริยา การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม

(๔) สมานัตตตา ความมีตนเสมอ คือ การวางตัวให้เหมาะสมเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอกันในสุขทุกข์ โดยร่วมรับรู้ ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์ และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี

วีรสัการพราหมณ์ เป็นคนฉลาด หลักแหลม มีปฏิภาณไหวพริบดี ยามที่ตนทำอุบายเพื่อไปเข้าด้วยกับกษัตริย์ลิจฉวี แห่งแคว้นวัชชี แล้วถูกสอบถาม ก็หาได้ตื่นตระหนกไม่ กลับใช้วาจาพูดจาขึ้น

ชมยกย่องจงใจให้เหล่ากษัตริย์ลิจฉวีซึ่งปกติก็มีเมตตาอยู่แล้ว ได้มีจิตใจอ่อนโยน เกิดความสงสารเห็นใจวัสสการพราหมณ์ ทั้งนี้เป็นเพราะว่า วัสสการพราหมณ์มีความเข้าใจหลัก “ปิยวาจา” คือการใช้วาจาสุภาพอ่อนโยน อ่อนน้อมถ่อมตัว ยกย่อง ชื่นชมสรรเสริญเยินยอ จนทำให้เหล่ากษัตริย์ลิจฉวีเกิดความเชื่อถือ ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ ข้าแต่พระจอมจุฬามกุฏ	บริสุทธีกำจาย
ปรากฏพระยศระบुरบาย	กิติเป็กระปือบุญ ฯ
๑ เมตตาพาลุศุภะกรรม	อุปถัมภะการุญ
สรรเสริญเจริญพระคุณะสุน	พระภาพพิบูลย์งาม ฯ
๑ เปรียบปานมหรณพณที	ระมะที่ประทั้งความ
ร้อนกายกระหายอุทกะยาม	นระผู้ประสบเห็น ฯ
๑ เอิบอัมกระหิมหทยะคราว	กระอุฟวักก็พ่อนเย็น
ยังอุณหะมูญจนะและเปน	ศุขะปิตติใจ ฯ
๑ อันข้าพระองค์ขณะนี้	บมิมิจะร้อนใด
ยิ่งกว่าและหามนุษไน	ฤเสมียนเสมอดน ฯ
๑ ใครเปลื้องประเทืองประนุทะทุกข	ภยะมุขจะมาดล
ไรรู้ชาติและชาติมิตระสกล	นฤผู้จะดูตาย ฯ
๑ โดยเดียวดักอตุระแด	และก็แกชรากาย
ที่ซึ่งจะพึงสรณะหมาย	อนุสร บ ห่อนเห็น ฯ
๑ ทราบข่าวขจรพระกิตีบา	ระมิว่าพระองค์เปน
เอกอรรคกระษัตริย์สุขุมะเพ็ญ	กรุณามหาศาล ฯ
๑ หวังเพื่อพะพิงบพิตระพิง	อภิโพธิสมภาร
มอบกายถวายชีพิตระปราณ	นิจะกาละปรารมภ์ ฯ

วสันตดิถีฉัตร ๑๔ (น.๒๓ - ๒๔)

วัสสการพราหมณ์ ได้กล่าวชื่นชมกษัตริย์ลิจฉวีมีเปี่ยมด้วยบุญญาบารมี มีพระเกียรติเกริกก้องเกรียงไกร มีใจเปี่ยมไปด้วยความเมตตาปราณี ดุจดั่งมหานทีที่คอยดับร้อนดับกระหายได้ ใครก็ตามที่ได้มาประสบพบเจอกับเหล่ากษัตริย์ลิจฉวีก็พลอยได้รับความร่มเย็นเป็นสุขฉะนั้น อันตัวข้าพเจ้านามว่าวัสสการพราหมณ์นี้ร้อนมาพึ่งเย็น ไรรู้ชาติชาติมิตรโดดเดี่ยวเดียวดาย ทั้งยังเป็นเผ่าชแระแก่ชรา ไม่รู้จะหันหน้าไปพึ่งผู้ใด พอทราบว่าบรรดาพระองค์ผู้เป็นกษัตริย์ลิจฉวีแห่งแคว้นวัชชีเป็นผู้ทรงธรรม มีความเมตตากรุณาต่อคนทุกคน จึงได้บากหน้ามาขอพึ่งใบบุญแห่งพระบรมโพธิสมภาร และจะมอบกายถวายชีวิตรู้แก่พระองค์ผู้ทรงเป็นกษัตริย์แห่งแคว้นวัชชีตลอดไป

เหล่ากษัตริย์ลิจฉวี แห่งแคว้นวัชชี ใช้หลักธรรมเกี่ยวกับ “ทาน” คือ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และแบ่งปัน ช่วยเหลือกันวิสการพราหมณ์ด้วยการรับไว้ในวัง ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ จะรับและเลี้ยงท่าน อุปการ ฌ ฐานะควร
ก็จงละเว้นมวล มละโทษประพตีสุธรรม ฯ

วังสัจฉณันท์ ๑๒ (น. ๒๖)

หลักธรรมเรื่องสังคหวัตถุที่ปรากฏในบทกวีนิพนธ์นี้ จึงเป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน เป็น หลักธรรมในการครองใจคน หลักยึดเหนี่ยวใจกันไว้ วิธีทำให้คนรัก หลักสังคมสงเคราะห์ ซึ่งเป็น เครื่องประสานใจและเหนี่ยวรั้งใจคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ และทำให้อยู่กันด้วยความรักความปรารถนาดีต่อกัน เหมือนลิมสลักรถที่ตรึงตัวรถไว้มิให้ชิ้นส่วนกระจายไป ทำให้รถแล่นไปได้ตามที่ ต้องการได้นั้น

๔.๒) สาราณียธรรม ๖

สาราณียธรรม เป็นธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึงกัน เป็นธรรมที่ก่อให้เกิดความสามัคคี เป็นหลักการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ มี ๖ ประการคือ

๑) เมตตาทายกรรม การตั้งเมตตาทายกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยเหลือกิจธุระของผู้ร่วมหมู่คณะด้วยความเต็มใจ แสดงกิริยาอาการสุภาพ เคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๒) เมตตาวจีกรรม การตั้งเมตตาวจีกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอน แนะนำ ตักเตือนด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๓) เมตตาเมทตามโนกรรม การตั้งเมตตาเมทตามโนกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน

๔) สาธารณโภคิตา การแบ่งปัน เมื่อได้สิ่งใดมา ก็แบ่งปันกัน คือ เมื่อได้สิ่งใดมาโดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อย ก็ไม่หวงไว้ผู้เดียว นำมาแบ่งปันเฉลี่ยแจกจ่าย ให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคด้วยกัน

๕) สีสสามัญญตา การมีศีลบริสุทธิเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ มีความประพฤติสุจริตดีงาม ถูกต้องตามระเบียบวินัย ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจของหมู่คณะ

๖) ทิฏฐิสามัญญตา การมีทิฏฐิดีงามเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ มีความเห็นชอบร่วมกัน ในข้อที่เป็นหลักการสำคัญอันจะนำไปสู่ความหลุดพ้น สิ้นทุกข์ หรือขจัดปัญหา

๑ จะรับและเลี้ยงท่าน
ก็จงละเว้นมวล
อุปการ ฌ ฐานะควร
มละโทษประพจน์สูตรม ๖
วังสิฏฐันท์ ๑๒ (น. ๒๖)

๑ ทรงทราบข่าวสาสน์
สัญญาอาณัติ
โดยราชดำรัส
ทুমภานุเริ ๖
ทูกให้ราชา
อาณาวิชซี
มาชุมนุมมี
การตฤกปฤกษา ๖
วิชขมมาลาฉน์ท์ ๘ (น. ๒๐)

๔.๓) อปรีหานิยธรรม ๗

๑) หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์

๒) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ

๓) ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่ได้บัญญัติไว้ ถือปฏิบัติตามหลักธรรมที่บัญญัติไว้

๔) ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง

๕) บรรดาकुสตรีกุลมารีทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหงหรือฉุดคร่าขึ้นใจ

๖) เคารพสักการะบูชาเจดีย์ทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอกเมือง และปล่อยให้ธรรมิกพลีที่เคยให้เคยทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรมานไป

๗) จัดให้ความอารักขา คุ้มครอง ป้องกัน อันชอบธรรมแก่พระอรหันต์ทั้งหลาย ด้วยตั้งใจว่า พระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมีได้มา พึงมาสู่แคว้นแคว้น ที่มาแล้ว พึงอยู่ในแคว้นแคว้นโดยผาสุก

ชิต บุรทัต ได้กล่าวถึงเหล่ากษัตริย์ลิจฉวี ผู้ครองกรุงเวสาลี แคว้นวัชชีซึ่งปกครองบ้านเมืองด้วยหลักอปริหานิยธรรม ทำให้เกิดความสามัคคีกันในหมู่คณะของกษัตริย์ลิจฉวี ดังความตอนหนึ่งว่า

- ๑ เพื่อธรรมดำเนินเจริญการณ์ ใช้เหตุแห่งหานี้
เจ็ดข้อจะคัดจัดไข ฯ
- ๑ หนึ่ง. เมื่อมีราชกิจใด ปฤชษากันไป
บ วาย บ หน่ายขุมนุมน ฯ
- ๑ สอง. ย่อมพร้อมเลิกพร้อมประชุม พร้อมพริกพรคคุม
ประกอบ ณ กิจควรทำ ฯ
- ๑ สาม. นั้นถือนั่นในสัณ มะจาริตจำ
ประพัตต์มีตัดตัดแปลง ฯ
- ๑ สี่. ใครเปนใหญ่ชี้แจง โอวาทศาสน์แสดง
ก็ย่อมและน้อมบูชา ฯ
- ๑ ห้า. นั้นอันบุตรีภริยา ผู้อื่นก็หา
ประทุษฐ์กระทำข่มเหง ฯ
- ๑ หก. ที่เจดีย์ชนเกรง เคารพยำเียง
ก็เส้นก็บวงสรวงพลี ฯ
- ๑ เจ็ด. พระอรหันต์อันมี โนรัฐฐ์วัชชี
ก็ค้ำก็ครองป้องกัน ฯ
- ๑ พร้อมสรรพสัปปิณจินรินันดร สามัคคีธรรม
ณ หมู่กษัตริย์ลิจฉวี ฯ

๔.๕) สัมปติธรรม ๗

ธรรมของสัตบุรุษ หรือคุณสมบัติของคนดี มี ๗ ประการ คือ

๑) ฉัมมัญญตา ความรู้จักธรรม รู้หลัก คือ รู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้หลักเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมตา รู้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล และรู้หลักการที่จะทำให้เกิดผล เช่น ภาสิธุรู้ว่าหลักธรรมข้อนั้น ๆ คืออะไร มีอะไรบ้าง หรือ พระมหากษัตริย์ทรงทราบว่าการปกครองตามราชประเพณีเป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง รู้ว่าต้องกระทำเหตุอันนี้ๆ หรือกระทำตามหลักการข้อนี้ๆ จึงจะให้เกิดผลที่ต้องการหรือบรรลุจุดหมายอันนั้นๆ เป็นต้น

๒) อัตถัญญตา ความรู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย หรือ รู้จักผล คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำ หรือความเป็นไปตามหลัก เช่น รู้ว่าหลักธรรมหรือภาสิตข้อนั้น ๆ มีความหมายว่าอย่างไร หลักนั้น ๆ มีความมุ่งหมายอย่างไร กำหนดไว้หรือพึงปฏิบัติเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไร การที่ตนกระทำอยู่มีความมุ่งหมายอย่างไร เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง ดังนี้ เป็นต้น

๓) อัตตัญญตา ความรู้จักตน คือ รู้ว่า เรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้ เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติเหมาะสมและรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป

๔) มัตตัญญตา ความรู้จักประมาณ คือ ความพอดี เช่น ภาสิธุรู้จักประมาณในการรับและบริโภคปัจจัย ๔ คุหิสต์รู้จักประมาณในการใช้จ่ายทรัพย์ พระมหากษัตริย์รู้จักประมาณในการลงทัณฑ์อาชญาและในการเก็บภาษี เป็นต้น

๕) กาลัญญตา ความรู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่ควรหรือจะต้องใช้ในการประกอบกิจ ทำหน้าที่การงาน หรือปฏิบัติกรต่าง ๆ เช่น ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะสมเวลา เป็นต้น

๖) ปริสัณญตา ความรู้จักบริษัท คือ รู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม รู้กิจที่ประพฤติดต่อชุมชนนั้นๆว่า ชุมชนนี้ เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกิจอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างนี้ เป็นต้น

๗) ปุคคลัญญตา หรือ ปุคคลปโรปรัญญตา ความรู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคล ว่า โดยอัธยาศัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ใคร ๆ ยิ่งหรือหย่อนอย่างไร และรู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นๆ ด้วยดี ว่าควรจะคบหรือไม่ จะใช้หรือตำหนิ ยกย่อง และแนะนำสั่งสอนอย่างไร เป็นต้น

๔.๕) เหตุทำความแตกร้างกัน ๑๘ ประการ

ในบทวินิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์นี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงผลแห่งการแตกความสามัคคีอันนำไปสู่หายนะของบ้านเมือง ทำให้อาณาประชาราษฎร์ได้รับความเดือดร้อนอย่างมาก และได้ชี้

ให้ต้นเหตุแห่งการแตกความสามัคคี ซึ่งในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงเรื่องที่ทำให้เกิดการแตกความสามัคคีไว้ดังนี้

เหตุทำความแตกร้าวกัน ๑๘ (สำหรับบรรพชิต)

- ๑) แสดงสภาพมิใช่ธรรม ว่าเป็นธรรม.
- ๒) แสดงธรรมว่า สภาพมิใช่ธรรม.
- ๓) แสดงสภาพมิใช่วินัย ว่าเป็นวินัย.
- ๔) แสดงวินัยว่า สภาพมิใช่วินัย.
- ๕) แสดงสิ่งที่พระตถาคตมิได้ทรงภาษิตมิได้ตรัสไว้ ว่าพระตถาคตทรงภาษิตตรัสไว้.
- ๖) แสดงสิ่งที่พระตถาคตได้ทรงภาษิต ตรัสไว้แล้ว ว่าพระตถาคตมิได้ทรงภาษิตมิได้ตรัสไว้.
- ๗) แสดงสิ่งที่พระตถาคตมิได้ทรงประพุดติมาว่า พระตถาคตทรงประพุดติมา.
- ๘) แสดงสิ่งที่พระตถาคตทรงประพุดติมาว่า พระตถาคตมิได้ทรงประพุดติมา.
- ๙) แสดงสิ่งที่พระตถาคตมิได้ทรงบัญญัติไว้ว่า พระตถาคตทรงบัญญัติไว้.
- ๑๐) แสดงสิ่งที่พระตถาคตทรงบัญญัติไว้ว่า พระตถาคตมิได้ทรงบัญญัติไว้.
- ๑๑) แสดงอาบัติว่า มิใช่อาบัติ.
- ๑๒) แสดงสิ่งมิใช่อาบัติว่า เป็นอาบัติ.
- ๑๓) แสดงอาบัติเบาว่า อาบัติหนัก.
- ๑๔) แสดงอาบัติหนักว่า อาบัติเบา.
- ๑๕) แสดงอาบัติมีส่วนเหลือว่า อาบัติหาส่วนเหลือมิได้.
- ๑๖) แสดงอาบัติหาส่วนเหลือมิได้ว่า อาบัติมีส่วนเหลือ.
- ๑๗) แสดงอาบัติชั่วหยาบว่า อาบัติไม่ชั่วหยาบ.
- ๑๘) แสดงอาบัติไม่ชั่วหยาบว่า อาบัติชั่วหยาบ.

จากเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ วัสสการพราหมณ์ใช้กลอุบายที่สร้างความเข้าใจผิด ทำให้หมู่กษัตริย์ลิจฉวีเกิดระแวงต่อกัน ด้วยการใช้หลักการสร้างความแตกร้าวข้อ ๑ - ๔ นั่นก็คือการทำอุบายลงว่าจริงเป็นเท็จ เท็จเป็นจริง พุดสิ่งที่ถูกตามคลองธรรมให้กลายเป็นสิ่งที่ผิด พุดสิ่งที่ผิดจากคลองธรรมให้คนเชื่อว่าถูก จนทำให้กษัตริย์ลิจฉวีหลงกล จนเกิดความแตกแยกกันในหมู่กษัตริย์ลิจฉวีเอง เป็นเหตุให้ในท้ายที่สุดต้องเสียเมืองให้กับพระเจ้าอชาตศัตรูแห่งแคว้นมคธ

๔.๖) กาลามสูตร ๑๐ ประการ

กาลามสูตร หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เกสปุตตสูตร เป็นพระสูตรที่พระโคตมพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ชาวกาลามะ หมู่บ้านเกสปุตตนิคม แคว้นโกศล กาลามสูตรเป็นหลักแห่งความเชื่อที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงวางไว้ให้แก่พุทธศาสนิกชน ไม่ให้เชื่อสิ่งใด ๆ อย่างมกมาย แต่ทรงให้ใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นจริงถึงคุณโทษหรือดีไม่ดีเสียก่อนเชื่อแล้วจึงค่อยเชื่อ มี ๑๐ ประการคือ

(๑) มา อนุสฺสวเนน	–	อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา
(๒) มา ปรมปราย	–	อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบ ๆ กันมา
(๓) มา อิติกิริยา	–	อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ
(๔) มา ปิฎกสมปทาเนน	–	อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
(๕) มา ตกฺกเหตุ	–	อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ (การคิดเอาเอง)
(๖) มา นยเหตุ	–	อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุมาน (คาดคะเน)
(๗) มา อากาโรปริวิตกเกน	–	อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล
(๘) มา ทิฏฺฐินิซฺฌมานกฺขนติยา	–	อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้ากันได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว
(๙) มา ภาพฺพรูปตา	–	อย่าปลงใจเชื่อมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้
(๑๐) มา สมโณ โน ครุ	–	อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือที่ท่านสมณะนี้เป็น

ครูของเรา

เพราะเหล่ากษัตริย์ลิจฉวี กรุงเวสาลี แคว้นวัชชี ไม่ใช้ปัญญาไตร่ตรองให้รอบคอบ ขาด
 วิจารณ์ญาณในการกลั่นกรองข้อมูล ด้วยเหตุที่วัสสการพราหมณ์ฉลาดที่จะใช้อุบายยุยงให้ลูกหลาน
 ของกษัตริย์ลิจฉวีระแวงต่อกันก่อน แล้วยุยงเสี้ยมให้บรรดาเหล่าราชกุมารของเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น
 แยกคอกัน ทำให้ต้องนำเอาข้อมูลที่ผิดๆ ไปฟ้องต่อบิดามารดาของแต่ละคน เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น มีจะมี
 ความฉลาดแต่ขาดความเฉลียวใจ เพราะความรักลูกของตน จึงตกหลุมพรางที่วัสสการพราหมณ์ขุดวาง
 กับดักเอาไว้ เป็นเหตุให้เรื่องราวบานปลายลุกลามไปใหญ่โต เมื่อเสียสามัคคีเสียแล้ว ย่อมเสียหายไปถึง
 การปกครองบ้านเมือง ยามบ้านเมืองมีภัยจากศัตรูมารุกราน จึงไม่สามารถต้านทานรักษาบ้านเมือง
 เอาไว้ได้ ต้องเสียเมืองให้กับพระเจ้าอชาตศัตรู เพราะกษัตริย์ลิจฉวีไม่ใช้หลักกาลามสูตรเป็นแนวทาง
 ในการตัดสินใจนั่นเอง ดังความตอนหนึ่งว่า

อุเปนทรวีเชียรฉันท์ ๑๑

๑ ทิฆคฺเคจจะจเจตน์	กละห์เหตุยุยงเสริม
กระหน่ำและซ้ำเติม	นฤพัทธะก่อการ ฯ
๑ ละครฺรังระหว่างครา	ทินะวาระนานาน
เหมาะท่าทีอาจารย์	ธกฺก็เชิญเสด็จไป ฯ
๑ บหฺออนจะมีสา	ระฤหาประโยชน์ใด
กระนั้นเสมอโน	ยะธแสรังเสาะสนถาม ฯ
๑ และบ้างก็พูดว่า	นะแนะข้าสดับตาม
ยุบละบิลความ	พจะแจ้งกระจายมา ฯ
๑ ลเมตติเตียนท่าน	ก็เพราะท่านสืแสนสา
ระพัตถลิทท์ภา	วะและสุดจะขัดสน ฯ

๑ จะแน้มแน้เหลือ ณที่บมีคน	মনেছেওপেরাযাকল ওকঁকরখয়াকম ๑
๑ และบ้างก็กล่าวว่า เพราะทราบคดีตาม	নেแน้เข้าจะขอม วจะลือระป้อมมา ๑
๑ ดินเเยะเย้ยท่าน ระพรรณพิกลกา	ก็เพราะท่านสิแสนสา ยะพิลิกประหลาดเปน ๑
๑ จะจริงมิจริงเหลือ ผิข้อบลำเค็ญ	মনেছেওপেরาไปเห็น จิตระควรขยาคม ๑

สรุปความตอนนี้ เป็นตอนที่วัสสการพราหมณ์พยายามยุยงให้เหล่าราชกุมารของเจ้าลิขณวีเกิดความระแวงต่อกัน เสี้ยมให้ราชกุมารผิดใจกันด้วยคำใส่ร้ายป้ายสี โดยเรียกกุมารมาทีละคน แล้วสร้างทำเป็นกล่าวอ้างว่าคนอื่นพูดติฉินนินทาว่าร้าย จนกระทั่งราชกุมารทั้งหมดทะเลาะกัน และไม่ไว้วางใจต่อกันอีกต่อไป แล้วนำไปสู่การที่ราชกุมารนำความเท็จนั้นไปบอกเหล่าข้าตรียลิขณวีผู้เป็นพระราชบิดาของตน

๕) การประยุกต์ใช้คุณค่าและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์กับสังคมไทย แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ การประยุกต์ใช้คุณค่าและหลักธรรมสำหรับบุคคล และการประยุกต์ใช้คุณค่าและหลักธรรมสำหรับสังคม

๕.๑) การประยุกต์ใช้คุณค่าและหลักธรรมสำหรับบุคคล

วรรณคดีคำฉันท์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์มีอิทธิพลอย่างมากต่อผู้อ่านและนักประพันธ์ในยุคหลังในด้านการปลูกฝังทัศนคติที่ดีเกี่ยวกับการศึกษาส่งเสริมการเรียนรู้และฝึกทักษะทางด้านภาษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการประพันธ์บทกวีนิพนธ์ประเภทวรรณคดีคำฉันท์ ทำให้ผู้อ่านหรือนักประพันธ์ได้รับแนวคิดเกี่ยวกับการเลือกฉันทลักษณ์ที่เหมาะสมกับเนื้อหาของเรื่องที่จะประพันธ์ในแต่ละตอน ทำให้ได้เรียนรู้ลักษณะและกฎเกณฑ์ในการแต่งบทประพันธ์ของฉันทลักษณ์แต่ละประเภท ทำให้ได้ความรู้วิธีการใช้ภาษาบาลีสันสกฤตในบทประพันธ์ ทำให้มีวิธีคิดในการวางโครงเรื่องสำหรับการแต่งบทกวีนิพนธ์ และทำให้มีแบบแผนในการวางระเบียบการประพันธ์บทกวีนิพนธ์ประเภทคำฉันท์ดังตัวอย่างบทกวีนิพนธ์ไหว้ครูในตอนต้นเรื่องว่า

๑ พร้อมเบญจางคประดิษฐ์สุษติสุขุ	
กายจิตรวีจิไตร	ทวาร ๑
๑ กราบไหว้คุณพระสุคตอนาวรรณญาณ	
ยอดศาสดาจารย์	มุนี ๑
๑ อีกคุณสุนทรธรรมะคัมภีร์วิ	
พุทธพจน์ประชุมตรี	ปิฎก ๑

๑ ทั้งคุณสงฆะพิสุทธิตาสนะดิลก

สัมพุทธสาวก

นิกร ฯ

สัทพัลวิกิพีดฉันท ๑๙

นอกจากนี้ บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ยังมีอิทธิพลอย่างมากต่อผู้อ่านและนักประพันธ์ในยุคหลังในด้านการจุดประกายความคิดและวิถีชีวิตของผู้อ่านในการจะเริ่มต้นเขียนบทกวีนิพนธ์ ทำให้ผู้อ่านเปลี่ยนแนวความคิดหรือเปลี่ยนชีวิตของตนเองได้ ด้วยได้สัมผัสกับบทกวีนิพนธ์ของ ชิต บุรทัต ที่ใช้ฉันทลักษณ์มากมายหลายประเภทเป็นเค้าโครงในการประพันธ์ทั้งเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบ ซึ่งหากนักเขียนผู้คิดจะเริ่มเขียนบทกวีนิพนธ์จะสามารถใช้เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์นี้เป็นต้นแบบในการเขียนได้ แสดงให้เห็นว่า บทกวีนิพนธ์นี้สามารถสร้างอารมณ์รวม สร้างจินตนาการ สร้างสะท้อนใจ สะท้อนอารมณ์ได้ และส่งผลให้นักอ่านหรือนักเขียนบางคนเกิดแรงบันดาลใจ ที่จะ “สร้างผลงานบทกวีนิพนธ์ของตนขึ้นมาบ้าง” โดยอาศัยแนวคิดในการประพันธ์ เนื้อหา และรูปแบบ จากเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์นี้ไปเป็นแนวทางหรือใช้เป็นวัตถุดิบเพื่อสร้างผลงานบทกวีนิพนธ์ของตนเอง

๕.๒) การประยุกต์ใช้คุณค่าและหลักธรรมสำหรับสังคม

บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงเกี่ยวข้องกับสังคมใน ๓ ลักษณะ คือ ด้านรูปธรรมและนามธรรม ด้านสังคมมีอิทธิพลต่อนักเขียน ด้านนักเขียนมีอิทธิพลต่อสังคม

ก) ด้านรูปธรรมและนามธรรม

บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ มีความสัมพันธ์กับสังคมในด้านรูปธรรม กล่าวคือบทกวีนิพนธ์ได้แสดงให้เห็นถึงเหตุการณ์ทั่วไปที่เกิดขึ้นในสังคมในยุคสมัยพุทธกาล ส่วนด้านนามธรรมนั้นมีความสัมพันธ์กันในด้านค่านิยมของคนในสังคม เช่น ระบบการเมืองการปกครองของกษัตริย์ลัทธิวิเป็นต้น ตลอดจนความรู้สึกลึกซึ้งของผู้ประพันธ์เองที่มีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อความเลื่อมใสในหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการแสดงออกทางความเชื่อและความรู้สึกที่มนุษย์มีต่อสังคม

นอกจากนี้ บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ของ ชิต บุรทัต ได้รับการบรรจุเป็นแบบเรียนวรรณคดีไทยชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โดยกระทรวงศึกษาธิการ โดยใช้ชื่อว่า “แบบเรียนวรรณคดีไทยชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ เรื่องสามัคคีเภท คำฉันท์” ซึ่งคำว่า “สามัคคี” จะเขียนแยกจาก “คำฉันท์” และยังเป็นหลักสูตรการเรียนการสอนในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายอยู่ในปัจจุบันนี้ (พ.ศ.๒๕๕๖) โดยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานได้บรรจุบทกวีนิพนธ์นี้ไว้ในหลักสูตรภาษาไทยในชื่อว่า “สามัคคีเภทคำฉันท์” หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐานภาษาไทย วรรณคดีวิจักษ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖” ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนได้ใช้ทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ ๒๑ ด้านการคิดวิเคราะห์ เพื่อถอดความวรรณคดีคำฉันท์ประการหนึ่ง เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ลักษณะคำ

ประพันธ์ฉันท์ลักษณะแต่ละประเภทประการหนึ่ง เพื่ออนุรักษ์ภาษาไทยประการหนึ่ง และเพื่อเผยแพร่หลักธรรมที่ปรากฏในบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ให้แพร่หลายประการหนึ่ง เพื่อสะท้อนให้เห็นประโยชน์ของความสามัคคีและโทษของการแตกความสามัคคี ซึ่งท้ายที่สุดจะส่งผลให้สังคมส่วนรวมมีความเสียหายอย่างใหญ่หลวงประการหนึ่ง และเพื่อสะท้อนให้เห็นภาพของการปกครองที่แตกต่างกันอันส่งผลให้ชีวิต วิถีชีวิต แนวความคิดของคนในบ้านเมืองก็ย่อมแตกต่างกันไปด้วย ดังตัวอย่างเช่น สะท้อนภาพระบบการปกครองในสมัยพุทธกาล

- ๑ อปรีหานิยะธรรมธำรง ทั้งนั้นมั่นคง
มิโกรธมิกร้าวร้าวฉาน ฯ
- ๑ เพื่อธรรมดำเนินเจริญการณ ไซ้เหตุแห่งหาญ
เจ็ดข้อจะคัดจัดไซ้ ฯ
- ๑ หนึ่ง. เมื่อมีราชกิจใด ปกษากันไป
บว้ายบหน้ายชุมนุม ฯ
- ๑ สอง. ย่อมพร้อมเลิกพร้อมประชุม พร้อมพร้อมพรคคุม
ประกอบณกิจควรทำ ฯ
- ๑ สาม. นั้นถือนั่นในสัณ มะจาริตจำ
ประพฤตมีดัดดัดแปลง ฯ
- ๑ สี่. ใครเปนใหญ่ชี้แจง โอวาทศาสน์แสดง
ก็ย่อมและน้อมบูชา ฯ
- ๑ ห้า. นั้นอันบุตรีภริยา ผู้อื่นก็หา
ประทุษฏ์กระทำข่มเหง ฯ
- ๑ หก. ที่เจดีย์ชนเกรง เคารพยำเียง
ก็เส้นก็บวงสรวงพลี ฯ
- ๑ เจ็ด. พระอรหันต์อันมี โนรัฐฐ์วัชชี
ก็คุ้มก็ครองป้องกัน ฯ
- ๑ พร้อมสรรพสัปปิณจินรินทร์ สามัคคีธรรม
ณ หมู่กระษัตริย์ลิจฉวี ฯ

กาพย์ฉบับ ๑๖ (น.๑๐ – ๑๑)

ข) ด้านสังคมมีอิทธิพลต่อนักเขียน

เนื่องจากผู้ประพันธ์ทุกคนเป็นสมาชิกของสังคม ดังนั้น จึงเป็นเรื่องปกติสำหรับผู้ประพันธ์ทั้งวรรณกรรมหรือวรรณคดีหรือบทกวีนิพนธ์ที่ย่อมจะได้อิทธิพลด้านการประพันธ์จาก

สังคมทั้งทางด้านวรรณกรรม ด้านขนบประเพณี ด้านการศาสนา ด้านปรัชญา ด้านการเมือง แม้กระทั่งด้านเศรษฐกิจซึ่งเป็นสิ่งกำหนดทิศทางและแนวโน้มของวรรณกรรม วรรณคดี และบทกวีนิพนธ์

ชิต บุรทัตก็เช่นกัน ได้รับแรงบันดาลใจของการแต่งสามัคคีเภทคำฉันท์มาจากการที่ตนได้อ่านพระราชนิพนธ์คำนำในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในอิตราคำฉันท์ บทประพันธ์ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ์) เมื่อครั้งบรรดาศักดิ์เป็นหลวงสารประเสริฐ ในตอนท้ายของพระราชนิพนธ์คำนำ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระราชวโรกาสแก่ผู้สนใจในทางการประพันธ์ร้อยกรอง แต่งหนังสือขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย เพื่อให้พระองค์ทรงตรวจแก้ไขแนะเพื่อประโยชน์แก่การประพันธ์กวีนิพนธ์ของไทยต่อไป ดังความว่า

“อนึ่ง ข้าพเจ้าขอถือเอาโอกาสอันนี้เพื่อแสดงว่า ถ้าแม้ผู้ใดเริ่มจะนิพนธ์โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน มีความปรารถนาจะให้ข้าพเจ้าตรวจและแนะบ้าง อย่างที่ข้าพเจ้าช่วยหลวงสารประเสริฐมานี้แล้ว ถึงแม้ว่าจะไม่ได้เป็นผู้ที่คุ้นเคยกับข้าพเจ้าแล้วแต่ก่อนก็ตาม ข้าพเจ้าก็ยินดีช่วยตรวจ และแสดงความเห็นเท่าที่ข้าพเจ้าสามารถจะทำได้ เพื่อช่วยอนุเคราะห์ผู้ที่มีความพอใจในทางจินตกวีนิพนธ์และเพื่อประโยชน์แก่วิชาการของไทยเรานั้นด้วย”

นอกจากนี้อิทธิพลด้านศาสนาก็ส่งผลให้ชิต บุรทัตได้นำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาสอดแทรกไว้ในบทกวีนิพนธ์เรื่องนี้เช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นหลักธรรมเรื่องอปปริหานิยธรรม หรือบทไหว้ครูที่ชิต บุรทัตน้อมนมัสการพระรัตนตรัยด้วยชั้นเชิงลีลาภาษากวีอย่างสละสลวยสวยงาม ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ พร้อมเบญจางคประดิษฐ์สฤษดิ์ดุขภูมิ
กายจิตรวิจิตร ทวาร ฯ
๑ กราบไหว้คุณพระสุคตอนาวรรณญาณ
ยอดศาสตจารย์ มุนี ฯ
๑ อีกคุณสุนทรธรรมะคัมภีรวิธี
พุทธพจน์ประชุมตรี ปิฎก ฯ
๑ ทั้งคุณสงฆะพิสุทธิสาสนะดิลก
สัมพุทธสาวก นิกร ฯ

สัทพัลลิกิพิตฉันท ๑๙

ค) ด้านผู้ประพันธ์มีอิทธิพลต่อสังคม

บทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ของ ชิต บุรทัต มีอิทธิพลต่อสังคมในลักษณะที่เป็นสิ่งกระตุ้นเตือนสติ เป็นคติสอนใจให้คนในสังคมได้เห็นโทษของการแตกความสามัคคี และเห็นประโยชน์ของการรู้จักสามัคคี รวมไปถึงการโน้มน้าวให้สังคมได้มองเห็นความสำคัญการใช้ปัญญาไตร่ตรองพิจารณาอย่างมีเหตุผล สอนให้อย่าไว้วางใจคน อย่าวางใจคน จะจนใจเอง เหมือนกับที่กษัตริย์ลิจฉวีไว้

เนื้อเชื่อใจวัสสการพราหมณ์จนทำให้ต้องเสียเมืองแก่พระเจ้าอชาตศัตรู และยังต้องสูญเสียมิตรภาพที่เคยมีต่อกันระหว่างเจ้าลิจฉวีด้วยกันเองอีกด้วย ดังความตอนหนึ่งว่า

๑ ลำดับนั้นวัสสการพราหมณ์	ธกัณฐิยะตาม
เล่ห์อุบายงาม	ฉงนจำ ฯ
๑ ปวงโอรสลิจฉวีดำ	ริหะวิรุทธะและสำ
คัญประดุจคำ	ธเสกสัน ฯ
๑ ไปเหลือเลยสักพระองค์อัน	มิละปิยะสหันท์
ขาดสมรรถพันธ์	ก็อาดูร ฯ
๑ ต่างองค์นำความมิงามทูล	พระชนกะอดิสุริย์
แห่ง ๖ โดยมูล	ปวัตต์ตีความ ฯ
๑ แตรกร้าวกร้าวร้ายก็ป้ายปาม	ลุมระบิตระลาม
ทีละน้อยตาม	ณ เหตุผล ฯ
๑ ที่เชื้อพึงพจน์อรุสตน	นฤวิเคราะห์เสาะสน
สืบจะหมองมล	เพราะฉันทใด ฯ
๑ แลทั้งท่านวัสสการใน	ขณะยลจะเหมาะไหน
เสริมเสมอไป	สดวกตาย ฯ
๑ หลายอย่างต่างกลธชวนชวาย	ระบิละยุปริยาย
วัณฺณโนบาย	บ เว้นครา ฯ
๑ ครั้นล่วงสามปีประมาณมา	คนชัตติยะประดา
ลิจฉวีรา	ชะทั้งหลาย ฯ
๑ สามัคคีธัมมะทำลาย	มิตรระภิทนะกระจ่าย
สรรพะเสื่อมหายน	ก็เปนไป ฯ
๑ ต่างองค์ทรงแคลงระแวงใน	พระหฤทยะนิสสัย
ผู้พิโรธใจ	ระวังกัน ฯ
	สัทธานันท์ ๒๑

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

วรรณคดีประเภทคำฉันท์ นับได้ว่าเป็นวรรณกรรมประเภทหนึ่งที่ได้รับการยกย่องว่าแต่งดี และย่อมมีอิทธิพลรวมถึงส่งผลกระทบต่อสังคมอย่างมากมาย เนื่องจากวรรณกรรมมักสอดแทรกแนวความคิด คติสอนใจสร้างพลังและจุดประกายความคิดให้ผู้อ่านได้รับความรู้ความคิดอยู่เสมอ อันส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมทั้งในระดับสังคมของผู้อ่าน ระดับประเทศ และระดับโลก

เพราะฉะนั้น วรรณคดีไทยจึงผูกพันกับสังคมไทยมาอย่างยาวนานและแนบแน่น และมีบทบาทสำคัญในการชี้นำแนวทางให้กับคนในสังคมตลอดมา และเพื่อให้การศึกษาค้นคว้าวิจัยวรรณคดีที่เกิดขึ้นประโยชน์สูงสุดในภาพรวม จึงขอเสนอแนะดังนี้

ก) การที่ผู้ศึกษาจะสามารถเข้าใจในเนื้อหาสาระของบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณกรรมประเภทคำฉันท์ได้นั้น ควรอย่างยิ่งที่ผู้ศึกษาจะต้องมีความรู้ด้านฉันทลักษณ์ของไทยประเภทต่าง ๆ ทั้งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และจะต้องมีพื้นฐานความรู้ทั้งด้านหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและภาษาบาลีสันสกฤตพอสมควร จึงจะสามารถเข้าใจและเข้าถึงสารธรรมที่สอดแทรกอยู่ในบทกวีนิพนธ์นี้ได้ และสามารถทำให้ผู้ศึกษานำสิ่งที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าไปประยุกต์ใช้ได้อย่างแท้จริง

ข) ผู้ศึกษาควรทำความเข้าใจวัตถุประสงค์ของการศึกษาวรรณคดีคำฉันท์หรือบทร้อยกรองว่าเป็นการศึกษาเพื่อเรียนรู้ภาษาไทยในระดับที่สูงขึ้นไปมากกว่าจะคำนึงถึงวัตถุประสงค์อื่น ๆ เนื่องจากภาษาวรรณคดีคำฉันท์มีการใช้ภาษาไทยระดับสูง การศึกษาค้นคว้าจึงเป็นการศึกษาเรียนรู้กฎระเบียบตั้งแต่เรื่องอักขระ สระ พยัญชนะ วรรณยุกต์ ครุ ลหุ รวมไปถึงกลวิธีการเลือกประเภทฉันทลักษณ์ กลวิธีการวางโครงเรื่อง การเลือกใช้คำประเภทต่าง ๆ ซึ่งมีปรากฏอยู่ในคำร้อยกรองไทยทุกประเภท นอกจากนี้ยังได้เรียนรู้บัญญัติคำประพันธ์ที่เป็นความละเอียดอ่อนของภาษาที่ถูกร้อยกรองขึ้นจากบทกวีนิพนธ์นั้น ๆ อีกด้วย

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑) ควรให้มีการจัดกิจกรรมที่เกี่ยวกับการส่งเสริมความสามัคคีทั้งในสถานศึกษาและชุมชน ควรจัดกิจกรรมส่งเสริมการแต่งคำประพันธ์ประเภทต่าง ๆ แบบง่าย ๆ ก่อน เพื่อให้เกิดทักษะเกี่ยวกับการประพันธ์บทร้อยกรองแบบไทยๆ โดยใช้รูปแบบฉันทลักษณ์ที่หลากหลาย และควรจัดให้มีการประกวดแต่งคำประพันธ์ทั้งในระดับมหาวิทยาลัยและระดับชาติ เพื่อสร้างแรงบันดาลใจให้แก่กลุ่มเป้าหมาย รวมไปถึงการสร้างเครือข่ายชมรมอนุรักษ์ภาษาไทยด้วย

๒) ควรมีการส่งเสริมการศึกษาภาษาไทยอย่างเป็นระบบ ทั้งในด้านการสร้างเครือข่ายอนุรักษ์ภาษาและศิลปวัฒนธรรมไทยที่ยั่งยืน ซึ่งรวมถึงด้านภาษาไทยด้วย ทั้งในด้านการจัดหาแหล่งทุนเพื่อใช้ดำเนินการด้านกิจกรรมอนุรักษ์ภาษาและศิลปวัฒนธรรมไทย

๓) ควรส่งเสริมให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ภาษาและศิลปวัฒนธรรมไทยโดยมีวัดและสถานศึกษาทั้งระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษาเป็นศูนย์กลางส่งเสริมให้ผู้ที่มีทักษะเกี่ยวกับการร้อยกรองคำฉันท์ได้เขียนคำฉันท์สดุดีผู้ที่ประกอบคุณงามความดีที่ได้บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่อสังคม

๔) ควรส่งเสริมให้นิสิต นักศึกษา และประชาชนทั่วไปที่สนใจด้านการประพันธ์คำฉันท์ ได้ประพันธ์วรรณคดีคำฉันท์ในลักษณะบทกวีนิพนธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์เพื่อส่งเข้าประกวด โดยเรื่องที่ชนะเลิศการประกวดจะได้รับการตีพิมพ์ต่อไป

๕) ควรจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาความรู้แบบบูรณาการความรู้ให้มากและยั่งยืน มิใช่จัดการศึกษาเพื่อผลิตคนให้เก่งเฉพาะด้าน แต่ต้องจัดการศึกษาให้เป็นไปเพื่อพัฒนาคนให้เก่ง ให้เป็นคนดี และให้มีศีลธรรมคุณธรรมควบคู่ไปกับเป้าหมายปลายทางการจัดการศึกษา

๖) ควรส่งเสริมให้มีการนำผลการวิจัยด้านการวิเคราะห์หลักธรรมในวรรณกรรมนำมาสร้างกิจกรรมเพื่อประยุกต์ใช้กับสังคมได้อย่างเป็นรูปธรรมมากกว่าที่เป็นอยู่

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการวิจัย

วรรณคดีคำฉันท์ของไทยนับว่าเป็นมรดกของชาติ ปัญหาอย่างหนึ่งของการศึกษาวรรณคดีคำฉันท์ของไทยก็คือ กลุ่มคนที่สนใจหรือชื่นชอบในเรื่องการประพันธ์คำฉันท์แม้จะมีมาก แต่ก็ยังไม่สามารถรวมตัวกันได้ ทำให้ไม่มีพลังในการอนุรักษ์ภาษาและศิลปวัฒนธรรมไทย เนื่องจากสภาพที่เป็นอยู่คือการที่ต่างคนต่างทำนั่นเอง อีกประการหนึ่ง ในภาพรวมนั้น คนไทยส่วนใหญ่ไม่ค่อยมีฐานความรู้เกี่ยวกับฉันทลักษณ์มากนัก จะมีแต่กลุ่มที่สนใจหรือในระดับสถาบันทางการศึกษาเท่านั้นที่ยังคงมีให้เรียนกันอยู่ จึงเป็นเหตุให้วรรณคดีคำฉันท์แทบจะถูกกลืน ดังนั้น จึงขอเสนอแนะในการสร้างสรรค์งานวิจัย ดังนี้

ก) การทำวิจัยไม่ควรเป็นการศึกษาวิเคราะห์คุณค่าหรือหลักธรรมที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีอีกต่อไป แต่ควรเป็นการทำวิจัยที่ต้องบูรณาการนำสิ่งที่ได้จากการศึกษาวิเคราะห์นั้นไปสร้างรูปแบบหรือโมเดลเพื่อพัฒนาชุมชนหรือสังคมได้ด้วย

ข) การทำวิจัยต้องเน้นการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในสังคมที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย เพื่อเป็นการนำความรู้ที่ได้จากการทำวิจัยไปทำให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวมได้จริงและยั่งยืน

ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาวิจัยครั้งต่อไป

ควรศึกษาค้นคว้าวิจัยวรรณคดีคำฉันท์เรื่องอื่น ๆ ของชาติไทยทั้งในด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี ภาษา ศาสนา ศิลปวัฒนธรรม หรือขนบธรรมเนียมประเพณี ฯลฯ แล้วนำมาบูรณาการเป็นองค์ความรู้ใหม่โดยการสร้างกิจกรรมจากสิ่งที่ได้ค้นคว้าวิจัย เพื่อส่งเสริม อนุรักษ์ และเผยแพร่ภาษา และศิลปวัฒนธรรมไทยให้อยู่คู่ชาติไทยตลอดไป

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

(ก) ข้อมูลปฐมภูมิ

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยา, พระสุตตันตปิฎกภาษาไทย ฉบับมหา

จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๑๐ ที่มณีกาย มหาวรรค, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๙

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยา, พระสุตตันตปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๘ ปริวาร , กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๙

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยา, พระสุตตันตปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๒๐ อังคุตตรนิกาย เอกนิပါတ, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๙

(ข) ข้อมูลทุติยภูมิ หนังสือ และเอกสารที่เกี่ยวข้อง

กระทรวงศึกษาธิการ, แบบเรียนวรรณคดีไทยชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ เรื่องสามัคคีเภท คำฉันท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๙. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว. ๒๕๒๑

กระแสร มัลยาภรณ์. วรรณคดีวิจักษ์และวิจารณ์. กรุงเทพฯ : ประมวลการพิมพ์. ๒๕๐๙

_____, วรรณคดีเปรียบเทียบเบื้องต้น, พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร: บรรณกิจ, ๒๕๒๒

_____, แลอดวรรณกรรมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑, , กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไอดีเอ็นเอสโตร์, ๒๕๓๖

กุหลาบ มลลิกะมาศ. ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดีไทย, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๗

_____, บทสัมภาษณ์วันที่ ๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง

_____, วรรณคดีวิจารณ์ (พิมพ์ครั้งที่ ๑๑). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๖

กรมศิลปากร. บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. ๒๕๐๒

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ: หลักภาษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา พ.ศ. ๒๕๑๐.

ขนิษฐา ดันติพิมล, **ศึกษาวรรณคดีไทยสมัยกรุงสุโขทัย-กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามลักษณะคำ**

ประพันธ์, สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, กรุงเทพฯ. ๒๕๓๘

คณาจารย์แห่งมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, **เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๗ (วรรณคดี**

วิจารณ์สำหรับครู), กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช,

๒๕๒๙

คณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ. **การใช้ภาษาไทย**. พิมพ์ครั้งที่

๗, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, ๒๕๕๕

เครือวัลย์ ศรีรัตนลัม, “**คุณค่าและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณคดีของสุนทรภู่ :**

กรณีศึกษา นิราศภูเขาทอง และ นิราศเมืองเพชร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต,

บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔

จิตรลดา สุวดีถิกุล,รศ., **วรรณคดีวิจารณ์แนวสุนทรียศาสตร์**, เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๗,

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, พิมพ์ครั้งที่ ๑, พ.ศ.๒๕๓๐

_____, **องค์ประกอบทางสุนทรียศาสตร์ สุนทรียภาพในความ, ภาษาไทย ๗**, เอกสาร

การสอนชุดวิชาภาษาไทย ๗ (วรรณคดีวิจารณ์สำหรับครู), กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๘.

เจตนา นาควัชร, **วรรณคดีวิจารณ์และวรรณคดีศึกษา**, กรุงเทพมหานคร: โครงการตำรา

สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๐

เจือ สตะเวทิน. **วรรณคดีวิจารณ์**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สุทธินิสารการพิมพ์. ๒๕๑๘

ชิต บุรทัต, **สามัคคีเภทคำฉันท์และกวีนิพนธ์ของชิต บุรทัต**, สำนักพิมพ์ ห.จ.ก.บรรณกิจเทรดดิ้ง,

๒๕๒๐

ชวน เพชรแก้ว, **การศึกษาวรรณคดีไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ. สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, พ.ศ.

๒๕๒๔

ดวงทิพย์ โรจน์กิจกิตติการ, “**ศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีเชิงพระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณีเรื่อง**

จอมจักรพรรดิอโศก”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย,

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙

ดวงมน จิตรจำนงค์. **สุนทรียภาพในภาษาไทย**. กรุงเทพมหานคร : เคล็ดไทย, ๒๕๒๗

ทิวาทิพย์ เทียมชัยภูมิ, “**การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณคดีทางพระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณี**

เรื่อง ลีลาวดี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหา

จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๖).

ธเนศ เวศร์ภาดา. **หอมโลกวรรณศิลป์**. กรุงเทพฯ: ปาเจรา. ๒๕๔๙

ธัญญา สังขพันธานนท์. **วรรณกรรมวิจารณ์** , พิมพ์ครั้งที่ ๑. ปทุมธานี : สำนักพิมพ์นคร, ๒๕๓๙

นภลัย สุวรรณธาดา,รศ., แนวการวิจารณ์ร้อยกรองร่วมสมัย, เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๗.

นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. ๒๕๓๐

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ , ม.ล., แว่นวรรณกรรม .พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ: สยามบุ๊คส์, ๒๕๓๙

_____ , วิเคราะห์วรรณคดีไทย, กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช. ๒๕๒๒

_____ , ตัวอย่างการวิจารณ์นวนิยาย, กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

มปพ.๒๕๒๒

_____ , ศ.พิเศษ,มล.,เบิกทางวรรณคดีศึกษาไทย, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย

ศิลปากร, ๒๕๕๖

เบญจมาศ พลอินทร์. แก่นคิดจากวรรณคดีและวรรณกรรม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.

๒๕๒๕

ธรรมโฆษ,ธรรมธारा,พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐

ประสิทธิ์ กาพย์กลอน. แนวทางการศึกษาวรรณคดี ภาษากวี การวิจักษ์และวิจารณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๒,

กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓

ประกาศรี สีหอำไพ. การเขียนแบบสร้างสรรค์. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๑

เปลื้อง ณ นคร. คำบรรยายภาษาไทยชั้นสูง. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๒

ผะอบ โปะะกฤษณะ, ลักษณะสำคัญของภาษาไทย การเขียน การอ่าน การพูด การฟัง.

พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพมหานคร : บำรุงสาส์น, ๒๕๒๖

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓๒.

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือบริษัทสำนักพิมพ์แพรวแอนดิโอม จำกัด. ๒๕๕๘

พระรักจิตเถระ รจนา .วุดโตทยปกรณ (คัมภีร์วุดโตทย ตำราฉันทลักษณะบาลีฉบับวัดโพธาราม พระ

ธรรมคุณาภรณ์ จิตปัญญาเถระชำระ), พิมพ์อุทิศถวายในงานพระเมรุพระศพ สมเด็จพระ

พระสังฆราช ญาณททยมหาเถระ ณ พระเมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทรา

วาส ๒๐ พย.๒๕๐๘, โรงพิมพ์ประยูรวงศ์ เชิงสะพานพุทธ ธนบุรี

พระมหาเฉลิมชัย ชยมณี. ตื่นรู้ตื่นรัก. กรุงเทพฯ : สื่อตะวัน, ๒๕๕๘

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต, ดร.), นิทานสนุกปลูกใจ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์เสียงเชียงใหม่, ๒๕๓๗

พระยาอนุমানราชธน. คำของวรรณคดี. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๓

พระยาอนุমানราชธน, แลลวดวรรณกรรมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์,

๒๕๓๖

ยุรฉัตร บุญสนิท. วรรณวิจารณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑. สงขลา : ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ .๒๕๓๘

รัฐจวน อินทรกำแหง, ภาพชีวิตจากนวนิยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แพรว
พิทยา, ๒๕๐๘

ราชบัณฑิต, พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑. ๒๕๕๖. บ.ศิริวัฒนา
อินเตอร์พริ้นต์จำกัด (มหาชน). ๒๕๕๖

วัฒนา มูลเมืองแสน, “การศึกษาวิเคราะห์นวนิยายอิงพระพุทธศาสนาของไทย:วรรณคดีคำสอน
ร่วมสมัย”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ, บัณฑิต
วิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙

วสิน อินทสระ, ภาพจำลองชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร: สื่อการค้า, ๒๕๑๐

วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์, กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์: ๒๕๒๙

วรรณ บัวเกิด. เอกสารการสอนชุดวิชาการอ่านภาษาไทย หน่วยที่ ๑. นนทบุรี: สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. ๒๕๓๘

รัฐจวน อินทรกำแหง. การเลือกหนังสือและสื่อทัศนวัสดุ. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง,
๒๕๑๕

สายทิพย์ นุกุลกิจ. วรรณกรรมไทยปัจจุบัน. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : บริษัท เอสอาร์พรินต์ติ้งแมส
โปรดักส์ จำกัด. ๒๕๔๓

สิทธา พินิจภูวดล,ศ.ดร., ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวรรณคดีวิจารณ์, เอกสารการสอนชุดวิชา
ภาษาไทย ๗ หน่วยที่ ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๖.นนทบุรี : สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๕๕

_____,ดร. ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ดวงกมล,
๒๕๒๐

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ พิมพ์ครั้งที่๓๑.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด. ๒๕๖๑

เสถียรโกเศศ. การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : ศยาม. ๒๕๔๖

เสถียรโกเศศ และนาคะประทีป, กามนิต , กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๔

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. “สามัคคีเภทคำฉันท์” หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน
ภาษาไทยวรรณคดีวิจักษ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ บทที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ สกสค.
ลาดพร้าว, ๒๕๕๗

อัลภา อัลภาชม์, “พุทธปรัชญา เรื่อง กรรม ในนวนิยาย ของ กฤษณา อโศกสิน”, วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิตสาขาวรรณคดีเปรียบเทียบ, บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐

อิรวดี ไตลังคะ. **ศาสตร์และศิลป์แห่งการเล่าเรื่อง**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพฯ :

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๓

เอกฉัตร จารุเมธีชน, ผศ.ดร. **ภาษาไทยสำหรับครู**. พิมพ์ครั้งที่ ๓ . กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้ง

เฮ้าส์, ๒๕๓๗

ภาษาอังกฤษ

A. F Scott, **Literary Terms**, London, Macmillan, 1967

P. Moreau, **La critique litteraire en France**, Paris, Collin, 1966

Roger Fowler, **A Dictionary of Modern Critical Terms**, London, Rontledge and Kegan Paul, 1973

Webster's Third New International Dictionary. U.S.A. : G & C Merriam Company, 1981

ออนไลน์

เกษียร เตชะพีระ . ๒๕๕๑ . กรุงเทพมหานคร . (ออนไลน์) แหล่งที่มา :

<http://www.tissiam.com/archives/947> ๒๘ มีนาคม ๒๕๕๑

<http://www.chanpradit.ac.th/~surang/Poem.html>

<http://www.gotoknow.org/posts/280111>

<http://www.chanpradit.ac.th/~surang/Poem.html>

<https://vajirayana.org/%E0%B8%81%E0%B8%A7%E0%B8%B5%E0%B8%99%E0%B8%B4%E0%B8%9E%E0%B8%99%E0%B8%98%E0%B9%8C%E0%B8%9A%E0%B8%B2%E0%B8%87%E0%B9%80%E0%B8%A3%E0%B8%B7%E0%B9%88%E0%B8%AD%E0%B8%87%E0%B8%82%E0%B8%AD%E0%B8%87%E0%B8%8A%E0%B8%B4%E0%B8%95-%E0%B8%9A%E0%B8%B8%E0%B8%A3%E0%B8%97%E0%B8%B1%E0%B8%95/%E0%B8%8A%E0%B8%B4%E0%B8%95-%E0%B8%9A%E0%B8%B8%E0%B8%A3%E0%B8%97%E0%B8%B1%E0%B8%95>

<http://www.gotoknow.org/posts/406381>

http://www.baanjomyut.com/library_3/extension-3/harmonious/index.html

[http://www.royin.go.th/dictionary/\(online\)](http://www.royin.go.th/dictionary/(online))

http://www.bs.ac.th/2548/e_bs/G1/thanyaporn/page2.html

<http://www.watmoli.com/poetry-chapter5/old-verse/51361.html>

<http://www.watmoli.com/poetry-chapter5/old-verse/51347.html>

<https://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B8%89%E0%B8%B1%E0%B8%99%E0%B8%97%E0%B9%8C>

<http://www.watmoli.com/poetry-chapter5/old-verse/5120.html>

<http://www.watmoli.com/poetry-chapter5/old-verse/51362.html>

<http://www.watmoli.com/poetry-chapter5/old-verse/5118.html>

<http://www.oknation.net/blog/print.php?id=168258>

<http://www.tangklon.com/%E0%B8%81%E0%B8%A5%E0%B8%AD%E0%B8%99%E0%B9%80%E0%B8%9B%E0%B8%A5%E0%B9%88%E0%B8%B2>

<http://th.wikisource.org/wiki/%E0%B8%99%E0%B8%B4%E0%B8%A3%E0%B8%B2%E0%B8%A8%E0%B8%A0%E0%B8%B9%E0%B9%80%E0%B8%82%E0%B8%B2%E0%B8%97%E0%B8%AD%E0%B8%87>

<http://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B8%A7%E0%B8%A3%E0%B8%A3%E0%B8%93%E0%B8%84%E0%B8%94%E0%B8%B5>

http://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B8%8A%E0%B8%B4%E0%B8%95_%E0%B8%9A%E0%B8%B8%E0%B8%A3%E0%B8%97%E0%B8%B1%E0%B8%95

http://maysaifon.blogspot.com/2007/08/blog-post_08.html

<https://www.gotoknow.org/posts/477118>

ประวัติผู้วิจัย

๑. ชื่อ-นามสกุล (ภาษาไทย): พระมหาเฉลิมชัย ฉายา ชยเมธี นามสกุล ชยเมธีกุล
(ภาษาอังกฤษ): Phramaha Chalermchai
Pali name Chayamethee
Surname Chayametheekun

๒. เลขที่บัตรประจำตัวประชาชน

๑

๓. ตำแหน่งปัจจุบัน : อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์
คณะศิลปกรรมศาสตร์

๔. ที่ทำงาน : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ อาคารเรียนรวม โซน A

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อ.วังน้อย จ.พระนครศรีอยุธยา

โทร.๐๖ ๑๕๕๙ ๐๙๕๙ E-Mail: donklang16@hotmail.com

๕. ประวัติการศึกษา

- พ.ศ. ๒๕๔๖ ปริญญาตรี คณะครุศาสตร์
สาขาวิชาการสอนภาษาอังกฤษในฐานะภาษาต่างประเทศ (พธ.บ.)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๔๘ เปรียญธรรม ๙ ประโยค
พ.ศ. ๒๕๕๓ ปริญญาโท คณะศึกษาศาสตร์
สาขาวิชาการสอนภาษาอังกฤษในฐานะภาษาต่างประเทศ (ศษ.ม.)
มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์

๖. คำสั่งแต่งตั้งเป็นบุคลากรมหาวิทยาลัย

ได้รับบรรจุแต่งตั้งตำแหน่งอาจารย์ในวันที่ ๑ เดือน ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๓

๗. สาขาวิชาการที่มีความชำนาญพิเศษ (แตกต่างจากวุฒิการศึกษา) ระบุสาขาวิชาการ

๑. ภาษาบาลี	๒. หลักสูตรและการสอน
๓. ภาษาอังกฤษ	๔. ภาษาไทย

๘. ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานวิจัยทั้งภายในและภายนอกประเทศ

๘.๑ ผู้อำนวยการแผนงานวิจัย : -

๘.๒ หัวหน้าโครงการวิจัย : -

๘.๓ งานวิจัยที่ทำเสร็จแล้ว : -

๙. งานวิจัยที่กำลังทำ

ชื่อข้อเสนอการวิจัย:

การพัฒนาจิตอาสาโดยกระบวนการฟื้นฟูแหล่งเรียนรู้ในชุมชนของนักเรียนโรงเรียนวัดโพธิ์นิมิตร
กรุงเทพมหานคร

แหล่งทุน : สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

หน้าที่ที่รับผิดชอบ: หัวหน้าโครงการ

สถานภาพในการทำวิจัย: กำลังอยู่ในระหว่างดำเนินการ

